

ԵՇ ԵՄԵՐՆԵԳԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՉՈՐԻՑ ՄԱՍԱՆՑ

ԱՇԽԱՐՀԻ

Բ. սիրոյ . Եւրոպիոյ . Բ. փրեկոյ .
և Բ. մերեկոյ :

Սպորագրեալ գիւրաքանդիւր աշխարհաց որ 'ի
նոսա՝ զԵրս, զԷրս, զԲարս, զՎաճառաւիա
նոսի, զչառաւարոսի, զչրծես, և այլն :

Աշխատասիրուք ՏՆ Հայր Ղուկաս Ագոյի
Ինճիճեան կոստանդնուպօլսեցւոյ . յաշա
կերտուէ ՏՆ Մխիթարայ մեծի Աբբայի :

Հրամանաւ ՏՆ ՏՆ Ստեփաննոսի Գերապա
տիւն Աբբայի Գիւլէր Ագոնց, և Աճապա
տիւն Աբբեղոսի Սիւնեաց :

Յամի տն 1804. 'ի Թոնին ուիճի :

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԵՒՐՈՊԵԱ

ՀԱՏՈՐ. Ե.

ԵՐՈՎ - ՄԵՐՈՎ
1804-819

Ի ՎԵՆԵՏԻՆ

Ի Վանս սքին Ղազարու :

Ե. Շ. Խ Ե. Բ Ն. Ժ. Օ.

ՕՍՄԱՆԵԱՆ ՏԵՐՈՒԹԻՒՒՆ
ՈՐ ՅԵՒՐՈՂԻ ԱՆՑՈՒՄ

Թ. ԱՂՆԱՆՆԵ

Օսմանեան կի՛ Օսմանցի անուն սկիզբն կալաւ ՚ի սուլթան Օսման զապիէն . որոյ գոլով առաջին թիւր սառնկաց՝ եղև և նահապետ նոր թիւրուէ և իբր նոր ազգի . ուստի և իմ ազգն կոչեցաւ ԱՂՆՈՒՄ . ի Սպի օսմանն . և երկիրն յանուն Օսմանի : Համօրէն Յ նյ՝ կոչի նաև Մէճաւիտի Տահրուսէ . որ թարգմանի՝ թաշաւորուիք պաշտպանեալք : Առ եւրոպեանս այս Յ սովորաբար կոչի թարգման . ի նյ՝ թարգման , զի զի բնիկ ազգ օսմանեանց՝ սերել են ՚ի թուրքաց . զորմէ ստորև : Առ մէզ՝ ուր ազգն կոչի Տաճիկ , նոյն պէս և Յն ՚ի իսսս կոչի Երկեր Տաճկաց կի՛ Տաճկաստան . ի որում արուէ օսմանեանց է յաջորդ արուէ խալիֆէից արաբացոց , որոց սեփական է այս անուն . քզի խորենացին յճագրութե իւրում՝ մի ՚ի թուրքաց ապառաժ արաբիոց դնէ զսառնկաստան . և յանձառունք զիրս՝ ուր և առ թովմայի արծ՝ փխկ արաբիոց ՚ի գործ ածի անունս սառնկաստան :

Բ. Դերտ , Տարածութի , և Բաղմամարդութի Օսմանեանց :

Դերք այսր Յի ք զայլ իմ թիւրուէց է զոճար ճաղի և շահաւէտ ՚ի սուրբաւանութիս . գոլով իբր ՚ի միջոցի ցամաքի վերին կիսագնտոյս , կցորդեալ երկից մասանց Յի . յասիա՝ ուսմանակից է պարսից վրաց և մասկովաց . յեւրոպիա՝ նոյնպէս մասկովաց և գերմանացոց :

Ախարհագիրք նախ ք զվերջին պնդմունս օսմանեանց՝ զերկայնուէ համօրէն Յին յարեւելից յարևմուտս՝ սովորաբար դնեն 800 փարսախ որ առնէ 2400 մղոն . իսկ զայնուէ ՚ի հիւսիսոյ ՚ի հարաւ իբր 700 փարսախ ի՛ 2100 մղոն . բայց յետ պնդմաց

նորձագիւաց այն տարածուի : Ընդ Գիւղի Գիւղի յոյժ
 շարձակ ձգեցաւ սահման օսմանեանց, ուն յայտ
 առնէ նոցին սլաամուի . մինչև մարդինիէնի համե
 մատել ը մեծի սահմանին նախնի հոռմայեցւոց .
 առելի ի սլաարսկային ծոցոյ մինչ ի ծովն աղաղ . յա
 զաղայ՝ մինչ ի ներքին սահմանս լէհաց և մաճա
 ռաց . անտի յազրիական ծովն վէնէտիոյ . նաև ի
 սահմանս ինչ իդալիոյ . անդուստ ի մոսա , ի կի
 բիտ , յեգիպտոս , մինչ ի ստորին ծայր կարմիր ծո
 վուն , առելի և զարաբիա ի միասին , նաև զգարաս
 լուս , զթունուս , և զձէզայէր իբր հարկատուս
 օսմանեանց :

Բնակիչք նր են զանազան աղաք , որոց թիւն նորձա
 է առ համեմատութիւն շարձակութիւն երկրին սակս
 պէտպէս պատճառաց . յորոց մի է Ժանտախան՝ որ
 ը Գիւղի Գիւղի բերէ կոտորած մեծ յերեւելի քղքս :
 Յետ 1740 ամին՝ բազմուիք յուլահաց ի յունաց և
 ի հայոց՝ որք բնակելէին ի միասին ռումէլի , ցրոճե
 ցան աստ և անդ , ի մաճառս ի լէհ՝ ի ռումսիա ի
 վէնէտիկ և ի արարավէնէտիկ :

Թիւն այժմեան բնակչաց թէպէտ չէ յայտ , ը որում
 չիք անդ սովորուի ի հարիւն արկանելոյ զբնակիչս ,
 այլ ոմանք յեւրոպացւոց՝ միայն ի ռումէլի մասին
 դնեն 15 միլիոն , եթէ նոյնչափ դիցուք և ի մասին
 անատոլուի , ը ամ լինին 30 միլիոն՝ այս թիւն ոչ
 երևի ինչ օտար ի ճշմարտութիւն . քղէ միայն թիւն
 թղթոց հարկին՝ զոր առնուի բայէք ք՝ հպատակել
 աղքք , է իբր 1,600,000 . արդ յաւելեալ ի վր այսր
 թոճոյ զայն բայէս՝ որք ոչ վճարեն հարկս , ք՝ ըզ
 կանայս զմանկուսս զճերայելին որք ի տան մնան ,
 և զայն բայէս՝ որք առանց թղթոյ վճարեն ուն րեւ
 ցի ստորև , գրեթէ թիւն ամ բայէկց մերձեանց ի
 10 միլիոն՝ յորոց վր թէ կրկնատարակեսցուք զթիւն
 տաճկաց , (թէպէտ և բազմօք առաւելուն) ; ելա
 նէ վերոյգրեալ թիւն 30 միլիոնի : Իսկ ոմանք զամ
 բնակիչս որ ի ռումէլի և յասիա , առհնրկ հասու
 ցանեն Վ 50 միլիոն :

Գ. Գեդդ , Օր , Բեբդ , և Վաճառդ Օսմանեանց :

Ի են ի սմ դեռք մեծամեծք և փոքուիք , յորս
 զլիսաւորն է դունա հիւճ մեծամեծ իւրովք վաա
 կօք , և թոււլա : Ծովք երբեալք երևելիք . մե
 ջերկբական՝ որ գրեթէ կիսով չափ ձգի յայս Ծ .
 մար

մարմարականն , և սեաւ ծով : Օգ նր բարեխառն՝
այլ պէսպէս , սակս չէ պէսպէս երկիրս ձգելոյ այսր
չարձակ Տի :

Իսկ բէլք և վաճառք նր բազմազանք . առաւել շա,
հալաճառքն ՚ի նն զորս առաքէ յայլ Տս եւրոպիոյ ,
էն ասր , բամբակ , մեաքս , զանազան բէլք ՚ի պէտս
ներկոյ , և ցոբեան , թո՛ղ զայլ յւրքնաթիւ՛ բերս՝ զորս
յիւրեանց տեղիս յիշատակեսցուք :

Այնչափ է առատուի բերոց այսր Տի (առե՛լ և
զբերս մասին ասիոյ) զորս առաքէ յայլևայլ Տս
եւրոպիոյ , զի թէպէտ և ինքն բազմատեսակ բերս
և ձեռագործս փոխարէն առնու ՚ի նցէ , բայց այն
ամ չեն բաւական ՚ի ընու զսակ գումարոյն՝ զոր բէ-
րեն վաճառքն յիւրմէ ելեալք . այլ բաց ՚ի վաճա-
ռուց առաքեն յայս Տ նաև մեծ գումար արծաթոյ .
վնյ տուրեառուի իւր չէ Տս եւրոպիոյ՝ շահաբեր
է յոյժ սմ : Բայց ինասակար այսր Տի է տուրեա-
ռուի իւր չէ հնգիկս (մենդ չէ ճննչ արաբիոյ) .
յորմէ առնու անբաւ վաճառս ազանելեաց . և ինքն
փոխարէն ոչինչ կարէ առաքել անդր ՚ի հատուցս
նեւ , բայց և եթ զուտ ոսկի վէնէտեկեան . որով ինքն
մերկանայ ՚ի փարթամութեց իւրոց , և փոխանակ
իւր հնգիկաստան վայելէ զփարթամութիւն օսմանեան ,
զորմէ տես ստորև և ՚ի թիւն չէ :

Գլխաւոր վաճառք զոր առնու յեւրոպեան Տաց՝
էն մուշտակք և մորթք ՚ի ուսսիոյ . որոց տարեկան
տուրեառուի բերէ զհաշիւ անչափ գումարոյ . ինքն
զփոխարէնն սց ընու առաքելով ոչ միայն զիւր վա-
ճառս , այլև ի մեծի մասին փոխանակելով չէ մար-
դարաի . յանգղիոյ և ՚ի գերմանիոյ առնու չուխայ ,
երկաթի գործածս , և այլ անբաւ արոճեստաշէն
վաճառս : Յնչ ք զհամ Տակիան խոռվութիւն՝ տուր
և տուր Տի սր չէ գաղղիոյ՝ գերազանց էր ք զայլոց
Տաց . ուստի առնոյր չուխայ , ոսկի և արծաթի
զխալակս , ոսկի և արծաթի թելս , վառս , և ժա-
պաւէնս , և երկաթի ձեռագործս ևն . բայց յետ
խոռվութե գաղղկացւոց անկաւ այն տուրեառուի :

դ . Անդ և պայմոնի Օսմանէանց :

Սկիզբն օսմանեանց յնչ գայ ՚ի թուրքաց , որ է
անուն միուսն ՚ի հին ազգաց թաթարաց յիշա-
տակել ՚ի մէլայէ և ՚ի սլլինիտս . անունս թուրք չէ
իտալ .

խաղաղօրոնտիւնիսի նշանակէ զԵրկրագործ և զընտան
կան . իսկ ը տմանց՝ զառաջինն ոչ էր անուն ինչ
ազգի , այլ անուն պատուոյ՝ ի մէջ ազգաց Թաթարաց ,
առ որս Թար նշանակէ Վէհ , Գերազանց :

Տիրապետող :

Մեծ գաղթական ինչ Թուրքաց հատուածեւ յՅէն
Իւրեանց ՚ի յայտ եկին յաւուրս մօրկայ կայսեր , և
մտեալ ՚ի սարսս բզի՛ հարուածս ամին , յորոց հե
րակ զայսր էառ զինուորս ՚ի պոզմին՝ որ ըզէմ
խոսրովս պարսից արքայի , նոյնպէս և խալիֆէք
արաբացւոց ՚ի սոցունց առին զինուորս վարձուք
Իւրեանց , և նոցին քաջութի բզի՛ երկիրս գրաւեցին
՚ի կայսերաց յունաց : Տեսեալ Թուրքաց զյառաջա
նալն արաբացւոց ՚ի ձեռն իւրեանց քաջագործու
թե , յետ այնորիկ ինքեանք բուռն հարին զերկիր
գրաւել վն իւրեանց , և յարուցել պազի՛ ՚ի վն ա
րաբացւոց և յունաց՝ առ սակաւ սակաւ առին ըզ
մասն ինչ պարսից , միջագետաց , ասորեստանեայց ,
և պապեստինոյ :

Բզի՛ Ժմիառ զինի յազգէ և յերկրէ Թուրքաց հատ
ուածեալ նաև Սիւլէյման շահ առաջին նահապետ
օսմանեանց , իշխանն մահան քղբին՝ որ մօտ ՚ի պէլս ,
՚ի հիւ՛ 621 (1224) , եկն եհաս մինչև ՚ի գետն եփ
րաս , գորով փախուցել հի՛ իւրովք յահէ ճինկիզ
խանին , և անդ մերձ ՚ի բերդն ճապեր ՚ի կողմանս
հալէպու ջրահեղձ եղել մեռալ :

Երրօղորու որդի նր տեղի բնակուե հայցել ՚ի սուլ
դան ալայէտաինէն՝ (որ էր ՚ի սելձուգեան զարմէ
որք տիրէին գօնեայու և շրջակայ կողմանց ,) ըն
կալաւ ՚ի նմանէ սահման ՚ի գօմանի՛ ըտնէ մինչև
յերմէնաք , և ՚ի նմին սահմանի ՚ի սեաւ ըրին՝ որ
կոչի գարաճէ տաղ , բնակեցաւ հի՛ իւրովք , որք
էին առհնրկ 400 տունք վրանաբնակք . բզի՛ օգնուե
մատոյց էրրօղորու ալայէտաինի և յաջորդաց նորա
իւրովք քաջութի :

Յետ մահուան էրրօղորու ՚ի փխկ նր Օսման որդի
նր զօրապետ կարգեցաւ եկի՛ ալայէտաինի . և քղե
այս ալայէտաին քէյգապատ ճայնեալ՝ կալել էղև ՚ի
Թաթարաց , ոչ գտաւ յաջորդ սելձուգեան սուլ
դանայն գօնեայու , որով և կուսակալք նորին այր
իւրաբանչիւր մի մի ինքնագլու ի իշխան եղէն : Յայնմ
Ժմիի դիւրաւ յաջողեցաւ և օսմանայ՝ որ էր քաջու
գոյն ք զհայր իւր , տիրել զանազան քղբաց , մինչև
առ .

ստնուլ զանուն թիւրի, և ընել սկիզբն մեծի ինքնակալ արուէ. յորոյ անուն կոչեցաւ Ալի օսմանիս Չարս օսմանի :

Այս սուլդան օսման զազի անուննէլ թիւրեաց'ի հիճրէթին 699 (1299), քաղաքք զորս գրաւեաց չարս թիւրի իւրով էն, Գարաճա հիսար, Թուլճա, Գարա հիսար, Պիլէճիք, Եար հիսար, Էյնէկեօլ, Եէնի շէհր, Քեօփրի հիսար, Քիթէ, Քեսթէլ, Էարէնուս հիսարի, Լէֆքէ, Եէնիճէ, Ազէ հիսար, Կէյլէ, Թէքֆուր պինարի, Ազ Եազն, Պուլի, Գանսէրի, Գունկրէփա, որ է գաւառն Տիւղճէի, ևն, իսկ զաթուր իւր հաստատեաց'ի պրուսա Եէնիշէհրի :

Յաւուրս սուլդան օրխան զազիին որդւոյ օսմանին՝ առան Պրուսա, Եալազապատ, Իզնիքմիտ, Աւսու, Շէրէքէ, Իզնիգ, Գարազլու Եէնիճէսի, Մուտուրնի, Կիւյնիք, Կէմէլիք, Պալու քէսրի, գաւառն Գարէսի, Պերդանա, Էարէմիտ, Գըզլճա դուզա, Միխալիճ, Ուլուպատ, և բերդորայքն կողմանց Էմրուտիլի : Այնչափ յառաջագէմ գտան օսմանեանք յաւուրս սր, մինչև 'ի հիճրէթին 758 (1357) որդի սր սուլէյման փաշա անցել լատաիք չարս արաք հիսարն'ի կողմն ոււմէլի, էառ Չօքեր հիսար, Կէլիպօլի, Փէրէճիք, Խայրէպօլի, Վիզէ, Թէքֆուր տաղի, Չուլի, Մալլարա, Խիսալա : Իս Սուլդան միւրատ էառ Չուլի, Միսիվրի, Պուրլազ, Պապայի աթիգ, Էարէնէ, Տիսթօզա, Քէշան, Կիւմիլճինէ, Փիլիպէ, Վարտար, Չաղարա, Չիրմէն, Գըզլ ալաճ, Եանպօլի, Աւսու, Եէնիճէ, Գարնասպատ, Սիւզէպօլի, Գըրգքէլիսա, Պունար հիսար, Վիզէ, Սամազօլ, Ինթիման, Քեօսթէնտիլ, Ինճէկէզ, Պուլեա, Չաթալ պուրլազ, Փէրէճիք, Պօրլի, Խքէթէ, Ալրէթ հիսարի, Գավալա, Տրամա, Սիրօզ, Նեշ, Գարա Փէրէէ, Սիլիսթրէ, Կիկէպօլի, Մանասթըր, Փիւլէփէ, Գարլի էլի, 'ի պօսնայէ և 'ի հէրսէկէ բերդա ինչ, Սօֆեա, Փրավատի, Իրնօլի, Ըումնի, որք էն 'ի պուլլարս :

Սուլդան պայեզիտ Եըլուրըրմ էառ ՉԱյաին, Սարուխան, Մէնթէշէ, Թէքէ, Շամիտ էլի, Գօնեա, Ազէհիւր, Կիկէ, գաւառն Ազսէրայի, և այլ տեղիք յերկրէն գարամանու, Սիլաս, Թօզատ, Գաստամօնի, և հանքն պղնձոյ, Օսմանճըզ, Ճաւնիք, Սամուռն, Պէհհանի, Մալազիէ, Տիլիբիկի,

Տէրէնտէ, Քէմսիս, Ալաշէհեր. իսկ 'Իսուսէլի' բզի՛ ինչ 'ի գաւառացն Լասի, քղքն Ախմին, Սէլա-նիք, Եհնիշէհեր, Մունա, Թրհալա, Աթինա, և այլ քղքք ինչ :

Չէլէպի սուլթան մէհէմէտ էառ զքղքս Դօսեա, Քեանդրի, Գալայձիք, Սամսուն, Հէրէքէ, Կէկ պիւզէ, Տարուճա, Ագշէհեր, Եհնիշէհեր, Պէկ շէհեր, Սէյաի շէհեր :

Սուլթան միւրաա բ առ զՄէնթէշէ, Այսին, Սարուսան, Համիտ, զգաւառն Գարամանու, Խղ միր, Ագհիսար. իսկ 'Իսուսէլի' Ալաճա հիսար, Կէօկէրձինլիք, Ճան օլասի, Սէլանիք, Նիկէպօլի, Սէմէնարէ, Ագշէ հիսար, Պալէէ պաարա, Կէրմէ հիսարլէք, Լառնա, և այլ բերդորայս :

Սուլթան մէհէմէտիք, Էպիւլֆէթհ կի՛ ֆաթիհ կոչեցել որ է յաղթօղ, էառ զՍամսպօլ, Ղալադա, Էնօղ, զկղզիան Դաչօղ, Պօղլա առա, Լիմնի, Մի աիլլի, Էրսիպօղ, և զոտղիան Կէօրտէս, Պալէէ պաարա, Եաթհէ, Լուֆձէ, Պօսնա, և Հէրսէկ, Կէրմէ հիսար, Գարլիէլի որք են բերդք 6, Խսքէն աերիէ առնաւուտաց, զկղզին Կուրձէի, Սէմէնա րէ, (որ էր իշխանանիստ ազգին սրֆաց,) Իշէլի, Ալայիէ, Սիլիֆքէ, Էրմինաք, Գարահիսարի շար դի, Տէվէլի հիսարի, Գօյուն հիսարի, Գաադամն նի, Ամասրէ, Գրապղուն, Քէֆէ, Մէնքիւպ, Ազադ, մինչև յանգիլ 'Իսահմանա շէքքէսաց, Ուլահ, Պուղտան : Եւ միանգմին ասել էառ աւելի ք զ100 քղքս, կի՛ ոմ այլք դնեն 200 քղքս և 12 Թքրուս :

Սուլթան պայէզիտ բ Աէլի անճաննէլ էառ զԳալ րա պուղտան, Ագբիրման, զբերդն Տէֆէտէլէն, Էյնէպալսիթի, Մուլթուն, Գուրուն, Ալաբին, և զայլ տեղիս մօտայի, Լուֆձէ, և զամրոցն Տիրաճու : ա Սուլ՛ սէլիմ կոչեցել սէլիմ Գաալիմ էառ զՄըրսի րուլք գաւառօք, Հալէպ, Էամ, Էհմ, և զպա ղեստին առհնրկ :

ա Սուլ՛ սիւլէյման Սահիպ գանուն ճայնեալ էառ զՊէլիզրաա, Խսգրատին, Վարատին, Ուսէք, Պուտին, Սէկալին, Փուժաղա, Խւշուպին, Չէնաա, Լիփօլա, Դըմըլար, Սուլնադ, Շէղուշ, Խթէր դէմ պէլիզրաա, Խսթունի պէլիզրաա, և այլ բերդս 'ի կողմանս Էրտէլի : իսկ յանատօլու՝ Թօրթում, Ագլադալէ, զգաւառն աալիտ խանին վրաց, Վան Խրուլք գաւառօք, Պաղտաա, Պասրա, Վասիդ, Ըհէ

Շէհրիզուր, զքաղաքն Եհմէն, Սադրզ, Ռօտօր,
Իսթանբուլ, զՊօտօուս հիսարին, և այլ ինչ ինչ
տեղիս :

Է Սուլ՝ սէլիմ շալիմ կարգացել էառ զԹիֆլիս,
Շէմսիսի, Շիրվան, Տէրապէն, Գըսպըս, զբերդը
բայս Եհմէնու, և յերկրին մաճառաց զբերդան Փէս,
փէրէմ, Փուլաթէ, Եանըզ, լիւրև հպատակեցոյց
և զԹուսուս :

Ը Սուլ՝ միւրատ էառ զՉալուրան, Թիֆլիս, Շէ
մսիսի, Տէմիր դափու, և 17 բերդ յայն կողմն. այլև
Թէսպրիզ, Կէնձէ, Րէվան, Նախճիվան, զգաւառս
որք մերձ ՚ի գարս, Լօրի, Կօրի, հպատակեցոյց և
զՏաղիսթան և զԱիրս :

Թ Սուլ՝ մէհէմէտ ֆաթիհի էկրի յորջորջել էառ
զբերդս մաճառաց Էկրէ կի՛ Էկրի, Գանիթէ, և
զբերդան Չէնսա, Փափա, Պուպուֆէ, և Իւս
թուսի պէլիդրատ :

Ժ Սուլ՝ ահմէտ էառ զԻւսթիւրդուն, Փէշթէ, Տէ
փէպէլէն, Վիշդրատ, Փուլաթէ, Փէսփէրէմ, Լիփօ
վա, Եանօվէ, կրկին հնազանդեցոյց զուլահ սուլ
տան, եբարձ զճէլալիս ապստամբս :

Ի Սուլ՝ օսման էառ զբերդն մաճառաց Վաճ՝ անուսն,
որ այժմ է աւերակ :

Կ Սուլ՝ միւրատ էառ զՐէվան և զՊաղտատ, յոր
մէ ընկալաւ մահանուսն ֆաթիհի սպաղտատ :

Սուլ՝ Իպրահիմ էառ զԱղադ, և զՀանեէ քաղաք
կիրիտու :

Ը Սուլ՝ մէհէմէտ էառ զՊօղչա ատան, Լիմիսի, և
՚ի մաճառս զԵանօվէ, Պուչայ, Սաթլուշ, Գօլօշ
վար, Ուշլար, Վարաթ, Տէսպրէկեօշ, Նօվիդրատ,
Փէշթէ, Լէթրէ, Ֆալգուսէ, Սերու, Գանիթէ,
և ՚ի Լէհս զԳամանիլէ, իսկ ՚ի փօտօլիս զբերդն
Չէհրին, և զկիրիս կզզին :

Թ Սուլ՝ սիւլէյման էառ զԱլիշ, Վիտին, Սէմէնարէ,
Պէլիդրատ, Ֆէթհիւլիսլամ, ևն :

Է Սուլ՝ մուսղաֆա էառ զՍադրզ, Լիփօվա, Չէ
նսա, Շէպէշ, Լօրուշ, զերձոյց և զՊասրա ՚ի ձե
նաց սարսից :

Ը Սուլ՝ ահմէտ էառ զՄօսա, Իսթինալի, Չուգա
ատասին, Այա մաւրա, Սուտա, Իսիինա լօնկա,
Հէմէտան, Թէսպրիզ, Խոյ, Սէլմաս, Րէվան, Նախ
ճիվան, Շիրվան, Շէմսիսի, Կէնձէ, Թիֆլիս, և
այլ բերդս և աւանս :

Սուլ՝ Մահմուտ էառ դերդան Ատա , և Պէ
լիզրաս :

Եւ այսպէս առ սակաւ սակաւ շարձակեցին զա
նազան թիւրք զսահման օսմանեան Թրուէ , ոչ միայն
յայն Ծա յորս տիրէին մինչև 'ի ք սուլ՝ մուսղա
ֆայն և 'ի սուլ՝ համառ , այլ երբեմն երբեմն նաև
յԾա մաճառաց , լէհաց , ևն , զորս սուլ ինչ զինի
առման կորուսին , յայտ է ևս թէ զոմանս 'ի նոյն
քղբաց և 'ի սահմանաց գրաւեցին թ իւրեամբք ոչ
միանգամ առմամբ , այլ կրկին և երէքկին առնլով
և կորուսանելով :

Ե . Կառավարութի Օսմանեան :

Կառավարութի օսմանեան 'ի սկզբանէ անտի է
միապետական և բացարձակ , իմ բանք բերա
նոյ թիւրին են վճիռք անգարծք , որ անօրինէ նաև
զընչից և զկենաց ժողովեան և իմ մեծամեծաց . 'ի
հրամայելն հասանել զգլուխ միոյ ուրուք նաև 'ի
կուսակալաց անտի , թդէմ կալն այնմ համարի՝ ոչ
միայն յանցանք քղբական , այլ նաև ուրացուի դէ
նի իւրեանց : Սակայն այս բացարձակ իշխանութի
թիւրի 'ի գործ դնի խնդակցութե աւագանւոյն մա
նաւանդ յայնս՝ որք հային յըհանուր վիճակ և 'ի
սահմանս Թրուէ , զի որ առանց այնմ լս կամի կա
լաւ զկառավարութին , կրեաց զլտանդ ընկեցիկ լի
նելոյ՝ նաև մահուան , մենդ որ յայլմէ կողմանէ չէր
զորաւոր յրնկձէլ զզօրս :

Օրէնք յաջորդուէ հայի ոչ յանդրանկուին յորդուոց
յորդիս պայազատելով , այլ յերկցագոյնն թիւրա
կան սերնդոյն , ուստի թ մեռանել թիւրին՝ թէ ու
ծի եղբայր կի՛ եղբորորդի՝ որ երեց է քան զորդիս
նր , թիւրէ նոյն եղբայր կի՛ եղբորորդի նր :

Յաւուրս առաջին թիւրաց բզմ կազ և երկարատե
պնդմունք լինէին 'ի մէջ արքայորդուոց սակս յաջոր
դուէ . առ 'ի բառնալ զայն՝ հնարեցին զիմ՝ եղբարս
Է եղբորորդիս նր (թէ են ,) զնել յարգելարանի 'ի
գիւպահոյ 'ի սերայի անդ , որ 'ի տօսախի ծառոց
(որք են 'ի ճնայի) , կոչի Չեմեղէի , ուստի ոչ
կարեն ելանել բնաւ մինչև 'ի մահ , բայց եթէ յոր
ժամ հասանէ նց թիւրէլ :

Ընդ մեռանել թիւրին՝ նախ ք զթաղէլն՝ վէզերի ա
զէմն և չէխիւլիսլամ է ֆէնտին հանեն յարգելանաց
ոյս :

գլխորդն և դնեն 'ի դահոյս, նա հրամայե բառս
 նալ զգիական և թաղել և լն սովորուե՛ յեթողում
 կի՛ յեթնեթողում աւուր բազմելոյ իւրոյ 'ի դահ :
 կի՛ ևս անադան սակս յգիմակ պատճառաց՝ առնե
 հանդէս դահընկալութե և սուսեր յ մեջ ածելոյ :
 յնջ ք զայն չե սովորութի ելանել հանդիսի՛ւ ար
 ասքս, թէպէտ և երբեմն ոչ պահեցաւ այն սովո
 րութի :

Այս հանդէս կատարի գնալով 'ի սերայէն 'ի մղկիթ
 շերմի էպի էյեո՛ւպի էնսարւոյն, եթէ յ մտ գնայ՝
 սո՛ւ արար ք սուլ՝ սիւլէյման, 'ի դարձին յ ցամաք
 դառնայ, իսկ եթէ յ ցամաք գնայ՝ զո սովորաբար
 առնեն, յ մտ յետս դառնայ : այլ սուլ՝ մահմուտ
 յ ցամաք գնաց և յ ցամաք դարձաւ : Յայն հան
 դէս ամ կարգ զօրաց յոտին կանգնին յողջոյն ար
 քայի երկուստեք ճնային, որ սկսանի 'ի սերայէն
 մինչ յեարէնէ գափուսի, և անտի մինչ 'ի յեյեուպ :
 մերձ 'ի սերայն՝ դօփարապաճիք, յետ նց՝ դօփճիք,
 ճէպէճիք, ասլա եէնիչէրիք : իսկ 'ի հանդիսի՛ հարկ
 է գնալ ամ կարգի իւլէմայից և իշխանաւորաց, ամ
 պաշտօնէիւք իւրեանց և հանդերձեալ զգետուրք :
 Չկարգ սց՝ 'ի Ժմիս ք սուլ՝ սիւլէյմանի սկսաւ նախ՝
 ասաւ սլաշին և սու սլաշին, յետ նց՝ իւլէֆէլի և կէ
 տիբլի չավուչք, իւլէֆէլի և կէտիբլի միւթէֆէր
 բիգայք, չանիկիբք, մեց սլէօլիւկի աղայք, դափու
 ճի սլաշի աղայք, իւլէմայք, մէշայիլիք ք շէլիք, է
 միբք, նադրիպիւլ էշրաֆ, տէֆթերտաբք, նիշան
 ճի էֆէնտին և բէիս էֆէնտին, չավուչ սլաշի ա
 զայն, երկոքին դազիասիէբք, միւղէրայք կի՛ մէղիբք
 որք կային յայնժամ, մէղիբի աղէմն և շէլիսիւլիս
 լամ էֆէնտին : Յորժամ 'ի ցամաք ել արքայն՝ չաշ
 նիկիբ սլաշին եհան գնա յերիւար, և միբի ալէմ ա
 զայն կալաւ գերասանակն, յաջմէ և յահեկէ նր ըն
 կելանալով միրախօռ աղայն և սլաշ գափուճի սլա
 շի աղայն :

Յայսմ հանդիսի դհեո երթայ արքայի դահաւո
 րակ, և մի՛թէրխանէ և քեօս, որք յայլ հանդէսս
 սայրամից ոչ գտանին : 'ի մղկիթի անդ կի՛ շէլիսիւլ
 իսլամ էֆէնտին և կի՛ 'ի սրահատիլ նր նադրիպիւլ
 էշրաֆն առեալ 'ի ձեռաց սիլէհտար աղային զսուրն՝
 որ ասի լինել մահմէտին, կապէ զմիջով արքայի,
 թէպէտ և ռամիկք զայլ որ գնեն լինել սուսեր կա
 սող : Ըստ հին կանոնաց նոր արքայն բաշխէ սարգև
 և թարագօր, ք Յաւելու՛ած առ եէնիչէրիս, ճէպէ

Ճիս, դօսիճիս, և դօսարասպաճիս, և առ սիսիահի
 և սիսիհատար զօրս, այլ զանազան չափու որում հա
 զիւ բաւելին ՚ի հնունս երեք հիւր բեռն փողոյ, ք
 ըստակի (ա) :

՚Ի կառավարուէ թիւրին յերս ծանունս սլոզմի, խա
 գարութե ևն, երեւելի աւագք խհգակիցք նմ չորս
 են յճականաց, վեզեր, վեզեր քեախեսախ, տէ՛ք
 թեքտար էֆէնտի, բէխ էֆէնտի. խկ հինգ յիւ
 լեմայից, շէխիւլիսլամ էֆէնտի, երկոքին գազիաս
 կէք, նագըխիւլ էշրաֆ, և խթանապուլ էֆէն
 տիտի. Է որս ստեւ և զթիւրն՝ որ է գլխաւոր եր
 կոցունց դասուց ևս, լինի համօրէն տանն : Սորա
 տաններին են՝ զոր ժողովն իմանայ տիրասպէս Տեւեթ
 անտամբ. այլ ՚ի սկզբանէ անտի շեղև միշտ միօրէ
 նակ, զի բղմ՝ փոփոխուիս ընկալաւ Է զնիւն Ժմիս .
 քր յաւուրս Ֆաթիհ սուլ՝ մեհեմէտի, ք սուլ՝ ահմէ
 տի, և այժմ ևս յաւուրս ք սուլ՝ սէլիմի, յորում
 բղմ խհգականք կմ թէ կառավարք կացուցան իբր
 անդամք ինչ նոր ժողովոյ, որ անտանի տ՝՝ Երկու
 ձեռիք, ք Երբ կարգ. և հրամանաւ և յանուն նոյն
 ժողովոյ կառավարի գրեթէ ամբան տերուէ :

Յայլ գործառնութիս թիւրն կառավարէ և դատի
 զամ՝ ոչ անձամբ, այլ ՚ի ձեռն տիվանին իւրոյ, որոյ
 տեղին է ՚ի հիւսիսակողման եկիք գաւթի սէրայի
 իւրում, Է մեջ օրթա դափուին և իջ գափուին . յը
 րոյ ՚ի ճակատուն է պատուհան օսկեղծեւլ վանդա
 կօք . Է որ ունկն զնէ արքայն յես կուսէ վանդա
 կին : ՚Ի վաղ Ժմիս ՚ի չորս աւուրս եօթնեկին լինեթ
 անգ Տեւան ք Ատեան . ՚ի շէթու, ՚ի կիւրակէի, ՚ի
 թշի, և ՚ի քշի, ապա սահմանեցաւ լինել միայն ՚ի
 կիւրակէի և ՚ի քշի, որ այսպէս ստորագրի լը հին
 կանոնաց : Եսխ ք զճագիլ արևուն ժողովին ժո
 ղովականք առաջի պապի հիւմայունի, ք առաջին
 դրան սէրային, (և ոմանք առաջի տիվանիանէին),
 սպասելով գալատեան վեզերին, տուածին բարձրա
 ձայն ստէ անգ Տաս և Քաթիհ, որ է աղօթք ՚ի ք
 գլխոյ գուրանին, որում եհնիչերի աղասին տայ
 վարձ : Յետ գալատեան վեզերին՝ առհսրկ ժողովա
 կանք որք են ամ մեծամեծք ՚ի նախարարաց և յիւ
 լեմայից, մտեւ երիվարաւ Է առաջին գաւթի սէ
 րային, յեկգ գաւթիթն ուր է տիվանն՝ ամբին լըա
 նեն

(ա) Մի բեռն ք՝ իւր է 100 հիւր :

նեն յերկարէն, զի միայն արքայի է դնալ անգ էրկարաւ :

Ամ կարգ զօրաց կարգեալ կան յողջոյն վեզիրին, յայնժամ գափուռի պաշին ի ներքս թ դուռն տիվանին երկար և բարձրաբոց ձայնիւ գոչէ Պոպուրան ի հրաւիրել * ի հասանել վեզիրին առաջի տիվանիտանէին հին սովորուի է սագգա պաշին յարքուսի հեղվախանէէն մատուցանել նմ և մեծամեծաց Երգէն յամարոյնի, իսկ Մաճուան ի ձմերայնի * թ ձախակողմեան գմբէթիւ բաղմին աւագ որեար տիվանին, իսկ այլք կան ի միւս կողմն տիվանին որ բաժանել է որմով * յայնժամ երկուք ի պաշտօնէից այս սօփեային առաջի խաղինէին բարձր ձայնիւ երգեն բանս ի գուրանէն, որ կոչի Ֆէնի յերկ ասրէսի : Մասնէ ի տիվանն և քէխ էֆէնտին, և զքղանցս վեզիրին համբուրել, ի ձախակողմն նթ դնէ զբասկն թէլիխաց (զորմէ տէս ստորև) * յեռայնարիկ տեվաթար էֆէնտին տիվանին՝ առաջե վեզիրին դնէ թաշլինակ, յաջմէ նորա կաղամար և քասկաւ փրջ, վն ողորմութիւն սալոյ աղքատաց * չալուշ պաշի աղայն արծաթի ցարմիս որ ի ձեռին հարեւ ապա զգետինն, յայտ առնէ զպատրաստ լը նէնն անցն * և յայնժամ զմն բհական և զգատար խաղսն ի ներքս մուծանէն ասաս պաշին և սու պաշին, և սկոանի դատաստան :

Յետ աւարտելոյն՝ կերակուր ելանէ յարքունեաց անցն, այլ զանազան թ աստիճանաց իւրաքանչիւրոց, մինչև եէնիէրիք իսկ որք կան յեկի գաւթին՝ առնուն զեքեանց բաժին, այլ ամբին անհնարին արագութիւն : Եւ ուր նախ թ զկերակուրն սագգա պաշին և սագգալար քէթիսիւտասին մատուցանէն մեծամեծաց ջուր ի լուացուան, նոյնպէս և յետ կերակրոյն, որ քզի յնջ Բակա միայն վեզիրայից լը նէր, ի հիճրէթի 960 (1553) գաղխաքէր մահմուտ էֆէնտին գատը զատէ անուանել՝ կարգեաց լուսգումն և վն գաղխաքէրաց, նաև սահմանել ետ յառաջագահ բաղմիլ գաղխաքէրաց թ զպէկէրպէկիան՝ որք կային յայնժամ : Յետ կերակրոյն՝ կի երբ աւարտին վերոգրելէ երգք առաջի խաղինէին, չալուշ պաշին զարքունի կնկքն ի վեզիրէն առել, զբուզնամէ քիսէսին, զմաչիէ տէֆթիխանէսին, և զխաղինէի ամիրէն կնքեալ, անդրէն առ նա գաղձուցանէ զկնկքն :

Եթէ գայի յայնմ աւուր նորոգ եկել զեսպան արտա

տաքին անուէր , ք Վէզիրին 'ի միասին բազմի 'ի սե-
զան . իսկ քանի մի յրնթերակայից դեսպանին բազ-
մին յայլում սեղանի ք այլ մեծամեծս . ք ք գափու-
զան փաշային և ք նիշանձի է քէնտիին : Քիլ զամ
դեսպանս 'ի քիլ յաւուր տիվանի մուծանեն առաջի
Թիբրին . յորում աւուր վէզիրն 'ի ձեռն գափուճիլէր
քէթիլուտասիին առաքէ 'ի տիվանէն Թուրթ առ ար-
քայ նախ ք զկերակուրն , ուրոյն հրաման խնդրելով
'ի մուծանել զդեսպանն առաջի նք . և միայն տասն
անձինս դեսպանին հանեն 'ի սենեակ գահոյից ուր
բազմել կայ Թիբրն . իւրաքանչիւրոց զգեցուցեալ
պատմուճան . իսկ դեսպանին և երևելեաց ոմանց
մուշտակ , որ շնորհի յարքունուսա . և երկու երկու
գափուճիք կալել զնա ք անթով առ 'ի զգուշուի :
Օր կիւրակէի և քիլ կոչին Արդ կիւրէի . ք ծա-
նուցման աւուրք , զի յայն աւուրս վէզիրն մտանէ
առաջի արքայի զկնի տիվանին , առ 'ի ծանուցանել
նմ գհարկաւոր իրաց , և առ 'ի խօսիլ , որոյ վն հարկ
է խնդրել առանձին հրաման :

Ընի անդէն 'ի սէրային և այլ ատեան կի՞ Ժողով
անուէր կոչեցել Ապապս քիլան . իբր բազմամբոխա
տեան , յորում և Մէլաճիպ կի՞ Իւլէի . ք Թոշակ
բաշխի զօրաց , նոյնպէս և ատեան Այաֆ քիլանի ,
սակս յոտին կալոյ :

Իսկ զամ գառաստան Ժողովան սրբ օրթօրէ լինին ,
և զամ ազգ դատից , և զվէճ , և զգործաւուրի որք
հային 'ի կառավարուի քիլին և համօրէն սահմա-
նաց իւրոց ' մեծամեծաց և փոքունց ' յանձնելուի
Թիբրն իւրում փոխանորդին կոչեցել Վէզիր . միայն
պարտաւորել զնա գրել և ծանուցանել առ ինքն
զամ անցս որք օրթօրէ անցանեն . նմին իրի վէզիրն
ոն 'ի տիվանին որ լինի 'ի սէրայի ' ինքն է որ դա-
տի զամ եկելնն յայնմ ատենի , նոյնպէս և ուրոյն
'ի պալատի իւրում կարգէ ատեան Տիվան . ուր օր-
թօրէ գատի զամ , և կառավարէ զմորութին . որոյ
ատեան ունի զօրուի արքայական , և տէրուին առ
հորկ ճանաչէ զայն իւր կառավար , և կոչէ Փաշա
Քափուսի . ք Ռուռն փաշային , կի՞ սոսկ Քափուս : Այս
դուռն փաշային է շինուած շարձակ և բազմաշարկ .
մերձ 'ի պապի հիւմայուն կոչեցել դուռն սէրային .
որ 'ի 1788 'ի դեկտ ' առ հորկ այրեցաւ , և քիլ լինեցաւ
չեղագոյն ք զառաջինն . 'ի վերնում յարկի է բնա-
կարան , տան վէզիրին . իսկ մնացելքն են դատաւ
տանարան . յորում Ժողովին ամ կառավարք և դա-

արաւորք որք լէ գերադոյն իշխանութի վէզերին ունին իրաւունս կառավարելոյ և դատելոյ . իսկ որք չունին անդ պաշտօն ինչ դատելոյ , զք են մեծամեծ փաշայք արտաքին զւոսայ , իշխանք զինոճորական կաշի , և տնանք յիւզէմայից , ունին անդր մի մի իւրեանց գործակալ առ ' ի տեղեկանալ և տեղեկալս առնել զտեարս իւրեանց , և այս գործակալք կոչին

Գափու քեախէասի :

Յամ աւուր միով ժմէ զկնի ծագման արևու հաւաքին անդ կառավարք և դատաւորք , և ոչ մեկնին բայց եթէ միով ժմէ նախ ք զմասնէն արևու . և այն ուրոյն հրամանաւ վէզերին . զի մին ' ի պաշտօնէից տան վէզերին եկել յայնմ ժամու ուրոյն ուրոյն ' ի դուռն երկց առաջին կառավարաց , խորին խոնարհութի ասէ զբառս իւրի զի Հրաման , յայնմ չետէ մեկնին երեքին նորա ' ի սուրս իւրեանց , և զհետ նց այլ ամ գահերէցք կի պաշտօնակալք : Յիւրաբանչիւր էջի և ' ի էջի ոչ լինի տիվան . զի ոչ բազմի վէզերն յատեան ' ի դատել . ուստի թախի կոչին այն աւուրք . զի Օր պարասոյ . բայց գահերէցք չունին և ոչ զմի օր պարասոյ . այլ հարկ է դասնիլ անգր նաև յաւուր պայրամի . միայն զի յայնմ աւուր մեկնին ' ի դրանէն իբր ' ի հնրի աւուր , բայց ' ի քեախէաս պէյէն ' որում հարկ է զօրն ողջոյն անցուցանել անդ ուր յայլ աւուրս . իսկ դպրաց արքունի դիճանին չէ հարկ ամցն գասնիլ անդ յաւուրս պարասոյ . ուստի մասն ինչ նց փոփոխակի դասնին անդէն : ' Քիմիս սլոզմի ' ամ գահերէցք , իւզդականք , գրիչք , և բոլոր դուռն միանգամայն լէ վէզերին ունին գնալ ' ի սլոզմ , ուր և գրիչք տէ ֆթէրտար գափուսին , և տէ ֆթէրխանէն . այլ իւրաբանչիւրքն թողուն ' ի ստանալ զիւրեանց փոխանորդ , որ կուտարէ զգործ և զպաշտօն նց . և կոչին Աէիւ . միայն վէզերին փոխանորդ կրէ տարբեր անուն , և կուչի Գայիմմագամ :

Բիւճ էն ' ի դրան անդ գահերէցք կի պաշտօնակալք որպէս ասացաք , որոց ամցն են ուրոյն սենեակք և յարկք . բայց զաւագագոյնան ' ի նս ' մարթ է բլ ժանէլ յերխ : Թ Փոխարբայ կի վէզեր . է Երեք գահերէցք կի կառավարք արուժե . զի Քեահեապէյ , Քիս է ֆէնտի , և Չավուչ պաշի . զի Աեցխոր հրգականք արուէ . որք են Պէոյիւք թէղիբիւճի . Քիւչիւք թէղիբիւճի . Մէրթուպի է ֆէնտի . թէլըրի ֆալթի է ֆէնտի . Պէլիւքի է ֆէնտի . և Քեա

հեա ընտրելիս : Սք ինչոնք 'ի բաց առե՛լ զվէզերն ,
 հոչին միանգի՛յն Գա՛րու ընձալի : Կամեցե՛լ յայսմ վաչ
 բի զիմ գահերեցս գրան զուազան և զստորինսն
 կարգաւ առաջի դնել , խօսեսցուք իմ վն վէզերի .
 է՛ վն գափու ընձալից . և դ՛ վն գահերեցանց կի՛
 սաշտօնակալաց՝ որք անկանին լը իշխանուք երկց
 առաջին կառավարաց տրուե՛ :

(տ Գոխար
 քաջ . կամ Վէ
 զէրի առե՛մ :

Լնունս Վէպիք նշանակէ Բարձող ծանե
 րուե կի՛ բեռնաբարձ , ելեալ 'ի Վիւր
 լբառէս արաբացւոց (ա) , որ նշանակէ
 ծանրու՛թի , ցուցանելով զծանր հոգ
 կառավարուե՛ զոր կրէ գոլով օգնական արքայի .
 իսկ Արքե՛մ նշանակէ Մեծ , յորոշումն այլոց վեզե
 րայց կի՛ վէզերից՝ որոց իշխանուե՛ փոքր է ք զնո
 րայն , և են լը նովաւ . կոչի և այլ զնշնանու՛ամբք ,
 Սափրի առե՛մ ի՛ր կուրծք մեծ , իբր կուրծք գերագոյն
 համօրէն տրուե՛ (բ) . Սափրի առե՛ , կուրծք գերառե՛
 բարձ . Վէթե՛ն Տուրափ , Գործակալ բացարձակ .
 Սահե՛պի Ռահիւր , Տր կնքոյ . Սահե՛պի Կե՛լէն , Տր տրու
 թե՛ (գ) . իսկ հնրկ անու՛ամբ կոչի Փաշա , որ սովո
 րական է նաև այլոց վեզերայց (դ) : Ի թմկս պտղմի
 յորժամ զօրագլուխ կարգի վէզերի աղէմն , կրչի՛ ի
 գիրս Սերփար . իսկ միւս վեզերայք 'ի կարգելն զօ
 րագլուխ՝ կոչին Սերասփեր : Թագաւորն զվէզերի ա
 ղէմն կոչէ Լաշա . որ նշանակէ Գայեակ . ցուցանե
 լով զպարտս խնամակալուե՛ նր 'ի վր թգրուե՛ :
 Ահիպըն այսր իշխանուե՛ փոխարքայի՝ սկսաւ միան
 գամայն լը միապետուե՛ն՝ որք յարեան յասիա՛ ի մեջ
 արաւ

- (ա) Աշունս Վերարիուս որ ասո լա՛ նշանակէ Գոխար
 նորդ , Տերչաւոր գրանի անու՛անս Վէզեր . կ՛ ասո յոգնա
 կանն Վեզերայք , դայս Վիթարիոս անուն և յոյնք ըսք
 Կիզարոյն 'ի կեր ասնոյնն :
- (բ) Չի Սաար նշանակէ կուրծք . յոր անուն կուի ք
 խաբէրուե՛ և Սեախրն . իբր կուրծք սենեկի :
- (գ) Թեպէք ըսք ո՛մանց՝ Սահալ գոլով անուն Տոյ 'ի
 հանձարեղ Վեզերայց 'ի հնուան , յանսան նորին կուէցան և
 այլնն :
- (դ) Աշո Ռուրիս Փաշա կուիք երեց որդին . և քանկի
 առաջին վէզերն եղև երեց որդի իմ ստալ՝ օսմանայ՝ կուէցեալ
 Ալայեփաի . քաշա , յայնձանէ ասին իմ վիթարայց յալոգ
 դայ նր՝ Եփոան զմահանուանս Փաշա :

արարացւոց . ամ խալիֆէք յաշորդք մահմէտին՝ և
 ամ արուիք որք կանգնեցան զինի նց՝ ունէին մի մի
 փոխարքայ . ուստի և ը սոմբառնալ միասկտուութե
 օսմանէ անց , սկզբնաւորեցաւ և իշխանութի փոխար
 քայի նր , յաւուրց անտի սուլ՝ օրիան զապիկն : Յնջ
 Ճակաւ վէզիրի ազէմ կարգէին զառաւել մեծարգոյ և
 զառաւել բաղմամեայ և զերաստաւոր փաշայն արտա
 քին Գևուայ . այլ ի յետին Ճակս ամ րք ձեռնհաս
 գտաւ այնմ միջնորդութե և զաղտնի ճանապարհաւ
 մինչև քեահեա պէյք , նաև տէֆթերաարէ ֆէնտիք ,
 և եհնիէր աղասիք՝ յանկարծ ամբարձան յայն պա
 տիւ :

Յորժամ ընտրելն է ի ստանալոլ , կոչի ի սերայն
 առաջի թիբին . և անդ ի ձեռս նորին աւանդէ ար
 քայն զՄեհտաբի հիւճայան . Կն զԱրքունի կնիք , որ
 է փոքր կնիք ոսկի՝ յորում քանգահելէ կայ փակա
 գրաւ անուն թիբի , պնդել փոքրիկ ոսկի շղթայիւ
 ը քսակ՝ որ է համակ ոսկեթել հիւսել : Այս կնիք
 համարի իբր զօրութի իշխանութի վէզիրի ազէմին , և
 իբր սպաւորոլ ի նմ գեղերպարան արքայի . որով
 կարէ առնել զամ զոր առնէ արքայն . նմին իրի ամ
 պատուով և ինամով պահէ զայն , միշտ ի ծոց իւր
 կրելով . թէպէտ ոչ ի գործ ածէ եթէ ոչ ի թուղթս
 յայտարարութե թելիս կոչեցել զօր գրեթէ յամ
 աւուր առաքէ առ արքայն ի տալ տեղեկուի : զայն
 թուղթս յաւարտել ամ տիվանին որ ընի ի սերա
 յին , առել ի ձեռաց չափուչ պաշիկն գնեն ի տէֆ
 թերիանէն . որ է պահարան գրուածոց արութե

ի սերայն անդ , մերձ ի սրահն տիվանին :

Իսկ թէ ընտրեալն է արտաքոյ ստանալու , գոլով
 մի ի փաշայնց Գևուայ , յայնժամ Միսիւրի հիւմա
 յունն առաջի առնա ի ձեռն միոյ սրուք յերեւել
 եաց պալատանն . որ սովորաբար է Գափուճիէք
 քէթիսիւտամին :

Իշխանութի վէզիրի ազէմին է այնչափ՝ որչափ ար
 քային . ունի ը նր բացարձակ իրաւունս ի քղքս
 կանս և յիրս կրօնի . հաղորդ գորով նորին օրինա
 գրօլ և գործագրօլ կարողութե . բաց յանձնէ ար
 քայի իշխէ ամցն . սր է կենաց և մահու ամ փաշա
 յնց և իշխանաց որք ի ստանալոլ և որք արտաքոյ ,
 իւլէմայից և Շահանաց , զինաւորաց և սոսկակա
 նաց , նաև դաշատականաց . և որ մեծն է նաև ըն
 տանեաց թիբի . մինչև ոմն ի վեղէրայց իշխեաց
 արտաքս հանել զմայր թիբին և սպանանել , յորժամ

ար
 ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՒՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

արքայն ելեալ էր 'ի դբօսանս : ԱՅլո սք ձգի յամ
ազգս դատից , 'ի քղբականս , 'ի դատս յանցանաց
տուրեկառուէց , բարեկարգուէց , զինուորու թէց
եկամտից , ընչից դբաւմանց , ևն :

Համեմատ այսմ բացարձակ մեծի իշխանուէ իւրոյ՝
ունի և արատնութիս և պատիւնս . զն նախ 'ի մէջ
համօրէն իշխանաց՝ մի միայն սակ որ կարող է գնալ
'ի սէրայն երբ և կամք իցեն նք . յանդիման լինել
արքայի , և դէմսու դէմ խօսիլ և տալ համար : Երկդ
դէսպանք այլոց տէրուէց՝ նախ առ նա ինքն ունին
յանդիման լինել , և ապա առ արքայն , իսկ յառա
ջիկայ լինելն նք արքայի՝ և 'ի խօսելն զսովորական
բանսն , թորին լուս կացել՝ վէզերի ազէմն որ կաց
առ գահոյիւ , պիտ առ դէսպանան իբր բերան ար
քայի : Երդ՝ ամ գահեբէցք լէ ամ դուս արու թե՛
(բաց 'ի յիւլեմայից) ուն առ արքայ՝ նոյնպս և առ
վէզերի ազէմն հանդիսիւ ունին տալ ճայիւն՝ յերկդ
մին պայրաման . ք ընծայ 'ի նշան հպատակութե :
Չորդ՝ եէնիէրի աղասին ք առաւօտն իւրաբանչիւք
դչի 'ի նշան հպատակութե ունի գնալ առ վէզերն
հանդիսիւ , և ամ բազմութե գլխաւոր պաշտօնից
կոչցելք օճադ ազալէրի , մինչև ցայն՝ որ կոչի եէ
նիէրի քեա թիպի : Հինգերդ՝ յամ ուրբա թու 'ի
ժամ ելանելոյ 'ի մզկիթ՝ գափուդան փաշայն , բե
քեապ աղալարք՝ ք պիւլիւք միրախօնն , գափու
ձուլար քե թիսիւ տասինն , քիւ չիւք միրախօնն որ 'ի
սէրայն՝ յետ ընկերելոյ արքային 'ի մզկիթէ մինչ 'ի
սէրայն , ունին գնալ 'ի դուռն , սն նաև եէնիէրի
աղասին , ոչ բազմութե՝ այլ միայն պաշտօնիւք տան
իւրոյ : Վեցերդ՝ յարժամ լինի տիպան 'ի սէրայի անդ ,
յորում ժողովին ամ կարգ պաշտօնից համօրէն
արուէ , տան նմ պատիւ արքայաւայել : Եօ թեւերդ՝
'ի Ժմիս սրօզի իբր գլուխ ամ զօրապետաց՝ ինքն մե
ծաւ հանդիսիւ հանէ և կառավարէ զբանակն . նմ
աւանդի սանձաղե շէրիքն , և յառաջնում աւուր
ելանելոյ իւրոյ 'ի քղբէն՝ ազանի զմուշտակն Գա
թանիկ կոչցել , և տանի գլխարկ զարգարէլ երկու
ականակապ փեարովք ք սօրդուձով ևն . և թէնպտ
թողու 'ի ստանալ զիւր փոխանորդ սակայն յայնժամ
ևս մեծամեծ դատք կի՛ քղբին՝ և կի՛ արտաքին գա
ւառաց՝ առ նա ինքն առաքին , կրելու՛ երկուս պաշ
տօնս , դերագոյն զօրապետի և դերագոյն դատա
ւորի :

Համեմայն այսոցիկ արտունութեց՝ որք առաւելուէ
զնեք

զնեքքին պատիւ նր, են նր և արտաքին հանդէսք
 և շուք սեփհականք, տարբեր յամ՝ գահերիցանց և
 'ի վեզերաց : Եսին՝ այն պատուոյ անուանք զորս է
 դաք 'ի վերոյ : Երկդ՝ յաւուր ընտրութե իւրոյ կի՝
 յաւուր առնոյ զմուհիւրն, ագանի կրկին սաա
 մուճան հանգերձել. ք Գաֆդան 'ի սոփայէ : Երդ՝
 'ի դառնալն նր 'ի նմին աւուր 'ի սերայէն 'ի դուռն,
 ընկերանան նմ արքունի փէյիք՝ որք կրեն արծաթի
 սաղաւարտ ոսկեղօծել, և սօլազ՝ որք կրեն գլխարկ
 փետրազարդ : Չրդ՝ հանդիսի հանգերձք նր, որոյ
 թէպէտ գլխարկ է Գաւէկ՝ որ հնրկ է և այլ վէ
 զերաց, սահայն մուշտակ նր կի՝ տխլան քիւրքին է
 սամոյր. և Երեւ նորին միշտ 'ի սպիտակ սերասէ
 րէ (ա) . ունելով թեզանիս երկայն առ կախել ույ և
 ամցն : Հինգերդ՝ հանդէսն և շուք զոր ցուցանէ
 յեւանել իւրում արտաքս. որում միշտ ընկերանան
 բազմուէ չափուշից, բէխ է ֆէնտին, չափուշ պաշին,
 երկու թէզքերէձիք, մէքթուպձի է ֆէնտին, թէշ
 րիֆաթձի է ֆէնտին, ևն, յառաջոյ նր գնալով 'ի
 ձի վերելակելք. իսկ բազմութի պաշտօնէից տան
 իւրոյ՝ հեռեակ զկնի ընթանալով : Վեցերդ՝ 12 ձիք
 զարգարելք՝ որք միշտ զկնի նր ընթանան յամ՝ նուագա
 ելանելոյ նր արտաքս հանդիսիւ : Եօթներդ՝ յայտ
 նի ևս երեւ առաւելուէ հանգիսի նր 'ի դնալն իւ
 րում Է ծով, նստելով 'ի նաւակ որ նման արքայի
 ունի 13 զոյգ թիավարաց, և ծածկոյթ. միայն 'ի
 տարբերուէ՝ փնկ կարմրոյ պատել է արտաքուս
 կանաչերանգ չախայիւ. գհեա նր բազմուէ ազառ
 որերոյ ուրոյն ուրոյն նաւակօք : Ութերդ՝ մեծուէ
 և շուք որով հնգիցս յեօթնեկի կարգէ ատեան 'ի
 դուռն անդ յիւրում պաշտան :

Յնջ Ժմկաւ յորժամ նստելին 'ի ստանալօր գուպ
 պէնիշին վեզերք՝ զորմէ տեսցես ստորև, վեզիքի ա
 զէմն ունէր և զայտոսիկ առաւելուից. զի յիւրա
 քանչիւր եշի երկոքին գազիապքերք գնային առ նա
 հանդիսիւ. իսկ 'ի դշի՝ տէֆթերտար է ֆէնտին .
 նոյնպէս միանգամ յամսեան գնային առ նա 11 ըի
 քեապ աղալարք իւրեանց զգեառուք 'ի ցոյց հապ
 տակուէ, հանդիսիւ առաջնիկայ գտանելով տխլանի
 նր զոր տունէ 'ի դուռն անդ. այս բիքեապ աղա
 ւարք

(ա) Այլ գախաբանէ փառային է 'ի նման անլապէ . իսկ
 գառիմագառին 'ի կարմիր անլապէ .

Ըարբ յուրբաթու առուր ընկերանային վէզերի ոչ
զէմին գնալոյ 'ի մզկիթ, յորժամ արբայի ոչ կարելով
գնալ, ինքն վէզերն շնոյր զտեղե նր :

Արդ՝ այս պաշտօն թէ՛նա է գործ մեծ ի զբաղմանց,
յորում ամփոփել է հան ամ բան դատաստանաց բա
ղաբին՝ և համօրէն սահմանաց, սակայն յարմար կանո
նօք և յարմար ստորագրել պաշտօնէ լւք այննոս կար
գագրել է կայ դուռն նր, զի թէ ինքն է այր արդա
րակորով, ամ ինչ լինի արդարուք և փութով : Բա
ղում ինչ դատի և կատարէ առ օրին 'ի նստել անդ
յատենի, բայց զբան մեծ՝ որ պէտս ունի երկարուե
թմիկի, ոչ դատի անդէն, այլ կարգել է կայ վն այնր
ուրոյն տեղի, կոչեցել Աջո օպատի ցմ Սենեակ ծա
նուցման կմ յայտարարուե, անդր առաքէ, և անդ
դատի բաղմօրեայ քննուք : Միտել ունի 'ի բաղաբին
զիւր ստասաւորս կոչեցեալ Աջոյ քապարի . որք
ցում ինչ ծանուցանեն նմ, մինչև զգատս՝ որք լինին
'ի մահքէ մէս ցմ 'ի դատաստանարանս քղբին, 'ի հա
մարելն թէ վերաբերի առ ոմ իւրեանց, և իբր լաւ
ևս քննելի, առաքեն 'ի դուռն :

Կաև ինքն իսկ վէզերն ծագել զգետուր երկցս և
չորիցս յեթմնեկի շրջի 'ի բաղաբի, ականատես լինի
ամի, և զյանցաւորսն պատժէ . իսկ հանդիսիւ հո
գիւ երբէք այժմ . այլ յնջ թմկաւ ամոց յամս կար
գաւ շրջէր ք թաղս քղբին, որ կոչի Գօլ քօւալմա
առ 'ի քննել զբարեկարգուե քղբին, և զգին և րգ
չափ հացի և ամ պաշարուց ևն . բայց 'ի պաշտօնէ կց
դրան նաև այլոց ընկերանալով նմ : Կախ՝ սու պա
շն ունելով 'ի գլուխ փերիչանի . առ ընթեր նր ա
ստս պաշն ունելով 'ի գլուխ սիւփիւրիկէ . (որ է
գլխարկ փետրազարդ .) երկորքին ևս հեծեալք, և
հետեօքնց երկուստեք հետեակ, իւսկիւֆ 'ի գլուխ
տանելով, որ է քէչէ, յետ նց չարտաք չորպաճիսին
սիւփիւրիկէ 'ի գլուխ . առ ընթեր նր քէթիսիւտայն
իսթանալու գատրսիին փերիչանի 'ի գլուխ, երկո
քին ևս հեծել . յետոյ շալուք հեծելք միւճէվիէ
զէ կրելով 'ի գլուխ . շալուք պաքաղայն հեծեալ
սէլիմի 'ի գլուխ . յետ նր իսթանալու էֆէնախիս
էօրֆ ունելով 'ի գլուխ . եհնիչերի աղասին սէլիմի
գլխարկաւ . առ որով երկուստեք հետեակ ընթա
նալով մումճիք՝ իւսկիւֆ 'ի գլուխ, և սէրասէր դօ
տի ք մէջ . և գախու քէթիսիւտասիք զոյգ զոյգ . և
գօլ օղանիք՝ որք են պաշտօնեայք իհթիսապ աղա
սիին :

Իսկ ինձ իստայ ազայն որ և ստի միւհ թէ սիւայ՝ ու
 ներլով՝ ի գլուխն փերիւննի և օրթա գուշադ, ի ոչ
 սպանելով ինչ՝ ի վր գօուռոյն, ի ձեռնն իւրում գա
 լազան, զառաջեալ վէզերին թ աջակողմն հեռեակ
 գնայ. իսկ կրող կշռոյն առաջն վէզերին թ մեջ շա
 դրայ ի սուբհանդակաց գնայ ի միասին թ սէր
 բաժ սպաշին. ապա գայ վէզերն հեծեալ յերիվար
 դարգարել սէլիմի՝ ի գլուխ, և էրքեան քիւրքի զան
 ձամբ. յաջակողմեան ասպանդակի նր միւհ զիւր սա
 շին սիւփիւրկէ գլխարկաւ. իսկ ի ձախակողմեան
 ասպանդակին պօսթանձիլէր օտա պաշխին կոր դուշ
 կաւ. որոյ զհեա եօրտաշք միւհ զիւր ազային՝ որք են
 եհնիլէրիք իւսկիւֆ կրելով խուռն ընթացելք լւ
 սովորուե. սք տանին զգործիս ի գան հարկանել,
 և սք ի գործ գնեն զնոյն պատիւ՝ ի հրամայել վէ
 զիւրին. նման սց քէթիսիւտա եերին, և շավուշք ձե
 պէձեաց դօփձեաց և դօփարսազաձեաց խառն ընդ
 աղայից յեակուսէ վէզերին ընթանալով. իսկ յիջա
 նել վէզերին յերիվարէն, ի քննել զվաճառօղս՝ եհ
 նիլէրի աղասին իջուցաներ, և առել զգաւաղանն
 ի ձեռաց միւհ թէ սիւայ ազային՝ տայր ի ձեռս վէ
 զիւրին: Այլ ի բաղմաց հեռե խախանել կայ այս
 շքիլ հանդիսիւ ուր առայայք, նաև ինչ ինչ յիշաւ
 ձուէ վէզերին նուագեաց յեա կարգելոյ նոր ժողո
 վոյ կառավարաց:

Քանիօն շքեղ է և սրանձալն այս իշխանուե, նոյն
 քան եղիկէլի և կատարած նր. զի աւաղուի իշխա
 նուեն անյայտ է նմ, և միայն համառօտուին յայտ
 նի, մինչև եօթնամեաց վէզերուե բաղիս փաշային,
 երկոտասանամեաց խորասիւժ փաշային, և հնգե
 տասանամեաց քեօփրիլի օղի ֆաղոլ ահմէտ փա
 շային, իբր արտաքոյ կարգի իմն յիշատակին, և սա
 կաւք գաան ի նս՝ որք իւրեանց օրհասու մեռան:
 Չուր անկման իւրոյ յիշխանուէ՝ սովորաբար ձա
 նուցանէ գափուձիլէր քէթիսիւտասին գնալով ի
 գուռն, և յանուե թիքրին խնդրելով ի նմէ զկնկթն.
 ոյն ստեկ խնդրել է յայտ առնել զանկուսն նր, որ
 բուժ թէ ոչ զհեա գայ մահ՝ երջանիկ համարի զինքն,
 այլ հարկաւ զհեա գայ արսորանք ի ստանալօղէ, զոր
 տանի մի ոմն ի գլխաւ որ նախարարաց մինչև ի տե
 դին սահմանել, բզի՛ անգամ ոչ ներկելով նմ և ոչ մի
 վայրկեան կեխակցիլ թ ընտանիս իւր. որոյ շնորհ
 մեծ է եթէ ոչ գրաւեոցին ինչք նր յարբուսիս.
 զոր ապա լւ մեծի մասին ծախեն ի զերծուցանել

գնա 'ի հալածմանէ յաջորգաց , և 'ի կարգել զնա 'ի
 փառայուէ ինչ արտաքին քառաց : Եւ թէ զօրէն նց
 հնարք , դադանի ճննչք , և բարեկամուէ կուսակ
 ցաց իւրեանց յարքունիս անգ , վերստին գարձու
 ցանէն զնա 'ի ստանալու առ 'ի անգրէն առնուլ ըզ
 վէզերուէ . զի այլով ի՛նչիք ոչ երբէք կարէ գառնալ :

(Բ. Աշագ (1) Վեկիտիոս ալի . ումի՝ Բեակէա պէյ կիմ
 որեաք Դրան , վէպիք Գեակէաք : Սա է փոխանորդ վէ
 կիտի աղէմին . ուստի իմ կարգադրու
 Գախու ըէ թիք գրան առ քղքահանս , առ բարե
 ճալի :) կարգուիս , առ զինո՛ւորականս , առ է
 կամուաս ևն , թէ վն ստանալու և

Թէ վն արտաքին քառաց , պարտ են անցանել ընդ
 ձեռն սր , նոյնպէս և իմ հրամանք վէզերին առան
 ձինք և հրապարակահանք , և իմ հրամանագիրք և
 թուղթք՝ որք ունին գնալ արտաքս , և որք գան
 արտաքուս : Բայց տիրապէս պաշտօն և պարտա
 ւորուի սր է 'ի գործ զնել տալ զկարգադրուիս և
 զկառավարուի տէրուէ 'ի քղքին անգ ստանալու ,
 նմին իրի յորժամ վէզերն մեկնի 'ի գրանէն թեպիւ
 շրջելով 'ի քղքին , և կիմ յայլ ինչ գործ , քեահեա
 պէյն նասի անգ 'ի սահարանել զգուռն , իբր աթոռ
 ինչ իշխանութեց , բերելով յայնժմ զկերպարան և
 գուռք նորին խկ վէզերի . և ոչ երբէք ընկերանայ
 վէզերին՝ բայց միայն յաւուրս տիվանից որ լինի 'ի
 սէրայն , և այն մինչ 'ի օրթա գափու սէրայն , և
 անտի փութմանակի դառնայ 'ի գուռն հսկել 'ի սահ
 պանուէ համօրէն քղքին յայնմ Ժմկի՝ յորում իմ
 սուազանին տրութէ և իմ զօրագլուխք զօրաց հա
 ւաքել գոլով 'ի սէրայն , ոչ որ մնայ արտաքոց կա
 ռավար : Անի սա կարգ և պատիւ եռգուղեան
 փառայի , նմին իրի յիւրաքանչիւր եօթնեկի գափու
 տան փառայն՝ եէնիգրի աղասին՝ և բլքեապ աղա
 լարք՝ յես մեծարելոյ հանգիօիւ զվէզերի աղէմն ,
 մտաննն 'ի սենեակ սր մեծարել և զսա ըստ օրինի
 հրահանգաց :

(2) Բէիս էֆէնպի : Անի պաշտօն կրկին մենդ թէ է
 ըիս . մի՝ 'ի բանի կառավարուէ՝ որ հայի առ օտար
 տրուիս , զի սր է խօսիլ ը գեասանս իմ տրութեց
 'ի վր սահմանաց , 'ի վր պտղմի , և 'ի վր իմի՝ որ
 ծագի ը մեջ օսմանեան և այլում տրուէ : Եկի՝ է
 գիւնանադպիր մեծ , կիմ գլուխ արքունի գիւնանիս .
 և ը այսմ կոչի Բէիս Իալ Գիւնանայ էֆէնպի , որ թարգ
 մա

մանի Պետ գարաց կի գրաց (ա) : Եւ երբ է առան
 ձին խորհրդական վեզիրի ազէմին՝ յայնմ ամի զոր
 գրով ունի ծանուցանել առ արքայն , նմին իրի սի
 անկանի գրել զԹեւեթնս և զԹագրերն՝ զոր վեզիրն
 հնազոր սուսքէ առ արքայն , առ ի տալ զհամար
 գործանուէց , և ի հարցանել և ի խնդրել զհրա
 մանս և զկամս նր : Պատիւ բէխ է Ֆէնտիին՝ ստո
 բին է ք զտէ Թեքտար է Ֆէնտիին , այլ է առաջին
 և գլուխ և ըհանուր դատաւոր ամ խօժակեանից ,
 և ամ բեաթիպից՝ յիւրաքանչիւր Եօթնեկի ըբեապ
 աղալարք (միայն) յետ մեծարելոյ զբեահեա պէյն ,
 մտանեն սպա և առ սա ի մեծարել :

Վերոյիւել արքունի դիւանն որ կոչի Տեմնի հիւճայան
 գաւէթ՝ բաժանի յերիս մեծամեծ դասս ուր են :
 Իմ Պեյլի գաւէթ , յորում գրին ընդհանրապէս ամ
 Ֆերմանք ք Հրովարտակք , հրամանագիրք , և կար
 դադրուէք գրան յամ ազգս գործանու թեց՝ բա
 դաքահանաց՝ յանցանաց՝ բարեկարգուէց՝ և կրօնի ,
 բաց ի յեկամից՝ որ է սեփհական տէ Թեքտար
 է Ֆէնտիին : Այս գաւէթ է նաև ըհանուր աւան
 դապահ ամ քղբական և զինուորական օրինադրու
 թեց , որք և են հաստատուն կանոնք և ուղղիք
 գաւէթին . ի սի պահին ամ թուղթք հաշուութե ,
 տուրեաւուէ , դաշնադրուէ , պայմանաց , ժողովոց
 ևն , որ ը մէջ օսմանեան և օտար արու թեց , նոյն
 պէս և ամ սլաւաճէք Ֆերմանաց և Պերարից :

Ի Թագրել գաւէթ : Ի սի գրին ամ կոնդակք կի հր
 վարտակք իշխանուէ դահերիցանց , պերագի փա
 շայից , միրի միջանաց , միրի լիվայից , նաև այն հր
 վարտակք նց՝ որք կոչին թեթի Ֆերմանք , կի Չափ
 Ֆերմանք , որոյ գորութիւ առնուն իշխանութի ի վր
 քւրին՝ որ յանձն եղև նց : Ի սի գրին նաև թեթի
 Ֆերմանք հատօրէն մօնրայից արուէ . սի նաև Թագ
 րել ք թաւղթք , որով արու թին անօրինէ զանտէ
 բունչ կարճաճս զինուորաց . զայստսիկ թահվիլս
 անցուցել ի մատենի՝ պահեն միշտ ի տէ Թեքտար
 նէ . փոխան նմին տալով զայլ թուղթս կոչեցեալ
 թեպիթե . որոց գորութիւ պէյլիք գաւէթս գրէ և ա
 ռաքէ զպերագս հարկաւորս՝ յորոգ ընարեալ զին
 ուորաց :

Ի Թու

(ա) Չի Թիւթթապ է բազմաորականն անձանս Քեա
 թիպ . որ նշանակէ Դպիւր , Գրիւ :

Գրատես գալիս : Այս գալէմ առաքէ զրուուս ամ
 գափուճուից , գալՖայից , և քեաթիպից որք են 'ի
 գալէմն , ամ միւտտեքիսից , գափուճի պաշից ,
 միւթէվէլէլից , հարէմէյն վագըֆից , նաև զրուուս
 ամ սրաչոօնից կրօնի , որք են շէյսք , քեաթիպք ,
 խմաթք , միւէզլիք , և խախիք՝ որք ծառայեն աքու
 նական և հասարակ մզիթից ստանալու : Չայսո
 սիկ ըուուս անցուցել 'ի մատենի՝ պահեն յերկուս
 գալէմս աէֆթէրուար գափուսիլն , որք վերաբերին
 առ հարէմէյն , որոց փոխան տան նց թէզքիբէ . և
 զօրութի նոյն թէզքիբէից՝ առնուն զպէրադ իւր
 եանց 'ի մալիէ գալէմէն : Այս ըուուս գալէմի՝
 տայ նաև զառաջին թէզքիբէս թոշակաց մէվաճի
 սրաց ձէպէճեաց , զօիճոյ , գաւմուարաճոց , և այլոց
 ռոճիկաց կոչեցեալ Վէպիթ . զոր բիւրաւորք 'ի բա
 զաքացոց վայելեն , իմ կանոնաց օրինաց նոցա՝ որ
 սրատուիբէ զնամն ինչ գրամոց արուծել բաժանել
 առ յեախն աղքատս զնոյն գասուց յղքացոց :

Յերեւելն վերոգրել գալէմն են 120 խճգահանք
 կի՛ օյնականք , անոճանելք Տէվան քեաթիպի , Եալճաթի ,
 և Չըրաղի : Երկու առաջինքն կոչին Վէպիթ . իւրա
 քանիւրք 'ի նոցունց ունին պէրադ , և ծառանդեն
 մինչև 'ի մահ զիամէթ ինչ բազմաշահ . 'ի սոյնովի կա
 բեն գնալ միայնակ ի սանձաղի շէրիթիւճ զհեւ աղ
 քայի , կի՛ վէզիբի ազէմին . և ոչ երբէք զհեւ ու
 մէք 'ի սէրասքերաց : Վէպիբի քեաթիպք իմ հին սո
 վորուէ 50 են թուուլ . իսկ կէտիբի շաղիրոք 20 :

Այլ չորաղք ոչ այլ ինչ ունին , բայց եթէ սոսկ
 Ֆէրման , և մոցելն միայն զարգիւնս նորին :

Այս տխլանի հիւմնոյուն գալէմի՝ որոյ գլուխ կի՛
 դիւանասպետ է բէխ էֆէնախն ուր ասացար , և
 դիւանն եկամտից՝ որոյ դիւանասպետ բացարձակ է
 աէֆթէրուար էֆէնախն , և դիւանն կոչեցել աէֆ
 թէրիսանէ , որ է ի իշլանուք աէֆթէր էմինիլն .
 սք երեքեան կացուցանեն զգալէմս առհնրի օսման
 եան արուծել . որ միով անոճամք կոչի Ազլաթի Խ
 փախի . իմ Գրիչք արքունականք (ա) :

(3) Չուուս պաշի : Չար սրաչոն կի՛ գործ՝ մարթ է
 վերաճել 'ի չորս : Եախ փոխանորդ է վէզիբի ազէ
 մին միայն 'ի բանի գատաւորուէ , և 'ի գործադրու
 թէ հրամանաց նր և սլաոճոց . 'ի ձեռն սր արու
 թին

(ա) Չի Ազլաթի է բացմասորայնն յայնիս Գալէմ :

Թին զմասն ինչ յանցաւորաց զբռամբ ւճէ և պատ
 թէ . զյանցաւորս քղքահանս և զյանցաւորս քրէա
 կանս . բուռն առնէ պարտաւորելոց 'ի դատաստա
 նէ' հատուցանել զիւրեանց պարտս և զծառայու
 թի առ դատախազսն . ուստի առ սա վերաբերին
 դատք , քննուիք դատախազից , և իմ' յանցանք , և
 վէճք տուրևաուուէց : Արոյ յիմ' աւուրս յորում լի
 նի տիվան' նախ ք զվէզիրն բազմել 'ի ծայր նստա
 բանի 'ի ձախակողմն աթոռոյ վէզիրին , կարգէ տա
 եան . քննէ զիմսին որք ունին ելանել առաջի վէ
 զիրին . զբան փոքր ինքն որոշէ և արձակէ . իսկ
 զբան մեծ հանէ առ վէզիրն . այլ 'ի կարգի դնելով ,
 հստաւտօտելով , և լը կարի դիւրացուցանելով . ըզ
 մուրհակս եթէ լուռնի' դնէ 'ի վր' Սահ' 'ի ձեռն իւ
 բոց թէզքերէճեաց . որով այն մուրհակ լինի Ֆեր
 ման Հրամանագիր . որ պարտաւորէ զդատաստանա
 բանս առ որս վերաբերին' լսել զայն դատաստան ,
 և իլամ առնել , որ է Վճիռ հատանել : Այս իլամք
 իւրէմայից վճռեն միայն . այլ առ 'ի գործ դնել'
 հարկ է զնոյն իլամս հանել անդրէն առ չափուշ
 պաշին . յորոյ վր' թէզքերէճին նր' գրէ Միւճիւ
 պիանճէ ամէլ . իբր թէ զգրութք վճռոյս 'ի գործ դի
 ցի : Այս իմ' են դիւրացուցիչք դատաստանի վէ
 զիրին . այլ ոչինչ մարթ է 'ի գործ դնել' մինչև ոչ
 տացէ զիւր սրոշուին և նա ինքն վէզիրն , որոյ տե
 սեալ զայն գրուած չափուշ պաշին' դնէ 'ի վր' և
 զիւր սահ . յայնմ հեակ լինի էճի ալի քի Հրաման
 բարձր , սարտաւորող և հարկեցուցիչ առ գործ . ո
 բոյ գործադրուի դարձել հայն առ չափուշ պաշին :
 Սի անկանի տալ առ վէզիրն համար վն իմի . և
 խնդրել զնր' առանձին կտնս . դնել առաջի դիպ
 ուածս գժոնարինս , և գործադրութիս երևելիս :
 Պաշտօնեայք լը իշխանուք սր' են 630 . անուանել
 Տիվան չափուշ . որոց գլխաւոր գործ է մուծանել
 զդատախազսն առ ատեան . և կալ 'ի սպասու մինչև
 'ի լինել իլամին . զորս դատաւորք յանձնեն 'ի ձեռս
 նոյ : Հրամանի չափուշ պաշի ծառայեն նաև միւհ
 զիր աղայն , ասաս պաշին , և սու պաշին . և այլ
 իմ' պաշտօնեայք գրան գործադրիչք պատժոց , ու
 նելոյ , կապելոյ , 'ի բանտարկանելոյ , պարտելոյ ևն
 զքղքացիս և զայլս իմսին' բաց 'ի զինուորաց , զորս
 պատժել' հայն առ նոցին դաս :

Եկի պաշտօն չափուշ պաշին' է տեսչուի նր' իճիք
 իրօք 'ի վր' իմ' մալքեանէից , քի կալուածոց' զորոց
 Բ տես

տեսցես ստորև . 'ի ձեռն սր կատարին ամ Ֆերա
 դաւ + ք Յեակարք , զորս տեսարք մալլեքեանէից տան
 'ի դրան անդ . դարձուցանելով զտրութի իւրեանց
 'ի վր այլոց . որոյ հաստատուէ լինի գրելով 'ի վր
 նոյն խկ արզին կմ մուրհակին , և 'ի վր պերագի
 տն որ վաճառեաց զմալլեքեանէն . յայս գործ Է իշ
 խանութ նր կան 200 սպասաւորք անուանեալ կէ

փիւլի գաիճ լավալի :

Երդ պաշտօն է սր մուծանել զգետպանս այլոց
 տրուեց 'ի քղքն . և ընկերանալով տանիլ մինչև յա
 պարանս նց եթէ հանդիսիւ մոցեն . նաև մուծա
 նել զնս առ վէղերն , ընկերանալով նց պաշտօնէիւք
 իւրովք 'ի վէղեր խքէլէսիէն մինչև 'ի փաշա գափու
 սին . նոյնպէս և յաւուր առաջիկայ լինելոյ նց ար
 քայի . այլ յամ նուազս գնայ միշտ Է աջմէ դեսպա
 նին . և ոչ երբէք ընկերանայ 'ի դառնալն նր յետ :
 Չրդ պաշտօն է լինել Տիւան պէլի յամ տիվանս և 'ի
 հանդէսս արքունականս , քմ հանդիսադիր և 'ի
 կարգի դնող . որ գնայ 'ի միասին ընդ գափուճիլէք
 քէթիսիւաասիին . երկօքին ևս միօրինակ զգեցել .
 որոց խաւի քարտիան է կարմրագոյն սգօֆայ արծա
 թեծաղկ , երկայնել թեզանեօք . 'ի ձեռին ունե
 լով արծաթի գաւազան պաշտօնի իւրեանց գնտա
 կաձև գլխով համանման միրի ալէմին (Բ) և վեց ա
 ռաջին գափուճի պաշիկց :

Արդ կառավարուի առհնրկ Յին օսմանեան՝ կախ
 եալ կան զերից այսոցիկ նախապատիւ գահերիցանց
 զորս եգաք . որք գործեն Է բացարձակ հրամանաւ
 փոխարքայի . յնջ Ժմկաւ երեքին ևս՝ մենդ երկու
 առաջինք էին իբրև առանձին պաշտօնեայք վէզերի
 աղէմին . քմ են մինչև ցայժմ քեահեան , և տիվան
 էֆէնտիսի փաշային՝ կառավարք քււոաց : Յայս մե
 ծուի ամբարձան սք տիրապէս 'ի ձեռն իսրահիմ
 փաշային վէզերի աղէմին ք սուլ՝ ահմէտին . յայնմ
 Ժմկի պաշտօնք նց անցին 'ի դասակարգուէ , և 'ի
 գլուխ ստորագրութե նոյն պաշտօնից . այլ գոլով
 այսչափ մեծ 'ի կառավարուէ և 'ի պատուի , 'ի վր
 այսր ամի շեն անդամք մեծի ժողովոյն տրուէ՝ բայց
 միայն առ արտաքս . ուստի թէպէտ մտանեն անդք
 քեահեա պէյն և ըէիս էֆէնտին , այլ առանց ու
 նելոյ անդ իշխանութի ինչ : Յայն սակս առաջինն
 նստի

(Բ) Միրի ալէմիւ գլխան գափուճի պաշիկց :

նստի ստորև սօֆային 'ի վր նոյն կապերտի կողմանն
խօծակեանից . իսկ եկիքն 'ի վր նոյն կապերտի ա
ռաջի վէզերի ազէմին և շէյխիւլիսլամին . միայն առ
'ի ծանուցանել զպատճառ ժողովելոյ և խէզեանն .
ընթերցել զգրուածս որք վերաբերին առ այն . և
սակս 'ի գիր անցուցանելոյ զսէզն :

(4) և (5) . Պիտիւտ և Իււլիւտ Թեզէբէճէ : Երկոքին սք
իւնք իրօք անկանին թ իշխանութ չավուչ պաշին .
գրեթէ զօրն ողջոյն մէնդ թ առաւօտն անցուցանեն
'ի նոյն սենեակ նորին . առաջինն յաջմէ կալով , և
եկիքն 'ի ձախմէ : Ամ դատախազք որք ունին ելաւ
նել առաջի չավուչ պաշին , հարկ է նախ կալ ա
ռաջի սց 'ի բննիլ . զնչինսն որ չէ արժանի հանե
լոյ 'ի բաց վարել , իսկ զորս ունին հանել 'ի կար
գի եղել , զգատն համառօտել , և այնպէս յերկուս
դասս կարգել զդատախազսն կմ զգատելսն յաջմէ
և յահեկէ , առաջի հանեն չավուչ պաշին , ընթերց
եալ զամ վերաբերելսն առ սոյն : Տես և զոր գրե
ցաք 'ի վերոյ վս ատենի չավուչ պաշին :

Յոր ինչ գործ սպասաւորեն առաջի չավուչ պա
շին՝ զնոյն կատարեն և 'ի տիվանի անդ՝ զոր կար
գէ վէզերն 'ի դրան կմ 'ի սերային , սք երկոքին
կացել առ ընթեր վէզերին միշտ յօտին կալով ուղ և
այլ ամ ատենակալք , բարձր ձայնիւ ընթերնուն
առաջի նր զմուրհակսն , և հետ զհետէ գրեն 'ի վր
զվճիոն՝ զոր տայ վէզերն յաթոռոյ իւրմէ : Սց եր
կոցուն գործ է նաև գրել զՊոստոլաթի ց զՀրամա
նագիրս յանուն վէզերին թ պահանջելոյ առօրէա
կան դիպուճածոց առ դատաստանարանս քաղաքին ,
առ զօրասպետս , առ գլուխս գալէմից , և առ ազ
դապետ ըայէից ևն : Բաց 'ի գործոց աստի՝ պիւլիւք
թէզքերէճին թ հին օրինաց՝ է խօծա կմ Պետ սե
նեկին համարոյ , որ կցորդել է առ թհանուր գա
լէմն՝ անուճանել Մանգուֆադ ֆալիթ որ 'ի տէթթեր
տար գափուսին . յայն սակս սմ անկանի դնել զիւր
նչան 'ի հաշուէգիրս անդ . որոյ վս առնու և որոշել
տուրս ինչ : իսկ քիւլիւք թէզքերէճին թ հին օրի
նաց՝ է Գալֆա կմ Առաջին օգնական Ալալիտ ակի
նամին , որոյ խօծան է պիւլիւք թէզքերէճին :

(6) Մեֆուսաթի էֆէնպի : Է նամակունի վէզերի ազէ
մին . ամ թուղթք զորս վէզերն գրէ և առաքէ ա
ռանձին , և կմ 'ի կողմանէ արուճ , 'ի մայրաքաղա
քին , կմ առ արտաքին քաղաքս , թ ձեռն սր ունին
անցանել . նոյնպէս և զամ թուղթս և զմուրհակս՝

որք գրեթէ օրընօրէ գան 'ի քաղաքաց և 'ի զանազան
 պետաց դաստնարանաց և իշխանութեց՝ համառօտէ
 հանելով զբովանդակութիւն առաջի քեահեա պէյին ,
 և սալով տեղեկութի առ վեզիրն , միշտ 'ի ձեռին
 կալէլ զթուղթսն՝ առ 'ի ընթեռնուլ 'ի լինել հար
 կին , որով իշխանութի նր իճիք իրք ձգել տարածի
 յամի : Յայսմ պաշտօնի՝ որ կոչի Մեփնապետի գալէթի ,
 կարգեալ կան իբր 30 քեախիտի Գրիչք . իսկ Մէք
 թուպալի էֆէնտին լինի խօճան ժգեթի գալէթի տէֆ
 թէրտարին , որ կոչի Մափէն ճագարասի գալէթի . և
 պաշ գալթան որ է եթիզ իւր՝ է մշանջեհաւոր խօ
 ճան ժէեթի գալէթին՝ որ կոչի Սալխանէ ճագարասի
 գալէթի . զորոց տեսցես ստորև :

(7) Թեւէթֆալճի էֆէնպի : Է կառավար իմ քաղաքս
 կան արտաքին ծիսից և արարողութեց , առ որում
 պահին մատեանք՝ որք ճառեն զծիսից և զսովորու
 թեց գրան և սերային . նաև ուրոյն ուրոյն ճառեն
 զմասնաւոր իրաւանց զառաւելութեց և զարտօնու
 թեց վեզիրից , փաշայից , աւագ նախարարաց , գահ
 երիցանց , խորհրդականաց , և առ հասարակ իմ
 պաշտօնեցից տերուէ : Արով է ազգ ինչ կի՛ բաժա
 նուան գալէթի , որ յառաջ Բիկաւ էր 'ի տէֆթէր
 տար գափուսին . իսկ 'ի Բիկա զ սուլ՝ ահմէտին փո
 խադրեցաւ 'ի դուռն :

(8) Պէյլիտի էֆէնպի : Է փոխանորդ բէխիւլ քիւթ
 թապ էֆէնտիին , ին արքունի դիւանապետին . և
 տիրապէս է գլխաւոր և անմիջական կառավար իմի՝
 որ ունի անցանել լը տիւանի հիւմայուն գալէթին .
 բայց ոչ գրէ ինչ , եթէ ոչ զերեւելիս , կի՛ զորս են
 գալանի : Յիմ ֆէրմանս 'ի պէրաթս 'ի թուլթս
 կի՛ 'ի հրամանս մուրհակաց ևն , հարկ է դնել զիւր
 սահ . նմին իրի ոչինչ ելանէ յարքունի դիւանէն
 առանց նշանի ստորագրուէ սր . և բէխ էֆէնտին՝
 որոյ ստորագրուէ պահանջի առ 'ի առնուլ թղթոյն
 զիւր վերջին զօրուէ , ոչ երբէք դնէ զիւր Բէստի (ա)
 'ի թուլթ ինչ՝ առանց տեսանելոյ զսահ պէյլեքճի
 էֆէնտիին :

(9) Քեահեա քեախիտի : Այս պաշտօն սեփհական է
 պաշ գալթայի Փիսֆօֆօս գալէթին . որ կցորդել է լը
 Ժեթի գալէթի տէֆթէրտար գափուսին , տես անդ :
 Եւ է առանձին խորհրդական և գրագիր քեահեա
 պէյին . ուստի լը հանրապէս հաղորդ է իմի՝ զոր
 բէ .

(ա) Այսպէս իւր ստորագրուէ բէխ էֆէնպիին :

բերէ պաշտօն քեահեա պէյին . և 'ի ձեռին նր են
 ամ թուղթք զորս նոյն քեահեա պէյն ունի առա
 քել 'ի կողմանէ իւրմէ, կիմ 'ի կողմանէ արուէ . վնկ
 դրեթէ 30 քեաթիպք հնազոր ը նովաւ աշխատին
 յայն գործ : Քեահեա քեաթիպիին է գործ նաև
 ժողովել առնուլ զամ դրամ, որ կիմ յօրինաց և կիմ
 'ի սովորուէ՝ սեփհականեւ է վէզիրի ազէմին և քեա
 հեա պէյին, որոց տայ համար յամսոյ ամիս :

Սորա ինն գահերէցք և աւագ նախարարք և խոր
 հրդականք դրան՝ միով անուամբ կոչին Գափու բե
 ճաւի, որ թարգմանի Արեար դրան (ա) : Սց պաշ
 տօն համարի լինել տարեկան . զք են և այլ ամ
 պաշտօնք արուէ : Յինունց աստի՝ միայն քեահեա
 պէյ և չափուչ պաշին կրեն զմտականունս Ազա . ուս
 տի և տանին գլխարկ Փաշաւ Գաշափի . իսկ մնացելքն
 ամ են խօճակեանս, կրեն մտականունս Իֆէնփի, և
 տանին գլխարկ Խօբասանի, որ սեփհական է պաշ
 տօնեից դիւանին ք գաշէմին :

Սահայն 'ի վերայ այսր ամի հնգեքին նախարարքն՝
 պիւլիւք թէղքիրէճին, քիւչիւք թէղքիրէճին, մէք
 թուպճի էֆէնտին, պէյլէքճի էֆէնտին, և քեահեա
 քեաթիպին, որք ը հին օրինաց համարել էին ա
 ռանձինք, և կարգել էին 'ի մասնաւոր ծառայու
 վէզիրի ազէմին, ոչ վայելէն զայն չուք՝ որ սեփա
 կան է այլոց խօճակեանից, չունին նաև իշխանու
 կրել Խասի Իրփի 'ի մանուշակագոյն ք Մօն սօֆէ,
 և ոչ սրատիւ համբուրելոյ զքղանցս արքայի 'ի սե
 րայի անդ 'ի հանդէսս Միտայէփէ՛ երկուց պայրա
 մից : Իսկ պաշտօնք այլ ամ՝ գահերիցանց դրան՝ որք
 կարգել կան յերկա գասս, և են ուղղակի կիմ անուղ
 զակի ը իշխանութի երից աւագ գահերիցանց կիմ
 կառավարաց տէրուէ՝ համարին մշտնջենաւոր, զորս
 կարգեսցուք յառաջիկայդ :

B 3

Պաշ

(ա) Ձի Րիճաւ է Բաղճաւորականն Բառիս Րէճիւլ, որ
 նշանակի Ազր : Սոյն այս Բառ է՝ զոր 'ի կէր աստուան 'ի
 հնգիկս . անուանելով թմկ Ռաճա . որով իսկէն նոքա վե
 րամեծ քաշայն, իսմ թէ աստացուս գլխորի՛ թփրս . զորս յեւ
 րոպիս իսկէն Տուքա :

(Պատգոհեալ (1) Ս) Ինչպէր աղա (ա) : Է դուռն կի՞ Չոր
 Իարգեալս ուղ- պաճի իբե՛րդ պէօլիւքին եէնիչերեաց
 դաի՛ Իամ ան- և պատու՛ն իբր առաջին չորպաճի հա
 ուղղաի՛ շնդ մօրէն օճագին՝ սր կարգեցաւ ՚ի Ժմկս
 Գեանէա պէյի՛ն : Ի սուլ՝ սէլիմի : Ի դրան անդ փա
 շային է գործակալ եէնիչերաղային և
 առհնրկ օճագին, ուր զօր ամ մնալով հոգայ զամ՝
 որք վերաբերին առ եէնիչերիս, և զեկեւս ՚ի նցե
 ՚ի դատ կացուցանէ յանդիման վէզերին, միանգա
 մայն հի՛ճ գնդաւն իւրով հսկէ անդ իբր ՚ի պահ
 պանու՛ն դրան . և ՚ի կատարել զամ հրամանս դրան՝
 որք հային առ գործադրու՛ն պատճոց՝ ունեւոյ, ՚ի
 բանտ արկանեւոյ, ևն :

Սք է գործ նաև յիւրաքանչիւր աւուր ՚ի դարձին
 իւրում ՚ի դրանէ փաշային՝ զկնից ժամու առնչեան
 պատմել եէնիչերի աղային զամ անցս՝ որք անցին ՚ի
 դրան : Գլխարկ սք է չորպաճիի քէչէ և սիւփիւր
 կէ . իսկ յետկոյս փնկ դուռնա թէլի՛ն՝ ունի պալոգ
 շինի, ք զփետուր ձկնկուլ թռչոյ : Սք կեփի կի՞
 Սնք է լինել զկնի դուռնաճի պաշի . նաև սառ՝
 առնձի պաշի . թէ է առաւել հին և ծեր չորպաճի
 ք զդուռնաճի պաշին :

(2) Պօսեանձիւք օգա պաշիսի : Է գործակալ պօս
 թանձի պաշիին ՚ի դրան անդ, և յորժամ վէզերն
 առնէ Պիսի ք Գնայ լք ծով, սա ունի զլեկ նաւա
 կի նք . զք պօսթանձի պաշին զլեկ նաւակի ար
 քային :

(3) Սեփանի Գեթիսի-պա եկրի : Գործակալ ՚ի դրան անդ
 սիփանի աղային :

(4) Սեւեփաք Գեթիսի-պա եկրի : Գործակալ սիւէհասար
 աղային :

(5) Ճեպեճիւք Գաթու լավուշի : Գործակալ ճէպեճի
 պաշիին :

(6) Դօթձիւք Գաթու լավուշի : Գործակալ դօթձի
 պաշիին :

(7) Դօթարապաճիւք Գաթու լավուշի : Գործակալ դօ
 փարապաճի պաշիին :

(8) Նագըիպիւ Էշրաֆ Գաթու լավուշի : Գործակալ
 նագըիպիւ Էշրաֆին :

(9)

(ա) Մ իւհզիր նշանակէ Պաքրասպօղ Իամ Ալաաւարօղ .
 Էլեալ յարաբարոց Բառէն Հազըր, սք է Պաքրասպ :

(9) Աշտար պաշի : Է պեօլեւկ պաշի ինչ ք Գնդաւ արեւ եկնիչերեաց , որում չէ սեփհականեւ մասնաւ լոր օտա . զի ասաս պաշին կարէ լինիլ յաղայից զինչ և իցէ օտայի : Սա է վերակացու և իշխան հարակաց բանտին , միանգամայն է իբր վերակացու գործադրուէ հարակաց պատժոց . յոյր սակա առաջիկայ գտանի յամ տիվանս՝ զոր կարգէ վեզիրն կմ ՚ի գրան և կմ ՚ի սերային :

(10) Սու պաշի : Է մի յառաջին պաշտօնակալաց գնդի չավուչից . որում հարկ է չէ ասաս պաշինն առաջիկայ գտանիլ ամ գործադրուեալ հարակաց պատժոց՝ որովք պատժին ամբին , բաց ՚ի զինոճորական դասուց :

(11) Մի-նեֆերրիֆա պաշի : Է գլուխ կէտիքի զախ մից միւթէֆերրիգա կէտիքի :

(12) Չիւսմա փեւիտի : Գրագիր որ ունի զհամար և զկարգ կէտիքի զախմից :

(13) Կեփիւլի զիւսմա փեւիտի : Է հազարապետ կէտիքի զախմից :

(14) Կեփիւլի զախմի : Է գունդ ինչ 400 քղբական և զինոճորական պաշտօնակալաց . յորոց զօրհանաւ պաղ իբր 30 կարգաւ կան ՚ի գրան , առ ՚ի գնալ աստ և անդ :

(15) Թեւրիֆաւճի փեւիտի : Է իբր փոխանորդ Թեւրիֆաւճի էֆէնտիին :

(16) Թեւրիֆաւճի գաւֆասի : Է օգնական Թեւրիֆաւճի էֆէնտիին . առ որում տիրապէս գտանին պահեալ ամ մատեանք քղբական ծխից սովորուեաց գրան և սերային :

(17) Մեփուսաճի պաշ գաւֆասի : Է առաջին օգնական գալէմին մէքթուպճի էֆէնտիին . և միանգամայն է մշտնջենաւոր խօճա ժէեքդ գալէմի տէֆ Թեքրտար գաիուսիին :

(18) Մի-հպիւր էսպճիտի : Է օգնական միւհզիւր աղալին , որ չէ գրով արկանէ զամ գործս և արարս որք լինին ՚ի ձեռն տն իւրոյ . և բզմ ինչ յանուն միւհզիւր աղային գործէ և կատարէ առաջի վերին գործակալաց . և առաջի զանազան գալէմի գրան :

(19) Թեւրիֆաւճի : Սովորաբար է մին ՚ի կէտիքի զախմից . պաշտօն սր է զԹեւրիսիս և զԹագրիւր ք ըզԹուղթս և զԼոսս վեզիրի ազէմի հասուցանել առ սերային . յանձնելով միշտ առ Բզլար աղասին , կմ առ գրագիրն որ է Եազիճի էֆէնտին :

(20) Վեպիւր գարս գուլաշի : Լինի միշտ խասէքի ոմն՝ որ ՚ի

Պատկասիլ թէլիսիսաճիին՝ ընու զսպասաւորուի նր տանելոյ ՚ի սէրայն զթուղթս վէզերին :

(21) Պաշ Գաթու + Էա՛նէա : Է գլուխ 60 գափու քեա՛հ էայից . ը հրամանաւ միւհզիր աղային՝ սաշտօն սր է ունիլ զյանցաւորս , և ՚ի գործ դնել զպատիժ մահունան :

(22) Պոսեանճիւէր Տոսճիսի : Սր սաշտօն է ունիլ զքրէական յանցաւորս ՚ի գնդէն սօսթանճոց , առ ՚ի դատիլ և դատապարտիլ ՚ի տիվանի :

(23) Աղա Գարա Գուլալի : Է մին յերեւելի չուգատա րաց քեա՛հէա պէլին . որ ազատ է ՚ի մտանել առա ջի վէզերի աղէմին , առ ՚ի հոգալ զառաքումն հրա մանաց ՚ի թեթե գործս . մէնդ զհրամանս սրք հային առ մէնզիլիսանէս :

(24) Ռաբար աղասի : Է գլուխ իբր 100 թաթարաց . որք միշտ կան ՚ի սատրաստի ելանել ՚ի ձի . առ ՚ի տանիլ զհրամանս դրան ՚ի զնճն ցւոս արուէ :

(25) Կէօյիանլիւէր աղասի : Է պեա համանուն գնդի , որք ընկերանան վէզերին յեւանելն արտաքս ՚ի սա լատէ . մէնդ յորոշել աւուրս ինչ :

(26) Տեւիւէր աղասի : Է գլուխ 30 տէլիի , որք միայն ՚ի հանդիսի աւուրս ընկերանան վէզերին :

(27) Թի-Փէնիսի պալի : Է ոմն ՚ի եէնիչէրեաց , որ տիրապէս է թիկնապահ անձին վէզերի , գնալով միշտ յաջմէ երիվարի նր :

(28) Մարարաճի պալի : Ունի զնոյն սաշտօն ը վէ րոգրեւոյն , գնալով ՚ի ձախմէ երիվարի վէզերին :

(29) Գաթեանճի պալի : Է վերակացու սատամուճա նաց և մուշտակաց՝ որք բաշխին առաջի վէզերին կի՛ ՚ի պատիւ , կի՛ յընարել զոր ՚ի պաշտօն , կի՛ ՚ի հաստատել ևն :

(Պաշտօնեայ) (1) Ա ճիսի էֆէնիսի : Է գրագիր և ա ընդ իշխանոս աանձին խորհրդական ըէիս էֆէն Քէրէիս էֆէն տիլին . զամ թէլիսիս և զթագրեր զոր ըէիս էֆէնտին գրէ ձեռամբ իւրով յանուն վէզերին առ ՚ի առաքել առ արքայն , ամա անկանի զնոյն մարուր արձանագրել , և բազում ինչ մէնդ զբան փոքր ինքն գրէ : Սմա անկանին նաև ամ երթեւէք թղթոց , որք կի՛ յայտ նի և կի՛ ՚ի ծածուկ գան առ ըէիս էֆէնտին . յոյր սակս ունի ը իւրև հ կի՛ 6 քեաթիս : Սր է նաև ժողովել զտուրս՝ որք գան առ ըէիս էֆէնտին ՚ի կարգադրելոյ զզինուորական հալուճածս անունեւ զլա :

զիամէթ և թիմուր . ուստի միշտ 'ի վր առաջին թէղ-
քերէից զորս տայ թահվիլ գալէմին , գրէ զբառս
Աջփ , որ նշանակէ Եկն , Ընկալել եղև . ելեալ 'ի
պարսկական բայէս Աջփէն , որ նշանակէ Գալ ,
յորմէ և ընկալաւ զանունս Աջփա՛ծ :

(2) Բէիս +իսէփարի : Է առանձին սրաշոնեայ ըէիս է-
Ֆէնտիին , որ ումանկանի տիրասպէս սրահպանուէ ամ-
գրուածոց որք անցանէն ը ձեռն ան իւրոյ . սա յանձնէ
նաև իւրաքանչիւրոց զամ ֆէրմանս զպէրադս և
զայլ ամ թուղթս տէրութե՛ , որք արձանագրել են
նշանաւ ըէիս էֆէնտիին : Սր է նաև առնուլ զամ
տուրս՝ զորս գիւննն տայ առ արն իւր . որով և
միանգամայն է իբր դէտ և սրամօղ առ վէզերն , առ
քեռէեա սէյն , առ չավուչ պաշին , և առ այլ նա-
խարարս գրան , ծանուցանելով նց յամ աւուր զամ
գործաւնութիւն և զգլտելիս՝ որք վերաբերին առ
նոյն նախարարս . նաև ծանուցանէ առ շէյխիւլիս
լամ էֆէնտիին զիրս վերաբերելն առ նա : Իսկ յոր-
ժամ լինի բան մեծ՝ ըէիս էֆէնտիին անձամբ գնայ
'ի ծանուցանել :

(3) Պէյլէ + ձի +իսէփարի : Է իբր առանձին խորհրդա-
կան սէյլէքձի էֆէնտիին . որոյ փոխան ինքն ընդ
գրով արկանէ զայն թուղթս արքունի գիւննին ,
որոց հարկ է լինիլ 'ի ծածուկ . և 'ի կողմանէ նորս
յամ ժամու տայ տեղեկուէ առ ըէիս էֆէնտիին 'ի
վր ամ առօրեայ գործոց . մէնդ 'ի վր այնոցիկ՝ որք
անկանին ը հրամանօք նր : Վմա անկանի նաև առ-
նուլ զտուրս գիւննին , որք ունին գալ առ սէյլէք-
ձի էֆէնտիին :

(4) Պէյլէ + գալէթ +իսէփարի . } Սորա են առաջին
(5) թահվիլ գալէթ +իսէփարի . } օգնականք իւրեանց
(6) Բոսաս գալէթ +իսէփարի . } համանուն գալէմից .
որոց երէքին 'ի միասին կացուցանեն զարքունի դե-
ւանն՝ զորմէ գրեցաք 'ի վերոյ :

(7) Տիվան Ռէրձիմանի : Է թարգման գրան կի՛ արուէ
որ յիջագոյն էր տաճիկ , սպա սկսաւ լինել յազ-
դէն յունաց . աեւ միկ 'ի ներածուէ ուլաս պուղ-
տանու : Մականու՛ամբ կոչի Մահրէթի Էսրաբ . իմ Ըն-
տանի խորհրդոց կի՛ խորհրդասպահ . և է 'ի կարգի
միրի միրանաց , որ սպասէ հասանիլ առ փաշայու-
թի , կի՛ առ սէյուլն ուլահու կի՛ սուղտանու : Սր
գործ է թարգմանել զամ թուղթս տուեալս առ
գուռն յօտար լեզուս . և զբանս զորս խօսին գեւ-
սանք այլոց արուէց առաջի արքայի և առաջի վէզերի ,

և յորժմ խորհրդակցին ը ըբէիս էֆէնտիին : Ի մէջ
 ամ սպառանէից դրան մի միայն սա է՝ զոր արուին
 առաքէ առ դեսպանս 'ի մասնաւոր առիթս ինչ թ
 օրինի հրաւանդաց. զոր և դեսպանք ըուանին այնոճիկ
 սպառուով և մեծարանօք, որով սովոր են ըուանիլ
 զամ մեծամեծս, զի զանգակ հարկանելով 'ի մասն
 նեւն ը գրուես նց ևն : Թէ է այր հանձարամիտ և
 ճարտար, 'ի բիւմ գործս կառավարուէ ը արտաքին
 արուեստ 'նակ 'ի կառավարուէ իւրոյ ազգին՝ զօրեն
 բանք նր :

(8) Միւմէյի : Է մի յերևելի օգնականաց արքունի
 գիւննին, որում անկանի ընթեռնուլ մտադիւր
 զամ ֆէրմանս և զամ թուղթս՝ օրըօրէ ելէն 'ի գիւ
 շանէ՝ առ 'ի ուղղագրել զոճն, և առ 'ի համաձայն
 կացուցանել սահմանագրուէց և սկզբնական կա
 նոնաց կառավարուէ. յետ 'ի կարգի դնելոյ զամ
 յետկոյս իւրաքանչիւր թղթոյ դնէ նշան փոքրիկ 'ի
 վկայուէ. առ ընթեր այնմ՝ դնէ ապա զիւր նշանսկէ
 շեքի էֆէնտին. յետ նր ըբէիս էֆէնտին : Իբրև
 այսպիսի օրինօք գիւննին արձանագրին թուղթք,
 ոչ մնայ այլ ինչ՝ բայց եթէ դնել 'Իսողթս ք Նշան
 արքայի. զոր դնէ Նշանձի էֆէնտին կի 'Իսողթս էն
 փոխանորդ նորին առանց ինչ քննելոյ :

(9) Գանուանի : Մ 'ի յերևելի օգնականաց գիւննին,
 որոյ գործ է միայն հանել 'ի գանուանամէէն զկանանս,
 որք հային առ ինդիրս և առ գործս ևն, որք օրը
 օրէ գիւլին :

(10) Իլամի : Մ 'ի յօգնականաց գիւննին, որոյ զիլամ
 ք զվճիռ առել 'ի ձեռին՝ հրապարակաւ առաջի
 կացուցանէ և բացատրէ զստոյգ վեճակ գործոյ կի
 ինդրոյ ինչ՝ որ կայ ը դատաստանաւ, և կի է 'ի
 բողոքման. և ինդրէ ունիլ զբացատրուէ կի զհաս
 անտուժի այնորիկ՝ նակ 'ի մատենից գիւննին :
 Չ ինդիր իւր գրէ 'ի վր նոյն թղթոյ յորում է վճիռն.
 և է ուղղել առ ըբէիս էֆէնտին. և ամ վճիռք թէ
 պէտ ձեռամբ նր են գրել, բայց համարին յանուն
 վէզերի :

(11) Տիւան Էմաիլի : Է խուամբ 120 քեաթիպից յե
 ըսին գալէման արքունի գիւննին :

(Պաշտօնէայ) (1) Չալուէր Էմաիլի : Է օգնական գնդի
 ընդ իշխանու
 ըբէիս :) տիւան չալուէից. որ գրէ զհամար,
 նակ զճգրիտ անցս ամ գործոյ՝ բա
 ղաքականաց և յանցանաց, որք հրա
 մա

մանաւ գրան առաջի կացուցանին ստենին . սոյնպէս
և զհամար ամ չավուշից՝ որք առաքին՝ ի պէսպէս
գործս աստ և անդ՝ ի քաղաքին , և կիմ՝ ի զանազան
հւռս արուեստ :

(2) Չավուշէր էֆէնի : Հրամայէ սա մենդ գնդի տի
վան չավուշից , ի իշխանութի չավուշ պաշիին . և
միանգամայն է գործադրող վճռոց՝ որք պարտաւո
րեն զհպատակս կիմ՝ ի տուգանս գրամոց , և կիմ՝ ի
պատիժ ինչ մարմնոյ . թէ իցէ վճռել օրինօք դա
տաստանի , և թէ լոկ բացարձակ իշխանութի տի
վանին : Մի միայն սա և չավուշէր քեաթիպին են՝
առ որս պահին ի գիպահող ամերևելի նախարարք
և պաշտօնեայք դատապատելիք վճռով , մենդ որք են
՝ ի կարգի իւլէմայից . հր են միւտտէրիս , գատի , նա
յիպ , ևն :

(3) Չավուշ պաշի Իսկէփարի : Է առանձին պաշտօնեայ
չավուշ պաշիին , որոյ պաշտօն է պահպանութի ամ
գրուածոց որք վերաբերին առ արմ իւր . միանգա
մայն ունի և զտեսակ ինչ ցուցակի և զհամառօտութի
ամ մուրհակաց վճռելոց , նաև զանոճանս չավու
շից՝ որք կարգին հանապազօր ի գործադրութի իրաց՝
որք ունին լինիլ յառենի իւրաքանչիւր իրաց : Մի
է նաև պահանջել առնուլ զամ տուրս՝ որք անկա
նին չավուշ պաշին , զայսոսիկ տուրս ունին տալ
ամբն , օսմանեանք և բայէք՝ որք յաղթեն դատախա
զից իւրեանց դատաստանաւ չավուշ պաշիին . և
առնուն զգրամս ի պարտապանաց իշխանութի նո
րին : Չափ տրոցն է 10 առ 100 . ի գլխոյ գրամոյն՝
որոյ վն է վէճն , այլ օտար ազգք որք շեն բայէք ,
վճարեն 2 առ 100 : Մի մասն նոյն տրոց՝ տիրապա
անկանի առ չավուշ պաշին , իսկ միւս մասն՝ առ այն
տիվան չավուշս՝ որք կարգել են առ գործադրութի
նոյն գատի , և կոչին յայն դիպուած Միպաշի :

(4) Չավուշէր պէօլիտ պաշիսի : Է խոււմբ ինչ 15 ա
րանց ի գնդէ 630 չավուշից :

(5) Տիւան չավուշի : Երկուք ի սցէ հնազօր փոխին
գլուխ կարգեալ իւրեանց գնդին . մին ի սէրային
պատրաստ կալով միշտ գնալ առաջի արքայի . իսկ
միւսն պատրաստ կալով ի գրան անդ՝ առ ի լու
նիլ զհրամանս չավուշ պաշիին՝ որք հային ի գործ
և ի սպասաւորութի 630 չավուշից : Երեսունք ի
նցէ են նորեկք և սպասօք Միպաշի՝ անօճանելիք ,
որք ոչ առնուն թոշակ . իսկ մնացելքն առնուն թո
շակ սկսել ի 8 փողոյ մինչ ի 99 փող յաւուրն :

(6) Խոսակերծի լավուշ : Մթ դործ է դիտել և ծանուցանել զաւուրս հանդիսից , զգալուստ մեծամեծաց , յորժամ մօտեն հասանիլ 'ի դուռն . զթ են շէյխիւլիալամ է ֆէհնաթին . գալիուդան փաշայն . եէնիլէրի աղայն . դեսպանք , ևն . ուր զի ընկալցին մեծարանօք լը օրինաց : Նոյննաւ և յաւուրս տիվանից 'ի սէրայի անդ յորժամ ժողովին ամ ժողովականք , 'ի ձի վերելականէլ ամ սաստիուլէ ընծանալով 'ի դուռն 'ի ստորին գաւթէ անտի բարձրագոչ ձայնիւ գոչէ Հաւեր օլուան . զթ Պատրաստ լերնէք . աղդ առնելով էլանել 'ի ճննիլ :

(7) Գուշավուղ լավուշ : Բանայ զամ հնրկաց ճննիլս լը որս ունի անցանել արքայն կի՞ վէզերն :

(8) Գուշավուղ Էամադի : Է փոխանորդ վերոգրելայն որ հորդէ զսովորական ճննիլս վէզերին . մանաւանդ յուրբաթ աւուրս յորժամ գնայ նա 'ի մզկիթ :

(9) Տասածի լավուշ : Յամ հանդէսս և 'ի հրապարակական ճննիլսորդութիւն արքային և վէզերին հարկէ սմա առաջիկայ գտանիլ , զի 'ի ժամու ելանելոյ 'ի ձի , և 'ի սկսանիլ զձանապարհ , ամօ անկանի աղթս մատուցանել բարձրաձայն , որ կոչի Ալլա . որում և համօրէն գունդ լավուշից պխէ ձայնելով Հա . որ է նշանակիչ անոճան ան :

Մարթ է 'ի կարգս կառավարող պաշտօնէից և աւագ որերոյ գրան դատել և զյետագայս , որք գրեթէ յամ աւուր գնան 'ի դուռն , առ 'ի հատարել զգործ տեարց իւրեանց . զթ են , 1 Թէրէիմաճի շէյխիւլիալամ է ֆէհնաթին : 2 Գափու + Էիլիսի + փայ + օմիլ ֆէալուէայ , զթ Գործակալք փաշայից զանազան զլուաց : 3 Գափու + Էիլիսի + Էիլիսիմայ . զթ Որոց գնոյ առեալ են 'ի նորուէ զկալոճամ ինչ , կի՞ մասնաւոր և կի՞ ընդհանուր , կի՞ մալիքեանէ և կի՞ զիամէթ : 4 Գափու + Էիլիսի + սոսլրանայ Բախարայ Էիլիսի փանն , որք բնակին 'ի սահմանս օսմանեան տերուէ . և առնուն թոշակս 'ի նմէ որք այժմ գրեթէ իսպառ բարձան : 5 Գափու + Էիլիսի + պէյից ուլահու և պուղտանու : 6 Գափու լոխսաբար + մեծամեծաց տերուէ . իւլէմայից , մօնլայից , զօրապետաց , ևն : 7 Թէրէիմաճի . զթ Թարգմանք դեսպանաց :

(Զ. Պաշտօն Վարդ պաշտօնէից և ազնոճականութե էայ + և իւ արտաքոյ ստանալու և կարգաւորուէ տաւար + ար զլուաց՝ առ օսմանեանս , կարգեալ կայ փային Գառայ) գրեթէ 'ի կարգէ հեծելազօրաց լը նախնի

նի կանոնաց, 'ի ստորէ 'ի վեր բարձրանալով. նմին իրի և կառավարք քառաց գրօշակօք և թոճով դուզից տարբերին 'ի միմեանց, որք են սեփական հեծելազօրաց : Ըստ կարգին որոշել նաև համեմատ եղամուտք իւրաքանչիւրոց, զորս յառաջիկայդ կարգեսցուք :

Թիմարւ : Առաւելագոյն եկամուտ տարեկան սորին կալոճածոյ՝ է նոճաղ ք զ20000 փող ք ստակ, որ է ստորին 'ի հեծելազօրաց կարգի :

Չաի : Նոճաղագոյն եկամուտ տարեկան սորին կալոճածոյ համարի լինել 20000 փող. իսկ առաւելագոյնն 99999. սա ևս է 'ի հեծելազօրաց կարգի ք թիմարլին, այլ անոճական համարել. զորոց զերկոցունց ևս տես 'ի թիւն Թ զինոճորուէ :

Սանճագ Կէիի : Նոճաղագոյն եկամուտ սորին կալոճածոյ համարի բերել 100000 փող. իսկ առաւելագոյնն 199999 : Սա է 'ի կարգի կառավարողաց և իշխանաց, այլ կրտսերագոյն 'ի նն. ուստի և անուն իւր թուրքերէն նշանակէ Իշխան գրօշակի, զգրօշակիմ գլուխ գօրաց միոյ գրօշակի կամելով նշանակել. իսկ սրարսկական անոճամբ կոչի Միւսասարբէի շիւն, որ զնոյն նշանակէ : Արէ մի գուղ, ուստի և երբեմն անոճանի Պիւր գուղլու քաղա, թէպէտ յոյժ ստորին :

Միւրի Տրան : Նոճաղագոյն եկամուտ սր համարի բերել 200000 փող. կրէ գուղա երկուս. նմին իրի նաև անոճանի Խի գուղլու քաղա. և քանզի իշխէ բիւժ սանճագ սէկից, յարաբացեոց բարբառ կոչի Միւրի Տրան, որ նշանակէ Իշխանաց իշխան : Նոյն անուն թուրքական անոճամբ կոչի Պէկէր Կէիի, որ զնոյն նշանակէ. այլ զայս թուրքական անուն զինի սեփականացուցին երկուց փաշայից գլխաւորացն 'ի մէջ եռգուղեան փաշայից :

Վալի : Ի բարբառ պարսից անունս Վալա նշանակէ բարձրապատիւ. կոչի նաև Վէպէր, և կրէ գուղա երկուս. նմին իրի կոչի և Խալ գուղլու քաղա. ընդ որով են միւրի միւրանք : Երկիրն որում իշխէ վալին, կոչի Վիլայէթ, որ է վերացեալն Վալի բառիս : Ի Բիկս նախկին թագաւորաց օսմանեանց՝ մի միայն էր փոխարքոյ, ուստի և մի միայն էր Վէպէր. բայց յետ գրաւելոյ զստանպօլ, Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտ ք և յաջորդք նր յաւելին և զայլս յօգնականուէ առաջնոյն, տունել ամցն զնոյն մականունս Վէպէր : Սո թիւ զառաջինն էր չորս. ապա 'ի հիւժ՝ 1001 (1592) յերգում նոճագի վէղերուէ գօճա ժինան փաշային՝

Եօթն սահմանեցան, նմին իրի յորոշումն՝ առաջինն
 կոչել սկսաւ յայնժամ Վէպրի սպէճ, իմ Մեծ վէզեր .
 իսկ մնացեալքն Վէպրի սանի . Վէպրի սաւիտ . Վէպրի
 սասի . ևն . իմ Երկդ , երդ , չորրորդ ևն :

Սորա կացուցանէին ատեան ինչ , և սովորաբար
 կոչին Գոսպպէնիշին վէպր . իմ Գմբէթեայք . սակս
 հաւաքելոյ նց ՚ի չորեաին աւուրս Եօթնեկին ՚ի տի
 վանի անդ սերային՝ որ է շինուած գմբէթաւոր . ՚ի
 խորհրդակցել ընդ այլ ժողովականս տիվանին : Եւ
 իբր ՚ի բազումն յայս պաշտօն գուպպէնիշին վէզե
 բուէ ամբառնային զնիշանձի էֆէնտին , զգափու
 գան փաշայն , զտէֆթերտար էֆէնտին . և երբեմն
 նաև զէէնիչէրի աղասին , առանց ՚ի բաց բառնալոյ
 զառաջին պաշտօն իւրաքանչիւրոց . իսկ կարգն որ
 ՚ի նս՝ էր լը կարգի երկցութե , ոչ հայելով ՚ի սաւ
 տիւ պաշտօնին զոր ունէին : Իբրև յեա տիվանի
 սերային՝ յանդիման լինէին գահոյից թագաւորին ,
 մի միայն վէզերի աղէմն էր , որ խօսէր լը արքային
 առ ՚ի տալ տեղեկութի , և առ ՚ի տեղեկանալ կա
 մաց նր : Իսկ սորա միւսքն մեծաւ պատկառանօք
 և լուութի կացել , յայնժամ ևեթ խօսէին համառօ
 տիւ , յորժմ հարցանէր ինչ ցնս թիգրն :

Ի ժամանակս պիղծի կարգել լինէին սպարապետք
 զօրաց , և առնուին յայնժամ արտուուի մեծ , զի
 ոչ միայն զպաշտօնս զինուորականս կարգէին և փո
 խէին ըստ կամաց իւրեանց , այլ նաև զկալուածս
 որք կոչին զիամէթ և թիմար . զկառավարուի սան
 ճագին և գաւառին՝ յորում գտանէր բանակ նց .
 զպէրաթս և զֆերմանս . ձեռամբ իւրեանց նշանա
 գրելով զգուրբա թիգրին , յորոյ անուն ՚ի կիր առ
 նուին զիշխանութի ինչ բացարձակ , միայն զի հաս
 նց չէր համեմատ մեծի իշխանութե , զի էր 200,000
 զնշ յամին , և երկու պատմուճան ՚ի գագիֆայէ խի
 ւսիի իսլիֆէ անուամբ , մի վն ամարայնոյ զարգա
 բէլ ոսկի կոճակօք , և երկդ վն ձմերան պատեալ
 սամուրեճեօք :

Սց անձնահաճուի և տարաձայնուի լը միմեանս՝ քզե
 բիմ խառվուէց եղեն պատճառ ՚ի ստանալու և արտա
 բոյ ՚ի պիղծի , նմին իրի բարձան յաւուրս ք սուլ .
 ահմէտի . մինչև ոչ ոք մնաց ՚ի ստանալու ՚ի գուպպէ
 նիշին վէզերաց , բայց եթէ գափուգան փաշայն . իսկ
 որ երբեմն գտանի արտաբոյ կարգի և ՚ի սուղ Գմիի ,
 այն է առ ՚ի փեսայանալ թագաւորի , և կմ առ ՚ի ըն
 կեցիկ առնել զվէզերի աղէմն , և ցորչափ մնայ
 ՚ի

'ի ստանալո՛ւ տան նմ պաշտօն նիշանձիլի, և ոչ երբէք տէ՛ֆթերտարի, որ է պաշտօն ինչ գրէթէ հաւասարապատիւ վէզերի ազէմին :

Չառաջինն յորժամ բարձին զգուպպէնիշին վէզերսն 'ի ստանալօ՛ւ, զնց մահանուէն և զարտուունի ետուն փաշայից կմ՛ դուապետաց չորից Դուաց տերուէ, որք են Ռումէլի, Անատօլու, Պալտատ, Մըսըր. իսկ զինի առ սակաւ սակաւ ետուն նաև այլոց փաշայից՝ որք էին սոսկ երկդուղեան, որոց առեալ զպատիւ եռդուղեան փաշայի ընկալան նաև զանունս Աէզեր :

Մուհաբէր : 'ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ Պահպանիչ . ծագէ՛լ 'ի բառէս Հեֆը որ է Պահպանուի . յայս անուն կոչին այն փաշայք՝ որք 'ի սահմանս ծայր բերգորայս կան 'ի պահպանուի ըզէմ թշնամեաց, լը այսմ՝ օղուի և պէլիզրատի փաշայն կոչին Օղու և Պէլիզրատ մուհաֆըզի . ք Վոլմնապահ :

Պիլիերպէշի : Չնշանակուի անուանս տէս 'ի վերոյ . յայս անուն կոչին երկու ևեթ . մին յանատօլու, որ մինչև ցառաջին ամս թէրութէ ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմ մէտին նստէր, յենկիւրի քղք, իսկ 'ի հրամայելոյ նորին՝ փոխեցաւ 'ի քիւթահիէ քղք, ուր նստի մինչև ցայժմ . միւսն 'ի ռումէլի, որոյ սեփական աթոռ է սօֆեա . այլ բիւս անգամ նստի 'ի մանասթըր : Արէն դուպս երիս, ոնց և վալիք՝ բայց ունին գերագոյն իմն աւագուի . մին 'ի վիս ամ երկդուղեան և եռդուղեան փաշայից անատօլուի . իսկ միւսն 'ի վերայ ամ փաշայից ռումէլիի . կարեն առաքել զիւրեանց

Մուպաշի 'ի սահմանս նց . և զյանցաւոր ք փախուցել առ նն՝ առնուլ տանիլ . ևն :

Մք են գլխաւոր գահէրէցք որով կառավարին արտաքին գուք . բայց են և այլք՝ որք ոչ են գլխաւոր կառավարք, այլ փոխանորդ և տեղակալ գլխաւորաց, զորս կարգեսցուք յառաջիկայդ 'ի ստորէ սկսաւ ներով :

Մուպաշի : Թարգմանի Վոլմնապետ . քզի Մուսայսմ վայրի է պարսկերէն որ նշանակէ Վոլմն, և գրի Սին տառիւ . իսկ ուր թուրքերէն նշանակէ Չուր, անդ գրի Մուս տառիւ : Սա է փոխանորդ տեարց թէ մարի կմ զեամէթի, որոյ տարեկան Ժմկաւ (որոյ սկիզբն լինի 'ի մարտի) գնել, և յանձն առել ըզտերութի կալուածոց, տիրէ և իշխէ անդ մինչև 'ի լրանալ պայմանել ժամանակին . և ժողովէ Հահնս . ք Տասանորդ :

Վոլմն : 'ի բարբառ շաւաց նշանակէ Առաջնորդ .

զորաց : Է փոխանորդ արանց մալլեքեանէից . որոյ գնէլ զտրուի կալոճածոց նց սահմանաւոր ժամաւ նահաւ ուց զառաջինն , տիրէ անդ . քղի են և մալլեքեանէք ինչ որոց շահք ոչէ 'ի ժողովելոյ զտուրս այլ 'ի կառավարելոյ :

Միւնէսէլէիճ . ուսկ Միւնէլէիճ : Է փոխանորդ երկ դուղեան կիճեոգուղեան փաշայից . զոր փխկ իւրեանց կացուցանեն նք յայնմ քղքի կիճ 'ի գլուի , ուր սահմանէլ է կացուցանել . և նա իշխէ անդ 'ի կողմանէ փաշային , և զշահէլն առաքէ առ նա . կիճ թէ ամսոյ յամիս վճարէ ինչ առ փաշայն , իսկ զառաւել շահեալն ինքն առնու , ուց և դաշնադրել են :

Մահասուր : Պաշտօնիճ է մի և նոյն լը միւթէսէլ լիմին . այլ սա առաքի կիճ 'ի կողմանէ վէզիրի ազէ մին , և կիճ 'ի կողմանէ մօր՝ քեո՝ կիճ դատեր արքային , առ 'ի ժողովել և արդիւնացուցանել զհասսէրկրի կալոճածոց նց , ուստի և է մեծապատիճ ք զվերոգրեալն :

Գայիճմագամ . ուսկ Գայմագամ : 'ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ Փոխանորդ , Տեղապահ . յոր անուն կոչի փոխանորդ վէզիրի ազէմին . յորժամ 'ի ժամանակս պտղմի մեկնի նա յարքայանիստ քաղաքէն ստանալու սէրտարուք . իսկ թէ թագաւորն ևս մեկնի 'ի ստանալու յայնժամ կրկին լինին գայիմմագամք . մին 'ի ստանալու , որ կոչի Աշիւննէ գայիճմագամի . իսկ միւսն արտաքոյ լը արքայի , որ կոչի Քիւտագայիճմագամի . և լը այնմ նաև փոխանորդ պէկէրպէկի վելզերայցն անատօլիի և ռումէլիի՝ Գայիճմագամ կոչին :

Ղ . Կիւ + և Նշան + Օսմանէանց :

Թագաւորութին օսմանեան փխկ խորհրդաւոր ուրոճական նշանաց եւրոպացւոց 'ի կիր առնու զ'Պոպոս , որ է անուն թգրին փակագրաւ այն սլէս գրել , որ միշտ բերէ զմի և զնոյն ձև լըհանուր : 'ի կիր առնու 'ի գլուխս դրօշակաց և այլուր զՄահալէճ , որ է կիսալուսին . զոր ոմանք կարծեցին առեալ 'ի նշանաց հին բիւզանդիոյ . յորոյ դրամս յուր վակի է տեսանել դրոշմեալ զլուսին . բայց լուսնի յիշատակութի գտանի առ տաճիկս և նախ ք զառումս ստանալու . յնչ եկել 'ի նախնի արաբացւոց իբրև նշան ինչ կրօնի :

Ստորագրութիւն թգրին կոչին Խարդի կիւմայուան . Խարդի քիւլէ . ք Գիւ կիճ Գիր թգրական և գեւրալ

բամբարձ, ելել է ի պարսկական բառէս խաղող, որ նշանակէ Գ.իծ կի՛ Գ.իր. իսկ Սահ, որով կոչեն նաև զստորագուել գրան՝ նշանակէ Ճշմարտուել :

Դրօշակ նաւուց նց՝ է զնձն. կարմիր՝ կանաչ նաև բազմագուելի. այլ անոճանի ճէզայերցի գափուգան հասան փաշայն յաւուրս սուլ՝ համբաթի զկանաչ դրօշակն սահմանեաց միայն վն արքունի պտղմական նաւուց. ապա կարմիրն սահմանեցաւ վն արքունի նաւուց : Յորժամ թիւրն գնայ ՚ի պտղմ, զկնի նթ և սերտարի՝ ք սպարապետին որ է վէզերի աղէմն, տանին 7 դրօշակս զնձն երանգօք. ան Վաշ ալէմ. ք Գլխաւոր դրօշակ, որ է սպիտակ. ք Կանաչ. ք Կարմիր. ք Գեղին. Ե Սպիտակ և կանաչ. ք Կարմիր և գեղին, որ է եէնիէրի պայրաղի. է Կարմիր և սպիտակ : Վիւզերայից դրօշակ՝ է կարմիր բանգ. իսկ վէզերի աղէմն՝ կանաչ. նոյնպս կանաչ է և դրօշակ շէջատէին ք արքայորդւոյն, եթէ և նա ևս ելցէ ՚ի պտղմ :

Մեծ նշան իշխանուել առ օսմանեանս՝ է Գտաղ. որ է ազի ձիոյ առկախել զծայրէ ձողոյ. և ՚ի գլուխ ձողոյն գնտակ ոսկեղօծել. զոր ՚ի նմանուէ յալթա նակի դաւթի կարծեն ոմանք առեալ. զգնտակն իբր զգլուխ գողլաթու, և զձար ձիոյն իբր ՚ի նմա նութի մօրոճաց նթ, որ է անհիմն. նոյնպս անհիմն երևի պատճառն՝ զոր բերէ քօռօնելլին ՚ի յիշատա կարանս մօռայի. քզի բազմօք յնջ ք զօսմանեանս՝ նաև պուլլարք հեթանոսք ՚ի գործ ածէին զգուղն ՚ի Բնիս թիւրուել իւրեանց. ուն յայտ է ՚ի թղթոյ անկողայոս պապին առ պէկօրիս կի՛ վէկօրիս թիւր պուլլարաց (ա). ուր խրատէ զնա հայրապետն, զի փխկ կրելոյ զազի ձիոյ ՚ի պտղմական նշանս և ՚ի դրօշակս, այնուհետև կրեսցեն զբանգակ ի աչին քնի : Եւ գուցէ ՚ի կիր առնուել զայս նշան նաև թաթարք. ուստի ելին պուլլարք և օսմանեանք :

Այս գուղ թէպէտ նշան է մեծուել, բայց ՚ի կարգի պտղմի, որպէս էր և առ պուլլարս, և ՚ի նշան թոճոյ ինչ հեծելազօրաց. բազմուել գուղից ցուցա նելով զբազմուել գնդի հեծելազօրաց իւրեանց, որոց իշխեն նոյն փաշայք. և յայնմանէ ցուցանելով զբազմուել քուաց իշխելոյ ՚ի նցէ յորս բնակին նոյն հեծելազօրք : Վն և յորժամ թիւրն ունի գնալ ՚ի պտղմ,

(ա) Որոշ մերփեալ միայնել ի ունդաւ. և յամին 866 դէպքան արտաքէաց սոս պապին :

պիտղմ, ամսով և կիսով յնչ ք զօր ելից նր՝ ի ներք
 քուստ հանել զգուզան արքայի՝ բերեն առաջի արդ
 օտաախին որ յարքունի պալատան . ուստի առեալ
 բոլոր նախարարակոյտ բազմուէ որ հաւաքել գտաւ
 նի անգ նախ ք զծագիլ արեւուն, կանգնեն զերկուս
 գուզս առաջի դրան սլապիւսաատէին . ուր շէյ
 ինչիսլամ է ֆէնտին՝ կմ նագքիսիւլ էշրաֆ է ֆէն
 աին՝ կմ խօճաի շէհրիեարին՝ որ է ուսուցիչ Թիբրին՝
 կմ շէյնն արքայի՝ մալթանս երգեն : Յետ արքայի
 և այլ ամ մեծամեծք որք տեարք են դուղից, մի մի
 ՚ի դուղից կանգնեն յապարանս իւրեանց՝ ի նշան պատ
 քաստուածէ ելից պիտղմի : Աիւզէրայք որք են գլխա
 ւոր ՚ի մէջ այլոց երկդուլեան և միդուլեան փա
 շայից, տանին երիս դուզս . առաջի արքայի տանին
 ՚ի պիտղմի շորս մեծամեծ դուզս . շէյսիւլիսլամն տա
 նի երկուս դուզս, յորոց մին է անգնտակ . իսկ գա
 զիսպէրք տանին մի մի դուզ առանց գնտակի, ոտք
 և սահմանեն հին կանոնք :

Է . Մակնոսան և Աբրաաոուի Օսմանէանց :

Մակնոսն Թիբրին ք զամ սովորական մանդ ՚ի
 գիրս՝ է Սուլթան, որ է բառ արաբացոց, զոր
 և ՚ի կիր առնուն մի գասեր և քեռ և մօր Թիբրին .
 այլ յիգական անոճանս միշտ դնեն յետոյ ք զանունն,
 զի Աւլիպէ սուլթան, Պէլիսան սուլթան, Խափիճէ սուլ
 թան : Իսկ զգուսար գասեր Թիբրին յորոշումն՝ կոչեն
 Խանը սուլթան : Ժողովուրդն սովորաբար կոչէ ըզ
 Թիբրն Փափիշահ, որ ելանէ ՚ի պարսից բառէս Փափ
 և Հահ . Հահ նշանակէ Մեծ իշխան, իսկ Փափ որ
 պէսպէս մեկնի, սովորաբար առել լինի իբր Բար
 ձիչ մնասու կմ շարեաց . ուստի Փափիշահ անոճամք
 կամին կոչել իբր Թիբր Յասպահ . և համեմատել կա
 մին եւրոպացոց անոճանս Իմփէոսաթօն :

Յաճախ կոչեն և Խիանիւար . որ է համառօտելն բա
 ուիս՝ Խիափափէնփիւար . և նշանակէ՝ Տր գործոյ : Իսկ
 Խոանդաբ կմ Խոնդաբ, որ ՚ի գործ ածի ՚ի գիրս ա
 ռաքէլի և մեծութեցւոյն, է համառօտուի սորին ան
 ոճան :

Իսկ սովորական մակադրական անուանք զորս տան
 նմա, են Ալիփէլիւ . Հէփէլիւ . Հիյպէլիւ . Գոսպ
 բէլիւ . Հեճաէլիւ , Քերասէլիւ ևն : Իք չորս .
 Ահաւոր . Աբանջլի . Կարող . Քաջ . Ամենագութ .
 ևն : Եւ այլ պէսպէս անոճանք պատուոյ, զի Փա
 րի .

փերուսի ալիս իննստ . Արքայ ապաւեն Յի . Փափուսի
ալիս . երբ Միասեծան թիբ :

Ի գիրս կոչեն զթիբն նաև յետագայ անուամբքս .
Խափան, որ ուն գրի 'ի բառարանի պարսից' թէպէտ
է մականուն թիբի երկրին թուրանու, այլ յաճախ
գործածու թիբն նշանակէ սոսկ թիբ : Խան, նոյնպէս
նշանակէ թիբ . և է սեփհական մականուն թիբին
Թիւրքիսթանու կի՞ թաթարի . համառօտել յան
ուանէս Խաղան : Առաւել ք զայլս մեծաշուք մա
կանուն իւրեանց համարին Խաւիֆէ . որ լը ձայնին
նշանակէ Յաջորդ, այլ լը իրին՝ բերէ զնոյն արուես
զոր ունէին խաւիֆէք որք թիբրէին՝ ի շամլ՝ ի պաղտատ
որոց գոլով յաջորդ մահմէտի՝ Խաւիֆէ կոչէին . և
ամ մահմէտականաց իշխէին : Չայս անուն կրելով
և թիբին օսմանեանց, իշխող է 'ի բան կրօնի ամ
մահմէտականաց որք գտանին 'ի շարս մասունս Յի :
Կոչեն և Շէհիշահ . Արքայից արքայ : Շէհիշահ .
պարսկերէն նշանակէ զայն թիբ՝ որ հզօր է ք զայլ
թիբս իւրոյ Ժակի : Գեյսեր, որ է կայսր . և Քիսրա
և Խոսրեւ կի՞ խիսրեւ :

Իսկ պատուոյ անունք զոր տան նի՞ 'ի գիրս' բաց 'ի
վերոգրելոց են Փափուսի զիճակ կի՞ ալի ճակ . Չի
շան, կի՞ ալի շան իմ Մեծաշուք, բարձրաշուք : Փա
փուսի զիւրուսի . թիբ հովանաւորել յայ : Փափու
սի բառի զիճակ . թիբ երեսաց երկրի : Հեֆէ իգլիս .
Եօթն բաժնից կի՞ կլիմայից . Ռեպիէ ճեպիան . Չա
րից կողմանց բնակչաց :

Վերտառուեր նր են քարձակ և զնիլն 'ի զնիլն գրու
ածս . իսկ 'ի գրամս զնիլայսպէս Սուլթանիւլ պերբէնն :
Ի Խափանիւլ պահրէյնէ, Էսսուլթան իպիէս սուլթան . Էս սուլթան
սէլիս իպիէ ճուսդաֆայ խան . Տասն մարտիս հոս . Չարիպէ
ֆի իսլամայօլ, կի՞ Գոսսրանիլիէ : Ար թարգմանի,
Սուլթան երկուց ցամաքաց (որք են անատօլու և
սուսէլի,) և խաղան երկուց ծովուց, (որք են մի
ջերկրական կի՞ սպիտակ և սեաւ ծով .) սուլթան
որդի սուլթանի, սուլթան սէլիս որդի մուսղաֆայ
խանին : Մշանջենաւորեսցի թիբու թի նր : Տակցաւ
'ի իսլամայօլ, իմ ստանայօլ :

Ի պատճէնս հրովարտակաց և դաշնագրուեց առա
ւել քարձակ զնիլ յորոց մասն ինչ ունի օրինակ զայս .
Տասայ և ար գերապափուսիւլ և օրհնեալ քաղաքաց արժանա
պափուսի քանց և սրբազան փեղեաց երկրագափելոց յամ ճողովորոց
ճեպիէ ճեպիէ և գոսսրանիլիէ . (որ է Էլիս .) Էնթանիւլ երեց
ճեպիէ քանիսն քաղաքաց, սպանայօլու կարէնիէ և պարսայի .

դիւրուէ սրտից մարդկան . յաղթանակող շորհիւն
սոյ . նուաճող յաջողութիւնս պատանոց բարձրելոյն , մե-
ծազօր մեծաշուք ահաւոր և կարող թիւրիզ մերոյ
սուղղան մէհէմէտ խանի . (որոյ տրուէ մշտնջենա-
ւորեւ կարգ ոչ երբէք պակասեցի , այլ մանաւանդ
ձգեցի մինչև 'ի կատարած Յիս) . դերամբարձ եր-
ջանիկ և հոյակապ գուռն , որ է ապաւէն մեծա-
մեծ իշխանաց . և պատասարան արքայից վեհա-
ղանց :

Այլ օրինակ . Սուլթանի սելադինի շէրֆի- շէրֆի . սա-
հիպ գըրանի մեծաւիթի բոճմու աճեմու արեւ . գահընձանի
+էլի- մեհեմ . ներիմանի զեմինիա զեման . պատիսի էմին
էմանի ալեմին . Տաճիպի իգմինանի գըրուպի ճիհանէան
օլան գուսարեւելի . . . Էֆէնիպի-ի գապիշահըճը մեհեմէպ
խան . Էպպէպաւլահի- Ռըւլու իմրեհի- Չէ պեղիլի-էհի-
իւա ինգըրալի- զեման հաղբեկըրի : Որ է , Սուլթան
սուղղանաց արեւելեաց և արեւմտեաց , ինքնակալ
թիւրուէց յունաց պարսից և արաբացոց , գահըն-
ձան կի՛ դիւցազուն տիեզերակալ . ներիման կի՛ ան-
պարտելի ասոցեան Ֆիկիս . հատուիչ խաղաղութե
մահկանացո՛ւաց , և անգորրուէ բնակչաց Յիս , մե-
ծազօր ևն . . . տր և թիւր մե-ր մէհէմէտ խան , զը-
րոյ զկեանս և զտրուի մշտնջենաւորեցէ բարձրելն
ւած մինչև 'ի կատարած Յիս :

Ը . Երկամաս . Օսմանեանց :

Ըստ Յ է մի յամենահարուստ թիւրութեց , որոյ
հարստութի առաւել ևս յայսնի եղև 'ի վերջին
Ֆիկիս . զի յերկուս մինդ յերիս դժնդակ ստղմունս
որք եղին մի զկնի միոյ սկսեալ յաւուրց անտի ք
սուլ՝ մուսդաֆայի՝ ոչ երբէք էառ փոխ դրամ յայ
լոց տրուէց . զի առնուն այլ թիւրութիւք եւրոպիոյ :
Ոմանք վստարեկան եկամտից նր գրեցին հասա-
նել 'ի ժէ դարու 'ի 15 միլիոն զնչ . իսկ յետ կար
գաղբեւոյ զեկամուս , և սահմանելոյ զնի՛ն մաքսս
և տուրս , 'ի 36 միլիոն . իսկ յաւուրս այժմեան սուլ՝
սելիմի բազմօք առաւելել ասի , տակս առաւելոյ
յոյժ զմաքսս և զտուրս . այլ ւսմ հաշիւք են անրս
տոյգք . և փարթամուէ տրութեն ոչ է այնպէս ուր
էր նախ ք զվերջին ստղմունս :

Յոյժ առաւելապատիկ լինէր հարստութի այսր Յի ,
եթէ 'ի միոյ կողմանէ ոչ ելանէր արտաքս յարաբիա
և 'ի հնդիկս՝ վստարուէ վաճառացն հնդկաց ,
զորս

զորս առնու այս Յ, և ինքն փոխարէն ոչինչ վաճառ առաքէ անդ, այլ համակ ոսկի դահեկան վե նեակեան. յորոց սակս ելեալ գումարն 'ի համօրէն սահմանաց՝ առաւել համարին ոմանք յամին ք 30 միլիոն զնչ, զոր չէ պարս համարել չափազանց. զի 30 միլիոն բնակչաց՝ (զոր նուազագոյն հաշուիւ համարիմք ունել այս Յ, ուր եղաք 'ի վեր անդր,) տուել միայն մի մի զնչ յամին առ մարդ վն վճնաց հնդկաց, ելանէ վերոգրել գումարն 30 միլիոնի : Բզմ են 'ի բնակչաց որք ոչինչ ծախս առնեն վն վաճառաց հնդկաց. բայց 'ի հաշու արկեալ զծախս մնացել բազմուէն միայն վն թիւլակնտի՝ զոր առ նուն կանայք ամ ազգաց՝ և արք տաճկաց գէթ 'ի մեծամեծ քղքս, յամին գրեթէ ոչ մի, այլ 2, 2 զնչ անկանի առ մարդ վեր 'ի վերոյ հաշուիւ. յաւել 'ի վր սորին զծախս վն մնացել վաճառացն հնդկաց, սելայի, չալի, ևն : Աւր թուրքուք զբազմուէ ոսկւոյ՝ որ առաքի յարաբիա 'ի մէքքէ, յամ մեծամեծ ծաց տաճկաց. որոց ոչ կարելով գնալ անդր յուխտ՝ յանձնեն 'ի ձեռս սիւրբէ էմինիին. նաև զոսկիսն զորս զեղուն անդր հիւճաճք (ուխտաւորք) որք անձամբ գնան, լը մասին յընծայ տալով, և լը մասին վաճառու հնդկաց գնելով : Արյնպէս առաւել շինէր ճոխուի այսր Յի եթէ երկիրն մշակել լինէր լը իդալիայի, այլ համօրէն արգաւանդահող այս Յ գրեթէ կիսով չափ և առաւել քան զկէսն անգործ կայ թողել, ուր յայտ է 'ի բննելն ճշգրտիւ :

Այլ զվարդ և իցէ վիճակ փարթամուէ Ժողովեան այսր Յի, գլխաւոր եկամուտ Պէրճուի Դաստիսին ք շասարակուէ օսմանեանց՝ է 'ի չորից : Առաջին՝ 'ի հանքաց ոսկւոյ և արծաթոյ՝ զոր ունի 'ի վեց տեղիս, այլ յամ ամի ոչ գայ յամ հանքաց. 'ի հիւճ' 1204 առհնրկ եկեալն եղև փոքր ինչ առաւել ք զ6274 օգգա, և 'ի հիւճ' 1205 առաւել քան զ5751 օգգա. իսկ յառաջ Բիկաւ յորժամ ամ ոգւով աշխատեին 'ի բովսն, տարեկան եկեալն հասանէր 'ի 12. 15, նաև մինչև 'ի 18 հար օգգա :

Եկի 'ի հարկաց՝ զոր առնու 'ի հալատակել ազգաց ք 'ի բայից. յնջ Բիկաւ 'ի մեծատանց առնուին 48 տիրհէմ արծաթ. 'ի միջակաց 24. իսկ 'ի ստորեալ գունից 12. և կմ սոսկ զգին արծաթոյն առնուին, որով ամի ամի Ժողովեին 4000 քսակ. այլ 'ի Բիկա ք սուլ՝ սիւլէյմանին՝ վեղերի աղէմ նք. ք 5օփրիլէ զա տե Գազը կմ չէհիտ մուսղաֆա փաշայ 'ի գիւրուի

Քողովելոյ՝ հնարեաց երևա կարգս թղթոց ի երկց
 աստիճանաց նախագրելոց, և սահմանեաց կնքել
 զթուղթսն հանդերձ թուճականաւ, և ամի ամի փո-
 խել զնոյն թուղթս զնի՛ն գունով՝ ՚ի տարբերութի-
 ՚ի մեծատանց առնուլ 4 շերի՛քի ոսկի. ՚ի միջակաց
 2. իսկ յաղքատաց 1. այլ և վն հարկապահանջ վե-
 րակացո՛ւնն սահմանեցաւ առնուլ ՚ի մեծատանց 10
 փարայ. ՚ի միջակաց 8 փլոյ. իսկ յաղքատաց 4. ո-
 ռով առաւելաւ գումար հարկացն թ 94000 քսակ.
 և այս սովորուի նախ մուծաւ ՚ի ստանալոլ, յետե-
 նէ, ՚ի պրուսա, և ապա յայլ քղքս : Յայսմ ամի՛ի
 1804 յաւելին ՚ի գինս թղթոյ հարկաց, զթուղթ
 մեծատանց որ եր 11 զնշի՛ հանեալ ՚ի 12 զնշ. ի
 նմին համեմատուե փոփոխել և զայլսն :

Այժմեան թուղթք հարկաց սովորաբար են առա-
 ւել թ 91,600,000. բայց վճարողք առաւել են թ
 զթիւ թղթոց, քզն բզմ ուրեք ՚ի գիւղորէս՝ զմի և
 զնոյն թուղթ վաճառեն զնի՛ն անձանց. զգինն առ-
 նուն յիւրաքանչիւրոց, իսկ զթուղթն ոչ տան նմ
 բայց եթէ յորժամ մեկնիլ ունի անտի. և այնպէս
 մի և նոյն թուղթ ծառայէ բազմաց. բզմ ուրեք ևս
 դր յարշիւրեւակեան կողմն՝ ոչ ժողովեն զհարկս
 թղթով, այլ առել յիւրաքանչիւրոց զվճարս, յոր-
 ժամ մեկնիլ ունին անտի, տան մի մի թէղքերէ, և
 ոչ թուղթ հարկի. սոյնպէս այլազգ. վճարեն ըզ-
 հարկս և ՚ի հեռաւոր կողմանս անատուրի դր ՚ի
 հայաստան :

Երբ Կհամուան է ՚ի կալուճածոց կմ երկրի և կմ
 այլոց իրաց՝ զորս վաճառէ թգրուին. որոց բզմ
 են տեսակք : Առաջին է Մաւրտանէ (ա). և է այն
 կալուճած՝ որոյ տրն ՚ի մեռանիլն, ժառանգ նր ոչ
 կարէ ժառանգել, այլ գառնայ յարքունիս. և յար-
 քունեաց զարձեալ վաճառի ՚ի տէ՛քթերտար գա-
 փուսին. եթէ արու զաւակ առաջին տն՝ տացէ
 գին հւրաչափ այլում գնողի ՚ի վերջն գին բարձրա-
 գոյն, փխկ այլում՝ տան որդւոյն : Եթէ գնեն զայն
 ընկերութե Երկու կմ երեք ՚ի միասին, ընկերքն կո-
 չին Մաւրտանէ : Իւրաքանչիւր մալիքեանէ բերէ
 այնչափ շահ, զի ՚ի 5 և ՚ի 6 ամի առ առաւելն լրա-
 ցուցանէ զՄաւրտանէն, ի զԳլուխ գրատոց որով
 գնեաց տրն, բայց ծր մալիքեանէին ունիտալ ամի
 ամի

(ա) Երանակէ Սփաղախան. Ելեալ ՚ի Բաաէս Միւլք թ
 Սփաղախան. որոյ ընդունելուին Լինի Մալիք :

ամի Մեղ, ի Տուրս առ արքունիս . և ՚ի Բնիս
սլոնովի այլ ևս մասնաւոր առւրս՝ որ կոչի Ճեպէլիս .
և ժողովի յերիս ամս միանգամ . 10 առ 100 . ոչ լը
չափու մտից երկրին , այլ լը ջափու գլխոյն՝ որով
գնեաց զայն մաշկբեանէն :

Եկդն է Մուգարս , որ լը ձայնին նշանակէ Հաս-
ունս , իբր որոշել : քղե նշանակէ զայն՝ յոյր սակս
ունն տունել թիւրուէ կի՛ այլում տն՝ Հարեալ ի Որոշ-
եալ գին ինչ , ինքն ՚ի կիր առնու զայն կալուած ,
և յիւր վի՛ յանձն առնու զփտուն և զչահն , որ իս՛
կոչի Աբբարս . գնող մուգարային՝ կի՛ որ գնել է
զմաշկբեանէ կի՛ զգիամէթ , կոչի Միւրիկիւմ ի Յանձ-
նառու , որոյ վերացեալն է իմիդս ի Յանձնառու-
թի : Բազում են մուգարայք ՚ի դուռն օսմանեան .
քղե բաց ՚ի թիւրուէ մեծ մասն ՚ի տեարց մաշկբեա-
նէից ամ լը ամէ գին հատել վաճառեն զմաշկբեա-
նէ իւրեանց ՚ի սկիզբն մարտի , կի՛ լը որոշման մա-
շկբեանէից ինչ՝ ՚ի սկիզբն մուհարրէմի . և գնողն փո-
խանակ տեարց իշուէ անդր , և ժողովէ զհասս մինջ
՚ի լրումն ամին . (զի սակաւք դասնին ՚ի տեարանց
որք անձամբ գնան ՚ի մաշկբեանէս իւրեանց) , կի՛
թէ առարքեն զմն ՚ի կողմանէ իւրեանց : Այս Մու-
գարայի գնիս , ի Երկերք՝ էթէ են ՚ի ստանալու , են
Միւրիւմ՝ զոր ժառանգ տն կարէ ժառանգել . քղե
ոչ դասնի ՚ի ստանալու մաշկբեանէ , որ դարձցի յար-
քունիս յեա մեռանելոյ տն :

Երդ են Չիաթիս և Թիմարս . զորոց տեսցես ՚ի
Թիւն թ զինքնորութի :

Չորդ ազգ կալուածոց կոչին Սէկիս , որք են՝ բալ-
ժինք վերողրելոց . քղե բերէի հասան է ֆէնալին՝
որ եղև տէֆթերտար և վէզիր քեահեասի յառուրս
սուլ՝ համալին . նախ առաջին հնարեաց մասն մասն
առնել և վաճառել բազմաց զմի և զնոյն մաշկբեա-
նէն , և զմուգարան , և զեկամուսս մաքսին են : Եւ-
այնպէս յորժամ բազումք գնեն զմի և զնոյն մաշկ-
բեանէն ևն , բաժինք իւրաքանչիւրոց կոչին Սէկիս .
և բերեն ամի ամի շահ 4 . 5 քսակ . որոց իւրաքան-
չիւրոց Մուսաձէլին ի Գլուխ դրամոյն՝ որով գնե-
ցին զսէհիմն , են 20 , 25 , 26 քսակ : Այ կարէ մի որ
զգնիլն սէհիմն միով Սէկիս ի Յեակարաւ առ-
նուլ , այլ զնիլն սէնէթիւ , ուր և ոչ բազումք զմի
սէհիմն միով սէնէթիւ առնուլ : Ի մեռանիլ տեարց՝
սէհիմք ուր զմաշկբեանէս դառնան առ Մահլիսն .
ի Յարքունիս :

Չոր եկամուտ տրուած է ՚ի մագսից, զորս զինի
բազմացուցին :

Ի վր ամ եկամտից և դբանոց տրուած է լահանուր
իշխան՝ կարգել է Տեֆէկերփար էֆէկփին որոյ իշ-
խանուի յայս բան՝ մեծ է և գրեթէ բացարձակ-
իսկ պատուով իբր մուսուս այլ փոխարքայ . թէպէտ
և ՚ի բանի կառավարուէ՝ է փոքր : Աւելի ուն զփոխ-
արքայն մասնաւոր դուռն և պալատ, անունն է
Տեֆէկերփար գափուսի, որ է շինուած լարձակ լէ մէջ
փաշա գափուսիին և սէրային . սմա անկանի նաև
պահանջել զգրամս ՚ի պարսապանաց տրուէ . նոյն
պէս և հատուցանել զպարսա տրուէ իւրաքանչիւր
պարտատարց :

Յայս շինուած մեծ են զնոյն յարկք և սենեակք,
և ՚ի նս զնոյն պաշտոնք և պաշտոնեայք համարակա-
լաց, որք Գալէճ ք Գրիչ անուննին . և բնակա-
բանքն յորս աշխատին, և նոյն իսկ պաշտոնքն : Գրչ-
խաւորքն ՚ի նս են 26 գալէճք, բաժանելք մին ՚ի
մուսոյ բնակուք և պաշտոնիւ, ունելով իւրաքան-
չիւրոյն ուրոյն գլուխ որ կոչի խօծա, ք Ուսուցիչ .
իսկ բազմաւորակի՝ կոչին խօծակէան :

Այլ գալէճք լն իւրեանց պաշտոնի ունին իւրեանց
գրագիրս որոշելն թուով . յորոց ոմանք կոչին Գալ-
Քա, ոմանք Քեմիտ, իսկ նորավարժքն ՚ի նս Եթ-
Արք : Առաջին երբեակ գալէճք ունին առաւել ք
2150 . և ՚ի մէջ սյ առաւել ք զայլան ունի պաշ-
տուհասէպէ գալէճին : ԳալՔա որ տիրապէս կոչի
խաւիֆէ, նշանակէ Փոխանորդ, Յաջորդ . ՚ի սցէ
յառաջին գալէճին՝ միշտ եօթն գտանին թուով,
զորս ընտրէ բացարձակ իշխանութիւն տէֆթերտար
էֆէնաին, ուն և զբեաթիպս և զշեաղիրտս . սորքս
յառաջանան ՚ի պաշտոնս գալէճին կարգաւ յաջոր-
դելով մին մուսոյն, յորժամ փոխի պաշտոն խօծային
իւրեանց՝ որոյ պաշտոն սովորաբար տէէ միամ, ուն
և այլ ամ պաշտոնք վերաբերելք առ գասա խօծա-
կէանից : Այլ գալէճ ունի իւր և այլ գրագիրու-
րոյն՝ կոչեցել Քեմիտփար . որոյ պաշտոն է ժողովել
զամ թուղթս իւրոյ գալէճին . յորոյ վր հարկ է
դնել զնշան իւրոյ խօծային, կի տէֆթերտար է-
ֆէնաին . և զթուղթս որք պէտս ունին մասնաւոր
հրամանաց նորին առ ՚ի առաքել զնոյն գիրս ասա
և անգ լն պիտելոյ վն ամ գործատուեց . նմին իրի-
քիստարք համարձակ էրք և կամին մասնեն յան-

դիման տէ ֆթէրտար է ֆէնտիին . և բանք նոցա ՚ի
բզմ իրս կառավարուէ զօրեն :

Երկիցս յեօթնեկի՝ որ է քչի և եչի՝ լինի Թաւիւ ի
Պարսպուէ՝ ի տէ ֆթէրտար դափուսին . բայց գալ
Քայք և քիսէտարք զնչն գալէմից՝ աշխատին նաև
յայն աւուրս ՚ի տուես իւրեանց՝ ի կատարումն ստի
պողական ինչ գործոց : Իսկ մէքթուպճի է ֆէնտիին՝
ուր և խօճայք և քիսէտարք գալէմից՝ յայն երկու
աւուրս մնան ՚ի սրալատ տէ ֆթէրտար է ֆէնտիին
նոյնպէս վն գործէլոյ : Յորժամ մերձենայ Ժմկ բաշ
խեկոյ Թոշոկ առ եհնիչերիս , որ երկցս լինի յամին ,
20 , 30 կմ 40 աւուրքք յառաջ քան զօր բաշխեկոյ՝
տէ ֆթէրտար է ֆէնտիին հրձ երևէլի պաշտօնէիւք
և դպրօք կմ գրագրօք զնայ ՚ի Խաղնչն որ է ՚ի սե
բայի , ՚ի յարկն անդ եկամտից . զորն ուղոյն անգ
մնալով նաև ՚ի քչի և ՚ի եչի , առ ՚ի լաւ ևս իննամ
ուսնէ կարգադրուէ և պատրաստուածէ դրամոց լւ
Թունոյ և լւ Ժմկին :

Չայտասիկ նախ առաջի եղեղ , մատիցուք այժմ ՚ի
ստորագրել մի լւ միօրէ հստատօտիւ զ26 գալէմն ,
զորոց ՚ի վերոյ յիշատակեցաք :

§1) Պէօյիտ բաղնալէ գալէմի : Թարգմանի Մեծ օրոյ
գիր գրիչ (ա) . կոչի նաև Պաշ գալէմ . գորով Գլուխ
ամ գալէմից : Կաև Միլան իմ Ալու . քղի յայս գալ
լէմ լինին ցուցակք կմ հաշիւք ամ տումանց և վճար
մանց արուածէ . և ամի ամի մենդ Թէ յամ նուագս
յորժամ հրամայէ արքայն , գրեն զհաշիւ և զընդ
հանուր վիճակ եկամտից արուածէ : Պաշտօնէտք
կարգելք յառնուլ և ՚ի վճարել զգրամն արուէ են
կրկին , կոչեցելք Մերի գալգաթ , որ է կառավար
առաջին գրչաց գալէմին , և վեգնեգար պաշ , որ է
պահապան արքունի գանձուն . սք միշտ կան ՚ի սե
բային ՚ի յարկն եկամտից՝ որ կոչի Խաղնչն ասիբ .
երկոքին ևս աւանձին լւ գրով արկել ճշգրիտ զամ
դրամ՝ որ օրլւօրէ ելանէ և մտանէ յարկին արքու
նի . զհամար նորին տան յամ երեկոյի առ վեգերն ,
առ տէ ֆթէրտար է ֆէնտիին , և առ Պէօյիտ բաղնա
լէմի է ֆէնտիին , որ է խօճայն սոյն այս գալէմի . ու
նին նաև զոմն իբրև համարակալ , կմ որ ՚ի ցուցակ
և ՚ի գիր անցուցանէ առաջի Մերի նաղբեիին որ կայ
՚ի սեբայի , և դէտ և վերակացու է ամ գործոց
այսր

(ա) Զի Բուչ ՚ի Բաբեաս պարտի նշանակէ Օգ , ետ
Նամէ՝ Գիր , Նամոյ :

այսր գալէ մի , մենք յաւուրս զձառեաց զԹուրակ
զինուորաց :

(2) Պաշ ճահանգէ գալէ մի (ա) : Այս գալէ մի Թեպէտ
եկիք է 'ի կարգին , այլ տիրապետ առեալ է մեծ և
երևելի ք զմասին , զի 'ի սմ պահին ա Յուդակք և
մասեանք զինուց , ամրուեց , և ամ պնդմին սպա
սուց իւրաքանչիւր օձագաց , իմ գնդի զինուորաց :
ք Մուգադայից կիմ երևելի մալեքեանէից արուե
յի կաշուածոց : ք Սովորական հարկաց քննի գա
ւառաց : ք Ճախուց ' որ 'ի պահպանուե ամ սահ
մանագլուխ տեղեաց 'ի ուսմէլին և յանատուուն : և
Տարեկան ծախուց շրից զլիսաւոր միւրակացուաց
արուեթե , որք կոչին խմէնայի էտպաա , իմ Չարեք է
մինք , որք են Շէհր էմինի . Թեքսանէ էմինի . Մադպախ
էմինի . Արթա էմինի : ք Մասեանք Չարպխանէ էմինիին :
է Դօփխանէ Կողբէիին : ք Պարուկխանէ էմինիին , որոյ
գործարանք են 'ի ստանալոյ , 'ի սէլանիք , և 'ի կէ
լիպօլու : Յայսմ գալէ մի պահին նաև Թուրքիք ամ
սլայմանադրուեց , և Գայս ամ գործաւանուեց ' որք
հային 'ի հաշիւ արուե . Թէ էցեն նախարարաց , և
Թէ մասնաւորաց , Թէ աղգայնոց , և Թէ օտարոց :
Առ այս գալէ մի ունին գալ և 'ի մասեան արձանա
գրել ամ հաշիւ և ամ այր ' որ ունի առնուլ ինչ
դրամ 'ի արուե . այլ իւրաքանչիւրք նախ յանձնե
լով գալէ մին զփոքրիկ Թուրքիս անուանել Մեծ
Ենգիլիէնի . և երբեմն նաև զԹուրքիս կնքել նշանաւ
Պաշ ճահանգէ միին , և տէ քիթերտար էֆէնախին ,
յորոց վր 'ի հաստատուի յաւելու վէզիրն և զիւր
նշան իւրով ձեռամբ , զի առանց հաստատութե նք
ոչինչ վճարի 'ի գալէ մին 'ի համար արուե :

'ի մեծ գալէ մին միակցել են և այլ փոքր երբեան
գալէ միք , իւրաքանչիւրոց ունելով ուրոյն Գալֆա .
որք են ա Մալեքեանէ գալֆաաի , որ ունի զքահանուր
համար ամ մալեքեանէից արուե , որոց հաշիւ բա
ժանել կայ 'ի սէնսօխս գալէ մն տէ քիթերտար գա
փուսիին : ք Չիմիլ գալֆաաի , որ ունի զքահանուր
համար ամ առնելեաց արուե : ք Մուգալիֆէն գալ
ֆաաի , որ ունի համար ամ ընչից և դրամոց ' վէզե
րից , փաշայից , սէլից , աղայից , էֆէնաեաց , և
այլոց ամցն գահերիցանց և քղբացոց , որոց ինչք
կիմ յետ մահու նց և կիմ նախ ք զմահն յարկն ալ

C 2

(ա) Մուհասեպէ նշանակե Թուճուլ . եւեալ 'ի Բայես
Հիսապէն ' որ է Թուճէլ :

Քայլն դրաւին, կի՛մ վն օրինաց՝ որով պայմանել է այնպէս առնել՝ ի վր այն ինչ գահերիցու, և կի՛մ ՚ի յանկարծ հրամանէ տրուէ, որ հրամայէ յարքունիս առնուլ զինչս այս ինչ անձին :

(3) Անապօլու Մուհասէպէսի գալէ՛մի : Ի սմա պահին ցուցակք կի՛մ մատեանք նախ զնո՛ն մալիքեանէից : Էրամնոց ամ զօրաց՝ որք կարգելէ կան ՚ի պահպանութի ՚ի յարչիբէլահօն : Ի Վէզաիֆից ք թոշակաց՝ զորս ունին առնուլ բերաւ որք ՚ի զնո՛ն կարգէ և ՚ի վիճակէ, որոց թիւ առաւելու ք զ60 հոգի : Նոյն պէս և մատեանք կարգագրուեց վն նոյ՛ որք բնա կանան ՚ի դուս, և թոշակ նոյ՛ որոշէլ է տալ ՚ի մալիքեանէից՝ կի՛մ յայլ եկամտից ինչ տրուէ նոյն երկրին, կի՛մ չըջակայ վիճակաց, որով բո՛ւմ զբաղմանց և աշխատուեց հարկ ՚ի վր կայ այսր գալէ՛մի :

(4) Մուլարի Տոգապէլէսի գալէ՛մի : Ի սմա պահին մատեանք եկամտից նախ՝ այնոցիկ պաշտասկանաց որք կոչին Էնպէրուս աղալարի : Է թոշակաց դոնապանաց որք կոչին Գափու՛մի : Ի թոշակաց պաշտօնէից որք ծառայեն ախտոյ արքայի : Ի թոշակաց վեց գնդի այրուձիոյ, որոց իւրաքանչիւրք ունին վն այսր առանձին քեաթիպ ՚ի կարգի խօճակեանից որք անկանին ՚ի ներքոյ գալէ՛մի : Քեաթիպք երկուց առաջին գնդից ունին սեփհական սենեակ և գալէ՛մ ՚ի տէֆտերտար գափուսին, բայց քեաթիպք չորեցունց գնդից՝ որք միով անու՛ւմք կոչին Վեօլիպէս ՚ի Էոպաս, կան առ զօրապետօք իւրեանց :

(5) Միտի գալէ՛մի : Է գալէ՛մ սեփհական գնդի սիփահեաց, առ որ առաջին միշտ առաջին էսամքք ք թուղթք վճարմանց այսր գնդի այրուձիոյ, զնոյն թուղթս ապա հատաատեն ՚ի վերոյգրել չիդ դալէ՛մին, և ՚ի նշան հաւատարիմ գօլոյ՝ առաջին քեաթիպն գրէ միշտ իւրով ձեռամբ կարմիր մեղանաւ զտառս Մ. որ է սկզբնատառն բառիս Մեւրուր :

(6) Միլէհար գալէ՛մի : Կարգել է սա վն Միլէհար կոչեցել այրուձիոյ, և զվերոյգրելոյն ունի զո՛ւ :

(7) Հարէնյն Տոգապէլէսի գալէ՛մի : Մի՛ անկանի ունիլ զգիր համարոյ նախ՝ թէ վիլիթից՝ որք հային ՚ի կառավարուել միւթէ վէլիից վերակացունաց վագֆից ք կալու՛ւմոց արքունի մզկիթաց : Է Վէզաիֆից, ք ու՛ կաց զոր պարտ է տալ պաշտօնէից նոյն մզկիթաց. քրէն Շէյս. Քեաթիպ. Իմամ. Միւլէզզին. Խաիմ. ևն : Ի Սուլոց մտանաւոր վագֆաց որք գտանին ՚ի ստանալու և ՚ի դուս ուղմելին : Ի Սի հարեմէյն մալ

մալիքեանէից՝ որք են ՚ի ուսմէլի, և մուզաղային վոյրօտայից գալաղայու և լանքաղայի : Յայս գալէմ յանձնեն նաև զառաջին թէղքերէս ընտրութե պաշտօնէից ճամիից և մէսճիտաց՝ ստանալու և առհնրի ուսմէլի . և զօրութի նոյն թէղքերէից մալիէ գալէմին տայ զպէրաթ նոյ :

(8) **Ճիւղէի մահասէպէսի գալէմ :** Այս գալէմ է լէհա նուր համարակալ հարկաց՝ զոր կոչեն Ճիւղէի, և այլով անուամբ Գարաճ գօնաւ . նմին իրի յայս գալէմ առաքին ամի ամի թուղթբ հարկաց . և իւրաքանչիւր թուղթբ ունին զինք Ճիւղէի մահասէպէս ճիւղի, տէֆթերտար էֆէնախին, և Գարաճճի պաշի, որ գնոյ առեւ ունի ՚ի տրութե զեկամուսս հարկաց :

(9) **Մահաֆաթի գալէմ :** Ունի զհամար նախ՝ Ալի տրոց կոչեցել Ալիբու, և Պէպէլէ նուաւ, զոր ունին տալ իմ քուր տրութե : Է զհամար տարեկան իմ վաճառելի իրաց տրութե՝ որք գտանին ՚ի շտեմարանս ցորենոյ ստանալու և ՚ի սահմանագլուխ քուր զարս : Է Սովորական պաշարաց զոր օրէն է զբան բաշխել առ զնոյն գուհոյ զննուորաց, և զթախաթ ք զՏոճիկա՝ զորս առնուն փաշայք, աւագորեարք, խօճակեանք, քեաթիպք, աղայք, և իմ պաշտօնեայք քղբականք, գոստեանականք, զննուորականք, որոց պաշտօն բերէ գնալ ՚ի սլոզմ : Ընդ այսմ գալէմի միակցել են և այլ երրեակ փոքր գալէմք, իւրաքանչիւրոց ունելով զիւրեանց գալթա . Նախ Գալէմիէ գալթասի . սր է առնուլ զտուրս իմ մալիքեանէից տրութե, որ է՝ 10 առ 100 . որոյ երկու մասն է վեղերին, իսկ մնացել երդ մասն՝ տէֆթերտար էֆէնախին : Եկոք Մէնդիլ գալթասի, որ ունի զհամար իմ Մէնդիլսանէից ք Օթեանաց տրութե : Երրդ Ապէլի մահաֆաթի գալթասի . սր է ունիլ զհամար մուզաղայից անասնոց : Սր խօճայն է պէօխք թէղքերէճին դրան . իսկ գալթայի է քիւչիք թէղքերէճին :

(10) **Մալիէ գալէմ :** Այս գալէմ է տիրապէս դեւանն տէֆթերտար գախուսին . քղի աստի ելա նեն նախ իմ պէրաթբ շէյխից, իմամից, և իմ պաշտօնէից ճամիից և մէսճիտաց համօրէն տրութե, նոյնպէս և միւթեվէլիից ք վերականցուաց վազրֆայ, և առհնրի քղբացոց, և մասնաւոր անձանց՝ որք առնուն զճիւղի ք Ղժոշակ յեկամուսից նոյն վազրֆայ : Է ֆէրմանք և իմ հրամանագիրք պա

Հասան արևմտե լք թ ամ ոչորոս արու թի՛ն սակս զինչ
 և իցէ գործոց, որք հային 'ի դրամս արուե : Այլ
 այս ամ թուղթք միշտ ելանեն ունելով զինք տե ք
 թեքտար և քէնտիին, և զգուղոս թիքին, և զինք
 բէխ և քէնտիին : Ընդ այս մեծ գալէմ միակցեալ
 կայ Փիսֆօտոս գալէմն, որոյ գալթայն և բեաճեա
 քեաթիպին, սք է ունիլ զմատեան և զհամար ամի
 որք վերաբերին առ եկեղեցիս, առ մենաստանս,
 եան առ պատրիարքս, առ մեորապօլիոս, առ
 եւրոսեան ևն հայոց և յունաց թ համօրէն սահմանս
 արութէ :

(11) Քիւլիտ գալէմի գալէմի : Աւելի զմատեան և
 զհամար թոշակաց դափուճի սրաչից, ջաշնիկերին,
 կետիքի գափից, նաւապետաց մեծամեծ նաւուց,
 պաշտօնեկց նաւուց, և ամ զինուորաց նաւատեաց,
 որք կռիւն գալէմի :

(12) Փիսպէ Տոգապէլիտի գալէմի (ա) : Աւելի զհամար
 ամի որք վերաբերին առ հետեակ զօրս, և առ
 տուն արքայի . սք են եւնիքերք, ճէպէճիք, դօի
 ճիք, դօիարապաճիք, որոց իւրաքանչիւրք լն հե
 ծելազօրաց ունին քեաթիպ ակահական 'ի կարգի
 խօճակեանից, որոց գալէմք են առ ենիքերի աղայ
 քն, և միայն ենիքերի քեաթիպին որ է երեւելի և
 առաջին 'ի Տղ խօճակեանից չորրորդ դասուն, կա
 բող է 'ի տան իւրում ունիլ զգալէմն զինուորուե .
 յորում են 7 գալթա, 2 քիստար, և ստաւել ք
 4100 քեաթիպ :

(13) Քիւլիտ Էլիպի Տահապէլիտի գալէմի (բ) : Է գա
 լէմ փոքր վն վրանաց' և վն ուժկաց կերակրոց
 զոր ունին թոշակաւորքն անուանել Միւնիքիստ
 մզիթաց . և ամ պաշտօնեայք խմորեթից և վազք
 քից, զորս 'ի յիշատակ կանգնել են թիքք, մեծա
 մեծք, և կի՛ այլ մասնաւորք :

(14) Պեօյիտ գալէ գալէմի : Աւելի զհամար զինչ գա
 լատական զինուորաց Եւրէի նիֆօրաթ անուանել
 որք են 'ի պահպանութի սահմանագլուխ տեղեաց .
 զք 'ի պօնա' 'ի պէլիդրամ' ևն,

(15) Քիւլիտ գալէ գալէմի : Նոյնպէս է վն զինուո
 րաց' որք են 'ի մօնա' յանալուպուգ' ևն :

(16) Մապէն Մոգադաթ գալէմի : Սք է 'ի համար
 ու

(ա) Փիսաթ Կանալի Որանաւոր . Հեպեալ :
 (բ) Էվգաթ է Բոսթանորալիան անուանս Վազք . որ
 էն կառնածոյ Տղիկաց :

եւ յանձնել զմուսաբայս նախ զՀարկացն՝ զոր վճարեն
 դատք շինկեանէից կոչեցել խիֆիէան : ք զՀանքաց
 ոսկւոյ և արծաթոյ՝ որ ՚ի յարդանա և ՚ի կապան :
 ք զՏրոց կալուածոց թիւֆիւնին՝ որ ՚ի սէտս ծխե-
 լոյ . այս տուրք կոչի Ռեւոթ փեօնիւմ փիսիան : ք ըզ-
 Տարեկան հարկաց պէյից ուլա հալու զաւանու : և ըզ-
 Մեծի մարսին՝ ք կեօմբիւքին որ ՚ի ստանալոլ , յէա-
 րէնէ , յիզմիր , ՚ի կէլիւալի , ՚ի սադդ , ևն : ք ըզ-
 Մարտաց ստորոց Մեյլէիւն անուանել նոյն վերո-
 գրել զաճառասեղեաց : և զՄարսաց թիւ թիւնին .
 անուանել Կեօմբիւքի փիսիան , որ ՚ի ստանալոլ , ՚ի սէ-
 լանիք , և յայլ տեղիս սուլէլին : Խօծայն այսր գա-
 լէմի՝ և մէքթուսլի է ֆէնտին :

(17) Սալէանէ ճագարատի գալէմի : Է ՚ի վի Սալէանաց ,
 ք թոշակաց շէքտիրի պէյից , ոչք կոչին Տեբէա պէ-
 վեհ . և ՚ի վի սալէանաց դարկաս սուլգան թաթու-
 րաց ՚ի կիրայի տանէն , և յնջ Ֆալա եօն խանին
 թաթարաց : Սր խօծայն է մէքթուսլի պաշ գալ-
 Ֆասին :

(18) Խաուէր ճագարատի գալէմի : Դ սմա պահին մաւ-
 եանք՝ որք վերապերին նախ առ մուսաբայ առան-
 ձին կալուածոց արքային , կոչեցել խաս հիւմայան .
 որ է հինգերորդ մասն բերոց սեղեացն՝ զորս ա-
 սին առաջին թիւք օսմանեանց , այլ այս գումար
 հեա զհեաէ յարակցել միացաւ ք հարեմէյն մալե-
 քեանէի , բաց ՚ի վիճակաց՝ որք ՚ի վաղուց անտի
 կարգել են ՚ի սալաւատական վալիտէ սուլգանին
 ք մօր արքային : ք Առ մուսաբայ այնց արքունի
 կալուածոց՝ որք կոչին Էմաթի հիւմայան . ք Միւլք
 կի՛ Ստայուած արքունականք . որ են երկիր , ծա-
 սանգուիք , տուիք , և այլ ինչք հաստատուիք , զորս
 բացարձակ արքունին տայ արքայից՝ իրաւամբք յար-
 քունիս գրաւելոյ զինչս , կի՛ թէ օրէնք նց սեփհա-
 կանացուցանել տայ իրաւամբք ծառանգելոյ զինչս
 նց՝ որք մեռանին առանց օրինաւոր ծառանգի : ք
 Առ ոսթիկս՝ որք խաս անուամբ կարգել են և սե-
 փականել առ սուլգանս , ք առ դատերս թիւրաց ,
 և առ խախտանս , ք առ տիկինս թիւրաց , առ վե-
 զիրս , առ աւագ նախարարս դրան , և առ զնոյն
 փաշայս դուսայ : ք Մատեանք վերաբերելք առ
 մուսաբայ մասնաւոր մարտին Եէնիլէհիրի ֆէնտ-
 րին : և Առ մուսաբայ թիւ թիւնին արաբիոյ և ա-
 սորւոց երկրին : ք Բամբակի և մանամի ՚ի բամբա-
 կէ ևն :

(19) Պաշ Տափարա գաւլեօի : Առ սա վերաբերին նախ մուգադայք Նազարեթի քի Տեսու թե բիլինն , տաղ համարինն , ռուսձուգինն , սիլիսթրեինն , եէրկէօկինն , ևն : Է Մուգադայք անուանել Չելիտ քի Արիզոյ Ֆիլիպէի , Թաթար սրազարիի , Թօսիայի , ևն , 'ի բաց առել զոր սոյն այս դւար վճարենն տրուէ ամի ամի 'ի հարկ' Օճափլտ անուանք : Ի Մուգադայք ալ 'կոչեցել մուշուհայի , արեալիին , էնէզին , սէլանիքին . ևն : Ի Մուգադայք ձկնորսուէ Սափ Տակի քի համօրէն սահմանս տրուէ : Ե Մուգադայք եկամտից մարսին որ յամ 'նէկիստս սեաւ ծովուն . և մուգադայք որք հային 'ի վերահայուս անտառաց , Գօրոտս աղալք . որոյ կարգադրոյն է սէօյիւք միրախունն քի ակտոսալեանն արքայի , և որոյ հասք է մի մասն Ճէպի հիւսայունն քի Եկամտից արքային . և այլն :

(20) Հարեմլին Տափարաի գաւլեօի : Առ սա վերաբերին ամ զազրիք և մալիքեանէք հարեմլինն որք են յանատու . յայս գալէմ յանձնեն և զաւաջին թէզքիքէս ընտրուէ ամ պաշտօնէից ճամիից և մէս ճիւղաց անատուինն , որոյ զորու ք տայ ապա մալիէ գալէմին զպէրախնն նց :

(21) Իսլանպուլ Տափարաի գաւլեօի : Առ սա վերաբերին մատեանք մուգադայից նախ սէլանիքու , Թրհալայի , և եէնիլէհիլի Ֆէնարի : Է համար ըհանուք սխալածնի պաշարաց ստանալու և էտրէնէի : Ի Տուրք միզանինն քի կշռոյն մետաքսի : Ի Տուրքն որ երեւել է 'ի վր պատրաստուէ ոսկի և արծաթի թեւից Սիմքէլիանէին ոսկի' Սրմաքէլիանէին :

(22) Պրոտոս Տափարաի գաւլեօի : Սր են համարք մուգադայից պրուսասին , և իիւսավէնտկեար սանձագինն դւարի պրուսասային :

(23) Ալլուանն Տափարաի գաւլեօի : Սր են համարք մուգադայից ամլունիոյ և էզրիպօզի :

(24) Բէֆէ Տափարաի գաւլեօի : Վերաբերի առ մուգադայս բէֆէի , յորժամ էր ը տրուէ օսմանեանց , և առ մուգադայս սանձագաց քի դւարայ ինչ անտուրուի :

(25) Թարիլիմի գաւլեօի : Պաշտօն սր է նախ դնէլըլ թոճականն յամ պէրախն և 'ի Ֆէրուանս , որք առաքին 'ի տէֆթէրտար գափուսիէն : Է Աղլէլ զհրա մանադիրս Սեպէպի Բակիլի ամ զճարմանց սարտուց տրուէ , Հալայե առնէլով քի Դարձուցանելով յեկա մուտս ինչ տրուէ :

(26) Տէֆէրբար մեթոտաթիմի գալէմի : Տիրապէս կոչի
 առ ոչ գալէմ, այլ Օրս որ նշանակէ Սենեակ, և է
 մի յառաւել զլիաւորաց . քզի աստի ելանեն պէ
 բաթք իմ մալլիքեանէից արուէ, թէ իցեն միրի, և
 հարեմէն, և թէ խոսս կարգելք 'ի պաշտատական
 վալլուէ սուլդանին, որոց և կենդակք սեփհական
 անուամբ կոչին Միւս ևս մի հիւսնաթ : Յայս գալէմ
 գրին նաև իմ թուղթք տէֆթերտար էֆէնաթին
 առ փաշայս, առ միրի միրանա, առ միրի լիփայս,
 առ միւթէսէլլիմս, առ միւլթէզիմս, և առ զնոն
 պաշտօնեայս եկամտից կարգելոց 'ի գուս : Առ սա
 ուղղին և 'ի սմանէ տապին իմ մուքհակք, և այլ
 թուղթք կոչեցելք Լըրս թէմի, թագրի տէֆ
 թերտար էֆէնաթին առ մէզիբն, կիմ առ դուռն,
 'ի վի իմի որք վերաբերին առ շարձակ պաշտօն
 իւր : Տէֆէրբար մեթոտաթիմի է իբր փոխանորդ
 տէֆթերտար էֆէնաթին . և քզի իւր ընտրուէ ոչ
 է 'ի դրանէ' այլ 'ի յառանձին իշխանուէ տէֆթեր
 տար էֆէնաթին, նմին իրի իւր գալէմս կիմ մէնդ
 տայն' արտաքոց է դասուց գալէմից . թէպէտ և
 ինքն է 'ի կարգս խօճակեանից :

Մք են 26 գալէմք, որք կացուցանեն զայս դուռն
 մեծ եկամտից տէֆթերտար գափուսին . որոց բան
 և պաշտօն գրեթէ ձգի առ ինչ . ք որս թէ
 թուէսցուք և զփոքր գալէմսն զլիառակելան 'ի վե
 ղոց, լինին առհնրի 33 . յորոց երեքին են ք եկի
 գալէմի . և այլ երեքին ք իննեքդ գալէմի . իսկ
 մնացել մինն ք տասնեքդ գալէմի : Բայ 'ի սցի
 են յայսմ դրան և այլ 4 դահերեցք երևելիք :

(1) Միւրի Էթիպի : Լընմ 'ի միւտերթիսից մէքթին,
 զոր առաջարկէ և ընտրէ ուսմէլի գազիասքերն .
 յորոց անուն դատաւոր կարգել 'ի տէֆթերտար
 գափուսին՝ դատէ զօրհանապազ լի իրաւանց զիմ
 վէճ և զգատատանն ք մէջ արուէ և ք մէջ միւլ
 թէզիմաց, կիմ այլոց պարտատեարց կիմ պարտապա
 նայ գանձու տերուէ, մէնդ քղբացւոց ստանալ
 լու՝ որք ծառայեն այն նախարարաց, որոց ինչք
 յետ մահու՝ կիմ նախ ք զմահ՝ գրաւին յարկղ ար
 բային :

(2) Պաշ պագի գուս : Մք է պահանջել և տալ հա
 տուցանել զպարտս իմցն նց՝ որք պարտական են
 առ միրին ք յարբուսիս . նմին իրի ունի բանտ, և
 60 Պագի գուսի . յորոց ձեռն 'ի գիպահոջ արգելու,
 կիմ 'ի բանտի դնէ զիմ պարտապանս տերութե լի

հրամանաց տէ՛ր թէրտար է՛ ֆէնտիին . և է յայտմ
մասին իբր չափուչ պաշի 'ի տէ՛ր թէրտար գափու
սին : Կաև 'ի գառաստանի անդ՝ որ լինի առաջի
միրի քեաթիսիին , է միշտ իբր դատախազ և փաս
տաբան 'ի կողմանէ արուէ . գոյով գործակալ տէ՛ր
Թէրտար է՛ ֆէնտիին :

(3) Գարած պաշ պագի գուլի : Չնոյն պաշտօն ունի ը
վերոգրեւոյն , այլ միայն 'ի բանի դրամոց՝ որք հային
'ի պաշտօն հարկաց դարած՝ ի պաշիին : Մէրկոքին
գահերէցք՝ որք մականուանին Աշա , և ի՛նչ իբր
վերաբերին առ մայիէ գալէմին , միանգամայն ը մա
լիէ Թէգբերէ՛ ճիսիին ընկերանան միշտ տէ՛ր թէրտար
է՛ ֆէնտիին . մենգ 'ի հանդէսս գնալով յո՛ղոյ նր՝ :

(4) Մեծ Բելալ պաշի : Է ծանուցանող ամ անտէ
քունչ մալիքեանէից , որք միան 'ի վաճառիլ . և վե
րաբերի առ դուռն տէ՛ր թէրտարին և առ դուռն
փաշային . և է կարապետ յառաջեալ ը զմամ տէ
րուԹէ :

Ամ իսոճայք 25 առաջին գալէմից՝ հնդ պաշ գալ
Ֆայիւ և քիսէտարիւ ամ գալէմից՝ կայուցանեն ըզ
տիվան յեկրոում նո՛ւագի որ 'ի սէրայի անդ . ո
րում և համարին անգամք : Առաջինքն լն սովորու
Թեց միշտ ունէլով զԿասն . Վարտեան 'ի մանուշակա
գոյն սօֆէ . իսկ միւսքն իբր պաշտօնեայք ստորա
կայք՝ զգե՛նուն զՖերածէ՛ 'ի յուխայէ : Կոյնմիս և եր
կու պաշ պաշի գուլին ունին իրաւունս 'ի ժողովին .
առաջինն նոյն օրինակ ունէլով զիւսթ քիւրքիւն լն
իսոճեակեանից , իսկ եկրոն զգե՛նու զՊօլ էնիին : Գրա
ղիք խորհրդականք դրան փաշա գափուսիին՝ որք են
Պէոյիւք Թէգբերէ՛ ճիս , Քիւսիւք Թէգբերէ՛ ճիս , Մէր
Թուպճի է՛ ֆէնտիին , Քեահէա քեաթիսիին , և Մէր
Թուպճի պաշ գալ Ֆասին (որք և միանգամայն ու
նին ինչ պաշտօն կի՛ գարձ 'ի միում 'ի գալէմից տէ՛ր
Թէրտար գափուսիին ,) Թէնրա և են անգամք տի
մանին յեկրոում նո՛ւագի , բայց խափանեցաւ մուտք
նց յայն ժողով յետ դ. սուլ՝ ահմէտին , յորում Ժակի
խափանեցան և նոցին պաշտօնք (ուն և սյլոց իս
ճակեանից) զոր ունէին յայտմ տիվանի . Քզի անտէ
և այսր այս տիվան կի՛ ժողով լինի միայն առ ար
տաքս , և սակս հին սովորուէ :

Թ . Կշտոյ և Չափ Օսմանեանոյ :

Քէտրաքի : Է 4 Պուղպայ , ին Յորեան . խա'' կոչե
Գառաաթո . ուսկ Գրադ . զոր 'ի կիր առնուն 'ի
կշիւ ոսկւոյն , որոյ կշար սլարա է լինել 24 դրադ .
ի 'ի 24 դրադ ծանրուէ ոսկւոյ ' հարկ է գտանիլ
24 դրադ ոսկի , և ոչ այլ ինչ յօտար հանքաց :

Տեկի : Է 4 Էքերտեկ :

Տերհէմ : Է 4 տենի , կիմ 16 դրադ : Տերհէմ մուսլայ
2 ցորեան փոքր է ի գտանալու :

Մըգալ (ոսկւոյ կիմ մարգարտի) : Է տիրհէմ և կէս
խա'' կոչի Մէդերալ :

Լոնորա : Է 176 տիրհէմ :

Օգգո : Է 400 տիրհէմ : Այլ օգգայն վանայ 'ի ստանե
սլու կշուէ 460 կիմ 470 տիրհէմ : Օգգայն սլայեղի
այոյ և խոյայ 'ի ստանալու կշուէ 700 տիրհէմ : Օգ
գայն սլասրայի ' է 550 տիրհէմ . ուստի 100 օգգա
սլասրայի ' 142 և կէս առնէ 'ի ստանալու :

Պաթման : } Է 6 օգգա . զանունս Վփր 'ի գործ ա
Վփր : } ծեն հայք , մենդ 'ի մեծ հայս , զոր շա
տանեցիք (որ 'ի վան) կոչեն խոնդաւրի ի թփրի
Վփր : Վար մարայ ' է 900 տիրհէմ :

Գանդար : Է 44 օգգա . կիմ թէ 100 լոնորա . բայց
սա վաճառահանս 'ի գործ ածի 'ի նիւթս ինչ և գան
դար 45 օգգայի :

Չէի (փայտին) : Է 4 Գանդար ին 176 օգգա (*) :
Չէրի բարին ' է 2 Գանդար ին 88 օգգա : Չէրի բե
րեճին (որ է կիր) , է կէս գանդար ին 22 օգգա : Առ
վաճառահանս 'ի գործ ածի և Չէրի գեղման այծ
եաց ին թիֆտիկի , նաև ստեղ ուղղուց , որ է 2 օգ
գա : Չէրի բուստին ին մերձանին ' է 100 տիրհէմ :
Չէրի աֆիսնին ' 250 տիրհէմ :

Ուլը : Է 60 տիրհէմ . ('ի կիր առնուն 'ի հա
լէս կն) :

Ռըր : Է 12 ուլըլը , կիմ 720 տիրհէմ . ('ի կիր առ
նուն 'ի հալէս) . կն : Ռըր կողմանց սլաղոսատու և
սլասրայի ' է 570 տիրհէմ : Ռըր մարայ ' է 144 տիր
հէմ , ուստի 100 Ռըր մարայ 'ի ստանալու առնէ 36
օգգա :

Քիէ (կշիւ ցորեանոյ և այլ արմուեաց) : Է կրկին

C 6

(*) Բառն Չէրի նշանակէ կշտոսի . ածանդեալ 'ի խորագրանե
Բառն Չէրի . որ նշանակէ Բարշէլ , կրէլ , նաև կշտէլ :

Ը կրկին տեսակաց ցորենոյն որք դան ը սեաւ ծով
 'ի ստանալոյ, մի' կաւուղ ցորենոյ որ կոչի Աէհ պուղ
 տայի . քիւէ սր է 21, 22 օգգա . երկր' կարծր ցո
 րենոյ որ կոչի Աննալուտքա, և դայ 'ի գրրումայ .
 քիւէ սր 23, 24 օգգա : 'ի տխարպէքեր է և քիւէ
 ցորենոյ 130 օգգայի : Քիւէ ալեր կի' արմտեաց' է 20
 օգգա : Քիւէ որիզոյ քր բրնձի' 10 օգգա և 100 տիր
 հէմ : Քիւէ խորասանի' է 1 Տէմբէ, որ է 11 օգ
 գա : Տայն կողմանս հայաստանեայց որ կոչի քիւր
 տխաթան, քիւէն բաժանեն 'ի 4 Էնի . զչինիկն 'ի
 4 Չաի . զչափն 'ի 4 Ըուդի . որ է բառ արարացոց
 և նշանակէ Քառորդ :

Թաղար, (կշիւ ցորենոյ 'ի կողմանս մուսլայ) : Է
 20 Վէրնէ մուսլայ, կի' 160 օգգա :

Սոմար : Է 30 լիոր, որ առնէ 180 օգգա, կի' 16
 չափ : Ուրէք ուրէք խմանան 120 օգգա :

Տէֆէ : Է 610 տիրհէմ . և է կշիւ անեփ մետաքսի
 քր խամ խիէկի :

Փօթ : Կշիւ անեփ' այլ որորեալ խիէկի . զոր վն զի
 փօթ կոչեն, 'ի նոյն անուն կոչեցին և զկշիւն : Է
 1000 տիրհէմ :

Փէրփէ : Է 3 դանդար, քր 132 օգգա . և է կշիւ
 գահվէի . բայց 'ի գործածու թէ չէ միօրինակ, այլ
 ֆէրաէ կոչեն զպարկն գահվէի, յորոց ոմանք կշեւն
 100, 120, 125 օգգա . և սովորաբար համարի լին
 նէլ կէս բեռն ուղտու :

Երբեղ (կշիւ որիզոյ 'ի մարր) : Է 100 լիար մըս
 րայ, կի' 3 զէմպիլ (զամբիւղ) մարայ :

Ղադիմ : Ու է կշիւ, այլ անօթ և զէմպիլ որիզոյ է
 կէլոյ 'ի մարայ, որ լինի մեծ և փոքր :

Թիւալ : Է երգ մասն զէմպիլի, զի 3 թիւլթ առ
 նէ 1 զէմպիլ :

Մեն (կշիւ արմաւոյ 'ի կողմանս պաղտատու և պաս
 րայի) : Է 24 ուրդ . զմի ուրդ առիլ 570 տիրհէմ :

Մեթէ (կշիւ գինւոյ) : Է 10 օգգա :

Կոսի (կշիւ գինւոյ) : Է 15 օգգա . զոր 'ի գործ
 ածեն 'ի հայաստան :

Ճեթ (կշիւ իւղոյ) :
 Թայ կի' Տէնի (կշիւ բաղմուէ կտաւուց և այլ ա
 գանելեաց) : Է կէս բեռն ձիոյ :

Խոթ (հայերէն բեռն . և է կշիւ բաղմուէ ագանիւ
 եաց են) : Սովորաբար 140 . 150 օգգա, այլ փո
 խի ը զննն նիւթոց, և ը զննն երկրի' քր բեռն
 խաղողոյ 'ի գրասպղուն' է 80 օգգա . խի առ լծուա
 բանս

բանս օսմանեանց Խո, է 100 հազար : Չայս անուն
ույ և զնշանագիրս թուարձնուէ իւրեանց՝ առին
օսմանեանք ՚ի հնդկաց . առ որս թիւն 100 հազար՝
կոչի Լէ :

Քիւլի-ըէ կի՛ Բիւլի , զորս ուրեք ուրեք հնչեն Բիւ-
րի . (չափ թէսթիմէլի , շիթի ևն) : է 20ն իւրա-
բանչիւր նիւթոց , ըստ այսմ 20 թէսթիմէլ , և 20
դօսի շիթ ևն . աւնէ մի քիւլիւղէ :

Չէտի արծաթոյ : է 100 տիրհէմ :

Թեթէ արծաթոյ : է 11 օդգա :

Թերապի (կշիւ արծաթոյ) : է 5000

տիրհէմ :

Քէթըէ : է 15 թերապի , կի՛ 75000

տիրհէմ :

Ֆիրապէ : է կոյս ինչ օսկուոյ անորոչ :

Վիրահ : է կէս բոււ :

Բուպ : է 2 կիրահ :

Էնփապէ : է 8 բոււ , սովաւ չափին շալի , խութնի ,

աստառ ևն :

Կշիւք զարպ
խանէի :

Արշուն .
Հալապի .
Կանֆոան .

Սովաւ չափին կտաւք ՚ի վոյ , չուխայք ,
դիպակիք ևն : է 3 մեծ թիւղ . կի՛ թէ
բազուկ մարդոյ օկսէլ ՚ի ծայրէ միջա-
մատին մինչ ՚ի յուս , զոր հայաստանեայք կոչեն Կան-
ֆոան : Արշունն բաժանի ՚ի 8 Բուպ . իսկ իւրաքան-
չիւր բոււ ՚ի 2 Վիրահ . ը այսմ բաժանի և էնտա
զէն , բայց փոքր է բան զարշուն : ՚ի չափս վչեղէն
կտաւուց՝ զերկուս արշունս կոչեն մի արշուն : Ար-
շուն մուսլայ իրր 5 մատնաչափ մեծ է ք զստան-
աբուն . իսկ 100 արշուն պարայի ՚ի ստանալոյ առ-
նէ 142 և կէս : Բաց ՚ի արշունն աստի որ ՚ի պէտա
ազանեւեաց՝ են և այլ երկու , որք են Արշուն մե-
ծաւի ք Ճարտարապետահան , և Արշուն նասա : Սք
երկոքին բաժանին ՚ի 24 մատն , բայց արշուն մէյմարի
որ ՚ի գործ ամի յիմ շինուածս , փոքր է ք զարշուն նա-
ւու՝ որ ՚ի գործ ամի միայն ՚ի շինուել նասուց : Եթէ
զարշուն մէյմարի բաժանել ՚ի 17 բաժինս , յաւել-
ցես ՚ի վք զերկու այլ ևս բաժին՝ լինի նոյն իսկ
արշուն նասու : Փոքր չափ ճարտարապետաց է Մափս
այլ ՚ի խօսս ՚ի կիր աւնուէ և զայլ երրեակ նուա
զագոյն չափմունս , որք են Չուիթ փայք , Թեկէի
փայք , Չամ փայք , զորոց շք ինչ որոշէլ չափ մատնս
և որ . այլ երկու չամ փայքն կացուցանէ զմի մատն :
Բուպ : է հալէպի և կէս , զոր յաճախ ՚ի գործ ա-
ծեն կտաւադարձք հարաւային կողմնս հայաստա-
նեայց :

Նեայց : Այլ բառն է պարսկական , որ առ նս՝ հնչի կեղ . և ոչ նշանակէ այլ ինչ , բայց եթէ արշուն թուրքերէն , և կանգուն հայերէն , զոր արաբացիք կոչեն Չիբա :

Տեօնիւմ . (չափ երկրի , այգւոյ ,) ևն : Է 40 արշուն բառակուսի . քի 40 լի երկայնուէ , և 40 բառայնուէ , որով առ հասարակ է 1600 արշուն :

- Հիւալ : Է լի չափու ստոճարութեւրնական հիւալի :
 - Չաւիւրալ : Է 2 հիւալ :
 - Մանուրայ : Է 4 չաւիւրալ :
 - Պոսուրայ : Է 4 մասուրայ :
- } Չափք ջոյս :

Ժ . Չինոճորուի և Չոր օսմանեանց :

Ետևակ զորք օսմանեանց բաժանի 'ի չորս օճագս . քի Գունգս . որոց կարգ և կանոն 'ի սկզբանէ անտի են անփոփոխելի , և կոչին . 1 Եկնիւրի . 2 Պոսուրայի . 3 Գոփի . 4 Ճեպի . զորոց միլիոնիցէ խօսեցուք :

(1 օճագ . Եկ Վստանուն ելանէ 'ի թուրքական բառէն :) և Եկնիւրի որ նշանակէ Նոր զորք . և է երևելի և բաղմաթիւ ք զմուսուսուս . ուր և առաւել պատուաւոր սակս իւրոց արդեանց յանցել Ճիկս . թէպէտ և սակս խոսվու թեց իւրեանց լի զնիւն ժամանակս՝ զկեղտ անուն ապստամբուէ ձգեցին 'ի վր իւրեանց : Կարգեցաւ այս գունգ 'ի հիմ' 765 (յամի տն 1362 .) թիւա գրութի խայրեալին փաշային յաւաւրս ք սուլ միւրատայ . զի մինչդեռ սա չե էր ելել 'ի փաշալուի , այլ էր գազիապէր , և կոչէր գարայ խալիլ տանիլանում օմն 'ի քուէն գարամանու՝ որ կոչէր թիւրք գարայ բիւսթէմ , խրատ ետ նս՝ և օրինաւոր գող եցոյց՝ առնուլ 'ի զինոճորուի արքայի զմին 'ի հնգից գերեաց քրիստոնէից , ուստի հրամանաւ արքայի ինքն գարա բիւսթէմ 'ի կէլիպօլու նստել , և ուրոյն դատաւորս վս այսր կարգել , որք կոչեցան Ազաճի գապուրի , 'ի գերեաց անցաւորաց 25 փող , և 'ի հինգ գերեաց զմին առնուլ սկսան , և այնպս բլճ մանկուսն ժողովել աճին առ արքայ . զորս գարա խալիլ հրամայեաց կրթել 'ի դէն տաճկական :

Իսկ այլք պատուեն , թէ նախ յաւաւրս սուլ՝ օրխանայ խրա .

խրատու և առաջնորդու է գարախալիլին և ալայի ա-
տին փաշային վեզիրին օրխայնայ գրեցին հետևակ
քօրս, զուննս ԱՂճի, և զուննս վն Պօլանայ ք
Պարաիզաց կարգել. և իւրաքանչիւրոց 'ի նոցանե-
տահմանեցին դրամ մի առնուլ յառուրն 'ի թողակ 'ի
ժամանակս ստոգմի իսկ 'ի դառնալն 'ի ստոգմէ՝ անդ-
րէն 'ի մշակուի երկրի պարսպիլ. կացուցել նոցա-
տասնապետս, հարիւրապետս, և հազարապետս,
և կոչել զնս Փիսիք ք Ռասնաւոր կիմ հետևակ. ա-
պա իբրև սք անկարգուի սկսան գործել, հազար
մանկունս յորդուց քրիտանէից ժողովել, յաւելին.
'ի զօրն, և կոչեցին Ենիկերի :

Չկարգ և իցէ յետ Ճմկաց ինչ պատուէր եղաւ քրիս-
տոնէից հպատակաց, 'ի 10 արու մանկանց զմին տալ
արքայի 'ի զինուորուի, որով զեղծել բնմանգամ
մանկունս յափշտակէին 'ի տանե հօր իւրեանց 'ի
մարգահարկ : Չայս մանկաժողով յառուրսն սուլ՝
պէլիմի սահմանել ասէ երեմիա չէլիպի, որև թուէ
ժժողովելն նց ի կարգի թուականաց : Ասին 'ի 1517
յառուրսն սուլ՝ պէլիմի. է 'ի 1519. ք 'ի 1531
յառուրսն սուլ՝ սիւլէյմանի. ք 'ի 1542. Ե 'ի 1590
յառուրսն ք սուլ՝ միւրատայ. ք 'ի 1622. յորում
Ճմկի թիբեր ոչ է սուլ՝ օսման ուր զնէ նա ինքն,
այլ ն սուլ՝ մուսղաֆա կրկին թիւորել. յայնմ
Ճմկի բերին 'ի հայոց և 'ի պօշնագաց յունաց՝ վեց
երամս 'ի ուսմելիէ, և երիս երամս յանատօրուէ.
Իւրաքանչիւր երամք 110 մանկունք. յորոց և խառ-
նեցին յօճազն պօսթաննոց. գործալար կացուցել
Խառ գաղէի. է 'ի 1638 յառուրսն ք սուլ՝ միւրատայ.
է 'ի 1668 յառուրսն ք սուլ՝ մէհեմէտի :

Չայնմ Ճմկի գարծել հրամայեցին առնել մանկաժո-
ղով 'ի սաֆաց, և 'ի պուլլարաց, և 'ի քրիտոնեաց
առնալուտաց, և զնել զնս յարքունիս 'ի կարգս պօս-
թաննոց, իսկ զհնագոյն պօսթաննիս հանել 'ի կարգս
եէնիչեբեաց, և առաքել 'ի կիրիտ : Եւ ուր պատմե-
անդէն, դերջանցի մտղաբիս միւրսն 'ի 1543. Էստ.
'ի ն սուլ՝ սիւլէյմանայ Խառ գիշերիք ք Չրալարտակ,
մի առնել մանկաժողով 'ի բարերդ. և 'ի դերջան, ո-
րով բարձաւ ասէ յազգե մերմէ մանկաժողովն. նոյն
պէս և յոյնք 'ի սուլ՝ սիւլէյմանայ պոել էին խառ-
գիշերիք. բայց ուրջուցանեն յետագայ դիպուճաճք
չեղեն լսելի այն հրովարտալք : Մանկունք այսպս
ժողովելք, 'ի գարգանալն իւրեանց՝ ոչ ծանաչելին
ոչ զճնօրս, և ոչ զհայրենիս, այլ միայն զգրօշակ

իւրեանց, յորմէ և լինէին ժայիրհ և աստտամբ, մինչև բլմ' անգամ յանդգնիլ խնդրել զգլուխ վէ զերին և այլոց մեծամեծաց. նմին իրի քեօփրիլին որ էր վէզեր ք' սուլ' մէհէմէտին, առ 'ի բառնալ զայս անկարգութի, արդեւ զմանկաժողովն:

Չկարգ և զկանոն զինոճորուէ եհնիչերեաց, սահմանեաց դանունի սուլ' սիւլէյման, որք են ընտիր և իբր անփոփոխ. զԹիւ' նց որոշեաց 40 հար, իբր զի ոչ լիցին նոճազ ք զայս Թիւ'. զկնի բաղմացալ յոյժ Թիւ' նց, և արտուումիւ ընկալաւ ոչ նոճա զեցուցանել զԹիւ'ն որչափ և բաղմացին. և ոչինչ նորուես մեծանել, զոր պարտ է իմանալ վն Թոշակաւոր եհնիչերեաց: Քանզի հետզհետէ երրեակ ազգ եհնիչերեաց կացուցաւ. ա թոշակաւորաց, զորոց ունիմք խօսել. ք կամաւորաց, որք կոչին կեօյնիւլիւ, Թասլագժի, որոց Թիւ' բլմ' է յոյժ. քզի որ կամի 'ի քղբացւոց' նաև յիշխանաց' գրել տան զանձինս 'ի զինոճորութի, առ 'ի վայելել զարտու նուխնց. և գրեթէ յերից մասանց ստանալու երկու մասն գրել է յայս ազգ զինոճորուէ, ուն և նոյն խն արքայն. նմին իրի լւ որում զինոճոր յայտ կարգի, առնու առօրեայ Թոշակ 1000 փող ք ստակց ք է նց' որք գրին 'ի ծառայուէ, և դնան 'ի պնով առ 'ի կողոսպուէ և 'ի շահիլ. սք ոչ առնուն ինչ Թոշակ, այլ միայն ձրի ունին յարքունուստ զառօրեայ կերակուր և զքնակարան 'ի էսկի և 'ի եհնի ստալարն, և գրեթէ ամ զինոճորք որք կան 'ի սահ պանուէ 'ի ստանալու, են 'ի սոցունց աստի. զի մեծ մասն Թոշակաւորաց խոյս տան լւ կարի, և միայն երևին առ 'ի առնուլ զԹոշակ:

Օճագ ք առ հասարակ ժողով եհնիչերեաց' բաժանի 'ի 196 Օբևա. և Թիւ' զինոճորացն որ 'ի նմ' լւ հաշուի էսամիի ք Թոշակին' հատանէ 'ի 80 հար սդիս. 196 օրԹայք բաժանին քձլ յերիս, որք կոչին 1 Պեօլիս, 2 Սեկյան, և 3 Ճիմաէի:

(1) Պեօլիս: Ար նշանակէ Գուենդ, Դաս, են 62 օրԹայք. զի սկսել 'ի միոյն' հատանէ մինչ 'ի 62, ունի լւ իւրև և զմի այլ օրԹա Միւսիլի, և զերկուս այլս խստեփի, որք են կալանաւորակապ, և 'ի լե նել հարկի' սպասաւորեն նաև 'ի գործ դահձի: Ամ պեօլիւք սովորաբար ծառայեն 'ի ստանալու. և են իբր միւհզիլք առ եռգուղեան փաշայս. կմ Թիւ' միակցեալ ընդ ձեմակԹս, ծառայեն 'ի սահմա նազուխ բերդորայս:

(2) Սեկյան . ուսկ Սեյսն : Այս անուն որ պարսկերէն նշանակէ Շնապան , եղաւ յաւուրս Քաթիկոսուլ՝ մէհէմմէտի ք , որոյ սիրով գողով որսոյ պատուէր եդ եէնիէքի աղային սնուցանել թաւի , ինչ Շունս կի՛ Բարակս որսականս . վնջ օրթա մի՛ ի եէնիէքեաց որոչեցաւ յայս գործ , որք կոչեցան Սեկյանէր , և վն նոյ շինեցաւ առանձին փուռն մերձ ՚ի յայնա սօֆիայն՝ կոչեցել Սեկյանէր Գոռանի : Բայց այք զանունս սէկյան՝ տան նաև հին հետեակ զօրաց օսմանեանց . որք էին նախ ք զսահմանիլն եէնիէքեաց , և բազմօք յնջ ք զՔաթիկոս : Թիւն սէկյանաց են 33 օրթայք . սկսել ՚ի 63 օրթայէն՝ մինչ ՚ի 95 օրթայն . սորս կան մնան միշտ ՚ի ստանալօլ ՚ի պահպանուել , և ոչ ելանէն անտի և ոչ իսկ ՚ի Ժմկս պնդի : Երեսնէք օրթայն սէկյանաց՝ (որ է 95 օրթայն օձագի եէնիէքեաց) , է որսորդ արքայի :

(3) Ճեմաէլ : Որ նշանակէ Ժողով , են 101 օրթայք , սկսել ՚ի 96 օրթայէն փաղառուք՝ մինչ ՚ի 196 . սք լն մեծի մասին ծառայեն ՚ի սահմանադուխս և ՚ի

Իւրաքանչիւր օրթա բաժանի յՕփայս ի՛ Սենեակսայլ զօրքն որ ՚ի նն՝ չեն նոյնաչափ թուով . զի են օրթայք՝ յորս են առաւել ք հազար ոգիք . և են՝ յորս 500 , 400 , և առաւել նսնագ . իսկ թիւք օտայեց իւրաքանչիւր օրթայս՝ կարգել է լն չափու թուոյ զօրաց . մնան օձագի եէնիէքեաց որ ՚ի ստանալօլ , բաշխել է ՚ի 200 օտայս , յորս են իբր 20 հզր զինոճորք , և բնակարանք կի՛ Գալայս յորս են այս օտայք , են կրկին : Առաջինն կոչի Էսիէ (հին) օփալար . զի յառնուլ անդ Քաթիկոսուլ՝ մէհէմմէտին իզքզքն ստանալօլ , վէղիրն մահմուտ փաշայն՝ և գունդ մի եէնիէքեաց՝ ք դուռն ուն գափանիլն դրոհ տուել ՚ի ներքս , հասին յայս վայր . և կանգնեցին անդէն դրօշակ իւրեանց . նոյնպս և աղայն եէնիէքեաց որ սէկյան օրային էր յայնժամ , ընդ իւր եղելովք յայս վայր հասել , կանգնեցին զիւրեանց դրօշակ . նմին իրի հրատմանաւ արքային յայսմ վայրի կերտեցին բնակարան վն եէնիէքեաց . որոյ Վեօլիւք քղն սակաւ էին աստէն , նախ առաջին սորայս շինուած հատարեցաւ , և առ ՚ի անկուիւն զեռեղել զխումբան , զաշձին իւրաքանչիւրոց միանգամայն թողին ընթա նալ , և լն յաջողելոյ բաղդին՝ մի մի օտայս սենեակ գրաւել . և լն այնմ կարգեցին ապա զխումբան . որով կարդ սենեկացն ոչ համեմատի կարգի խմբեց

Նց : Երրեակ դրուեք էսկի օտաւարին կողմն ան ալա
 սէս : Գլխի քնորի գախուսի . որ սարսու է շինել Գլխի
 քնոր քիւննի աղա պէտէ ի գախուսի , 'ի կողմն շուգուր
 շէշմէնն . Ալ շինուի գախուսի , 'ի կողմն շէհաւանէ ճա
 մինն . Մէջի գախուսի , որ յարաբացուց բարբառ
 նշանակէ Գուռն մեռելոց . քի թէ թէ այն հանեկն ըզ
 մեռելն . և անկանի թէ մի կողմն էսկի օտաւարին :

Եկի՞ն կողմ Եկի՞ն ('սոր) օտաւար . որ յետ առաջնոյն
 շինել կաւարեցաւ , և է մեծ յոյժ մօտ 'ի դրզ դա
 շին և 'ի սարք կէրզ անուանեալ տեղին 'ի կողմանս
 մզկիթի սուլ " մէհէմիլտին . զորոյ զՏ դրուես կողմ
 ցին Մէջամ գախուսի կի՞ Չայի գախուսի , թէ որ գնան
 'ի օրթա ճամին . Աղա պէտէ ի գախուսի . Սօլա
 շար գախուսի . էթ գախուսի , զի առաջն նր է
 Էն մէջամին . Գարսի՛ն գախուսի : Այս դրուեք և օր
 թաց ճամին՝ որ է 'ի միջոցի բնակարանին , շինեցան
 'ի Ժմկա սուլ " միւլէյմանին . Լսկ սենեակքն անու
 նեալ Աղա պէտէ ի գախուսի , շինեցան յաւուրս ան
 սուլ " սէլիմի , յետ երանելոյ աղային եէնիէրեաց 'ի
 ներքուս յարքուսաւս : Թէրն է 'ի Ը օտայէն . նմին
 իրի յաւուր հանդիսի գահընկալուէ իւրոյ՝ յորժամ
 հասանէ առաջնալժմը շար գախուսին էսկի օտաւա
 րին , անգ 'ի ձեռաց օտաւաշի Ըին առնու Գանի
 և շարքի , որ կնքել անօթով առաքի անգ յարքու
 սուս . և զանօթն ոսկուով լցել 'ի սարգէն՝ ասէ առ
 եէնիէրեա նր . " Թէ կամք են ան 'ի համ տեսա
 նեմք զմիմեանս || :

Առ 196 վերոգրել օրթայս՝ սարս է յաւելուլ և
 զ11 օտայս ի զսենեակս զորաց կողմնոց Աճի՛ն օր
 լանի . յորս երբեմն կրթէին զնորեկս յաշխատութիս
 և 'ի զինուորական կրթուես , նախ ք զմեծանէն
 յօճագ եէնիէրեաց , սց զշայք կի՛ բնակարանք փո
 քուեք են առ էսկի օտաւարս :

Են և այլ օրթայք անուանել Միկիկը և Գաւաւմ
 պաճի . սք յետինքն կարգել են 'ի զգուշութի և 'ի
 շիջուցանել զհրդէն իւրեանց ջրմղիւ . բաց 'ի սա
 գայից ի ջրկրաց որք բաշտել են 'ի զի ան օտայից .
 և միահամուռ կողին Բիթիթանի . շունինուրոյն չօր
 պաճի , այլ ուղղակի առ եէնիէրե աղասին վերա
 բերին և միշտ մնան յաղա գախուսին , նաև շրջին
 'ի ստանալ ընդ Սայն լուգապարս . որք են յնտանի
 պաշտօնէնց աղային , և միանգամայն են իբրև գա
 երէցք օճագին եէնիէրեից :

Իւրարանցիւր օրթայք ունին իւրեանց զնի՞ն գահ
 երէցս

Երէջս վերնագոյնս, որք են Չարագծի, որ հասե-
 յառի Գօթնէւօ անուան եւրոպեանց. այսիւս ան-
 ուանեցան ի որում յաւաւրս արեւանից՝ սք առնուն
 յիտհանոցէ արքային դիւրան, և տան առ Եէնի-
 չքրիս. կոչին նաև Եանեմ պաշտի ք Վրախ հեռեակաց :
 Օրս պաշտ : Ե կբք փոխանորդ չորագածիին. և միան-
 գանայն է վերահացու բարեկարգութեց և ծախուց
 օտայից՝ իւրաքանչիւր օրթայի : Պայքափար, որ է
 գբօշակակիր :

Եւ իւրաքանչիւր օտաւունի ի իւրե պաշտօնեայս,
 որք են Աշի պաշտ, ք Պեա խոհանոցի. Սագգա.
 Չսկիք. և Գարս գաւառագծի, որք կրեն Չախրասք ըզ-
 միշով, ք Գօտի պղնձի լայն : Սք երեքիին են՝ ի վեր-
 նագոյն կարգի. առաջնոյն անկանի միանգամայն ՚ի
 կարգի գնել զիւրան ՚ի հանդիսի, և կարե նաև ասլ
 պատիժ մարմնաւոր. զպես իւր զոր ազանի ՚ի հան-
 դիսի՝ է ահաւոր վերարկու ՚ի սեաւ մորթոյ, զար-
 գարեչ Ածակեծ արծաթի բեկօք. ՚ի դօտին կը-
 բելով երկուս ահագին գանակս, և սր նովաւ բազ-
 մուս շլթայից առկախելոց և արծաթի դրամոց :
 Սագգայն ազանի բաճկոն ՚ի սեաւ մորթոյ զարգա-
 բեալ պղնձի բոժոժիւք : Ի ուլումս պաճին գրեթէ նոյն
 օրինակ զգենու, բայց միայն փոխանակ կրելոյ դա-
 նակ տանի ՚ի գլուխ իւր սաղաւարտ, ք Ռաս պղնձի
 օժեչ անագով

Իսկ աւագ գահերեցք համօրէն օճագին Եէնիչք-
 եաց՝ կոչին միով անուամբ Օճագ աղաչքի. որք
 են Եէնիչքի աղաչ, կի սոսկ Ազա, և Թուրքահան
 անուամբ Չքեթ պաշտ, որ է անաւոր. ՚ի Թիքէն և
 ՚ի վեղերէն կոչե Ազա պապ : Ե զօրագլուխ օճա-
 գին Եէնիչքեաց նաև այլ ամ հեռեակ զօրաց, սր
 վարաբար ընարի մի ոմն ՚ի յօճագէն, բիւ անգամ նաև
 արտաբուսա այլ ք, մինչև Եօգուղեան փաշայ և ս
 ելանէ յայս պաշտօն, և յայնժամ Եէնիչքի աղաչն
 սրատուի իբրև Եկի գահերեց համօրէն արուե. առ
 ամ սուլ՝ սելիմիւ նաև յարքունեաց անտի ել յայս
 պաշտօն միրի ալէմն Եագուպ աղայն՝ որ նախ էր
 սիլէհտար. յորում Թիլի հաստատեցաւ Ազա ալե-
 ի-իին, ք 61 Պեօլիւկ պաշիր. իւրաքանչիւրքն 30
 Եէնիչքեօք :

Եէնիչքի աղաչն բաց ՚ի գոլոյ զօրագլուխ է միան-
 գամայն և գատաւոր բարեկարգութե և անդորրութե
 ստանալու. բիւ անգամ շղի ՚ի փողոցս ՚ի դիտել,
 հրատայի ամ, Եէնիչքեաց սեբուե. ընարե գամ
 պաշ

պաշտօնեայս և զգահերէցս զօրաց, բայց յերկց առ
 աջնոց որոց ընտրուի է 'ի ձեռս արքայի. և որ առ
 առեւել պատիւ է նմ, միշտ առաջիկայ դռանի 'ի տեղ
 վանն սէրային. թէպէտ և շունի ինչ իշխանութի
 յուցանելոյ զիւր կարծիս, (զէթ յորժամ չէ եռ
 գուղեան փաշայ.) բայց միայն 'ի բանի կառավա
 րուէ օձագի. որում և երբեմն յիրս ծանուես նախ
 ք զվճուելն՝ հարցանեն առ 'ի տեղեկանալ կամաց
 նր. և պատուէր 'ի վր դնեն ծանուցանել օձագին
 և զկամս նց յայտնել տիվանին :

Ունի պաշտ սեփհահան և ատեան, որ կոչի դուռն
 Ազա Գափուսի, սերձ 'ի սիւլէյմանիէն (ա) : 'ի դառ
 նալ նր 'ի դիւանէն 'ի դուռն իւր՝ լը հին սովորուէ
 պաշ շափուշն սկսանի բարձրաձայն աղօթս՝ զերեսն
 յորմն կոչս դարձուցանելով, 'ի թիւ արկել զթա
 գաւորս 'ի Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտէն սկսեալ. և
 վնձի զիրին և աղային յաջողուի մաղթել՝ յայնմ պաշ
 հու առ հատարակ յոտին կան չորսաճիբ և օտապաշիբ
 իսկ 'ի յիշէլ զանուն հաճի պէթաշին (որ է իբր
 պաշտպան եհնիշէրեաց), կանգնի և աղայն : Յորժի
 աղայն ատեան կարգէ 'ի գրան իւրում 'ի դատել
 զիւրսն, ձայն արձակել կոչին յառաջ մատչել որոց
 ունին ելանել առաջն նր. և Չըպան Էպրճիսին ըզ
 տեպուէ բանի նմ յանցաւորաց եկելոց 'ի դուռն
 ընթեւու առաջն աղային :

Մը է կալ 'ի պաշտօն սպասու հեծելութե արքայի
 'ի գնալն 'ի միկիթ յաւուրս ուրբաթուց, և աղու
 ցանել զհօշիկս նր. յնջ Բիկաւ սովորուէ էր մնալ
 նմ առ ընթեր արքայի, և ոչ գնալ 'ի սնոզ՝ բայց ե
 թէ լը արքայի, այլ 'ի յաճախել սնոզաց մաճառաց
 իրափանեցաւ մնալն եհնիշէրի աղային լը արքայի,
 և կարգեցաւ գնալ լը վեղիրի ազէմին 'ի սնոզ : 'ի
 հանդիսի ունի լը հին կանոնի դրօշակ սախտակ, և
 զկնի իւր միհթերխանէ : Թխաւարք նաւակի նորս
 (եթէ հանդիսիւ գնայցէ լը ծով) են 'ի 56 օրթայէն .

12 աստի և 12 անտի :

Ունի լը իւրե 4 մեծամեծ գահերէցս, որք սեպհա
 կան անուամբ կոչին Պիօլիս, ալալիբի, սրբ են :

(1) Գաւ Գեթիխապատիս ուսկ Գաւ Գեթիս : Է փոխանորդ
 աղային, և է 'ի մեծի պատուի մինչև նոյն իսկ ար
 քայն

(ա) Բնմ անգամ հրէիք եղև այս պաշապ, և դարձեալ շէ
 նեցաւ. է 'ի նմա ազարակ փայտիկերս 'ի դիպել անդառաջ
 դրոշիս գաղափին. վնջ և կալ Եանդըն քէօքլի :

քայն ոչ կարէ կարգել զոր յայն պաշտօն առանց հաւանութե համօրէն օճագին, որ ոչ լինի այսպէս՝ ի պաշտօն աղային, թէպէտ և ընկեցիկ լինել աղային ի պաշտօնէ ոչ լինի այնպս սակալ, որպէս լինի յայլ պաշտօնեայս արուես :

Այս գուլքեահեա թէպէտ ստորակայ է աղային, այլ առաւել ուղղակի իշխէ ի վր օճագին եկնիչէրեաց ք զնա. և առաւել միջամուխ լինի ի կառաւ զարութի նորին : Սա կարգէ զգործ այլոց ստորագրելէ գահերիցանց, որ չորպաճիին, օտապաշիին, նաև զարկասաւորս և զանյարմարս ընկենու ի պաշտօնէ, այլ զամ առնէ հաւանութե աղային. զի ամ որ ինչ վերաբերի առ այս օճագ, կատարի ի ձեռն երկոցուն սյ : ի համարս պաշարմունս բերդից՝ սմանկանի ի կարգի դնել զեկնիչէրիս ի յարձակիլ և ի պաշտպանել, նոյնպս և զամ Գուլպուֆս սա անօրինէ ի պահպանութի փողոցաց, և փոխէ ի ստանալ և ի շրջակայս նորին. յէյեուսէ ի խասքեօյ ի զաւագա յիւսքիւտար և յայլ տեղիս :

(2) Մէլպան պաշի : Հրամանատար է 33 օր թայից սէկ պանաց, և յորժամ եկնիչէրի աղասին գնայ ի սլոզմ, սա մնացել ի ստանալ և կատարէ զգործ պաշտօնի նր : Ան անուան սր տես ի վերոյ :

(3) Չաղարձի պաշի : Չաղար է տեսակ ինչ որասկան շան և հաստատեցաւ յայնմ ժմկի՝ յորում և սամսունձի պաշին. և կարգեցաւ յայնժամ զաղարձի սաշի 64 ձեմակ թի 25 փող Խուլպէի ք թոշակաւ :

(4) Սամսունձի պաշի : Հաստատեցաւ ի ժմկս Գաթիհ սուլ՝ մէհէմէտին, քղի յաւուրս նր ի կողմանցն ուլահաց սամսունք՝ որք են շունք յաղթանդամք՝ առաքեցան յնձայ արքայի, վնջ զմի օտայն ի եկնիչէրեաց հրամայեաց որոշել ի գարման նց, ուստի և 31 երգ ձեմակ թի հնագոյն գողով ք զամսին, 25 փող թոշակաւ սամսունձի սաշի կարգեցաւ :

Է և այլ գահերեց անուանել Գուսանաձի պաշի. որ թէպէտ ի կարգին հաւատար է վերոգրելոց, սակայն մինչև ցայժմ է ի թիւն ձեմակ թից : Պատճառ անուանակոչութե սորա եղև այն զի ի հն՝ 68 երգ օր թայն ձեմակ թին ունէր թաղի, զոր կոչին Ետիլքիս գուսան, ք Սրնի թայ կուսնին, ք որում յանկարծ յարձակելով նր միանգամ ի վր կունկան՝ կալաւ զնա :

Բաց ի սոցունց աստի՝ են և այլք գահերեցք ի նմին աւագութե կարգի, իբր գլխաւոր օգնականք, որք են

- Եւ 3 Չափուչք, և ունին ը իւրեամբք զայլ չափուչքս
 և այլք երևելիք՝ զորս կարգեացուք յառաջիկայդ :
- (1) Պաշ Չափուչք : Սա է որ առաջի առնէ զմուրհակս
 աղերսանաց յառնելի եկնիչէրի ազային . ունի նաև
 իշխանութի ցուցանելոյ զիւր կարծիս . յորժամ հա
 տուցանեն զթողակ եկնիչէրեաց ՚ի տիփանի արքա
 յին, ՚ի կարգի կացուցանէ զօտայսն որք ունին առ
 նուզ զգրամ . և ՚ի վր կայ նց՝ մինչև իւրաքանչիւր
 օտայից առնուլ զքսակս գրամոց իւրեանց . յետ որոյ
 չորպաճիք բաշխեն իւրաքանչիւր օտայից իւրեանց՝
 բաց ՚ի սէկպանաց, որոց սէկպան պաշին անձամբ
 բաշխէ զգրամսն : Պաշ չափուչին անկանի շինել ա
 պա տանտունձի կմ զազարձի սրաշի :
- (2) Օրևա Չափուչք : Սր է ՚ի գործ դնել տալ զպա
 ակտ գլխապարտուէ եկնիչէրեաց, որ շինի ՚ի ծա
 ծուկ յօտայս իւրաքանչիւրոց, ոնք և այլ ամ պա
 ակտք դիմուէ որաց :
- (3) Քիւրիւտ Չափուչք : Ըստ հին կանոնաց սց երկո
 ցունց պարտ է հետևակ ընթանալ զառաջեաւ ա
 զային յաւուրտիվանի . զգեցել կարծիր տօշամա, և
 սէրասէր դօտի, ունելով ՚ի գլուխ իւսկիւֆ տանց
 երևելիւկի :
- (4) Միւնդիք աղա : Տես վն այսր ՚ի թիւն է կառա
 վարուէ :
- (5) Պեօյիւտ և Քիւրիւտ խասէի աղա : Են պետք եր
 կուց օրթայից խասէքեաց զորս յիշեցաք ՚ի վերոյ .
 որք և յաւուրս Փաթիհ սուլ՝ մէհէմէտին հաստա
 տել ասին . սք և ս են ՚ի վերին կարգի, որք սով
 բարձր առաքին ՚ի շինել հրամանատար ՚ի սահմանա
 գլուխ բերդորայս իւր փոխանորդս եկնիչէրի ա
 զային :
- (6) Քեկիւտա Եկի (աղա) : Է փոխանորդ գուշ
 քեթիխուտասին . յորոց ձեռն կատարին գործք հա
 մօրէն օճագին . և ՚ի ձեռն նր եկնիչէրի ազասին
 յայտ առնէ զիւր հրամանս . նոյնպս ՚ի ձեռն նր և
 ՚ի ձեռն գրագրի նր որ կոչի Քեկիւտա Եկի Էեա
 Լիւրի, առաքէ զիւր հրամանս առ սէրտարս, որք
 հրամանատար են ամրոցաց և փոքր բերդորէից առ
 տարոյ ստանալու : Այս պաշտօն կարգեցաւ ՚ի
 ժմկս յե սուլ՝ պայեզխտի . զպաշ պէօլիւք սրաշին նախ
 առաջին կացուցանելով քեթիխուտասեկի . և գործ
 նմին կարգելով, տանիլ առ եկնիչէրի ազասին զամ
 եկելան ՚ի դուռն նորին . նաև յերկուս հանել զնա
 ՚ի գնալն իւրու՝ ՚ի տիփան : Նոյնպս զսա կացուցին
 պետ

պետ նց՝ որք սերասեր գօտի ը մեջ ածեն, և կոչին Մանձի (ա) :

Այս ամ գահերեցք են միանգամայն ջորպաճիք . և յաջորդեն միմեանց լն վերոգրել կարգի մինչև ամբառնալ 'ի պաշտօն եկեղեցի աղասիին . որոց կարգ է անփոփոխելի նաև 'ի նոյն խնարքայէ, մինչև յետինն խն 'ի պաշտօնեց' է խորապահով 'ի վր պաշտաման և 'ի վր յառաջացման իւրոյ :

Են և այլ պաշտօնեացք՝ որոց գործ ոչ են 'ի զինոճորական կարգի, այլ հայն 'ի քղբական կառավարուէ այսր օճագի . որք են Եկեղեցի էֆէնփի : Ե ըհա նուր համարակալ օճագին, որ ունի զմասեան և զցուցակ նց, և քղի է պաշտօն երևելի, առ 'ի շուք նր՝ օտա մի եկեղեցիեաց (որուս՝ հրամանատար է Մերրաճ պաշն), ընկերանայ միշտ յորժամ է 'ի հանդիսի :

Ամ իսուսք օճագին ունի իւր և առանձին էֆէնփի . նր Սկիպան էֆէնփի, որ է համարակալ խմբի սեկպանայ, լն այսմ և այլք . և ամ օրթա ունի իւր դպիր կի՛ դրագիր առանձին, ոն նաև ամ օտաք, որ ըհանուր անոճամբ կոչի Գաթա Էպիճիսի : 'ի համօրէն օճագին է նաև ոմն 'ի կարգի կրօնի՝ ան ունեւել Օճագ Իմօթ կի՛ Ալլա Իմօթ, որ էօրթ գնէ 'ի դրուին . մղիլթ նր է Օրթա ճաթն . յորուս՝ յամ նոճագս ապասամբու թե ժողովեցան առ 'ի խնդ 'ի մեջ առնուլ :

Թոչակ եկեղեցիեաց յամին երկցս վճարի . և միշտ 'ի տիվանի՝ որ ընի 'ի սերային յառաջակայուէ վէղերին և այնր ժողովոյն՝ յորուս՝ ժողովի համօրէն արու թին, յերկուս յառաջին նոճագս ոչ վճարի նց ամեղջ, բայց յերթումն անդ որ ընի յեա գուրպան պայրամիին՝ վճարի առ հասարակ զոր կոչեն կրկին վճարք : Այլ Թոչակն ոչ է միօրինակ ամ եկեղեցիեաց . զի նախ արու որդիք եկեղեցիեաց որք ընդ ճնանիլն գրին 'ի թիւս զինոճորաց, առնուէ օրթօրէ 3 փող (ստակ) մինչև հասանել նց յարբունս : Եկեղ Թոչակն կոչի Էսսամէ, զոր առնուէ նք՝ որք լն սահմանադրուէ օճագին կարգել են յառօրէական ծառայուիս, և որոց չունելով տակաւին արդիւնս ինչ

բա

(ա) Այսպիսի կոչումն սոքա 'ի երկուց զԵ՛՛՛՛՛՛՛ մուսին տասն աղային 'ի ժամանակն պիղծի . Է՛՛՛՛՛՛՛ ճանաչ այս անուն էլանէ 'ի Մօ՛՛՛՛՛՛՛ Բառէն պաշտարաց, որ նշանակէ Մանասի, ծառայ :

բաշու թէ , շէն անցել 'ի գասս նց որք կոչին օժու-
բագ . սց առօրեայ թոշակ որք կոչին Եսսսմէի թ
հին կանոնաց աճէ 'ի 4 փողոյ մինչև 'ի 7 , ք զոր ա-
ւելի ոչ կարէ աճել :

Երբն է վն եէնիչերեաց' որք կոչին Օնսբագ, իս'
Ճոսիլագո, որոց կի' առ ծերուէ և կի' առ դիպ
ոճածոց պնդմի' անընդունակ գողով 'ի ծառայուի,
սակս առաջին արդեանց իւրեանց և բաշուէ ազատ
են 'ի ծնչելոյ, և միանգամայն առնուն զթոշակ իւր
եանց, որ կարէ բարձրանալ մինչև 'ի 39 փող յա-
ւուրն, զի թ հին կանոնաց ք զայն աւելի ոչ կա-
րէ ունել եէնիչերի որ: Սք յըջ Ժոկաւ 'ի համարի
էին յօճագին . սրօց և բիմ' անգամ խորհուրդ հար-
ցանէին 'ի գործս պնդմի և 'ի դժուարին ելս, այլ
այժմ ոչ նոյննա . ք զի բիմ' անգամ մեծաւեծ աւա-
զանին զծառայս իւրեանց առ երաստաւոր գտա-
նիլ նց, գրել տան յայս կարգ օժուբագաց, առ 'ի
առնուլ զթոշակ . նմին իրի և բարձան և խափանե-
ցան այն առաւելագոյն թոշակք օժուբագաց : Չրդն
է նց' որք կոչին Աշէլիմափէ . որք առ շնորհս միայն
առնուն զթոշակ, և ոչ կարեն ինդրել յաւելուլ .
այլ սք շէն ինչ 'ի համարի :

Մի եէնիչերիք իւրեանց թոշակաւ ունին հայթհայ-
թել զպաշար, զգլեատ, և զղէնս իւրեանց . բայց
յառօրեական կերակուր նց' բաշխի յարբունուստ
առ ամ օտայս Չերփէ փիլա, միս, և գրտակ զոր կո-
չեն Փօփայ . որ ոչ միայն բաւական լինի իւրաբանչ
իւր եէնիչերեաց օտային, այլ նաև շահ մեծ լինի
օտա պաշին . զառաջինն կէտիք ահմէա փաշայն Փա-
թիհ սուլ' մէհեմէտի' սահմանեաց զէթ մէյտանին
առաջի եէնի օտալարին առ 'ի բաշխել անախ միտ
առ եէնիչերիս, որոյ առօրեայ շափ կըոյն' հասա-
նէր 'ի հնուսն 'ի 1280 օդգա . նոյննա 'ի նոյն մէյտա-
նի սահմանեցաւ 'ի հն' բաշխել նց յիւրաբանչիւր
եօթնեկի 15 հիւր մոմ' 'ի ճարպոյ . իւրաբանչիւրոց
կշիռ 16 տիրհէմ: Եւ 'ի զղեատ նց ամի ամի 'ի բէ-
մէզանի 'ի գիշերի գասաքր կէճէսիին' տոճել լինէր
յարբունուստ պէկլիկ չուխայ, և Աշպառ 'ի փաթոյթ
գլխոց (ուն և ոմանց չօրպածոց կանոնց Սօթրածա չու-
խայ .) այլ այժմ տան զգլին նց . որով իւրաբանչիւր
որ գնել զգէնուճ թ հաճոյից իւրոց և տարբեր գու-
նով, զի առ օսմանեանս 'ի սակաւ պաշտօնեայս է
տեսանել միօրինակ համաձայնուի գունոյ :

Յաւուրս հանդիսից եէնիչերիք զգէնուճ սրբեգօտ
էր

Երկայն՝ որ ՚ի շուրջանակի պատերըն Տօլամ ան
 ունի . և ՚ի հասարակ զգեստուց սուր ինչ ասը
 բերի լը ձևոյն և լը տարազու փղանելոյն յառաջոյ
 ծաղկելոյն : ՚ի հասարակ աւուրս կրեն գլխարկ՝ որ
 տարբերի յայլոց . քանզի առ օսմանեանս գլխաւոր
 տարբերի էւ բարանչեւր վիճակի՝ է գլխարկն ըստ
 տարբեր ձևոյն և լը նիւթոյ, մենդ լը տարբեր տա
 րազու պատելոյն . իսկ ՚ի հանգիսի աւուրս՝ գնեն
 ՚ի գլուխ իսպիլֆ + շէ : յարոյ յառաջոյ է սեղի գրբ
 գալի . իսկ յեակուսէ մինչև ՚ի թիկնամէջս՝ կախի
 սպիտակ թաղիք իմ ֆէշէ :

Չգետա նախարարաց օձագին՝ չէ ամենեւին միօրի
 նակ . եւ ենիչքի ալլախն ալանի ՚ի հանգիսի մուշ
 տակ սամուրենի, որոյ կրծսն է ծանրագին սօֆայ
 առ կախել երկայն թեղանեօք : իսկ այլ գլխաւոր
 օձագ ալալաբ, զի գուշ փեմխեայն՝ սամուրենի որս
 շին՝ զգենուս մուշտակ Արաֆ, որոյ կրծս կանաչ
 Գարիֆէ, ձևով նման ալալին, ՚ի գլուխս իւրեանց
 կրեն Գոֆո զարդարել սպիտակ փետրօք ջայլե
 ման, որք լուսնաձև բարձրանան՝ ի վր գլխոյ . զայն
 զայս գլխարկ տանին (փոքր ինչ տարբերուի) և
 այլ ստորին գահերէցք մինչև ՚ի ջորպաճիս . իսկ ստո
 րինք ք ջորպաճիս՝ տանին իսպիլֆ + շէ օսկեթեղ
 ապանեգործել : Մայն զի ջորպաճիք սեկպանաց ՚ի
 զնի՛նու թի՛ ազանին կոշիկ կարմիր . ջորպաճիք պէօ
 լիւկաց՝ կոշիկ սեւաւ . իսկ ջորպաճիք ձէմիւթայ՝
 կոշիկ գեղին գուսով : Եւ ենիչքեաց մինչև ՚ի կարդ
 օտա պաշինն չէ սովորուել ունել մօրուս, բայց եթէ
 ծերագուսից ոմանց . իսկ սխեալ ՚ի օտա պաշիէն
 մինչև ՚ի վերին գահերէցս օձագին՝ հարկ է ունել
 մօրուս :

Սակս սահմանադրութե զնի՛ն գլխարկաց պաշա
 նէից օձագին՝ այսպէս գրել կայ ՚ի յիշատակարանս
 օսմանեանց : Թաղեոյ գլխարկն՝ իմ այն քէշէն եւ
 նիչքեաց որ պատե միայն զգլխովն, սահմանեցաւ
 ՚ի նմանուել գլխարկի մէվլանային (որ է պէտ կար
 դի ինչ տերվիւաց .) լը կարգադրուել թիմուրգաշ
 փաշային և էմիրչահ էֆէնախին, որ էր ՚ի զաւակաց
 մէվլանային . իսկ այն մասն թաղեոյ՝ որ կախեալ
 կայ ՚ի թիկուսն կոյս, առել է ՚ի նմանուել թեղա
 նեաց տերվիւաց հաճի սեթթաշին . որք ՚ի սկզբան
 անդ յաղօթելն ՚ի վր նորոգ սահմանել եւ ենիչքեաց՝
 արկին զգլխով նի՛ զթեղանիս իւրեանց, առ ՚ի գու
 նազանէլ զսոսա յայլոց զնի՛նուոց . ապա յառման

անդ բերդին սիրողի յոլով ոսկի թաս գտե՛լ աւա
 բառուքն եդին 'ի նցե 'ի գլուխա իւրեանց, յորոց
 նմանուի հնարեցաւ ասէ Իսայի-Քն եհնիչէրեաց :
 Մ.Բ յորժամ 'ի մարտի յաղթուի գործե՛լ, առնուին
 զքոք կի՛ գբերդ ինչ, 'ի նշան և 'ի պարժանս՝ փե-
 տուր կոնկան անցուցանելին 'ի գլուխա իւրեանց
 ծակելով զՔէլէն, և զի ոմն 'ի նցե ուրոյն արծա-
 թի փետրանոց շինե՛լ, պնդեաց զայն 'ի ճակատու
 քէչէին, յայնմանէ և այլք շինեցին նոյն օրինակ . և
 կոչեցին զանունն Երեմի-Ք, ի՛ փետրանոց, սակս
 փետուր դնելոյ 'ի նմ : Իսկ զքէչէն գոր ուղիղ ապա
 նին չօրպաճիրն (և ոչ կոր լւ եհնիչէրեաց), զա-
 ռաջինն ագանէր ասէ զազի սիւլէյման փաշայն սր-
 գի սուլ՝ օրխանին :

Իսկ աւելն ի՛ Սե-ժի-բի՛ն գոր կրեն 'ի վ.ք քէչէի՛ հնա
 բեցաւ յաւուրս երջարբմ՝ սուլ՝ պայեղիաին . քոք
 'ի պարտիլ գարաման օղուին քանի մի չօրպաճիր
 գնացին յայցելու թի շիրմի հաճի պէքթաշին, որ է
 մերձ 'ի գայսէրիէ . ուրանօր տեսե՛լ զաւելն գոր
 ծե՛լ 'ի փետրոց ջայլեման՝ որով աւել ամէին շիր-
 մին, ոմն 'ի նցե 'ի յարգուի՛ առե՛լ եդ 'ի գլուխ . որ
 քոք վայելուչ իմն երեւցաւ այլոց ընկերաց, նոյն
 օրինակ և ինքեանք շինե՛լ կրել սկսան 'ի գլուխա իւր-
 եանց (ա) : Հին սովորու թի էր նց՝ դնել յետկուսե
 Պատուս Բէլի, ի՛ փետուր կոնկան . ապա 'ի ժա-
 մանակս ն սուլ՝ սէլիմի՛ 'ի պողոտանս պարսից գտե՛լ
 զփետուրս Պաւլո՛ վնի ի՛ Չկնկուլ թռչնոյ, զայն
 սկսան դնել փոխանակ գուանս թէլիի . բայց զկնի
 որոչեցաւ այն՝ միայն վն օճադ ազալարաց 'ի զանա-
 զանուի նց և չօրպաճոց :

Իւրաքանչիւր օրթայի լւ հին կանոնաց են սեփհա
 կան մի մի ձև նշանի . ոմանց կենդանիք, ի՛ր առիւծ՝
 շուն՝ ուղա՝ խոյ՝ փիղ՝ կռունկն՝ բաղէ՝ ձուկն՝ վի-
 շապ եօթնադուխ : Ոմանց տունիք և ծաղիկք, ի՛ր
 նոճի՛ արմաւենի՛ վարդ՝ կակաչ : Ոմանց անդամք
 մարդոյ և թռչնոյ, ի՛ր գլուխ մարդոյ՝ թաթ ձեռին՝
 և թե արծո՛նոյ : Ոմանց շինուճամք, ի՛ր մզկիթ՝ աշ-
 տարակ՝ նաւ : Ոմանց գործիք զինուց և արոճեա-
 տից, ի՛ր սուսեր երկասյրի՛ նաև երկճիղ՝ հրաղէն
 (թիւ

(ա) Թեպէս և այլուսս գիտե՛մ, զի գլխարի կ՛մ սաղա-
 սարս քէպրապարդ՝ սովորական իմն էր հոտոմայեցոոց և յու-
 նաց՝ որոց փիւրջին օսմանեանք, և յորոց առին Բերեսս ստալ
 ինչ այլայլուք :

(Թիւֆէնի)՝ աղէղն՝ և նետ՝ մկրատ՝ կային՝ խաչ
 բխիս՝ խոփ՝ սեղանն՝ տախտակ գրամոց՝ կօշիկ՝ պայտ
 ձիոյ՝ հայելի՝ բաժակ : Եւ յայլ իրաց, զի աղելւս
 կախել զզլծայէ՝ գնտակ՝ եռանկիւնի՝ կրկնեռան
 կիւնի՝ սանդուղք եռոտնեաց՝ լուսին՝ ծիածան . և
 ՚ի տառից՝ էլիֆ՝ վաճ՝ և կրկնավաճ ևն, յորոց ոչ
 մանք թէպէտ նոյն են, այլ տարբերին ը գունոյ :
 Կերբին կառավարութի եէնիչէրեաց՝ է առաւել
 ընտանեկան թ զինուորական . ուր թէ համբէն օ
 ճագն է ցեղ ինչ որ փխկ տանց բաժանի ՚ի զնչն օ
 տայս, որոց իւրաքանչիւրոց են ուրոյն տնտեսուի,
 և ուրոյն գլուխք իբրև տանուտարք, որք և գա
 տին և պատժեն զփոքր յանցանս իւրեանց օտայից՝
 առանց հանելոյ առ վերին գահերէցս : Կոյնպէս
 և հպատակուի եէնիչէրեաց առ գահերէցս՝ է իբր
 հպատակուի որդւոց առ հարս . այս ընտանեկան
 կառավարութի օգնէ առ միուի մարմնոց նց, յորում
 գոյ միաբանութի իմն անլուծանելի՝ թ զոր առաւել
 չէ մարթ խորհել . իւրաքանչիւրոք վն պատուոյ
 օճագին և վն պատուոյ միմեանց՝ պատրաստ են ՚ի
 մեռանել իբր երգուէլք . և որ առաւելն է՝ զնոյն
 ցուցանեն և առ նա՝ որ ասպախին ՚ի սպասիւն նց :
 Բայց զայս սէր և զմիաբանութի յորժամ ՚ի կիր ա
 ռին ՚ի թիւրն և ՚ի յապտատմբութի տնհնարին շար
 եաց և մեծամեծ խոտվուէց եղեն պատճառ . վն
 սահմանեցաւ ՚ի հնուին զի ՚ի նշան անվրդով լինե
 լոյ նց՝ եէնիչէրի աղասին յաւուրս տիվանից որ լի
 նի ՚ի սէրային՝ մատուցէ Ազգեպէ Զէրք առ վէզերի
 աղէմն, առ վելզէրայս (որք կային ՚ի հն,) առ դա
 ղիաքէրս, առ աէֆթէրտարն, և առ նիշանձին :
 Իսկ յորժամ կամին ցուցանել զսպտամբութի իւր
 եանց, յարտաբին նշան այնմ՝ սահմանել ունին ոչ
 առնուլ զփիլան, որ յաւուրս տիվանից բաշխի նց
 յարբունուստ . եթէ յայնժամ արքունիք ոչ զօրեն
 դրամովք և խոստմամբ շահիլ զսիրտ նց և տալ ճա
 շակել, ՚ի գործ գնեն զսպտամբութի իւրեանց հա
 նելով զմեծ կաթսայն օճագին յաթ մէյտանն . որ է
 իբր դրօշակ նց, որում Ծ ամ հարկ է զհետ եր
 թալ . իսկ արքունեաց ոչ մնայ ինչ բայց եթէ ամ
 բառնալ զսանձաղիչէրիֆն ՚ի վր պարսպի սէրային,
 և գոցել տալ նագրիպիւլ էշուտֆին, թէ ճմարիտ
 տաճիկք ժողովեսցին թ դրօշակաւս . որով երբեմն
 զարձուցին զսիրտս տապտամբացն ՚ի հնազանդութի,
 այլ բզմ՝ անգամ չեղև ինչ օգուտ :

Բայց անուին առ սահաւ սահաւ փորձ գտել, և գիտ հնարս 'ի խափանել զդժնեայ խստութի նց, զգորաւորս և զխրոխտս 'ի նցէ առաքելով արտաքս 'ի սրահպանուի երկրին. մինչև մնացելքն 'ի ստան պօլ՝ գրեթէ առ հնրկ են 'ի ծերագունից և 'ի տղայոց, և արկանելով 'ի նս սէր առ արուեստս և առ տուրեառութի, յորս բզմբ պարտալին սյժմ 'ի եէնիչէրեայ. Թող զայն զի հնագոյնքն և հաւատաւր իմքն 'ի նս՝ լը մեծի մասին կարգել են լրտես և դէտ 'ի Թիբէն, առել ուրոյն Թոշակ վն այսր, ուրով Է իմանալն զվատ խորհուրդ ուրուք յօճագէն.

Իսկ և իսկ բառնան զհա 'ի միջոյ :

'Ի բազմիւ նորոյ արքայի 'ի գահ Թիբուէ՝ հարկ է բաշխել դրամ առ եէնիչէրիս՝ որ կօշի ճեւէս ագ ջեւի. այլ սահմանել է կանոնաւ 25 զնչ տալ առ այր, յորժամ բազմի ընկեցիկ առնելով զնախընթաց արքայն իբր 'ի շնորհ երախտեայ օճագին. իսկ է թէ իսաղաղուք և իրաւամբք յաջորդութե բազմի, տալ աւելի ք զ10 զնչ, յորմէ է սսամէլի եէնիչէրիք առաւել առնուի ք զմասին, լը որում առօրեայ Թոշակ նց նոճազ է ք զմասին, և ոչ իսկ կարէ աճիլ : 'Ի Ժմկս պտղմի քանզի Է բանակին գնայ սանձաղի շէրիֆն, Թիբն միայն 'ի պահպանուի այնմ կացուցանէ 1200 եէնիչէրիս. որոց տայ զգեստ և զմամ պիտոյս պտղմի : Նոյնպէս 'ի Ժմկս պտղմի բնօրին նոր զօրք Սերպէնկեաի (ա) անոճանելք, թէ 'ի եէնիչէրեայ և թէ 'ի սիփահեայ. յաւելլով 10 փող յառօրեայ Թոշակ նց՝ բայ 'ի Թոշակէն զոր առնուին. որով սոսկ եէնիչէրին որ առնոյր յաւուրն 3 փող, Է գրել տալն զիւր անուն 'ի Թիբն սէրտէնիչէրի զօրաց, առնու 13 ոչ միայն 'ի Ժմկս պտղմի, այլ նաև յետ այնորիկ զմամ աւուրս կենաց իւրոց, անցանելով 'ի կարգս Օթուրագայ. և թէ կրկին անգամ գրեացի և երթիցէ 'ի պտղմ, կրկին անգամ վայելէ զնոյն վարձս : Սք են զիմագրաւ զօրք քաջագոյնք որք արկանեն զանձինս 'ի մեծամեծ վտանգս, առաջին լինին 'ի սկսանիլ զպտղմ, և 'ի յարձակիլ 'ի վր բերդից ևն : Յետ պտղմի 'ի Ժմկս խաղաղուէ՝ չէ օրէն զինել պահել զգօրս, ոչ միայն զեէնիչէրիս, այլ և ոչ իսկ զայլ օճագս :

Եէնի

(ա) Որ է Բառ ըստ Ժառին պարսկական և ըստ Ժառին Ռուք փախն. և նշանակէ Զանց արարել զգլխով. ինչ Զանցն էրեալ 'ի մահ :

Եկնիչերիք թէպէտ են զօրք ցամաքի, բայց երբեմն
երբեմն ծառայեն նաև 'ի նւէնդիսի . այս գտանեմք
'ի պատմութի թ սուլ" օսմանի . և իս յաւուրս սուլ"
համիտի՝ ճէզայերլի գափուգան հասան փաշայն 'ի
խաղալն թ սեաւ ծով՝ ընկալաւ հրաման յարքու
նուստ 2000 եկնիչերիս առնուլ 'ի ծառայուի նա
ւահանդիսին :

'Ի մըսոր է և այլ օճագ եկնիչերեաց, որ չունի ինչ
բնաւ հաղորդուի թ վերոգրեւ օճագին . այլ ունի
ուրոյն եկնիչերի աղասի . և առնու թոշակ ոչ յար
քունուստ, այլ 'ի գուռէն . այն օճագ յորում են իբր
8 հազար եկնիչերիք, և համարին լինել թ հաա
տակութի փաշային մնայ, մնայ միշտ 'ի մըսոր . բայց
'ի Թմկա պօղմի 'ի հրամայել թգրին պարտական է
առաքել 3000 եկնիչերիս :

Է և այլ վաշտ զօրաց անուանել Սօլագ . որ թէպէտ
կացուցանէ ուրոյն իմն օճագ զատուցել 'ի եկնիչեր
եաց, սակայն իրօք մասն են նոյ, և ընտրին 'ի նու
ցունց 'ի պահպանութի արքայի : Բաժանի 'ի չորս
օտայս յորս յիւրոյքանչիւրսն են 100 սօլագ, և իշ
խեն նոյ 4 Սօլագ պաշ . որք համարին լինել 'ի թը
նուց գլխաւոր գահերիցանց եկնիչերի օճագին, և
'ի կարգին՝ հաւասար զազարձի և սամսուռնձի պա
շին : Տօլաճա Պարեգօտ սօլագաց՝ ունի 4 թեզա
նիս . յորոց երկուքն յետ կուսէ առ կախելք կան
և 'ի դօտիս պնդելք . իսկ քղանցքն շապկաց նոյ որ
է 'ի նրբանիւթ բեհեզոյ՝ արտաքս արկել զատոր
տով պարեգօտին : 'Ի գլուխս տանին Գուգա չօր
պաշիի և սիւփիւրկէ, յետ կուսէ դուռնա թեչի
ուսնելով, որոյ փոխան Սօլագ պաշի քէթիւլուտասին
ուսնի փետուր պալըգ շինի . և հին կանոն է նոցա
կրել աղեղն 'ի ձեռին : Յամ՝ աւուրս ուրբաթուց
յեւանել արքային 'ի մոլկիթ, և յայլ ամ՝ հանդէս
յորում գնայ արքայ, բազմուի սօլագաց աստի և
անտի երիվարի նր զոյգ զոյգ ընկերանան . իսկ յե
լանել 'ի պօղմ՝ շուրջ կանգնին զերիվարաւ նր . իսկ
սօլագլար քէթիւլուտասին՝ և սօլագ պաշին՝ ունին
զերասանակ երիվարին, նոյնպէս շուրջանակի պահ
ունին և խորանի արքային :

(2 Օճագ . Ը, յս անուն նշանակէ Պարտիզան .
Պօսիանձի :) զի թէպէտ է կարգ զինուորական, այլ
կարգեալ են 'ի մշակուի և 'ի պահպա
նութի արքունի պարտիզաց, և ամ՝ ապարանից և

բերգից արքային, ուստի լը իմիք են. ծառայք պա-
 լատականք: Կարգել են նաև 'ի նաւարարուի ար-
 քունի նաւակին, և համօրէն պալատականաց .
 ունեն նաև զպաշտօն Գոսլապի, ունելով զաւա-
 զակս արահեա ճննիչին, որք սպականիչ են երկրին՝
 որ հաւատացել է նց: Երկու են գլուխ առհնրի
 օճագին անկախ 'ի միսեանց, և երկուքն ևս կոչին
 Պօսթանաճի պաշի, մինն է կառավար սերային և բա-
 զարին էտրէնէի՝ և տեղեացն որ է 'ի սահմանի նր,
 ունի լը իւրև աւելի բան զ3000 պօսթանաճիս . իսկ
 միւսն որ առաջին է 'ի կարգին՝ նստի 'ի ստանալու,
 ունի լը իւրև առաւել ք զ6000 պօսթանաճիս: Սր
 սահման իշխանութե՛ն ձգի լարձակ . ամ սերայք ք
 սպարանք արքունիք և քէօք՝ որք են 'ի ստանալու
 և 'ի շրջակայս նր և լը ամ սահմանս արուժե՛ն բաց
 յէտրէնէէ, են լը ինամովք սր . նոյնպէս սր է կա-
 ռավարուի և դատաւորուի նեղուցին և նէնգատին
 ստանալու, և ամ սահման ծովու սկսել 'ի բերա-
 նոյ դունա գերոյն՝ մինչ 'ի լեառն այնօրոզ՝ են լը
 իշխանութե՛ սր 'ի բանի դատաւորուէ: Եւ է վերա-
 կացու սերային, յորոյ 'ի ձեռս յանձնին քրէական
 յանցաւորք՝ որք ունին առաքիլ յարտոս և կի՛
 պատժիլ:

Է նաև Գօսլապ Վեղի, յոր անուն կոչեն զնս, որք
 կարեն հալիլ առ արքայ, քզի 'ի մտանէն արքայի
 'ի նաւակ իւր գնալ 'ի զբօսանս, սա կարկառէ ձեռն
 առ արքայ, և որ առաւել մեծն է, լինի առաջնորդ
 նաւակին, ունելով զղեակ նր, որով ընտանեբար
 կարէ խօսիլ բերան առ բերան լը արքայի . քզի զոր
 ինչ և ունի հարցանել զն ամի զոր տեսանէ 'ի ծռ
 վու և 'ի ծովեղերեայս, սմա հարցանէ արքայ: Մի
 միայն սա է 'ի սերային՝ որ նման թգրին տանի մօ-
 ղուս իբր պետ զօրաց . զի այլ ամ պալատականք
 նաև նոյն իսկ արքայաղուք՝ են առանց մօրուաց:
 Չինի պօսթանաճի պաշինն են Պօսթանաճի քէնիսպա-
 սի, և Պօսթանաճիք օրս պաշիսի, զորմէ տես 'ի ստա-
 ըպարուէ դրան:

Խսանէի պա . որում անկանի լինել պօսթանաճի պա-
 շի լը փոխել առաջնոյն . ունի լը իւրև 30 Խսանէի,
 որք են ընտրելագոյնքն 'ի պօսթանաճիս . որոց գործ
 է տանիլ զհրամանս թգրին առ որ պարան է և 'ի
 գործ դնել . առնեն և զայս սպասաւորուիս զհեռ
 երթալով արքայի . իսկ յաւուրս հանդիսից՝ յոր
 մամ պալատականք և արքայ ելանեն 'ի ճննիչ, սք

առաջի նոյ անկեւէք բանան զճնայն, հրամայեն յոտին կալ ամոցն որք կան 'ի զնին . յայնպիսի աւուրս հեծեւ զուղով յերկվար 'ի ձեռնից սահեւով երկայն գաւազան սպիտակ, և սուր 'ի մէջս :

Գօղարդի աղա : Մը է խնամ ունել սրաշարուց և հարկաւոր անօթոց՝ յորժամ չու առնէ ուրեք թիւրն :

Գայիֆ գափոածի աղա : Ընդ որոյ խնամովք են նաւակք ամ պալատականաց :

Մոսածիլէր աղա : Է հրամանատար իւրոց մուսձոց : Ռասիւս : Էն տիրապէս ոստիկանք և պահապանք բերդից, քէօջքից, և սերայից թիւրն :

Օճագ պօսթանձոց բաժանի 'ի զնիւն օտայս . և առնու թոշակ լի օրինակի եէնիչէրեաց . յորոց զգեու տուց տարբերին միայն գլխարկաւն՝ որ կուցի Պարսրա . և է պայուսակաձե իմն գտակ 'ի ճիրանի տայս չուխայէ՝ յետկոյս թեքեւ . ոչ գնայ 'ի պտղմ, բայց եթէ յորժամ գնայ սրբայ . զի մի միայն 'ի Բիկս սուլ՝ մահմուտի պատմի 4000 պօսթանձոց ելեալ 'ի գրորմ 'ի պտղմ ըդէմ սուսաց, առանց եւ լանելոյ արքայի :

Բաց 'ի օճագէ պօսթանձոց են և այլ օճագ հետեակ զօրաց՝ որք ծառայեն 'ի պալատին՝ այլ են ստորին, և ըհանրապէս առել ամ ծառայք 'ի պալատան անդ են 'ի զինոճորական կարգի . զի Ալձիտ, Լաճոցոյ, Պարսածիտ կիմ Փայպակարտ (որք տիրապէս են ընտանի ծառայք պալատան), Էհպէտիտ, Հեւլաճիտ, ևն . որք միահամուռ կազմեն գունդ մեծ, որք իճեք իրօք ծառայեն 'ի պահպանութի պալատան :

Այլ 'ի մէջ սոյ՝ տիրապէս 'ի զինոճորական կարգի են Փէյիտ, յորում են 24 գլուխք . 'ի հանդիսի գնան յառաջոյ աստի և անտի թիւրն . զոյգ մի 'ի փէյիլքաց և զոյգ մի 'ի սօլադաց, զգեցեւ իբր 'ի տարազ հոովմայեցւոց . կրելով 'ի գլուխ երկայնաձե արծաթի սաղաւարտ ոսկեզօծեւ . յորոյ 'ի ճակատուունի փետուր ամբարձեւ 'ի վեր ք զսաղաւարան . 'ի ձեռնն տանի թեպէր տապար փոքր երկկուսի : Պետ նոյ անոճանի Փէյիտ գալի ը իշխանութի գափու աղասին, որ է առաջին սպիտակ ներքինին :

(3 Օճագ . Յայտ օճագի են իբր 6000 ճեպիճիտ, ճեպիճիտ) որոյ Գլխ մերձ է յայս սօֆեայն, բաժանի 'ի զնիւն օտայս, որոյ անտեսակաձե սահմանադրուի նման է եէնիչէրեաց : Պետ սոցա

կոչի Ճէպէճի պաշի, և իւրաքանչիւր օտա ունի իւր
 Օրս պաշի : Այս օճադ կարգել է ՚ի վերակացուի
 պատերազմական զինուոց և ամրութեց, ուստի և
 գլխաւոր զինարանք են ՚ի ձեռս նց, այլ համարին
 անկիրթք և անհանդարտք, ուն բազում անգամ է
 ցոյց փորձն :

(4 Օճագ. Թիւն սց հասանէ ՚ի 10. 12 հազար, ու
 Դօփճի :) րոց գլուխ կոչի Դօփճի պաշի, որ և միան
 դամայն է վերակացու ձուլման Դօփից,
 քղի միշտ ՚ի կիր առնուն դօփ պղնձի ցի ՚ի դուճէ,
 որոց բազմուէ յոչինչ թիւրուիս եւրոպիոյ գտանի
 հաւասար, այլ ՚ի նորումս սկսան ամէլ տալ երկա
 թի դօփ վս նաւուց պնդմի : Ընդ սովաւ են և այլ
 գունդ կոչեցէլ Գոսմպարաճի, որք ՚ի Ժմկս խաղա
 ղութե են 600 ոգիք, որոց պէտ կոչի Գոսմպարաճի
 պաշի : Գօփարապաճի, յոր անուն կոչի և գլուխ նց,
 որոց գործ է փոխադրուի դօփից, և վերաբերելոց
 առ այն :

Դհնումն էին և ազգ ինչ զօրաց Ազգնճի և Էլիինճի
 կոչեցէլ. որոց գործ էր ՚ի պնդմի գնտակս և հրա
 ցանս կրել, ճննչ հորդել, և խմբովին յասպատա
 կուի արշաւել. որք և այնչափ բազմացան, մինչև
 հասանել թոճոյ նց ՚ի 40000 ՚ի ուումէլեան բաժնի,
 և 40000 յանասողեան բաժնի, բայց ՚ի Ժմկս ց սուլ
 մէհէմէտի ՚ի հիւճ" 1004 (1595) յորժամ ապստամ
 բեցաւ միտալ պէկն ուլահու, ՚ի սաստիկ կոտորա
 ճի պնդմին որ ՚ի դաշտին եերկեօկի, քղի յայնկոյս
 գունայի գտան սորա, առհնրի բարձան, ուն գրէ
 յիշատակարանն օսմանեան :

(Սեփահի, որ է Մնուն Սեփահի պարսկերէն նշանա
 ճեծելազօր :) կէ Չօրական, այլ առ աճ՝ սեփհա
 կանեալ է վս ամ գնդի հեծելազօ
 րաց, յորս երեւելի և բազմութիւն են որք անտանին
 Չիաթիլի և թիճարի գաիճ. ս.ք թոշակաւորել են
 և առնուն զգարման իւրեանց ՚ի կալուածոց երկրի
 սրք կոչին Չիաթիլ և թիճար. քանզի նախնի թիւրք
 օսմանեանց յառնուին օրթօրէ զգնչն երկիրս ք իշ
 խանուք իւրեանց, զմասն ինչ յիւրաքանչիւր գա
 ւառաց, (մէնդ զորս էին կալուածք եկեղեցեաց,
 վանորէից, և մասնաւոր իշխանաց), որոչէլ կար
 գեցին ՚ի թոշակ հեծելազօրաց, գրեթէ լս օրինա
 կին որ ՚ի շէփս : Չայստիկ կալուածս թիւրն եր
 բիմ

բեմն ձրի պարգևէ արգելեալն որ զինոճորաց՝ կի՞
իւրոց պաշտօնէից, իսկ զայլս յարքունուստ՝ ի վա-
ճառ արկանեն առաւել վճարողին : Գին իւրաքան-
չիւր զիամէթից սովորաբար հասանէ՝ ի 3, 4, 5
քսակ . երկու զիամէթք են միայն մեծագին, որք
հային ՚ի տէրեա գալէմ՝ թերսանէին, մին է յատա-
պազարն որ վաճառի 15 քսակի . իսկ միւսն ՚ի կէ-
լէմպէ ՚ի այտըն քուրի՝ որ վաճառի 33 քսակի :

Տր զիամէթին կոչի Չայիճ, որ յարաբացւոց բար-
բառ նշանակէ Երաշխաւոր, և սովորական առմամբ՝
Հրամանատար, Պարոն, որոյ վերացեալն է Չի-
ճէի, որ նոյնպէս նշանակէ Երաշխաւորուի, Մե-
ծապատուուի, կի՞ թ Յիկ լեզուին՝ Պարոնուի, այլ
ուշի երկուս թէուիս : Մի՞ զի գնելովն կի՞
առնելովն ՚ի պարգև՝ ոչ լինի ար երկրին, այլ ար
բերոց կի՞ պողոյն . ուստի թ մեռանելն գառնայ
անդրէն յարքունիս (ա) : Եկի՞ զի ՚ի Ժմկս պիղմի
պարտական է առ իւրաքանչիւր 5000 փող՝ զոր բե-
րէ կալուած իւր, հանել մի մի հեծել զինոճոր հիճ
վրանաւն, ամ զինուք, և հարկաւոր սպասուք .
ուստի առ 10000 փող, պարտ է հանել 2 հեծել .
առ 15000, 3 հեծել ևն :

Չոր ինչ ասացաք վն զիամէթի, զնոյն պարտ է ի
մանալ և վն թիճարի, որ տարբերի առաւել պերս-
թիւ և եկամտուք . որոյ վն տես ՚ի թիւն է ներած՝
այսր Յի . տարբերի նաև պարտականուքն ՚ի Ժմկս
պիղմի . զի թիճարն բաց յայլոց պարտական է տալ
սայլ, խոտ, և գարի ՚ի գարման բանակին . յոյր սակս
կոչեցաւ թիճար, որ ՚ի լեզու պարսից նշանակէ
Գարման . սակայն են՝ որք կարծեն ելել ՚ի յունա-
կան բառէս Գիճի՞ որ նշանակէ Պատիւ, թ որում
թիմարն տուել լինի ասեն ՚ի պատիւ քաջութի զը-
բաց, իսկ զայսպիսի պատիւս յետին յոյնք Յիկ
լեզուաւ կոչելն Գիճարի, և զթիմարըն Գիճարի
դի : Չիարդ և իցէ՞ ՚ի Ժմկս խաղաղուի ոչ տան սք
տարեկան տուրս ինչ ՚ի գանձն արքունի, ոչ զիա-
մէթն և ոչ թիմարն : Թիւ զախմից յնչ Ժմկաւ հա-

D 5

(ա) Փոքր ինչ շատաւ իարեւ ժառանգել արուս պատիւ նք,
այլ զինի Բարձին պայն իրաւանն ժառանգուէ . և միայն իբք
՚ի զնորս զնոյն գիամէթ վաճառելն որդւոյն, Էլէ քացե գին
համալուի այլում գնողի : Եւս ևս իարե Չաիճն պիար գիամէթ
յանինել արդ որդին իւր, յարժամ սակս հիւանդութի իւրոց
ու իարե հագ քանիւ այնմ :

մարիւր իբր 11 հազար , իսկ Թիմարլըից առաւել
 ք 972 հազար : 'ի Բիկս պտղով թիբրն առաքէ խաղ
 դիշերիք առ ամ փաշայս , 'ի Թողպէլ զլւրեանց
 զսխմս և զԹիմարլըս , որոց իշխէ Ալայ պէիին , իսկ
 վն Սանճագ պէիին տես 'ի Թիւնն Ե ներածուէ :

Թոշակք սիփահիին առաւելլագոյն է յոյժ ք զէէնի
 շէրիին . զի կարէ առաւելլուլ մինչև 'ի 99 փող յա
 ւուրն . որ է եռապատիկ ք զառաւելլագոյն Թո
 շակ եէնիշէրիին . Թոշակ սիփահեաց առհորկ 'ի մի
 ում նոճագի և եթ տալոյ ' է 150 քսակ , կի՛ փոքր
 ինչ յաւէտ և նոճաղ լն Բիկին :

Բայց սիփահիք կի՛ հեծելագորք առ օսմանեանս
 ստորին և սկար էն համարէլ ք զհեռուակ զօրս
 ուստի բաց 'ի պտղմական պարսուց ' սիփահեաց
 յանձնին արապին աշխատանք , դր կաղմէլ և յար
 դարէլ զամբուէ բերդից , և Թիմարլըից յանձնեն
 խրամ հատանել , պատնէշ կանգնել , պէրէլ և հող
 կրէլ , հորդէլ զդժուարին ճննչս և զվեծամեծ
 կամուրջս , վարելով յայն և զբնակիչա շրջակայ տեղ
 եաց : Հին սովորութի էր 'ի խաղալն արքայի 'ի
 պտղմ , երկուստեք ճննչի մարդաչափ հողակոյս
 դիղէլ ք բանի մի մղոնս . իսկ վէզերին միայն 'ի ճա
 խակողմն : 'ի Բիկի պաշարման սց բանդէլ տան
 զամբուլթիս Թշնամոյն , նակ 'ի պակասիլ ճովային
 զօրաց և նաւաստեաց 'ի Բիկս պտղով , 'ի Թիմարլըից
 անտի առնուն 'ի ճառայուէ նաւահանդխսին . մենդ
 զի իրաւունս համարին վն առաւելլագոյն Թոշակաց
 նց ' յայտ ամ աշխատանս ճառայեցուցանել : Ըստ
 հին կանոնաց 'ի սիփահեաց լինին նակ Դուղճի և
 Էրեքեճի արքային :

Կեփիւի զաիճ : Կացուցանեն սք զայլ գունդ ինչ
 հեծելագորաց Թոշակաւորէլք յարքունի դանձուց ,
 որք մեան միշտ պնգ՝ ուր է Թիբրն . և շեն պարտա
 ւորէլք գնալ 'ի պտղմ , բայց եթէ յորժամ գնաց
 Թիբրն : Այս գունդ է առաւելլ երևելի 'ի մէջ զաի
 մից , և են զինուորական և միանգամայն քղբական
 պաշտօնեայք բաժանելք յերկուս գունդս . յորոց
 200 կոչին Կեփիւի զաիճ Բաիեֆէրէրգս . իսկ 200 կո
 շին Կեփիւի զաիճ ավալի , յետ գափուճի պաշից սք
 առաքին յերևելի յանձնարարութիս 'ի զնձն Գուս
 օսմանեան տրուէ , որ բերէ պատիւ և շահ :

Կէտիբլի զաիմք բաժանին 'ի 2 օճագ և 'ի 4 պէ
 շիւք . առաջին օճագն է Սիփահեաց , որք համարին
 իբր 12000 ոգիք . գուղ այսր օճագի կանգնել է 'ի
 վն

Վր կարմիր դրոշակի, և զօրապետ նր է Սիտահիէր
աղասին : Եկի օձագն է Սիւէհարայ, որոց թիւն ևս
է 12000 . դուղ նր կանգնեւ է 'ի վր դեղին դրոշա
կի . իսկ զօրապետն կոչի Սիւէհար աղասի : իսկ 4
պէօլիւքք՝ անուանին իւնէֆրեեանի եեֆն . որոց դրո
շակ է կանաչ . իւնէֆրեեանի եեսար . որոց դրոշակ է
կանաչ սպիտականիչ գծիւք . կիւրեպաի եեֆն, որոց
դրոշակ է սպիտակ . կիւրեպաի եեսար, որոց դուղ
կանգնեւ է 'ի վր սպիտակ դրոշակի կարմրանիչ
գծիւք :

Իւրաքանչիւր պէօլիւք ունին 1500 վարժապետս .
և մի մի Պէօլիւք աղասի, որք են գլխաւորք նց, այլ
ք իշխանուք երկուց վերոգրեւ զօրապետաց : Ա
ռաջինն և երկրէն ք իշխանութի սիփահիէր աղա
սիին, իսկ երրէն և չորէն ք իշխանութի սիլէհասար
աղասիին : Այս երկու զօրապետք որք հրամայեն
համօրէն հեծելազօրաց, հաւասար են ամենեւին իշ
խանութի և կարգաւ . միայն զի առաջինն կանգնի
իւրովքն հիւսիս թև բանակին, իսկ եկրն 'ի ձախ
թևին :

Չգալմն մարթ է համարիլ յազնուականաց կար
գի . ոչ վն սերնդոցն՝ որ առ օսմանեանս ոչ համա
րի այնչափ ինչ, այլ զի ք հանրապէս են հրահանգ
եալք 'ի քղքականութե . ի որում զախմք սովորաբար
լինին 'ի պաշտօնեից պալատանն և այլ արքունի ա
պարանից, ուր ուսուցանեն զսկզբունս դպրուե .
նաև ոմանց՝ զհրահանգս զինուորուե : Յնջ Բիլիա
էին առաւել հօրք և 'ի պատուի ք զայժմուս . ք
զի ապստամբուե գործք նց՝ ետ զնս նուաստացու
ցանել առաջի արութե . և ևս զի գոլով ցրուեւ ք
ամ սահմանս արութե, ամ ուրեք են սակաւ և
անգոր :

Միւնէֆերիֆա աղասար : Է այլ գունդ ինչ, որք ինկը
կրօք կարգեւ երեկն 'ի պահարանուի հեծելազօրաց .
բայց և երբեմն առաքին 'ի հրեշտակուի, և 'ի գործ
գնեւ զհրամանս արքային՝ ոմ զգլխամեթլի չավուչս :
Եւ ք զախմից բաժանին յերկուս, 'ի Չիւմեիլի և 'ի
կիւրեպաի առաջինքն ունին կալուածս, և իբր 500
վարժապետս . իսկ եկրէն թոշակաւորեւ են յարքու
նի գանձուց, և են առաւել 'ի յարգի, որոց թիւն
է 200 . պետ այսր գնդի՝ կոչի Միւնէֆերիֆա պալ
(աղա) :

Չալուպ : Է գունդ ինչ բազմաթիւն, որոց սահմա
նադրութի, կանոն, նաև սպասահարկութի ինչ և

գործ՝ կացուցանեն 'ի զինո՛ւորական կարգի, թէ
պէտ և են գործք ինչ նց՝ որք յեն զինո՛ւորական :
Չավուչքն անո՛ւանե՛լ քղքականք՝ բաժանին յերկուս
դասս : Առաջինն կոչի Չիսիկիւի լա՛ւուչ աղաւթ, որք
են 'ի պաշտօնեկից սալատան . որոց գործ է տանիլ,
և բզմ անգամ՝ նաև 'ի գործ դնել զհրամանս արքայի
'ի էնձամեժ գործողուին . 30 են աղայք, որոց սահ
մանե՛լ են եկամուտք իրական կալու՛ճածոց : Եկին
հոչի Կէփիւի լա՛ւուչ, որք են յոյժ ստորին . և տի
րապէս են դռնապանք տիվանին, առաքին 'ի տա
նիլ նաև 'ի գործ դնել զհրամանս 'ի փոքր գործո
ղուին, մենդ որք հային առ դատաւորուին . սց է
պաշտօն 'ի կարգի ունել նաև զդատախազս յորժամ
վիճին յատենի, և չթողուլ նց միսլ յանկարգուին .
Թի՛ւ սց որք առնուն թոշակ յարբունի գանձուց են
600 : Գլուխ երկոցունց դասուց ևս է չավուչ պա
շին . բայց կետիքլի չավուչք ունին և զայլ գա՛նի
րէցս ստորակայս, զորոց տես 'ի թիւն է ներածու
թէ այսր Ծի :

Է և այլ գաս անո՛ւանե՛լ Ալայ լա՛ւուչ . որոց գործ
քն ամի է զինո՛ւորական, յորսց բազմացուցանեն 'ի
Ճակս պիղմի . և ամ օճադք ունին զիւրեանց չա
վուչս : 'ի հանդիսի առուրս յորժամ լինի Ալայ . զք
'ի գնալն թգրին 'ի մզկիթ յերկուս . պայրամս և 'ի
մեվլեթին, միշտ գտանին 'ի սցէ 12 'ի զնգն մի
ըոցս հանդիսականաց, զգեցե՛լ կարմիր Գարիլա լալ
լար, և ալին օլուֆ բաճկոն . գաւազան արծաթի
չքթայիւք 'ի ձեռին ունելով : որք 'ի կարգի դնեն,
և երբեմն երբեմն բարձրագոչ ձայնի՛ւ հրաւեր կար
գան 'ի գնալ : Սք թէպէտ գլխովին տարբերին 'ի
տիվան չավուչից, սակայն 'ի բանի յանցանաց նոյն
պէս անկանին թ իշխանուք չավուչ պաշին, և դա
տին միայն յատենի նք . ույ և ամ օճադք առաջի
իւրեանց գահերիցանց :

Սք են ահա զանազան գունդք և դասք օսմանեան
զինո՛ւորաց, որք 'ի Ճակս պիղմի կացուցանեն նաև
Պին գալի, որ թարգմանի Հաղարապետ . և ևս ամ
փաշայք թ իւրեանս աժեն զգորականս և զպաշտօն
եացս իւրեանց, որք յուսով աւարաց առաւել ք
զայլս ոգւով չափ պիղմին :

'ի 1792 . և 93, կացուցին և նոր դաս գորաց ցա
մաքի և ծովու . որք կրթին 'ի հրաձգուին թ այժ
մեան հրահանգաց եւրոպիոյ :

Ժամ . Կրօն Օսմանէանց :

Յայտ է անցն կրօն սց որ է մահմէտական , բայց առ մահմէտականն են չորք օրէնք խորանաց և արարողութեց , որք կոչին Հանէֆի Հաֆիի Մուլտի Հանդէլի (ա) , յորոց միջի նախամեծար համարին լը Ժմիլի և լը յարգուէ զօրինադրութիւն հանէֆի , ուրում զհետ երթայ թգրն օսմանեանց և ստանալոչ հգձ իւրով վիճակաւ : Գտանին առ օսմանեանս և հերձուածք ցօ է Գապը զապելին . որ 'ի հիճ' 1066 յաւուրս քեօփրիլի մէհէմէտ փաշային 'ի յայտ եկն , մենդ թէ նորոգեցաւ , և կոչեցաւ այսպէս յանուն արաջնորդին , որոյ բնիկ անունն էր Մէհէմէտ . այլ քղի որդի էր գատիի ուրումն (առ զանի զատէ մուսղաֆա էֆէնտի կոչեցել , 'ի պալի քէսրէ աւանի ,) նմին իրի սովորաբար Գատի զաւէ էֆէնտի անունեցաւ . էր յայնժամ և այլ ոմն տերվիչ 'ի կարգէն խալվէթի , Սիվասի էֆէնտի ապախւլ մէճիտ անունեղ :

Սք երկոքին հռչակաւոր գտան 'ի ստանալոչ . այլ հաւառակէին յոյժ միմեանց 'ի ինդիրս տարապարտս , որոց դիտաւորք են , ա վն կենդանի գոլոյն ենով քայ . ք վն քաղցրաձայնուէ եղանակաց ' թէ իցեն արգեօք օրինաւոր . ք վն շրջան առնլոյ տերվիչաց . ք վն գործածութե թիւթիւնի և գահվէի և այլ նորահար իրաց . է վն հաւատոյն փարաւօնի . ք վն այցելութե շիրմի . է վն համբուրելոյ զձեռս և դոսս և զքրանցս մեծամեծաց , և վն խոնարհելոյ յառնուլն զողոյն յուսեքէ են :

Յետ մահուն սց աշակերտք նոցին ևս առաւել բորբոքեցան 'ի հակառակութիւս , մինչև գաաղ զատէ լիանքն որք սնդէին թէ զամ ինչ պարտ է 'ի բաց բառնալ որք հնարեցան յետ մահմէտին , բաղմուք ժողովեցան 'ի մզկիթ սուլ' մէհէմէտին , առ հորկ սարաազինեալք , 'ի մտի եգեալ անցն սց զամ բնա կա :

(ա) Ոճանօ այսպիսի իմն ընծայեն յարմարաթ անունանց և գործոց սց : Հանէֆի , որ ուլին իրօք ուղծի : Հաֆիի , ոյն Բարեխօս և միջնորդ : Մալեքի կիմ Մէլեքի , որ ընդ անի ամ լիկի : Հանապէլի , որ առաւել քան զամսին խղճէ և խորէ , մինչև 'ի իղմանս ինչ 'ի մասնի յաւեփ բնա կի : Չորեքին սոգա արարողութիւս փարէեցս 'ի իր առնուս յաղօթելն իարեանց :

կարանս տէրվիչաց քանդել, և զտէրվիչս յուսումնս
 իւրեանց դարձուցանել, և զորս ոչ դառնան՝ սպա-
 նանել, և սպա. գիտել առ արքայ և հայցել՝ ի նմե-
 ղքարձումն նորահնար իրաց, և յիւրաքանչիւր ար-
 քայաչէն մղկիթս մի միայն մէնարէ թողեալ զայլ
 մէնարէս կործանել, բայց քեօփրիլին զերեսին գր-
 խաւոր խռովարարսն՝ ի նոցունց տարագրել՝ ի կիս-
 րոս՝ դադարեցոյց զաղմուկ նց :

Ամ աղօթատեղիք տաճկաց՝ ի բարբառ արաբացոց
 միով անուամբ կոչին Մէճիփ որ թարգմանի Երկր-
 պագարան (ա) . այլ առ օսմանեանս սովին անուամբ
 կոչին սովորաբար փոքր աղօթարանք . իսկ Ճամի որ
 թարգմանի Ժողովարան, կոչի այն աղօթարան՝ մեծ
 և փոքր, փայտաչէն և քարաչէն, յորս կատարի
 Ճամա նէճադի, քի Աղօթք յուրբաթու աւուր (որ
 ոչ լինի յամ մղկիթս), զորս և տիրապէս կոչեն Մէ-
 ճիփի Ճամի :

Ի մեծամեծ ճամիս նք՝ որք են թգրաչէնք, կոչին
 Սէլարին ճամի քի Սուլդանաց ճամի . յայտ առնել կա-
 մելով զշինուածին ՚ի սուլդանաց . քղի Սէլարին է
 բազմաւորական բառիս Սուլդան . թէպէտ ասիկք
 այլ պատճառ յօդեն այսմ, և սէլագին կոչեն նաև
 զամ մեծագործ ճամիս : իսկ Ճամին կի՛ Բեապէն
 որ է ՚ի մէքքէ քղքի՝ կոչի Հարէճ, ոպ և ճամին որ
 է ՚ի մէտինէ քղքի . սոքա երկոքին երկուսորական
 թոճով արաբացոց կոչին Հարէճան, և ՚ի սեռականն
 Հարէճէն, յոր յաւելուն զմահադրական անունն
 Հերիֆէն՝ որ է Մեծարգոյ :

Պաշտօնեայք մղկիթին են 5 . ամ Իմամ, որ է ճխա-
 տէր . քի Խարիփ, որ բնթեանու զբանս գուրանի .
 քի Խայիճ կի՛ Գայիճ, որոյ է կատարել զժառայութիւն
 ՚ի մէջ մղկիթի, քի կանթեղ վառելէն . քի Ֆարու . ո-
 բոյ է սպասաւորել արաբոց մղկիթի, քի աւել ա-
 ծել էն . Է Միւնգլին, որ երգէ ՚ի մէնարէի ՚ի հրա-
 շիրել զժողովուրդն յաղօթս . սց ամցն թոշակք կո-
 չին Վադիֆէ . իսկ կալուածք մղկիթաց կոչին Վաֆֆ :
 Սէլագին ճամիք սովորաբար ՚ի մօտակայս իւրեանց
 ունին զնոն շինուածս կարգելս յօգուտ հասարա-
 կաց, որք հային ՚ի գործս կրօնի, ոմանք բազում
 շինուածս, իսկ այլք սակաւ . զնոյն ունին նաև մրգ-
 կիթք :

(ա) Ելեալ ՚ի բառէս Սէճուէ, այն է՝ Երեւոյսփոսի :
 Այս անունն ՚ի պարսիկ լեզու կնի Մէսքիս, յորն և սո-
 քա Մղկիթ :

կիթք ինչ շինել 'ի վէզերաց : Կոչին սք Մեմեդ, որ է Դարոց մանկանց ուր ուսուցանեն ընթեռնուլ : Մեքրեհ (ա), է Իսասատոֆ զոր մէք կոչեմք ուսումնարան . որոց արքայաէնքն կոչին Տաիլ Տեքրեհ ք Կերքին . իսկ շինել քն 'ի վէզերաց' կոչին Խարեճ Տեքրեհ ք Արասքին : Տարեմեալիճ, Տուն կրթուէ ուսման : Տարեմաքիս, Տուն ուսման (բ) հատիսի : Տարեմալֆա, Տուն առողջուէ . յայս ա նուն կոչին հիւանդանոցք և յիմարանոցք : Տարեալ զիսֆէ, որ է Հիւրանոց : Իմարեի, որ գրել տաճ կահանն այն տառիւ՝ լն առաջին նշանակուէ իւրում 'ի լեզու արաբացուց նշանակէ Շինուած , և անել ընի առ տաճիկս փխի այնց շինուածոց' որք կարգեալ են յօգուտ հարկաց , և յորոց բաշխի կերակուր առ կարօտելս , իբր Հոգեառուն :

Վերակացու կալուածոց և եկամտից մղկթին , մեարեսէի, իմարեթի, ուղ և աղբերաց և այլ շինուածոց , կոչն Մեմեդեալի , որոց վերացեալն է Թեմալի : Յորժամ արքայ դնայ 'ի մղկթի , միւթեմեղի նոյն մղկթին' լն առաջ ելանէ արքայի Պախարաֆան ունեւով 'ի ձեռին . իսկ եկք նք Կեալապան կրեւով , բաց 'ի վէզերէն և 'ի շէյխուլիսլամէն , որք Թեմալ են միւթեմեղի մղկթաց ինչ , այլ փոխանորդք նց առ նին զառաջեալ արքայի : Իսկ քննիչ և դատաւոր 'ի վր' նոյն կալուածոց մղկթի և հոգեառանց կոչն Մեմեդեմեղի էֆէնպի . զք շէյխուլիսլամ (կի վէզեր են) միւթեթիշի էֆէնաի , որ լսէ զգառս վագր Քից այնց մղկթաց' որք են լն տեսուր շէյխուլիսլամին կի վէզերին : Ոսմանք 'ի մղկթաց ունին , և բազանիս , զի առ նս լուացումն է գործ կրօնի , յորոց ամանք են զոյգ կի կրկին , որօշել վն արանց և կանանց :

Պաշտօնեայք կրօնին միով անուամբ կոչին Իւլեմ (գ) , այլ յայս անուն բովանդակեն նաև զնս' որոց գործք Թեպեմ զէ կարգել առ կրօնն , այլ կարգել է կի առ ուսումն և կի առ գրչուի , առհարկ բաժանել զիւլեմայս յերկուս դասս , յարտաքին և 'ի ներքին :

Պատ

- (ա) Ելեալ 'ի Տերս Բառէն , որ նշանակէ Պաս :
- (բ) Հատիս նշանակէ Կոր , յոր անուն իուին ամ բանք Թեմեքին արքայոց գաւառին . իսկ Բեւամի գատիս , ք շին խօսք' իուին բանք գաւառին :
- (գ) Իւլեմա , է Բալլաւարախանն Բառիս Ալիմ , որ նշանակէ Գիտուն . Ուսեալ :

Պատուոց անուամբ կոչեն զիւլէմայս Ֆալիշէիւ-
որ է Առաքինի :

(Արքայի Դասը իւլէմայից իջանէն յորդւոց յոր
Իւլէմայ :) զիս մինչև 'ի սպառիչ արու որդւոյն ,
այլ թէ որ Եւրոպիայից կամի , կարէ զիւր
որդին մուծանել 'ի կարգ իւլէմայից . յորս ստորին
կարգն կմ սպառնոն՝ կոչի Միւսկերիս , որ է Դա-
սասու , որք առաւելուն պատուով ք զմիւսնս թ
կարգի առաւելուէ պատուոց մէտրէսէից՝ յորս ու-
սուցանեն : Թոշակ զոր տան ոմանց միւտերրիսից ,
և ոմանց յորդւոց մեծամեծ իւլէմայից՝ կոչի Մո-
շէպ , որ ամիս յամոց հասանէ 'ի 40 զնչէ մինչև 'ի

100 =

Իւլէմայք յառաջանան կարգաւ 'ի ստորին պաշտօնէ
'ի բարձրագոյն , որոց կարգ գրեթէ է անսփոփոխ :
Իւրաքանչիւր պաշտօն սովորաբար տեւ ամ մի , յես
լրանալոյ միոց պաշտօնի՝ ոչ կարեն նոյնհետայն ան-
ցանել 'ի միւսն , այլ հարկ է սպասել թ սահմանել
Ժմկս ինչ . յայնմ Ժմկի սպասելոյ նց յորժամ եւ
Ազլ ք Առանց պաշտաման , իւրաքանչիւրք առնուն
Թոշակ որ կոչի Արտաք . իբր զին գարւոյ երիվա-
րի , որ է յաւէտ կմ նուազ թ մեծութե պաշտօնին
զոր ունէին . և այսպէս ամ ինչ իւլէմայից է որոշ-
եալ . և 'ի կարգի եղել անխախտ և անսփոփոխ կար-
գաւ , զոր չիք տեսանել Եւրոպիայի պաշտօնս օման-
եանց :

Գործ պաշտաման իւլէմայից հայի 'ի դատաւորուի
'ի վր ամ վեճակի մարդկան , և 'ի վր ամ ինգրոց
և զիպուճաց . զի որովհետև դատելն և վճուելն
քերէ 'ի մէջ իրաւագիտուի , և իրաւագիտուի հայի
մէնք յօրէնս այ և 'ի գործս կրօնի , նմին իրի առ
օմանեանս դատելն թ օրինաց՝ սեփհական է պաշ-
տօնէից կրօնի , իսկ 'ի գործ գնելն զվճիւս և պատ-
ժելն՝ Յականի . յայն սակս գրեթէ յամ Յական
ատեանս նց , նաև 'ի գրան անգ վէղերի աղէմն
գտանին յիւլէմայից , ուն նաև 'ի խորհուրդս ար-
քաւնականս : Արդ՝ կարգ պաշտօնի իւլէմայից
սկսել յաւագագունէ են ս.ք :

(1) Միւսկերի : 'ի բարբառ արաբացոց նշանակէ
Ղճասու , Թարգման օրինաց . յայս անուն մարթ
է կոչել զդատաւորս իւրաքանչիւր քոջաց , բայց ուն
գնէ տաճկական մատեանն՝ նք կոչին Քէնար Քիւրի-
իւրի . այլ տիրանցս միւ թի նստի 'ի ստանալու , և կոչի
Ըն

Եւ յիսխաւս հիմ Եւ յիսխաւս որ Թարգամանի ճեր, Պերտ
 հաւատոյ : Մը պատիւ մեծ է ք զամ իւլէմոյս, նաև
 ք զուսուցիւ արքայի, եթէ չիցէ նա պնտուստոհմ
 աւագ է և ք զամ նախարարս Ծական կարգի և ք
 զվէզերս, բայ ՚ի վէզերի աղէմէն՝ որում հաւասարի
 դուով պետ՝ ՚ի բան կրօնի . յորոյ ձեռին են ամ օրէկք,
 և լը իմիք ունի ինչ արտաքին սլտտիւ առաւել ք
 զվէզերի աղէմին . զի յորժամ մտանէ առ արքայ, նա
 ինքն արքայ քանի մի քայլ լը առաջ նր դնայ, և ՚ի
 յորջուանէն՝ ՚ի սլայրամին՝ համբուրէ զիուրժ արքայի .
 իսկ արքայ զիակեղն նր :

Մի միայն պատիւ է սա՝ որ տեէ ՚ի կեանս . բայց
 եթէ վն յանցանաց կամօք արքային ընկեցիկ լինի ՚ի
 սլտտուոյն, և յայնժամ արտաքսի ՚ի ստանալօլէն . կմ
 թէ ՚ի տան իբր ՚ի դիպահոջ մնայ, և որ յայնժամ
 շէյխիւլիսլամ լինի՝ ոչ կարէ խօսիլ լը ընկեցիկ է
 զէլոյն :

Գործ սր է տալ Ֆէլվա . ք Վճիւս յամի՝ որ հայի
 ՚ի կրօնն, յիրաւունս, և ՚ի բարոյականս . ուստի ամ
 որ խնդրէ զլուծումն, գրել տայ զիւր խնդիր Միւ
 սիւլփոս ք Սեւագրողաց, որք նստին արտաքոյ դրան
 շէյխիւլիսլամին յաջմէ և յահեկէ . զնոյն սեւագրէն
 ապա Միւսպէլիս ք Գեղեցկագիրք որք նստին ՚ի
 ներքս տանն՝ վայելուչ ևս գրեալ և յարգարել, ա
 ուպէն առ Ֆէլվա էփին, որոյ բննել զամ արժանա
 ւորսն ստորագրուէ՝ առաքէ առ շէյխիւլիսլամ . և
 նա ստորագրէ նց, կնքելով և գրելով միայն զբառս
 Էլ ճէվապ . Օլտար կմ Օլմապ . ք Պիսի, Վինի, կմ Աչ լի
 նի . զորս և յետ տեսանելոյ Մուգապէլէճիին՝ յանձ
 նեն տեարց : Էւ այսմս Միւսպէլիս . ք Զետեղիչն՝
 յիւրաքանչիւր եօթնեկի երկիցս Ֆէթվա բաժանէ
 առ տեարս, որք առ լուծումն իւրաքանչիւր խնդրոյ
 լը հին կանոնաց՝ ունին տալ 7 փոյ ք ստակ . յորոյ
 5 են գրադրաց և 2 Ֆէթվա էմինիին :

Եւ յիսխաւս յամին է գործ նաև տալ զպատիւ մօնլայ
 ութե, և ՚ի կարգի գնել զնս . փոխոխել զգասատու
 միւտերրիսս տախիլ և խարիճ մէտրէսէից . և ծա
 նուցանել առ արքայ վն այսոցիկ . յնջ Գմկաւ այն
 գործ էր վէզերի աղէմին . այլ քզի բիւք ՚ի վէզե
 բաց առանց դարութե դուով ոչ կարէին որոշել
 զարժանիսն, յանձն էղև շէյխիւլիսլամին : Մը է նաև
 Մեղարեմն ք Տեսուրէ վագֆից և մուգագայից մղկթի
 սուլ՝ սլայեղևաին . ուստի միւթէվէլլի նր է Եւ յիսխ
 աւս զիսխաւս ք Սեւագրողաց . բայ ՚ի սմանէ ունի և տեսուրէ

այլոց վաղ. քից, ի՞նչ մեղեցիկ գըլը՞ ալի փորշային որ
 'ի դօսիսանէն: Մը արփալը գ յամսեան է 4 քսակ. և
 այլ 5 քսակաւ ջափ յարքունի դանձէն, որ յըջ Ժմկ
 էր 24980 փող, ի՞նչ զնշ 208. և այլ հասք 'ի վաղ. քից
 մեղեցիկ որք են ը իւրով տեսչութ. որով տարեկան
 եկամուտ նը հասանէ իբր 'ի 130 քսակ, այս է Մ
 գաննէն ի կանոնել և որոշել դրամն. իսկ անորոշն
 միանգամայն առեալ կարէ հասանել մինչև 'ի 400
 քսակ ևն:

'ի սկզբան անգ. քրուէ օսմանեանց մին յիւլէմայից
 կարգել լինէր վճռատու կի՞ միւ. քիթի, մինչև 'ի ժա
 մանակս առման ստանալու. իսկ առ քաթիհ սուլ՞
 մէ՛հէմմէտիւ նախ մօնլա խըտըր պէկ շէլէպլին՞ և յեա
 նց այլ մօնլայք եղեն ինքնագլուխ միւ. քիթի 'ի ստան
 ալ. անցմամբ Ժմկաց այս պաշտօն սեփհականեցաւ
 երեցունց քըքացս ստանալու, էարէնէի, և պրու
 սայի, իւրաքանչիւրոց ունելով առանձին միւ. քիթի:
 իսկ ի սուլ՞ պայէզիտ զշէյիւլիտլամն կարգեաց
 դասատու մէարէսէի իւրոց մեղեցիկ. և յառուս
 սուլ՞ սիւլէյմանի շէյիւլիտլամն էպիւսիւսուտ է
 քէնտի կոչեցել, քզն մտական ինչ մեկնուէ շարա
 դրել մատոյց արքայի, յառեալ 'ի թոշակ նը 100
 փող. այլև յամսորայնի և 'ի ձմերան սամուրէնի ա
 գանիլ կարգեցաւ. ապա 'ի լինելն պուսթան զա
 տէին միւ. քիթի առ ք սուլ՞ միւրատիւ, նախ նի՞ արփա
 լը գ սահմանեցաւ. իսկ յեա այնորիկ ոմանք 'ի միւ. ք
 թից ընկալան զարփալըգն, և ոմանք 'ի բաց թո
 ղին զնոյն:

(2) Ռոսիէի գաղտնաբերի (ա): 'ի բարբառ արաբաց
 ոց նշանակէ Գատաւոր զօրաց կի՞ ժողովորեան:
 Չառաջինն մի միայն էր գաղտնաբեր, որոց նախկին
 եղև Չամտարու կի՞ Ճէնտերէլիւ գարա խալիլ.
 զոր ապա ա սուլ միւրատ կարգեաց 'ի վէզիր՞ խալ
 բէտտին փոշա կոչելով. յեա սորա 21 գաղտնաբերք
 նստան առանձին. իսկ իբրև մօնլա միւսլիհէտտին
 դասգէլանին գաղտնաբեր կարգեցաւ առ քաթիհ
 սուլ՞ մէ՛հէմմէտիւ. գարամանի մէհէմմէտ փաշայն
 վէզիր աղէմ՞ նորին՞ հակառակ գողով միւսլիհէտ
 տինին, օրինակ բերել առ արքայ զբազմուէ գուս
 պէ.

(ա) Անունս Գաղի կի՞ Գատի է նոյն, զի գրի միւս նոյն
 Տատ գատի, զը արաբացի գ հնէն Տ. իսկ թուրք Չ. և
 նշանակէ 'ի բարբառ արաբացոց Գատաւոր. իսկ Ասքեր նշա
 նակէ Չօրգ: Ժողովորդ:

պէնիշին վէզիրացն՝ որք յայնժամ էին չորք, յորդոր
 էաց բազմացուցանել նաև զԹիւ գաղիապէրաց,
 առ 'ի լինել յարմար, և առ 'ի Թեթևացուցանել ըզ-
 ծանր հոգ գաղիապէրին, որով հաճի հասան զա-
 տէն հարգեցաւ անատօղի գաղիապէրի: Եւ այնպս
 երկու եղէն գաղիապէրք. որոց մին իշխէ մասին ռու-
 մէլի, իսկ միւսն անատօղուի. բայց պատիւ և իշ-
 խանութի ռումէլեան գաղիապէրին բազմօք առաւել
 էալ է ք զանատօղուին, սակս գողոյ Թիւրնիստ քա-
 դաքին յիւրում բաժնի. զսա պատուոյ անուամբ կո-
 չէն Սափր սոսա. իբր Բարձրուի և Մեծուի ռու մէլի,
 և տան սմա ուղ և սյլ իւրէմայից մահագորական ա-
 նունս Ֆալիէիւի, որ է Առաքինի:

Գործ սր է լսել զամ գատաստան ժողովրդեան, Թե
 'ի տիվանի և Թե յիւրում պաշտի, որք 'ի դրանէն
 յանձն լինին նմ, չմէջ պարտապանի և պարտաւն,
 և չ մէջ ժառանգակցաց, բաժանել զժառանգու-
 Թիս առ ժառանգս նաև ամ վիճակի զօրաց՝ որք են
 'ի ռումէլեան սահմանի: Բաժանել զՄանուկ և ա-
 փուէ, ք զՊաշտօն գատաստու Թե 'ի ռումէլեան
 բաժնին, և յարշերէլակեան կղզիս, և լսել զմեծա-
 մեծ դասս նց: Միւսպիս ք Ղորնձայ գրել 'ի դա-
 տաւորուի. որ սահմանեցաւ 'ի Բիկս Եպիստոսիւրուս
 գաղիապէր էֆէնալին, առ ամ սիւլէյման արքայիւ.
 զի յմէ ք զայն ոչ գոյր սովորուի միւլազիմ առնե-
 լոյ: Միւսփերիս ք Գասասու կարգել մինչև 'ի
 քառանաթիւ փող մէտրէսէս ռումէլեան սահմա-
 նին:

Ունի չ իւրև պէսպիս պաշտօնեայս, որք են Ագա-
 յս կիմ Ագապոս Գեաթիպի. այր հմուտ ամ օրինաց և
 սովորուեց, որ լսէ զգասա, և տայ տեղեկութի ամ
 իւրում, և առաջնորդէ Թե ուղ զկարդ պարտ է ո-
 բոշէլ իմ մտաց օրինաց. և է իբր Պապ նայիպի: Գաս-
 սամ. որոց նստել 'ի պէզազիս Թանան ստանպօղու և
 զալազայու, հոգան զգործս բաժանաբարու Թե, և
 լսեն զգասա: Թեպիքիքի՝ որ զերողու Թե գատաւո-
 բացն տեսեալ զեկուցանէ գաղիապէրին: Ունի և
 Մեթիսպի, որ յառնուլն ուրուք զիշխանութի գա-
 տաւորուէ առնու արուս անուամբ Մեթիքի, որ
 'ի Գն' էր, 100 փող: Եւ Քեաթիպս, ք Գպիրս կիմ
 Գրագիրս, որք գրեն զպէրաթս (հրամանագիրս)
 վն գատաւորաց և մէտրէսէից: 'ի Գն' երբեմն տեւաց
 այս պաշտօն մինչև ցամա 10. քր եղև հաճի հասան
 զատէին, և միւհեհտաթիսի Ֆէնաթիին:

Արդեւ առօրեական թոշակ սր ը հին կանոնաց է 573 փող . զոր ամիս յամսոյսան ՚ի բուզնամէէն . այլ քղի անորոշ հասոյթք նր բազմապատիկ առաւելուն , տարեկան եկամուտ սր կարէ հասանել ՚ի 300 քսակ . իսկ յորժամ մահք և վէճք ժառանգութեց յաճախեն նաև ՚ի 500 քսակ : Յորժմ ընկեցիկ , Ազգ ընկի ՚ի պատուոյն , առնու արփաշըգ ամիս յամսոյ 4 քսակ : Ի գնալն իւրում ՚ի տիւան ը հին սովորուե քէթիւտայն իւր փերիշանի ունելով ՚ի գլուխ , և միւհզիր պաշնն դափուճի քէշէ , ՚ի ձի հեծեւէք գնան յճոյ , իսկ միւհզիրք մուճէվէզէ ՚ի գլուխ տանելով հետեակ ընթանան առաջի . և ինքն յարքուենի տիւանին սր ընկի ՚ի սէրային , նստի ՚ի ձախմէ վէզիրի ազէմին , զի յաջմէ նստի դափուդան փաշայն . իսկ ՚ի փաշա գափուճին նստի յաջմէ վէզիրին :

(3) Աշխարհի գաղտնաբերի : Սր է տալ զամ մանարպա , այն է իշխանուես դատիկց ցո Իստաւորաց՝ որք են յանատուեան բաժնին , կարգել միւտերրիս ամ մեռէսէսից անատուին սկսել ՚ի քսանաթիւ փոյոց մինչ ՚ի քառանաթիւ փոյ , բաժանել զժառանգուես առ օրինուոր ժառանգս : Ունի նոյնպս զանազան պաշտօնեայս . յարքուենի տիւանին նստի առ ընթեր ուումէլի գաղխապէրին . իսկ ՚ի գրան ՚ի ձախմէ վէզիրին , ՚ի տան իւրում առնէ ատեան ՚ի կարգել զգատիս իւրոյ սահմանին , և լսել զնե ծամեծ դատս նց :

Բայց ոչ զոր կարէ միւլազիմ առնել , որ սեփհան է ուումէլի գաղխապէրին . իսկ յորժամ գէս ընցի արքայի անցանել յանատու ՚ի պատճառս պատերազմի նր եղև առ նախնեք , յայնժամ նախագահութե պատիւ և արտուումիք անցանեն տուանատուի գաղխապէրն , սակս ընկելոյ արքային ՚ի մասին իշխանութե իւրոյ : Արդեւ առօրեայ թոշակ սորա ը հին կանոնաց է 563 փող , իսկ ՚ի ընկելն Ազգ ընկեցիկ ՚ի պատուոյն , ունի արփաշըգ գրեթէ ՚ի չափ ուումէլի գաղխապէրին , և փոքր ինչ պակաս :

(4) Արտուումիք եֆէնփի կիմ Գապըտի : Սա է քղքապետ ստանալոլ քղքին , և տեսուչ գնոյ վաճառաց կերակրոց , իշխէ ամ արուեստաւորաց , և իշխանուե նր ՚ի բիւմս ըարձակի ՚ի մէջ քղքին . պատիւ նր բարձր է ք զամ մօնայս . ունի ը իւրև զնիւն պաշտօնեայս Կայիդ եֆէնփի անուամբ , որք են տեսուչք : Արոց առաջինն է Պապ նայիտին ցո Իրան նայիս . և 4 այլ նայիսք ՚ի շորեսին մահքէմէս քղքին : Բաց ՚ի սոյն

ցունց ունի Աշագ նայիպի էֆենփի, որ կարգել է ի խրաւ տել զնենգօզան 'ի վաճառման անդ : Չարքաֆ նայիպի էֆենփի, որ կարգել է 'ի հատանել գին և չափ ամ վաճառելեաց : Քեչֆ նայիպի էֆենփի, որ առաքի ուրեք 'ի յայտ բերել զԹագուն գործս, զի 'ի մեռանել ուրուք յանկարծ 'ի ճնւղհի, կիմ 'ի խոցել ուրուք և 'ի մեռանել սր է քննել և գրով ծանուցանել (ա) : Թեղչիէ նայիպի էֆենփի, որ առաքի 'ի քննել զճշմոք տուի վկայից՝ հարցանելով գրացեաց և ծանոթից, և զվարուց նց տեղեկանալով ևն : Աշարբ նայիպի էֆենփի : որ կարգի միայն 'ի Ժմկս պնոզմի վն բանու հին : Գասսաճ նայիպի էֆենփի, կոչի նաև Պելեպի գասսաճի : Իմ Բաղաքի գասսաճ, սր է բաժանել զժառանգութիւն առ ժառանգորդս 'ի մէջ քաղաքացւոց ստանալօրու : Քենի և այլ մի մի նայիպ 'ի վն մնոյ, իւղոյ, ասլխոյ, ցորենոյ և այլք : որ կոչի Ռան գաճանի նայիպի էֆենփի : և զուն Մահասեպեճի, սր է լ գրով արկանել զԹիւ համարոյ վագֆից :

(5) Մօնլա . ուկ Մօլլա (Բ) կիմ Մեճանա : Յայն ա նուն կոչին 'ի գիրս մինչև ցայժմ իւլէմայք տաճ կաց . իսկ 'ի լեզուս հասարակաց՝ յնջ Ժմկաւ կոչին Չեչպի ուղ գրեցուք ստորև . և իբր 200 ամք են զի կոչել սկսան էֆենփի, որ է ծագել 'ի յունահա նէ, յոր անուն կոչեցան ապա նաև արքայազուկք : Արդ՝ մօնլա կոչին գասիք իմ գատաւօրք մեծամեծ քղբց . յորս են չորս կարգ մի ք զմի ստոր : Առաջին Մօնլայք երկոցունց քղբց, մէքքէի և մէափնէի, որք են 'ի պատուի յետ ստանալօր էֆենփի ինիլին : Եկիմ Մօնլայք չորեցունց քաղաքաց, էարէնէի, պրուսայի . մարայ, և շամայ : Երդ Մօնլայք ութն քղբց, եէ նիլէհիրու, սէլանիկու, իզմիրու, հալէպու, գուտ սիլէրիֆի (այն է՝ եէմ), իւսքիւտարու, զալադա յու, էյեուպի : Սք ամքին կոչին Մօնլայք 500 փողոյ . վն զի լն հին կանոնաց 500 փող ունին յառօրեայ թոշակ իւրեանց . ուղ մնացելն կոչին Մօնլայք 300 փողոյ, վն 300 փողս ունելոյ յառօրէական թոշակ

իւր

(ա) Յորմէ էլ և իւր անուն, զի Քեչֆ նայիպիէ Բացումն ծածկելոյ :

(բ) Ըսք ոմանց է աղաաաղա՛ն Բաաիս Մեճլա, որ է ճախեր անուն ինչ՝ որ առ արաբացիս ասի զայ, և զմարդոյ որ է 'ի Կարգի իւլէմայից . և առեալ շինի իբր Գոնանակ Բաաիս Տր . չոր յառեւալ և զԲաաու Եա իմ Մեք, Լինի Մեճլանա . որ նշանակէ Տր յեր :

Լեւրեանց : Չորդ Մօնլայք երկոտասան քղքացս Ֆե
շիպէի, սօՖեայի, պօննայի, պէլիզրատու, քիւթաւ
հիոյ, գայսէրից, այնթապու, տիարպէքերու, գօճ
եայի, մարաշոյ, էրզիռումայ, և գըպըրնու :

(6) Գափի կի՛ Գապի : Այս անուն (որ ունի վերոյ
ասացաք նշանակէ Դասաւոր,) է ըհանուր, որով
կոչին նաև վերոգրե՛լ մօնլայք . այլ զնս՛ յորոշումն՛
տաճկական մատեանն կոչէ Գապի՛ պէլէպ . ի՛ր
տաւոր քղքի, և սովորաբար կոչին Մօնլա : Իսկ Գա
փի սովորաբար կոչին դասաւորք ստորին քղքց՛ որք
են փոխանորդք մօնլայից, զորս և տաճկական մատ
եանն կոչէ Քիսար գապէլէրի . սք նստին յամ փոքր
քղքս և ՚ի քղքաղեօզս՛ յորս կարգե՛լ է նստիլ . և դա
տեն զամ գասս ժողովրդեան :

(7) Նայիպ : Իլիգոտ արմբացւոց նշանակէ փոխա
նորդ, և կոչն նք՛ զորս մօնլայք կի՛ գատիք առա
քեն ՚ի գիւղ ինչ թեմի լեւրեանց ՚ի գատել :

Եւ այսպս համօրէն անտիճանք պատճոյ իւրէմայից
յօթն գասս բովանդակին . ուն նաև զաստիճանս մօն
լայութե յեօթն վերածեն այսպս թուելով . 1 Աէյ
խիւլիւլամ . 2 Երկոքին գաղխաքէրք . 3 Ինթանպուլ
գասարսի . 4 Մօնլայք մէքքէի և մէտիմէի . 5 Մօն
լայք շրից քղքց . 6 Մօնլայք ութն քղքց . 7 Մօն
լայք երկոտասան քղքց :

Ի դասս արտաքին իւրէմայից են երկու այլ պա
տիւք՛ որք ոչ են ՚ի կարգս նց . 1 Միսուլէի ստալանի
կի՛ խիսիէար խօծասի, այն է՛ Ուսուցիչ արքայի . որ
ոյ վս գրէ տաճկական մատեանն՛ թէ նախագահ է
ք զնագրիպն (զորմէ ստորև), ք զգաղխաքէրսն,
և ք զվեղերսն, այլ չիք ուրէք պատմե՛լ նախագահ
լինել սք ք զվեղերի աղէմն և ք զմի Ֆթին : Պա
տիւ սք չէ հաստատուն ուն մի Ֆթինն, բայց եթէ
ամանց ՚ի հնումն . զք պատմի վս խօծա սաստէտաին
է՛Ֆէնտի որդւոց հասան ճանի . որ մտկանունք
կոչի Գօճա (իք Մեծ) խօճա է՛Ֆէնտի, որոյ նախ
ուսուցիչ լեալ չէ՛հզատէ սուլգան միւրատին երգի,
յորժամ էր կուտակալ ՚ի մայնիսա գւուի նախ քան
զթիգրելն իւր, տարախըրև թիգրեաց նա՛ խօճայի ստա
լանի կարգե՛լ սք իք Ուսուցիչ արքայի, տեեաց ՚ի
նմին պատուի . և բաց յուսուցանելոյն՛ ձեռնամուխ
եղև նաև ՚ի կառավարուլն թիգրուէ հրամանաւ ար
քայի : Արփալըգ և այլ թոչակ սք որոշին յարքայ
ակոյս կոպմանէ :

(2) Նագիպիւլ էլրաֆ : Նշանակէ Առաջնորդ շերե
ֆայ

Զայ որք են Էմիրք (ա) . կոչի նաև Քէիսի գաւիտ ք
Գնդապետ . սակ գլուխ և գատաւոր ամ Էմիրաց ,
որք են Է համօրէն Յս օսմանեան . և Նեգապէի ք
Նադրիպուիք կի գլխաւորուիք յիւրաքանչիւր քա
ղաքս և յաւանս կարգին 'ի սմէ . 'ի Ժմկս պիտի
ամ յանձն լինի տիրապէս խնամ Սանճաղի շէրէֆ . որ
է ասէն դրօշակ՝ որով քարոզեաց մահմէտ զպատ
գամ իւր :

Յնչ Ժմկս մինչև 'ի Ժմկս երլորրում՝ սուլ՝ պայեղե
տին՝ ոչ գոյր գլուխ և իշխան Էմիրաց . իսկ իբրև
եկն 'ի պրուսա Է Էմիր սուլթանին՝ սէյէխտ ալին
(որ էր հաւ աջդ չէլէպիին) , նա յայնժամ՝ կար
դեցաւ տեսուչ խմբին Էմիրաց , ապա յաջորդեաց
որդի նր դէյնէլապիտին յաւուրս ք սուլ՝ միւրա
տայ : իբրև յաւուրս ք սուլ՝ սոյեղեալի՝ սէյէխտ մահ
մուտ էֆէնտին շրջէր յերկիրս արաբացւոց և սար
սից , առանց առաջնորդի մնացել՝ բոլ՝ սուտ անուն
Էմիրք 'ի վեր երևեցան , ուստի առ 'ի ուղղել զնոսա
'ի դառնալն նր՝ կացուցին զնա պետ Էմիրաց 'ի ժա
մանակս ամ սուլ՝ սէլիմի . սա զառաջինն դրել էտ
'ի հրովարտակի զանունս Նագիպիւլ ելբաֆ , լուեալ
գորով զայս անուն յերկիրն արաբացւոց : Թոշակ
նր զառաջինն սահմանեցաւ 25 փող . ապա յաւելաւ

70 , և օրն օրէ բազմացաւ :

Յարտաքին իւլէմայս գասէ 'տաճկական մատեանն
և զնս՝ որք կոչին Սակիպիֆէնն , ք Հանճարեղք . ոչ
բով խանան զբժիշկս և զբժշկապետն , զաստեղա
գէտս՝ զորս կոչեն Միանէճճիմ , և զՄիանէճճիմ պա
շին պետ նց , զգրիչս գիւճանին , զոր կոչեն Խօճաի
էանի փիւն , որք 'ի կեր առնուն Հինսի բաճաթ , ք
զԹուճանչանս՝ զորոց զձև հնդկաց ասէն գտեալ . 'ի

գործ

(ա) Շէրիֆ որ նշանակէ Մեծապափա , 'ի Բազմաարանն
լինի Էշրաֆ . յայս անան իւլին Էմիրք որք են սերունդս
Քադընէ դափեր Ռէհեմէփին և ալիին , որ էր այր նք . սոքա
'ի սպանալու իւլին Էմիրք , որ նշանակէ Խալան . իսկ յայլ քաղաքս
և մանդ առ արաբոյիս՝ իւլին Սէյէխտ . ք ՏԲ , Պարոն . և
առ պարսիս Ալէզի , այն է՝ Ալիախան . զնախահայր նո
ցա նշանակելով : Կուլին նաև Չէլէպի . որ է Բառ Խուր
գախան , և նշանակէ Ալճային . ծագեալ 'ի Բառես Չալապ
քր Թուրքերէն նշանակէ ԱԾ : 'ի հետոսն Չէլէպի իւ
լին զէֆրս , զիւլեմայս , և զարտայորդիս . այլ քանզի զնի
սովորուի եղև Էֆէնտի անսամբ իւլէլ զնս , անսանս Չէ
լէպի սէֆհախան Բաց եմիրաց :

գործ ածեն և այլառարազ իմն ձև գրոյ՝ որ հոշի Սէյաֆախ :

(Ներքին Յայտ անուն բովանդակին կրօնաւորք իւրեճայտ :) նց որք կոչին ՏերԼու . իսկ մեծաւոր նց կոչի Շէի . և ՚ի բազմաւորահանն Մէշայի , որ ՚ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ Տեր , կրք Աւագ , Պեա , յորոց լինին լը մեծի մասին Ատիոյ ք Բարողէք : Երէքտասան կարգ կրօնաւորաց գլտանին առ նն , կոչեցելք 1 Գաւալէի . 2 Շէմի . 3 Նա գըւալէի կի՛ Նագըլէի . 4 Իւշագըի . 5 Մեւէի . զորմէ տես ՚ի գօնեա . 6 Կեւլէի . 7 Գապիբի , որոց հեղինակն է ապախւլ գատիր կիլանին , որոց գերեզմանն է ՚ի պաղտատ . 8 Րիւֆայի . 9 Սապի . 10 Ճեւ վէի . 11 Պէպէի . 12 Պէթաշի , որոց հեղինակն է հաճի պէրթաշ . 13 Սեւնիալի : Սք ամբին աւնին Թէթէի ք Մեհաստան և Չալի ք Օթեան , ՚ի սրան պօլ , ՚ի շրջակայս նորին , և յայլ քառս օսմանեան արուէ :

Ժք . Բաժանումն Օսմանեան աշխարհին :

Տերուի օսմանեան բիւռէլ է յերիս մասունս Տի . յերոպիա յասլա և յափրիկէ , ուտաի հարկ լինի և մեղ ՚ի զնի՛ն մասունս բաժանել զայտ Տ . որոց գլխաւորքն են երկու : Մասն եւրոպիոյ՝ որ տճ՝ կոչի Ռաւմէլի , և մասն ասիոյ՝ տճ՝ Անաթոլա . որոց իշխեն երկու պէկլէրպէկի : Չերկասին զայտ մասն օսմանեանք բաժանեն ՚ի զնի՛ն Էյալէի որ է Նահանգ , յորում նստին եռ գուղեան փաշայք . Թէ պէտ ոչ ամ՝ եռ գուղեան փաշայուլք կացուցանեն զէյալէի : Չէյալէի բաժանեն ՚ի Ալա , որ ՚ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ Գրօշակ , զոր Թուրքերէն կոչեն Սանճագ . յորում նստին երկ գուղեան փաշայք , որ լը մեղ է Գասառ , յորս զայն քառ ուրան կանի քաղաքն փաշայանիսա՝ կոչեն Փաշա սանճագի : Չիվայն բաժանեն ՚ի Գապուլէի . որ այլով հնչամք կոչի Գալա , և Թարաբանի Գատաւորուի , յորում նստին գատիք յիւլէմայից , զոր մեք կոչեմք Թեճ : Չգատուլուգն բաժանեն ՚ի Նահիէ (ա) , զոր մեք կոչեմք Աիճալ : Սք են անո՛ւանք քառս մի ք զմի փոքրուց ,

(ա) Նահիէ որոց Բաղճաւորականն լինի Նէվահի , ՚ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ Կողմն :

քունց , յորս բաժանի օսմանեան փերումի , այլ են
և զնիս անուանիք հողոյ և կալուածոց , զորս յայսմ
վայրի յիշատակեսցուք :

Հիւսիսեան : Է այն երկիր՝ որ սեփհական ստացուած
է տոհմի ինչ , և տեարք նր են իշխանք , որք պայա
զատեն յորդոց յորդի փնոյն տոհմէ լը ժառանգու
թիւն . նման իշխանուեց՝ որք գտանին 'ի գերմանեա ,
և յայլ կողմանս եւրոպոյ : Բիւմ գտանին այսպիսի
իշխանուիք յանատու 'ի մէջ քրդաց , 'ի փաշայուե
տիարակքիրու , վանայ , և օրաղտատու , յորոց և ու
մանք երբեմն երբեմն ապստամբին 'ի փաշայից , և
մարտ մղեն լը նս :

Տերեպեյումի : Կոչնակէս կոչի այն երկիր , զոր ունի
ժառանգութիւնք ցեղ ինչ որոց փր և զլիաւոր կոչի Տե
րե դէ : Բիւմ գտանին յայսպիսեաց աստի 'ի փոքրն
ասիա , յորոց և ոմանք են ապստամբք 'ի փրուէ :

Խառ : Ըստ ձայնին նշանակէ Սեփհական , որով կո
չին կալուածք կի սրաշտատականք թիւրքուն տիկ
նաց , իմ դատերաց՝ քերց՝ կի հորաքերց թիւրի որք
կոչին սուլդանք , նաև վալիտէ սուլդանին , իմ մօր
թիւրի , նաև կալուածք վեզիրի ազէմին : 'ի մեռա
նիլ վալիտէ սուլդանին՝ խառք նր իմ կալուածք նմին
սեփհականք՝ վաճառին յարքունուստ անխտիր փմցն
այլ 'ի բազմիլ նորոց արքայի որոց իցէ մայր կենգա
նի , զայն փմ կալուածս առեւ 'ի ձեռաց տեարց ա
ռանց ինչ դրամոյ տան մօր թիւրին : Խառք այլոց
սուլդանաց 'ի մեռանիլ միոյն՝ անցանէ յայլ շնորհ
մամբ արքայի . իսկ խառք վեզիրին կարգեւ են ոչ
յանձն , այլ յաթուո նր : Իւրաքանչիւր խառք ունին
տալ ամի ամի սուրս 'ի գանձն արքունի :

Հարեմէյն : Են կալուածք կարգեալք առ երկուս
մղկիթս մէքէի և մէտինէի , որք կոչին Հարեմ . և
երկոճորական անուամբ ըստ լեզուի արաբացոց՝
Հարեմէյն , լի են այսպիսի Հարեմէյն գիւղօրէք ընդ
փմ սահմանս օսմանեան փրուէ :

Օճագլու : Երկիր՝ որոց հաս կարգեւ է կի բոլոր
վին և կի լը մասին 'ի ուճիկ օճագին իմ զօրաց՝ որք
պահապանք են 'ի սահմանագլուի քրքս :

Փերմանլը : Քղք կի գիւղ ազատ 'ի հարկաց կի 'ի մաս
նաւոր տրոց ինչ՝ զորս ունին վճարել այլ գիւղօրէք
և զի 'ի սկզբան անդ դրամով առեւ ունին Փերման
իմ Հրովարտակ արքունի վիմ այսր արտուճուէ , նմին
իրի կոչեցան Փերմանլը :

Վիթիմարի , Չիսիէի , Մալեթեանի , գրեցաք 'ի վերոյ :
Է
ն .

Ի՞նչ • Մասն Օսմանեան Ռաուաճէլի :

Ըյս մասն յարբուանի դիւանագրին դասի զինի մասին անատուրուի . այլ քզի լը կարգի Յագըբուէ նախ և առաջ զԹիքրանիստ մայրաքաղաքն կոստանդնուպօլիս պարտ է ստորագրել որ է 'ի ումէլի, նմին իրի առաջին դնեմք զսա օսմանեան տէրութե, և եկի զանատուրու : Սովորաբար կոչի սա Ռաուաճէլի, բայց ուղղագոյն հնչումն է Ռաուաճի, որ Թարգմանի Երկիր հոռոմոց (ա) : Յայս անուն կոչեն օսմանեանք տիրանա զմասն արութե իւրեանց որ ձգի յերուսա . իսկ առհնրի առեւ լ' կոչեն գրեթէ զամ եւրոպիա, լը որում կցեալ է լը նոյն սահմանի :

Պատճառ այս անունանախոյուն էրկ, ոչ միայն զի այս սահման է երկիր յունաց կի հոռոմոց յորոց ձեռաց առին օսմանեանք, այլ զի մենդ նաև յըլ ք զնն շրջակայ սահման մայրաքաղաքին կոստանդնուպօլսոյ կոչէր Ռաուաճիա, զք զմասն ասիոյ կոչեցին օսմանեանք անատուրի, մն զի նախ քան զնն յոյնք զմասն ինչ ասիոյ՝ որ ասիանէր 'ի հանդիպոյ մայրաքաղաքին, կոչին յայն անուն : Այլ թէ երբ սկսաւ առ յոյնս այս անունանախոյուն բօսմանիոյ՝ է անպատ . զի ոչինչ վկայութի գասնեմք առ արդի Յագիրս բերել մայս 'ի նախին յոյն հեղինակաց . եթէ հաւատաարցութք օրդէլիոսի, եօրնանտ որ 'ի զ գարուն՝ և սօղոս սարկաւագ 'ի է գարուն՝ յիշատակեն զայս անուն . այլ երկոքին ևս բնակիչք են ի զալիոյ և ոչ յոյնք : Արցնիս անյայտ է սահման տարածուէ նր, թէ

(ա) Զի Իլի կի Իլի նշանակե Երիթ, Աշխարհ . և Ռաուաճ նշանակե Հոռոմ . նմին իրի մայրաքաղաք Տարսիսն է անունընալ ասե 'ի Բաուէս Ռաուաճ և Իլլին . ըսք մեզ ճեւշէնք . յոր անուն յոյնք ինչն դագո իւրեանց : Արցնիս մայրաքաղաք և աշխարհագրութիս արագրեալ 'ի գոռոմին 'ի 1788 զՌաուաճիա սարագաբանէ Ռաուաճ էլենիդէրա :

Թէ զորչափ ինչ սահման կոչէին ուսմանիա, օրդէ լիոս վն երկուց վերոգրեւ մատենագրաց գրէ, Թէ զԹրակիա կոչեցին յայս անուան. իսկ սէլտէն 'ի խօսիլն զճագմանէ եւտիքէսի ասէ, Թէ ուսմանիա անուամբ իմանային 'ի նախնուսն զամ երէկերն, որ էր չէ արուբ յունաց կայսերաց՝ յեւրոպիա, յասիա, և յափրիկէ: Առ արդի Տագիրս և Տացոյցս՝ առ որս յաճախ 'ի գործ ածի այս անուան, ուսմանիա կոչի իբր 'ի բիւսն Թրակիայն. սակայն մարգինիէ քզի զուսմանիա ամենեւին նոյն անու չէ ուուձէլի անուան օսմանեանց, գրէ՝ Թէ ուսմանիա կոչի՝ նախ՝ այն ամ 'ե երկիր եւրոպիոյ՝ որ է չէ տերու թէ օսմանեանց. 'ե կիք մասնաւորապէս՝ Թրակիա, պուլկարիա, մա, 'ե կեգոնիա, Թէսսալիա, յունաստան, և այլ ինչ ինչ 'ե սահմանք ||: Արով իմանալ կամի զսահման պէյլէր պէյիին ուուձէլի:

Այս մասն օսմանեան գրէ Թէ յերկր կողմանց ևս պատեւ է ջրով. 'ի միոյ կողմանէ և եթ ունելով ըզցամաք. յարևելից՝ ունի զտեաւ ծով և զարշիբելա գոս, 'ի հարաւոյ՝ զմիջերկրական, յարևմտից՝ զազրիական: Իսկ չէ կողմն ցամաքին՝ յարևմտից ունի զոսպրավէնէտիկ, զտալմացիա կայսեր, զխոուձաթ. 'ի հիւսիսոյ՝ զըլաւիա, զմաճառա, զգրանսիլլանիա, և զէհաստան. նոյննչս և զայն մասն լէհաց՝ որ այժմ էանց չէ արուձաթ ուուաց. յարևելից՝ յառաջագոյն ձգէր մինչև 'ի ծովն ազադ. 'ի միկս ք սուլ՝ մուս դաֆայի մինչև 'ի գետն տնեբեր, իսկ այժմ՝ մինչև 'ի գետն տնեպէր կի գուուրա. յայսմ կողմանէ ևս սահմանակից իւր ունի զուուս:

Տարածուի այսր մասին առեւ և զգրուում 'ի միասին, հասանէ լը պիլինկայ իբր 'ի 10544 քառակուսի մղոն Տագրական: Բնակիչք սր են զնիչն ազգ, տաճիկք, հայք, յոյնք, հրէաք, պուլղարք, սըրֆք, պօսնացիք, առնավուտք կի ալպանիացիք, մանեացիք, Թաթարք, և ուրաչք. լը պէսպէս ազգաց պէսպէս լեզուք 'ի գործ ածին, այլ սփռեւ լեզու հասարակաց է տաճիկականն: Երևելի գետք այսր մասին լը այժմեան վիճակի են երկու՝ որք յանգին 'ի սեաւ ծով, ք գուուրա և դունաորք բիւս և մեծամեծ վտակս չէ ունին 'ի սահմանի օսմանեանց. իսկ գետք որք անկանին 'ի միջերկրական ծով՝ չեն յնջին կարգի:

Օր սր առ հարկ առեւ է առողջ, նախ իրի բիւս քուք գտանին որոց բնակիչք են առողջք կայտարք և կորովք. օգ ծովեզերեայ կողմանց մեծ գ արշիբե

լակեան կողեաց յոյժ բարեխառն, խակ 'ի հիւսիսա
 կողմանս ցամաքին՝ ուրեք ուրեք պ'ի պուղտան, ցըր
 տուին է սաստիկ ժանտախտն յաճախ է յայսմ՝ մասին
 ուն 'ի մասին ասիոյ, մենդ թէ ուրեք ուրեք 'ի ամա
 առաւել թուի յաճախել ք 'ի նոյն : Եթէ լն օրինի
 ծաղկել էր 'ի ամա երկրագործուի, որոյ խափանելչք
 են հարստահարուիք իշխանաւորաց, և ասպատա
 կուծի աւազակաց, ևն, անթիւ լինէր բերք և վա
 ճագք բեղմնաւոր Տիս . 'ի վրայս ամի 'ի հիւսի
 սակողմանս՝ առատուի է ցորենոյ և այլոց արմատաց,
 ընտանի և վայրի անասնոց, որք են ձիուրջաւ խաչն
 ընտիր . առատեն անդ կոզի պանիր ճարպ, նոյնպէս
 և արօտք և անտոտք . իսկ 'ի հարաւակողմանս՝ ա
 ռատուի գինւոյ, ձիթոյ, և այլ ազգի ազգի պատ
 ոճական պտղոց զորս յիւրեանց տեղիս յիշատակես .

ցուք :

Երրորդեան աշխարհագիրք զուռմէլեան մասն բաժա
 նեն 'ի նահանգս՝ որ ոչ 'ի գործ ածի առ օմանեանս .
 լն այսմ պիշինկ Տագիր բաժանէ նախ յերկուս մա
 սունս, ան 'ի նահանգս որք լն ամի են լն տրուք օման
 եանց . և ք 'ի նահանգս հարկատուս . ապա զառաջին
 մասն բաժանէ ան 'ի Լիւրիկէ օմանեան, յորում գնէ
 զմասն ինչ Խուվաթու, զմասն ինչ Տալմացիոյ, զՊօս
 նա, և զՍերվիա . ք 'ի Պուլզարիա . ք 'ի Ռօմանիա .
 ք 'ի Անավուտլուգ յորում գնէ զՄակեդոնիա և
 զԱլպանիա . Ե 'ի Թէսսալիա կիմ 'ի Եանեա, ք 'ի
 Լիվաթիա, է 'ի Մօռա : Իսկ զեկրդ մասն բաժա
 նէ ան 'ի Վալաքիա որ է ուլահ, ք 'ի Մօլտավիա որ
 է պուղտան, և ք 'ի պէսպէս Թաթարս, յորում
 գնէ և զԳրոքմ, և այսպէս առհասարակ զուռմէ
 լին բաժանէ 'ի Գ քուս, ինչ ինչ շիտթուծիս ընդ
 մէջ մուծանելով, զորս քննօրք կարգի բաժանման
 նր կարեն իմանալ :

Յետ կուիլեւմսի սանսոնի՝ պիւֆֆիէ և լանկէ
 բաժանեն զայս մասն յերկուս, 'ի հիւսիսային և 'ի
 հարաւային . պիւֆֆիէ զհիւսիսայինն բաժանէ ան
 'ի Ռօմանիա, ք 'ի փոքր Թաթարս, ք 'ի Մօլտա
 վիա, ք 'ի Վալաքիա, Ե 'ի Պուլզարիա, ք 'ի Սեր
 վիա, է 'ի Պօսնիա, լն 'ի Խուռնաթու, լն 'ի մասն Տալ
 մացիոյ : Իսկ զհարաւայինն զոր և կոչէ յաւաստան,
 բաժանէ ան 'ի Մակեդոնիա, ք յԱլպանիա, ք յԻ
 բիսոս, ք 'ի Թէսսալիա, Ե յԱքայիա, որ այժմ
 կոչն ասէ Լիվաթիա . ք 'ի Սեկրօբօնդէ կիմ յէպի
 պօզ կողին՝ հիմայլ արշիբէլակեան կողեգք . և է 'ի

Մօռա, որով առ հասարակ լինին չէր ժող : Հա՛մ
մաճայն սմին դնէ և լանկէէ միայն 'ի կարգին տար
բերելով, և զհիւսիսայինն 'ի ժառ չէր բաժանե
լով . վն զի զՊէսսարապիայն այլ դնէ 'ի փոքր թա
թարաց, և յաւելու զՄուրլագ, որ ըստ ոմանց է
մասն խովածու : Մառդինիէ զյուճաստան բաժա
նելով յայժմեան է չէր, զոսմանիայն դնէ 'ի նմ,
զոր պիւժֆիէ և լանկէէ (նաև պիշինկ) եղին ար
տաքոյ յուճաստանի, 'ի հիւսիսային մասին ուսմէլիէ
դնելով զոսմանիա և ոչ 'ի հարաւայինն, որ միայն
կոչէր յուճաստան ըստ նց . իսկ զԻբիոսս դնէ ընդ
ալլաանիայիւ, զԹէսոսիայն ը մակեդոնիայիւ . և
փխկ զ չէր զնէ զԿիրիա կղզին : Եւ ապա նաև
զօսմանեանց բաժանումն դնելով, զնոյն յուճաստան
բաժանէ յերկուս փաշայուիս . ի Սօֆիայն, յոր
մէ զկնի անջատեցաւ ասէ մօռան . բ 'ի Սահման
գափուտան փաշային :

Ըստ այսմ են և բաժանմունք այլոց Յագրաց և
Յացուցից՝ որք գրեթէ սակաւուք տարբերին 'ի
միմեանց, հմ 'ի կարգին և կմ 'ի թիւն . յորմէ մարթ
է իմանալ զնոճող ծանօթութիւն զոր ունին վն օւ
մանեան սահմանաց, և զչիթութիւն զոր 'ի մէջ բե
րեն նոյն բաժանմունք . զի 'ի նն են չէր ինչ նորք,
չէր ինչ որ 'ի գործ ածէին 'ի միջին գարու (ուր
ասեն), ք 'ի Բիկս քրիստոնեայ կայսերաց մէնգ թէ
'ի Բիկս վերջանալոյ նց . և են չէր ինչ որ 'ի գործ
ածէին 'ի հին գարու . ք 'ի Բիկս հեթանոսուէ յու
նաց գլխովին անծանօթ օսմանեանց : Եւ այսպէս
յերկուց զնոյն Բիկաց և յերկուց բաժանմանց՝ իբր ինք
նահնար մի բաժանումն հաւաքել յարմարել է վն
առաջիկայ Բիկս յորում տիրեն օսմանեանք . այլ
այսպիսի բաժանումն չիք ոչ այժմ, և ոչ յառաջ :
Յարքունի դիւանագրին օսմանեանց՝ ուսմէլին բա
ժանի 'ի է նհնգս, որք կոչին աճի՝ Էյալէի ը այսմ
կարգի . Սօֆեա, Պօսիա, Օզու, Բէֆէ, Մօռա,
Կիրիս, և ճովային սահմանք գափուտան փաշային :
Այլ 'ի սցէ զԲէֆէ՝ որ է 'ի գըրըմ ցամաք կղզին,
քզի առհնրի ը օտար տրուք էանց, 'ի բաց թող
ցուք աստանօր, այլուր յԹին ուսուաց զայն ստե
րագրել . իսկ զնհնգն Օզու քզի ը մասին միայն
եանց ը տրուք ուսուաց, բովանդակ յայսմ Յի
ստորագրեցուք, յորում անկանի մեծ մասննր, առ
'ի ցիւռեկտէլ յերկուս զստորագրութի մի և նոյն
նահանգի : Փխկ բէֆէի յաւելցուք զնհնգն Ուլաս

Պաշտան • որոյ գոլով երկիր հարկատու , 'ի բրիտ
տոնեայ իշխանաց կառավարեալ և ոչ անմիջապէս
հապատակել ի բրե զայլ նէնգս , ոչ դասի յարքունի
դիւանագրին 'ի կարգս այլոց նէնգաց : Աւրոյն ստո
րագրեացուք և զՍտանպօլ հիմ իւրով վիճակաւ
իրր առանձին իմն նէնգ • որոյ գոլով արտաքոյ այլ
ամ նէնգաց , և տիրող և գլուխ նց , ոչինչ յիշատա
կի յարքունի դիւանագրին նէնգ և դաւառ նր • Ը
այսմ կարգելով զամ :

- Սփանպօլ •
- Մ • Սօֆիա •
- Ք • Պօսնա •
- Գ • Օսնա •
- Դ • Ուլահ Պոպուսն •

- Է • Մօսա •
- Զ • Կիւրի •
- Ը • Ծովային սահմանք գախու
քան ի ալային •

Չայս ամ մի Ը միողէ յառաջիկայդ ստորագրեա
լուք բաժանելով 'ի դուս' որք ամի կողին Լիւա կի
Սանճագ , և զդուսն 'ի թեմս աճ' Գապուլէթ , Ը կար
գի դիւանագրին , առնթեր դնելով իւրաքանչիւ
րոց և զհին անուննս՝ զորս հնար եղև գտանել ,
նաև ստորագրելով զայնոսիկ հին և նոր նէնգսն ,
յորս բաժանեն այժմեան Տագիրք և Տացոյցք եւ
րոպեանց զուռմէլին • ուր զի ընթերցողք մի ամե
նեին անճանօթ բերցին յՏացոյցս նց՝ որ սիսելէ
'ի ձեռս ամցն :

Ստանպօլ :

Վիճակի սր անկանի արքայանիստ քղքն , և ամ
գիւղորէք աստի և անտի նեղուցին , նաև ար
տաքոյ նորին գիւղորէք ինչ • այլ մեք յայսմ վայրի
ստորագրեացուք միայն զքղքն , զարճարճանեայս
նր և զգիւղորէս՝ որք անկանին միայն 'ի ուռմէլի •
'ի մասին ասիոյ ստորագրելով զմնացեալս :

1 • Արսն :

Բարբառ ուսմաց կոչի Սփանպօլ , ուղլագոյն ևս
Իսխանպօլ կի Իսխանպուլ , որ է արաւաղուի կի
ստառադարճուի յունական անուննս Իս Գին պօլին •
որ Թարգմանի 'ի քղքն • քղի յոյնք Ը հռոմայեցւոց
լոկ

լոկ ֆղք կոչեն նաև մինչև ցայժմ զկոստանդնու-
նիցոլիս : Ի բառէս իսթանպոլ՝ յարմարեցին զանունս
Խալափոլ : որ թարգմանի իբր Առատուի Բազմու-
հաւատացեւոց , և զայս յարմարուի անունն՝ ար-
բահամ Թմկակից առման ֆղքիս՝ սայ ֆաթիհ սուլ-
մէհէմէտին :

- * Փոխեաց զանունն՝ Խալափոլին ,
- որ Ի ֆղքըն՝ թարգմանին :
- Ասաց Խալափ ոլ կոչեացի ,
- որ Բազմուլի՝ սառկաց սաի || :

Չսոյն անունս Խալափոլ ի սուլ՝ մուսուլման Էտ
գրուեալ ՚ի գրամս : Ի գիրս տաճկաց ՚ի հրովարտակս
նաև յարժաթի գրամս ինչ՝ կոչի Գուստանդինիէ , որ
է տառադարձուի անունն կոստանդինոսի , իբր
Քաղաք Խալափանոսի : Կոչի նաև Պէլաքի քայտիկ ,
թերևս զի ՚ի բարբառ արաբացւոց նշանակէ ֆղք
գեղեցիկ , կի՛մ զի տառքն քուցանեն զճգրիտ թուա-
կան տաճկաց , յորում առաւ ֆղքն : Բազում ան-
գամ կոչի նաև Ալիբանէ , որ ՚ի բարբառ պարսկեց
նշանակէ Սեամ , իբր կամելով սակ Սեամ կի՛մ Իսուան
տրուէ , ունկ առ մեզ ՚ի հնումն թիւրանխառ գուռն
կի՛մ Արքունիքն կոչեր Ոստան :

Հին անունք ֆղքիս են յն՝ Աիլանդին լա՛ Պիլան-
դինոս լը մեզ Բիւզանդինոս , ի՞նչ է տեսանել առ խոր-
ք . 85 . որ առ զազարայ գրի Բիւզանդինոս : Այս
պէս կոչեցաւ յանուն Աիլասայ (ա) յետ շինելոյ նր
զայս ֆղք , բայց յիջադոյն լը պլինիոսի կոչեր Աի-
կոս (բ) , որ յիշատակի նաև ՚ի լատին իւլիանդիս գա-
ւառաց հռոմայեցւոց (գ) . ուր ՚ի ստորագրութե
թրակիա իւլիոսի այսպէս գրի : * Էւրոբա , (որ է
• իւլիոս փոքր .) յորում Գոստանդինոս Բուլիս , որ նախ
• Աիկոս ասացել , կի՛մ Պիլանդինոս || : Չայս անուն
ընկալաւ թերևս ՚ի Աիկոս գետոյն , զոր գետինոս
գնէ մերձ ՚ի ստանպոլ , ունկ և մերս զազար , առ ո-
րում գրի Աիլաք :

Ի սկիզբն ի գարուն կոչեցաւ Աիլոսինիա ՚ի կայսեր
Է 4

(ա) Աիլոս Աիլասայ փոքրի ճան ինչ էր Ռայն աշխիւնս
սփանպոլուս . քէս լը այսք սփորն ՚ի գլ 13 Պարսոսէ քա-
ղաքիս :

(բ) Սուլիոս համառօպիւ պլինիոսի՝ զհրոճանդանն ուր լին-
նեցաւ Բիւզանդինոս ջոշանէ իւլիոսու Աիկոս :

(գ) Այս ջոշայի գաւառաց յաւառս Բիւզանդին համարի ա-
բարեալ :

րէ անտոնիսոսէ քարաքալայ (ա) : Ի սկիզբն ք դարուն յետ շինելոյ և քարձակելոյ մեծին կոստանդիանոսի ընկալաւ զհռչակել անունս Գծնդանդի նօթօլիս . և մեզ Կոստանդնուպօլիս . Կոստանդնուպօլիս, կիմ ուղղագոյն ևս տառադարձու թիւ Կոստանդնուպօլիս, ուր գրի 'ի հին ձեռագիրս ինչ, որ թարգմանի Կոստանդիանոսի քղբ . զորոյ զառաջին յիշատակու թի 'ի մատանս օրինաց թէոգոսի է տեսնել : Նոյն կոստանդիանոս օրէնս սահմանեաց կոչել զայս քղբ Երկրորդ Հոսմ, ուր գրէ սկիւրտ . զայն օրէնս եւ գրոյմել 'ի մարմարիոնեաց սեան 'ի Սիւրա տիգիօնին, որ էր մերձ 'ի ձիաւոր արձան նորին կայսեր, այլ կոչեցին Նոր Հոսմ (բ) : Եւ և վկայելոյ Փիլոսոփոսոսի, և նիկիւսորոսի, կոստանդիանոս կոչեաց զայս քղբ Լա'նակ Ալմա Ռօմա, իբր Մեծաշուք Հոսմ : Եւ և ոմանց 'կոչեաց նակ Ալմա Ռօմա, զորմէ ստորե :

Առ թէմիսդիոսի կոչի Ալմա Ելեան Հոսմ, առ սէնադօսի և առ բրիտիանոսի Կոստանդնուպօլիսն Հոսմ : Առ վալտամոնի և այլուր 'անուննի թագաւորական քաղաք, որ 'ի գիրս մեր կոչի թագաւորեալ, նակ թագաւորական (գ) . վս զի կոստանդիանոս սահմանեաց վս քղբիս լինել թագաւորական ան աղգաց : Բայմ որեք կոչի Մեղալի Բուլիս . կիմ միով անունմբ Մեղալի Բուլիս, ք է Մեծ քղբ : Եւ սերի և թէմիսդիոսի կոչեն Գալլիբուլիս . որ թարգմանի Բարի քղբ :

2. Իերթ, Պարիսոյ, և Մակագրուիէր որ 'ի Արաշ նորս :

Վառուցել է այս քղբ 'ի լեզու ինչ հողոյ Եօթնաբլուր 'ի ձև անհաւասար եռանկիւնի, որոյ մի կողմն միայն է 'ի ցամաքի, իսկ մնացել երկոքին կողմանք՝ առ ծովու . 'ի հարաւոյ՝ ունելով զմարմարա ծովն . 'ի հիւսիսոյ՝ զիւր նւէնդիստ՝ որով բաժանի 'ի գալադայու . յարևելից՝ զբերան նեղուցին սեաւ ծովու՝ որով բաժանի յասիայէ . իսկ յարևմտից՝ զցամաք : Եւ այսպէս գրով անկել 'ի ծայր եւ

(ա) Տէն և Լո այսր 'ի Գլ 13 Պարմոնէ քաղաքիս :
 (բ) Ալյուպիս իուէն թեոգոսիս . Երկրորդ ժողովն ընդհանուր . Գրիգոր նաղիանդեցին . Պողոս սիւնիկեդիարիս . և մեր Խորենի Բ . 85 :
 (գ) Չոր օրինակի ի պիտանել առ լասալի վերջոյն :

եւրոպիոյ, սահմանակից ասիոյ (ա), ի մէջ սեաւ
 և միջերկրական ծովու, մերձ ՚ի միջին կէտ ցամաքի
 վերին կիսագնաոյս, գովել է դիրք սը առհնրկ ՚ի
 հին և ՚ի նոր մասենագրաց իբրև առաւել ընտրե-
 լագոյն ՚ի մէջ համօրէն Յի : Երջապատ նը իբր 13
 մղոն լը ճիւղիոսի՝ որ է ճշգրիտ . իսկ միանգամայն
 առել և զէյեռուլ՝ որ է արոճարձան նը, լը ոմանց
 16 մղոն, լը այլոց 18 :

Պարիսպ ցամաքակողման է ամրակառոցց և կրկին
 մի ք զմի բարձր, ներքին պարիսպն լայն է առա-
 ւել ք զ20 ոտնաչափ լը ճիւղիոսի . իսկ արտաքին
 պարիսպն կիսով չափ խոնարհ է ք զայն . միջոցն
 որ ՚ի մէջ երկուց պարսպաց՝ է 18 ոտնաչափ . առ-
 պարսպաւս է խրամ լայն 25 քայլ . որմնապատ աս-
 տի և անտի, որոյ որմն ՚ի կողմն քղքին գոլով բարձր
 ք զխրամն, երբեակ համարին յոմանց նովաւ հիճ
 պարիսպք քղքին : Այս խրամ գոյր և յնջ Ժակաւ
 ուղ յայտ է նաև ՚ի պատկերէ քղքին առ տիւքան
 ժայ՝ նկարել յնջ ք զառնուլն օսմանեանց ՚ի 1422 :
 Այսպէս զատուցեալ գոլով դիրք ստանալու ՚ի
 ցամաքէն, ոչ անդէպ կողի կոչի յասողկայ և ՚ի զա-
 զարայ թղթ՝ 13 . ՚ի գրեւն վն մեծին կոստանդիա-
 նոսի * Այնչ վեհերէր վն օգտակարու թե կողոյն,
 + վն զն շրջափակել յամ կողմանց ծովածիրէր տե-
 + ղին . բայց խուճ ինչ ցամաքայատակ ճննիճ առանց
 + շրջագայուէ ջրոցն՝ որ ելանէր յարևմուտս կոյս
 + քղքին . վաղվաղակի զձեռն ՚ի գործ արկել լտայր
 + հրաման հարթել զբարձրաբերձ զբլուրսն՝ որ ՚ի
 + ներս ՚ի կողոյն էին || : իսկ այժմ այս խրամ
 լցել կայ հողով առաւել ք զկէս բարձրուի, և ՚ի
 պարտեզ փոխել . ՚ի վր ունի բարակերտ կամուրջս
 5, առաջի 5 դրանց քղքին :

Պարիսպք մնացել երկուց ծովակողմանց են խո-
 նարհ . նւհնգատին կողման՝ հեռի է ՚ի ծովէն իբր
 50 քայլ, ուրէք յաւէա և ուրէք նոճաղ, լի առան-
 ձին և հնրկաց շինոճածովք . իսկ որ ՚ի կողմն մար-
 մարայի՝ լը մեծի մասին է առ ծովու՝ բազում ու-
 րէք ժայռս ունելով առընթեր արկել լը դէմ բռնու-
 թե ալեաց, որ անհնարին բաղխէ ՚ի սաստկանալ
 հարաւային հողմոյ : Բազմուլթք աշտարակաց ամ

E 5

բացել

(ա) Վն սահմանախոսի պարք է իմանալ և կէտն ընտրի՝
 շողքն երէնիոյ յասելն . * Չոր իսպանդէա Ռաֆատորի,
 + շինեալ ՚ի սիւրբի տախտի || :

բացել կան պարիսպք քղքիս յամ կողմանց լա հին
 շինուածոյ . զորոց զթիւ ձեռագիր ճիհաննիւմայն
 է մեծ և է փոքր՝ դնէ 225 . Իսկ պօնտէլմօնցիոս
 որ զըջապատ քղքիս 18 մղոն դնէ , 394 աշտարակս
 թուէ , զիւրաքանչիւր կողման զաշտարակս և զմղոնս
 մի առ մի՝ ի հաշիւ արկանելով , յորմէ աւնու և մէ
 լէ դիոս , որ չէ ճշգրիտ (ա) :

Ի հին աշտարակաց բլմ ուրեք յիշատակի առ նախ
 նիս աշտարակն Անճա ՚ի այլման սերային , կոչեցել
 յանուն միքայելին Անեմայ՝ որ բանտարկել մնաց
 ՚ի նմ , սակս դաւաճանուէ իւրոյ լըդմ ալէքսիսսի
 կոմսննոսի : Այժմ երեւել է աշտարակն համակ
 մարմարիոնեայ Մերմեր գուլե անուանել ՚ի ծովա
 ծայրն եէտի գուլէին : Իսկ աշտարակն այն՝ որ էր
 ՚ի մէջ ծովու , և կոչեր յոմանց յանուն Վելիսարիոսի
 զորապետին յուստինիանոսի կայսեր , այժմ է յետ
 կոյս փռան հացագործի՝ որ յարտաքին կողմն աը
 շարը եէնի դափուսիին , ուրանօր էր ծովածոց մեծ ,
 բայց ք սուլ՝ մուսգաֆայն լցեալ ՚ի հողոյ լալէլի
 մկլթին իւրոյ , և բարամբ և մեծամեծ ժայռիք
 զծովէզրն ամրացուցել , վաճառեաց ՚ի բնակուծի
 բրիտանոնէից . յորում ոչ կարեն բնակիլ տաճիկք (բ) :
 Այս աշտարակ կոչն այժմ Փափազ գուլէսի , զի
 մինչէ էր լցել ծոցն հողով , քահանայք ոմանք հայոց
 առ աշտարակաւս խեղդամահ եղեն ՚ի ծովու լա
 թոռակալի պատրիարզի քղքիս , որ էր յայնժամ
 դաւիթ :

Չառաջինն լարձակեաց զստանալու մեծն կոստան
 դիանոս 15 ասպարիզօք (որ առնէ իբր 2 մղոն ,)
 անգր ք զհին պարիսպ բիզանդիոյ հիմնարկեալ
 պարիսպ նոր ուր գրէ զոսմոս . և մի լա միջէ որո
 չէ կողինոս զըինեալն ՚ի նմ : Ասա իբրև լցաւ քա
 ղաքն բազմուք բնակչաց , անթեմիոս թիբահայրն
 մինչ

(ա) Վա Բուոյ և Բարձրաւիւ ապարակաց՝ թէ ոչ առաւել
 լափոյն կանուցի փեղէկուսի , իարև հայել ՚ի Ճիւլիս . Կոս
 փանդնու՝ գիրք 3 . գլ . 19 . և ՚ի փեռանթ . Կոստանդ
 գիրք 3 . թիւ 13 :

(բ) Քրիստոնէայտ աստանօր բնակեալս՝ որք ըստ Ռեթի Տա
 սին էն յագփես հայոց , և սակառ ՚ի յոմանց , անին և զայս
 արփոսնուի , զի զստանս իւրեանց իարեն շինել Բարձր որաթ
 և կամ իցեն , անխա ՚ի դափաարեն : Ռայն թէ որացիտ մի
 քիդրիմոսի : Ունին և առանկին պակասանս որք շըլին
 գիւլերայն ՚ի պոռաւսի կրտեհի :

մինչդեռ փոքրն թէոզոս մանուկ էր, զառաջին պարիսպն ցամաքակողման քակել, նոր պարիսպ ըարձակագոյն սկսաւ շինել 'ի 413, 'ի մէջ երկուց ամսոց կատարել. այլ 'ի 447 բլմ կողմանք նորաչին պարսպաց կործանեցան յերկրաշարժութի հոգ 57 աշտարակօք. և 'ի նմին ամի շինեցան վերակացուք կոստանդին կիւրոսի քղբապետին, եղեալ կրկին մակագրուի յունական, զմին յոսկի դուռն, և ըզմիւսն 'ի դուռն քսիլոդիրդոս, և կոչեցաւ այն թերուսեան պարիսպ :

Հերակլ կայսր ևս առաւել ըարձակել զպարիսպն ցամաքակողման՝ պարսպափակ արարնաւ զարճարձանն Էպիփոնոս՝ որ է կողմն էյրի դափուին, և ըզվլայէրնեան տեղիս՝ որ է 'ի կողմն այլան սերային, առ անբոյթ կացուցանել զնն 'ի ստեպ արշաւանաց աւառնաց կմ հոնաց. այս պարիսպ հերակլեայ կոչեցաւ Պարիսպ վլայէրնեան : 'ի 750 յաւուրս ք լեոնի իսավրացոյ՝ պարիսպն թէոզոսեան դարձել կործանեցաւ կմ խախտեցաւ յերկրաշարժութի. զոր անդրէն շինեաց նոյն լեոն. իսկ հայկազունն լեոն է իմաստասէր որ 'ի սկիզբն թ դարուն՝ առաջի վլայէրնեան սրարսպին կանգնեաց այլ եկի պարիսպ հոգ ըարձակ խրամաւ : Այլ թէ ո շինեաց զեկի պարիսպն համօրէն ցամաքակողման (որ դոյր նաւ յմջ ք զառնուլն լատինացոց 'ի 1204,) շիք որոշակի գտանել 'ի գիրս :

Այս ամեն շինուիք ցամաքակողման. իսկ զպարիսպ ծովակողման նորոգեաց նախ փոքրն թէոզոս 'ի 439. յետ նր արսիմարոս կայսր, կմ մանդ արգէմիոս՝ որ յետ սահաւուց թիբեաց, ուն գրեն թէոփանոս և զկնի նր կեդրենոս : Իսկ թէոփիլոս կայսր որ 'ի սկիզբն թ դարուն՝ զխոնարհ պարիսպս քակեալ, զխախտելն 'ի պատճառս սառուցից՝ որ եղև յաւուրս կոստանդին կոպրոնիմոսի, շինեաց պարիսպս բարձրագոյնս : 'ի ժի դարուն նոյնպս բարձրացոյց զպարիսպս ծովակողման միքայել բալէոլոկոս. նաև կրկին պարիսպս կանգնեաց ասէ բաթի մէրէս ը պարսպաց ցամաքակողման. յաջորդ նր անդրոնիկոս բալէոլոկոս նորոգեաց զպարիսպս ոչ միայն ծովու՝ այլ նաև ցամաքի, ուն գրեն գրիգորաս և նիկիփ՝ կալ' :

Յետ գրուելոյ Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտին զատանալ, և 'ի շինել զնոր սերայն՝ միանգամայն նորոգեաց և զպարիսպ քղբին. դարձել նորոգեցան կողմանիք

ժանք ինչ յաւուրս ք սուլ՝ պայէղտի: Իսկ 'ի հիծ' 1045 (1635) մինչդեռ ք սուլ՝ միւրևառ էր 'ի պատերազմին ընկանու, պայրամ փառայն որ գայիմմա գամ էր յայնժամ, անդրէն կորոզեաց. ք զի քանդեալ էր ուրեք ուրեք, և ներքոյ և արտաքոյ ծագէ 'ի ծագ առ հնրկ սպիտակացոյց կրով. յետ նր 'ի 1655 վէղեր ք սուլ՝ մէհէմմէտին պոյնի էկրի մէհէմմէտ փառայն ընէլ զտիրել էւրոպացոց 'ի վր պողաւ ստային և լիմնեայ՝ զպարիսաւ ծովակողմանն առ հնրկ ետ սպիտակացուցանել կրով. զմտաւ անէլ զի թէ նւէնդէս թնամուոյն յանկարծ յար ձակեացի մինչ 'ի ստանսպոլ, նոր և ահաւոր երևեց ջի. հրամայեաց նաև կործանել զնո՛ շնոնճաւ տանց որք 'ի վր պարսպին՝ սկսել յախու գափուէ մինչ 'ի եէտի դուլէն. որով ահ էարկ 'ի քղբացիս, և պատճառ ետ քազմաց մեծատանց փախել 'ի քղբէն պատրոնակաւ ուխտագնաց լինելոյ 'ի քեապէ:

Մինչև ցայժմ՝ 'ի վէմն աշտարակաց ինչ մենդ որ առ մարմարա ծովու՝ և 'ի ցամաքակողման՝ երևին անունք ոմանց կայսերաց՝ և գտանին յետագայ մակագրուիրս:

Աշտարակ Ռեփիլուսի կայսեր:
 Աշտարակ Ռեփիլուսի և Տրաշէլի կայսերաց:
 Ռոսմանու խնգնեաց զայս աշտարակ նոր և մեծ:
 Չայս աշտարակ զոր Բանասնի ծովու էր գապալեալ, 'ի հիմն իստոյ Չասիլ կայսր, (որ է հայկազուն մակեդոնացի անուններէ):

Նորոգեցաւ 'ի Ժնն ճանաւելի կայսեր յամն 6672 (ք 'ի 1164) յինքիգրիտն, 12:

'ի ցամաքակողման յըջին աշտարակի զկնի մերմէր գուլէին գտանի գրեւէ. Աշտարակի Չասիլ և խոսանդիտն, և ստորև խաչ, 'ի չորեքսին անկիւնս ունելով զչորեքսին տառս Նիգա, որ է Յաղթեալ: Յայլում աշտարակի նոյն կողման՝ գրեւէ կայ: Յնհաննա Բալուլուսի:

Չայս ամ մակագրութիս զորս մէք համառօտելով բերայք, ունիս գտանել առ վհէլէրայ, և առ սրօնիօսի. զորս և հաւաքեաց պանտուրիոս 'ի իք հաբուղանդարանին, տես զզնդն մակագրութիս և 'ի ճնայհորդուէ տուսայ 'ի զ հտ. գանձարանին յունաց կոնստանդնուսի: Իսկ 'ի վր դրան մէվէվիսանէ էէնի գափուսիին՝ ուր են երկու սիւնք սպիտակ կճեայք առ 'ի վեր ունիլ զկամարն, է լատին մակագրուէ, յորում գրեւէ կայ, թէ՛ Հրամանաւ թէն դր.

դոսի՝ հաստանդինոս զայս պարիսպ հաստատեաց,
որոյ շինուել ոչ տեւեաց զամիսս երկուս :

Են և այլ մահադրուելք՝ որոյ ընթեռնուել դժուա-
րին գոլով սահս քղքահան պոճոաց, և կի՛ փակել
գոլով՝ ի մէջ շինուածոց, զի է պարիսպ կողմանն
որ առ նւհնգատիւ՝ անյայտ կան մինչև ցայժմ (ա) =
Էին և մահադրուելք ինչ յիշատակելք յոմանց՝ ի
հին և ՚ի նոր ճննչորգաց, որք բարձել և եղծել
են այժմ. յորոյ զմին որ էր ՚ի վր դրան պաղծ
գափուսիին՝ յանցել դարու բարձին :

Ի տեղիս տեղիս երևին ազուցելք ը պարիսպն
մարմարիոնեայ խաչք. և ՚ի յիսքելէէ շաթլատը գա-
փուին մինչև ՚ի ֆէնէրն (բ) ՚ի կողմն սերայ պուս-
նիին երևին ՚ի պարիսպն անդ դռնաձև տեղիք
սեանց, խարխաբ ՚ի մի դիժ, և ՚ի վերին կողմն
պարսպին՝ երրեակ կամօրք ՚ի ձև պատուհանի, և
երկու առիւծք աստի և անտի, որք են մնացորդք
ինչ շինուածոց ՚ի նաւամատոյց անդք պալատանն,
որ կոչեր Լիֆն, զի՛ Նահնգիստ պալատան, կի՛ Սը-
քունի Նե՛ճրն, և կի՛ Վագուլննդա լիֆն. զի Եղնա-
ուիւծ նւհնգիստ. զի էր անդ արձան կռուոյ եղին
ը առիւծու : Աստի մինչ ՚ի պալատն՝ որ էր առն
թեր աթմէյտանիին, շինեալ կայր աստիճանաւոր
ճննչ. վնչ և պալատն և այս նաւամատոյց ուրեք
ուրեք ՚ի դիրս կոչն յանուն աթմէյտանիին. յն ՚ի
բարձոս. զայս ճննչ այսպէս ստորագրէ վիլեւմոս
տիւրացի որ ՚ի ժք դարուն : Եւ է ՚ի նմին քղքի
• օս ծովեղերք ը արեւելս պալատ արքունի՝ որ
• կոչն Կոստանդէան, ունելով մուտս ՚ի ծով՝ սքանչ
• լի և մեծաշէն դատիկոնաւ, աստիճանս մարմա-
• ղիոնեայս մինչև ՚ի նոյն խկ ՚ի ծով, առիւծս և
• սիւնս արքայաշէն մեծագործուք կառուցելո՛ ՚ի
• նոյն նիւթոյ. ը այս միայն կայսրն կարէ մտա-
• նել ՚ի վերին կողմանս պալատան || : Սոյն այս նա

ւալ

(ա) Չին յայսպիսի մահադրուելոց՝ որ առ եպրէնէ գափու-
սիի՝ Բի՛մ երկայնսրուելք օրինակեալ յառաքս մեր՝ անոճանին
Յալոք Յանաս Պյոտնորօլ, ազգաւ զէպ, յարձանի ճէմա-
բանէն ուխտաւս. որոյ ճննչորդել կամել յատիա և յափրի-
իւ, մտասա. ՚ի սելանիք ՚ի 1779 :

(բ) Չայս Գէնէր (որ է աչարալ՝ յորում գիշերայն վատի-
լապիեր յառաջնորդուի նաւոս), նորագ շինել էպ ք սոսլ՝
աւան, յեպ խորպալիւոյ անդէն առ պարսպաւ նաւոս ինչ
ելելոյ ՚ի մարայ :

Վուհանդիստ 'ի Ժիկս յուստինիանոսի կոչեցաւ Յու
 լիանէան, ապա Սօֆիանէան յանուն կնոջ ք յուստի
 նոսի, զոր և համարին ոմանք լինել Գաաբոյա լի
 մանին :

'Ի սոյն կողմանս էր և հին Նաւարանն ք Թէրսա
 նէն . յորոյ 'ի մուտս էր մահադրուել, զոր օրինակ
 էաց անդրէաս դէվէ Յագիր 'ի ժիլ դարու, յորում
 գրի' Թէ Յամի Յիս 6342 . իսկ քսի 'ի 834 . կայսրն
 Թէոփիլիոս կանգնեաց զայս Թէրսանէ 'ի դիւրուել
 ժողովրդեան . որ լը ոմանց է նոյն իսկ հողալից
 հրապարակն 'ի մուտս անդ չաթլատը գափուին՝ որ
 փոքր ինչ յառաջ էր ծովակ շուրջանակի պարսպա
 պատ . և ունէր առանձին դուռն 'ի ծովակողմն .
 յորում մտանէին փոքր նաւք՝ յի՞ անուանելք Գա
 դերի . բայց ապա լցել հողով՝ փակեցաւ և դուռն
 իւր, այլ յանուն նաւուց մինչև ցայժմ՝ նոյն հրա
 պարակ կոչի . ում Գաաբոյա լիմանի : Յիլ Ժիկս բնա
 կուել էր յայտ՝ հրապարակի շինկեանեկց՝ որք աբ
 ուեատիւ էին դարբինք . բայց քէօփրիլի մէհէմէտ
 փաշայն սակս անառակութե գործոց նց առ հարկ
 քակեաց զբնակարանն 'ի հիժ՝ իբր 1070 :

'Ի մէջ չաթլատը և դում գափուի առ ծայրիւ ինչ
 պարսպի՝ որ արտաքս է կարկառել, երևին հիմունք
 քակել աշտարակի : Առաջի դում գափուին երևին
 ժայռք 'ի ծովու . անդ էր 'ի հն՝ Նէօբիժն . ք Նա
 ւամատոյց Գոնափոգալիոն կոչեցել . զոր շինեաց կի
 Թէ նորոգեաց մերայել բալէսլոկոս, որ Թիբեաց
 'ի 1261 . զորմէ գրէ բախիմէրէս, Թէ չընապատեաց
 գտեղին մեծամեծ վիմօք, և զծովակն որ 'ի մէջ վե
 մաց՝ խորինս եա պեղել, և յարտաքին մուտս վե
 մաց կանգնեաց դրունս երկաթակապս զի անքոյթ
 կացցեն նաւք իւր 'ի նմ . և զի 'ի մտանել նաւուց
 Թնամեաց 'ի նւէնգիսան՝ որ 'ի մէջ ստանալու և
 դաւադայու, սք յետիուսէ 'ի վերայ յարձակեացին
 նոցա :

Ընդ մէջ դրանց (տըշարը) եէնի գափուի և տա
 վուտ փաշա գափուսիի է պարտէզ մեծ յոյժ պարս
 պապատ յամ կողմանց, կոչեցել Վիլայիտ Լանգա կի
 Վանգա պօսիանի, որ է ուղլագոյն, զի և առ բա
 խիմէրէսի Վանգա գրի . 'ի հն՝ էր Գաաաճափոյց Էլե
 Բէրէան, զոր շինեաց մեծն կօստանդիանոս վերա
 կացութք էլէլ Թէրիոսի պտարկի . որոյ և արձան
 կայր անդ կանգնել, ապա կոչեցաւ Թէոդոսեան յա
 նուն մեծին Թէոդոսի, որ էր 'ի ժք Թաղի առ ստո

բոտով է բլրոյն, զոր լը կողմնասի՝ ելից փոքրն
 թէոզոս հոլովն՝ զոր եհան ՚ի Վասթոս կոչեցել հրա-
 պարակէ, առ ՚ի կանդնէլ անդ զսիւն և զարձան
 իւր :

Ի ծայր այսր ծովակողման պարսպին՝ է ամրոց Եւ-
 փի գոռէ անոճանէլ, սակս եօթն աշտարակաց իւ-
 րոց, և անկանի ՚ի հարաւային ծայր քղբին. ձև
 նր է հնգանկիւնի, առանց ինչ խրամոյ ՚ի կողմանէ
 քղբին. ուրանօր ՚ի հիւսիսակողմն՝ եղէլ կան ոմքս
 գործիք. և զի չիք ումէք հրաման մտանեւոյ ՚ի
 ներքս, անծանօթ է ներքին շինոճած նր : Ի նմ
 բանտարկէն զքրէական յանցաւորս ՚ի նախարարաց
 անտի. նաև զդեսպանս արուժեցն լը որս ունին
 պիտղմ : Ի հն՝ յայսմ վայրի էր բերդ Գիգուլիան ձայն
 եալ վն բոլորակաձև գոլոյն, ուստի և առ լատին
 մատենագիրս ինչ կոչի Բէրդ Բուրաի, կոչեր նաև
 Սպրնիլիւն, յորում էր եկեղեցի մեծ յոհաննու ա-
 վետարանչին : Յոյնք նորոգեցին զսա սուղ ինչ յիջ
 ք զգալուստ լատինացւոց, ապա յոհաննէս կան-
 տակուղէնսս քղի էր քայքայել, նորոգ կառոյց ա-
 մուր պարսպօք և մարտկոցօք. այլ յոհաննէս բա-
 լէոլոկոս զմարտկոցս և զամ ամրութիս առհնրի
 քակեաց. ապա առ ահի մօտալուստ պաշարման քա-
 դաքի ՚ի երջարրում պայէզիտէ, զոսկի գուռն նոր
 մարտկոցօք և կրկին աշտարակօք ամրացոյց. և ըզ-
 մասն քղբին յոսկի դրանէ մինչ ՚ի հարաւային ծո-
 վեզր՝ պարսպաւ սլատեաց. բայց սակս սպառնա-
 լեաց նորին պայէզիտի քակեաց զնոյն մարտկոցս :
 Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմմէտ ՚ի 1458 փակեալ զոսկի
 գուռն, և ՚ի ներքուստ նր պարսպաւ պատել կա-
 ռոյց զայս ամրոց, ՚ի սլահէլ անդէձ զգանձ իւր. և
 ամրացոյց շինելով ՚ի նմ զեօթն աշտարակս կապա-
 բաժածկոյթս, զորս ոմանք խորհրդաբերեն իբր լը
 դէմ կայսեր և լը դէմ եօթն կայսրընտիր իշխանաց
 նորա, որք և տճ կոչին Եէտի գուալք. ՚ի 1754 լը
 դրելոյ ոմանց՝ չորեքին յաշտարակաց անտի անկան
 և դարձել շինեցան, իսկ ՚ի 1766 երէք ՚ի նյէ կոր-
 ծանեցան յերկրաշարժուէ, որպէս և բիւմ կողմանք
 պարսպաց իախտեցան :

3. Դրանք և Նասահանգիսք :

Առ Տարժարա ծովու :

1. **Նարլը** գափուլ : 'ի ծառոց նունենեաց այսպիսի
կոչեցել, որք յնջագոյն էին անդէն :
2. Սամաթիէ գափուլի . 'ի հն' Փասմախի կի՞ Փու
Տախի, որ ոմանք Թարգմանեն Աւաղուտ, և
ոմանք Տովեղերեայ, և կի՞ լը կողինուսի այլ
աղղ :
3. Տավուտ փաշա գափուլի, յանուն մտակայ
մղկթին . 'ի հն' Դասան Սէյն էիւնանոսի :
4. Եէնի գափուլ, յորոշումն՝ պարա է յաւելուլ
և զբառս Տըշարը :
5. Գուլ գափուլ, 'ի հն' Գոնփոսփալի որ Թարգմա
նի Փոքր խքէէէ :
6. Չաթլատի սու գափուլի . ոմկ Չաթլատը
գափուլ . 'ի հն' Սիփիւսի ք Երկաթի :
7. Ախոս գափուլ, սակս մերձ գոլոյ արքունի ա
խոսոյն՝ որ է 'ի ծայր սէրսցի :

Առ Նասահանգիսք :

8. Պաղէ գափուլի . 'ի հն' Ասիւնիփի, ք Արքու
նի, կի՞ լը ոմանց Դասան Եփիէնոսի, որ ան
փակ է զտիւ՛ և զքիւլէր :
9. Պալըգ պազարի գափուլի, այսպիսի անունենել
սակս վաճառուց ձկանց որ առ նովաւ . 'ի հն'
Դասան Նէօրիւ . և աղաւաղանօք առ տուգա
սայ՝ Օրէա :
10. Զինտան գափուլի, սակս մտակայ բանտին՝
որ կոչի Պապա ճաֆէր զնփանի . զն է 'ի նմ գե
րեզման յանուն Ճաֆէր գայեարի ուրուք,
ուր գնան յուխտ նաև 'ի բրիստոնէից . խկ ծո
վեզը նք կոչի Եէմը Խսէլէսի . գոլով վաճառա
նոց պողոյ :
11. Օտուն գափուլի . ուր 'ի հն' գոյր ճանկ եր
կաթի ք Չէնկէլ, 'ի պատճէլ զճանր յանցա
ւորս :
12. Այաղմա գափուլի :
13. Ուն գափանի գափուլի :
14. Զիւպս ալի գափուլի . լը ոմանց ելանէ 'ի
յունական անունէս Խալան . որ Թարգմանի
Տովեղերաց :
15. Այա գափուլի . 'ի հն' առ Ֆրանծիսի Աշիւ
ք

Ի՞նչ ՄԷ . լի սաճարի սքնն թէոդորայի , կի թ
այլոց սքնն թէոդորայ :

16 . Եէնի գափու . յորոշումն՝ պարտ է յաւելուլ
և զբառս Իջրի :

17 . Փէթրի գափուսի . յն՝ Իուռն Բէդրիոսի :

18 . Ֆէնէր գափուսի . յն՝ Ֆանարիուս :

19 . Պալադ գափուսի . այսպէս կոչեցել Իմերձաւ
կայ պալատանէ վաչերնաց . Ի Հն՝ Գիւնիսիս
կի՞ Գիւնիս . քի Որսոյ գուռն :

20 . Այլան սերայ (կի՞ թ ոմանց Այլան հիսու
րի) գափուսի . որ պարտ է լինել Այլ Տաճ սե
րայ գափուսի , յանուն սքնն Մամասայ . յորոյ աւ
նուն կայր առաջի դրան՝ եկեղեցի և ապարանք .
Ի Հն՝ Բիւրգէրգոս , ապա Բիւրգէրգոս քի Փայ
տադուռն . իսկ թ ճիւլիոսի Ի Հն՝ կոչեր Դուռն
Վաչերնաց :

Ի իողմն զամաթին :

21 . Եկրի (ոմկ Էյրի) գափու . Ի Հն՝ Խարսիս լի
ճուռէ . ապա Գալիկաքիս :

22 . Էարէնէ գափուսի . Ի Հն՝ Դուռն Բուլխանփրոն .
(առ Ֆրանծիսի) Մերիանփրոն :

23 . Դօսի գափուսի . կոչեցաւ այսպէս սակս հար
կանելոյ զնոյն ոմբագործեօք՝ որ կոչի տճ՝ գօսի ,
նախ թ սուլ՝ միւրատայ . և ապա Ֆաթիհ սուլ՝
մէհէմէտին , ուրանօր պահեալ կային սակն
նակ պիղծական գործիք . այժմ՝ երևին երեք
ուռմբք միւլէք Ի Միջոցի դրան . Ի Հն՝ Դուռն
սքնն Ուսմանոսի :

24 . Մէվլէվլեանէ եէնի գափուսի . Ի Հն՝ Դուռն
Բե՛թու , քի Հինգերդ . (թ մէլէգիոսի) Մե
լանփիսիս :

25 . Սելիւրի գափուսի :

26 . Եէտի գուլէ գափուսի . որ է անփակ զտիւճ և
զգիշեր :

Են և այլ անուանք հին դրանց՝ որք անծանօթ են
այժմ , և ոմանք Ինցէ փակեալ . քի և այժմ են
գրուելք ինչ , որք ոչ գոյին Ի Հնումն :

Սեհնդիստ ստանալու է առաջք ինչ նեղուցին՝ որ
ձգի թ մէջ ստանալու և զալադայու միոնս իբր 4
թ երկայն . իսկ ապաւելագոյն լայնուի նր ոչ զան
ցանէ ք ղկէս միոն . վերին ծայր նր աւարտի յեր
կուս գետակս . յսմ՝ հողմոց է ապահով , միայն արե
ելեան և հիւսիսային արևմտեան հողմով ալէկոծի .

որք կոչին աճ կիւն սողուսի և Գարաեէլ : Ի հն՞
այս նւհնգիստ կոչէր Գերարիոս . ք Եղբերային .
յանունէ հրունդանին որ կոչէր Ռակի եղբիւր ,
կի՞ զի սակս ճղճղէն գողոյ ՚ի բժմ՞ ծոցս հերձանե-
լով լը նմանուէ եղբեր , ուղ ոմանք կամին :

4 . Բնակից :

Գեղեցկութի գրից և բաղմամարդուի են երկու
ձիբք , որք երեւելի կացուցանեն զստանալոլ ՚ի
մէջ համօրէն Յիս գրեթէ ՚ի սկզբանէ անտի , զորոյ
դմմ՞ արունարձանեայս յեւրոպա և յասիա միանգա-
մայն առել , մարթ է կի՞ հաւասար և կամ եր՞դ դա-
սել զկնի փէքին և նանքին քղքացն չինու :

Յորժմ՞ Փատիհ սուլ՞ մէհէմմէտ ք էստ զստան-
ալոլ , կողմանքն մղկթի սուլ՞ մէհէմմէտին՞ գերեզ-
մանատեղիք էին , իսկ կողմանք եէտի գուլէին՞ ալ
դեատանեայք և պարտեղք . սուլ՞ մէհէմմէտ հրա-
ման եհանն ուղ գրէ նաև արբահամ , յմմ՞ քղքաց հը
ոմոնց իւրոյ իշխանուէ հանել տունս տաճկաց նաև
քրիստոնէից և փոխադրել ՚ի ստանալոլ , նոյնպէս և
զքնակիցս ամասրեայ որ առ սեաւ ծովու՞ իբրև
էառ ՚ի ձինիվիղաց , գրեթէ առհսրկ փոխադրեաց
՚ի ստանալոլ ՚ի 1460 : Իսկ ւս սուլ՞ սիւլէյման իբրև
էառ զպէլիպատս , խումբ մի ՚ի քրիստոնէից անտի
վարել ՚ի կողմանս եէտի գուլէի բնակեցոյց , յոր
սակս այն լծաղ մինչև ցայժմ՞ կոչի Պէլիպատս Գահալ-
լի , և իսայրառախն գափուտան փաշա նորին՞ բազ-
մութի յոյժ յարչիբելակեան կղզեաց խաղացոյց ՚ի
ստանալոլ , նաև զ16000 գերիս զորս գերեաց ՚ի
վերջին սլոզմի մաճառաց :

Չթիւ բնակչաց ՚ի Ժոկս բալէոլոկոսեան վերջին
կայսերաց ոմանք դնեն լինել 800 հ՞՞ր ՚ի բնիկ քա-
ղաքին . իսկ զայժմեան թիւ բնակչաց՞ է մարթ ու-
րոշել սակս ոչ գողոյ ստոյգ հաշիւ ինչ վն այսր , հա-
ւանահանագոյն հաշիւ է այն՞ զոր մարթ է առնել
՚ի ձեռն չափու ցորենոյ . քզի թ համօրէն ոլորտս
ստանալոլու սկսել ՚ի քղքէն մինչ յերկուս ֆէնէրս
որ ՚ի մուտս սեաւ ծովու , որ լս օրէ յարբունուսս
յուն գափանիէ 14 հ՞՞ր քիւէ ցորենոյ բաշխի . 10
քիւէ առ իւրաքանչիւր խարաս (ա) ք Ալօրի . ու
րոց

(ա) խարաս որ ոմկ իւշի խօրոզ , նշանակէ ՚ի Բարբառս
Թարբաց Բար կ՞ Երկան ից , ք Ալօրի :

րոց թիւ յայն ամ սահման՝ է 1400 : Արդ զայս
 չափ ցորեան եթէ ըհանուր հաշուիւ բաժանեալ
 ցուք առ իւրաքանչիւր այր, հարկ է թուոյ բնակ
 չաց զանցանել ք զմի միլիոն, քզի պարտ է 'ի վր
 յաւելլուլ և զսոնգեաց մանկունս որք կեան ա
 ռանց հացի : Չէ պարտ նուազեցուցանել զայն
 թիւ վնկ, իբր զի դասնին փոքր աղօրիք՝ որոց 7
 քիլէ բաշխի, և թէ նաւք որք գնան 'ի եալլովս յիլ
 նիմիտ 'ի մուտանիա և 'ի միտիա ևն, 10, 15 զնչ
 հաց բառնան 'ի պաշար իւրեանց, և 'ի վաճառել
 յերկիր իւրեանց սակս թանկագին գոլոյ անդէն
 քզի հաւասար այսմ և առաւել ևս՝ պարտ է գնել
 զցորեանն և զալիւր՝ զորս արտաքոյ ուն գափանիի
 'ի թէքիրտաղէն և 'ի վառնայէն ևն, գաղտնի պատ
 բուճակաւ մուծանեն 'ի քղքն և 'ի շրջակայս, նաև
 զայլ արմատիս՝ զորս խառնեն 'ի զանգուճամ հացի :
 Պիչինկ զթիւ յունաց առաւել գնէ ք զ300 հըր
 ոգիս, և գրեթէ նոյնչափ է ասէ և թիւ հայոց
 իսկ թուղթ հարկաց քրիստոնէից 'ի վիճակին ստան
 պօլու ('ի բաց առել զհրէայս), է իբր 100 հըր,
 որով մարթ է ըհանուր իմս հաշիւ առնել վն թուոյ
 հայոց և յունաց : 'ի ցուցակն խաթանպուլ է Ֆէն
 ախիսին որ յամին 1765, թիւ տանց տաճկաց և
 քրիստոնէից միայն 'ի ստանպուլ քղքի՝ գնի լինել
 88,185 (ա) :

Յորժամ Փաթիւ սուլ՝ մէհեմետ էառ զստանպուլ,
 կասկածելով զապստամբելոյ յունաց, 'ի պրուսայէ
 կմ թ այլոց 'ի զնչն կողմանց՝ էաճ բնակեցոյց ըզ
 հայս 'ի վեց զնչն տեղիս քղքին, որք և անուանե
 ցան Աեց ժղճդ, աճ Ազլը ճեճաէր, և մինչև ցայժմ
 յարբուսի հրովարտակի պատրիարգին՝ ազգ հայոց
 յայչափ խուճբ բաժանել համարի, և Աեց ժղճդ
 անուամբ միշտ յիշատակի : Այժմ այն խուճբ հայ
 ոց նուազել են յոյժ, և սակաւ բնակուիք աղքա
 տաց միայն մնացել կան 'ի նս որք Օսմալը անուամբ
 կոչն, և են աք 1 Գարս կիսմիտ օսմալը 'ի մարտ
 նոցի մերձ յեարէնէ գափուսին : 2 Մարտ օսմալ
 ը 'ի մարտ չարուսին մերձ 'ի սուլ՝ մէհեմետ :
 3 Չարլիպի (ուկ Չարլամպ) օսմալը մտա 'ի Ֆէթհիե
 ճամիսին : 4 Թեթե օսմալը 'ի տեղու՝ որ կոչի Բիւ
 չիք մուսղափա փաշա, 'ի ներքին կողմն այս գա
 փու

(ա) 'ի ցոյցակն սարի առեալ իմս և՝ զթիւ ճիլկադ բաղան
 էաց և այն, զոր անիճ Բերեւ սարիս :

փոռսիին : 5 Քեօթարձի օպալարի 'ի դալուդ պաղարին
 'ի փողոցի դարբնոց, որ է ժօտ 'ի վէզեր խանն և 'ի
 օսմանիէն : 6 'Ի ներքս կոյս ախօղ գափուլին : Ա
 մանք յաւելուն և զեօթնեքորդն որ 'ի դօփխանէն,
 յանցանեւ չէ խէնակէն 'ի ճննիչին որ ելանէ 'ի
 տէօրթ եօլ աղզի պէյօղուին :

Այս անօտալարք են 'ի մէջ բնակուեց տաճկաց,
 որ է յայց 'ի վաղուց անախ բնակելոյ նոյն հայոց
 յայն տեղիս . այլ այժմ փոխանակ սոցին՝ Վեց ժո
 զովրդեամբ խմանան զժողդա 'ի թեմի 6 եկեղեցեաց
 հայոց, յորոց 3 են 'ի քղբին, և 3 յարուարձան
 եայս : Աբրահամ Ժմկից առման չղբին՝ միայն զ'ի
 յանկիւրիոց բերեւ հայս յիշատակէ զորս ածին հրա
 մանաւ Ֆաթիհ սուլ՝ մէհեմէտին :

- * Եւ ոչ միայն տաճկաց ազդին,
- այլ զբրիտանեայքն 'ի մէջ բերին,
- 'ի բանակութ հոկտեմբերին,
- չորս հայ 'ի յանկիւրոց բերին .
- Ածատուր Սաթըլ միչին,
- և Սիմէոն բարի Փաշին,
- և Պապայի որդի Այվան,
- և պարոն գորդն Էշիմ հաճին ॥ :

Այժմեան բաղմամբիւ բնակուի հայոց՝ է 'ի գում
 գափուլ 'ի եէնի գափուլ (որ է տըշարըն), 'ի վան
 գա, 'ի սամաթիա, ևն : Ընդարձակ գերեզմանա
 տունն հնրկաց՝ է հանդէպ սելիմի զափուսիին
 առ ընթեր պալըզըլ այազմային . յորում տապանա
 գիրք որք երեին՝ ոչ յնջեն ք զն թուական մեր,
 իսկ նախնադոյնք ք զայն՝ կմ են անգիր, և կմ
 թօղեւք 'ի խորս . աստանօր է և գերեզման երա
 նելոյն ան Կոմիտասայ վկային փառաւորելոյն սքան
 ջեւադործութ, և հոշակելոյն ուխտաւորաց յաճա
 խութ : Եկի գերեզմանատունն է 'ի տափուտ փա
 շայն հանդէպ դօփ գափուսիին, 'ի պէտս հայոց
 բնակելոց 'ի ներքին կողմն նոյն դրան, որք են աղ
 բաօր : Եւ այլ գերեզմանատեղի ծառախիտ հան
 դէպ էտրէնէ գափուսիին, 'ի պէտս հայոց բնակե
 լոց 'ի կողմանս պալադու : Իսկ հիւանդանոց հայոց՝
 է մերձ 'ի դուռն նարըլ գափուլին առ ծովեզերք,
 որ շինեցաւ 'ի 1751 'ի Ժմկս զափանցի գէորգ պատ
 բխարիին, և նորոգեցաւ 'ի 1794 : Տեղիք գերեզ
 մանատանցս . ուն և այլ անօ վայր զամաքակողման
 արտաքոյ պարսպին ստանալօղու, են վագֆ մզկիթի
 սուլ՝ պայեզիտին երկղի :

Առաջին պատրիարգ հայոց 'ի ստանալո՛ւ նստաւ յու
վակիմ եպօս պրուսայու 'ի 1461 . զոր եբեր անտի
Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտ . ոմ խոստացել էր նմ՝
Թէ յառնուլ իմ զստանալո՛ւ տարայց զքեզ անդր .
բայց և յառաջ ք զառնուլն օսմանեանց զստանալո՛ւ,
'ի ստորագրութիս սոյ ժողովոյն՝ որ եղև 'ի 1307,
յիշատակի յուսիկ եպօս քղքիս : Ընծայ կի՛ տուրք
պատրիարգին զոր ունի տալ 'ի գանձն արքունի,
սահմանել է 'ի հրովարտակի նորին 100 հար փող
(յն ստակ) յորժամ առնու զպատրիարգուհի . և 140
հար փող յիւրաքանչիւր ամի, զոր տայ 'ի դուռն
տէֆթերտարին . Թո՛ղ և զայլ ձեռաձիրս զոր ունի
տալ ոմանց 'ի նոյն դուռն, որով համօրէն տուրք
իւր լինի 1244 դր՝ : Յորժամ նոր վէզիր առնու
զիշխանութի՛ ունի տալ 500 դր՝ . իսկ յորժամ վէզիր
քեահեասի՛ 250 . և յորժամ ջալուշ պաշի՛ 200,
հրձ այլ ևս ընծայիւք կերպասուց . և 40 դր՝ իւր ջափ
ատուանդ : իսկ ինքն պատրիարգն առնու տարե-
կան տուրս յիւրաքանչիւր առաջնորդաց . դր յիշնէք
միտէ 600 դր՝ . յենկիւրիոյ 200 . սոյնգուռնակ 'ի
Թօգաթէ, 'ի տիարպէքիւրոյ, յուրհայէ, 'ի սևսոոյ,
'ի դրապգուռնէ, 'ի կիւմիշխանէէ, և յայլոց՝ որք են
յանատու, բայց յիզմիրու և յարաքիւրոյ և յայ-
լոց ոմանց՝ որք են 'ի Թեմի կաթուղիկոսին էջմիած-
նի : իսկ 'ի մասին ռումէլի՛ քանզի չիք առաջնորդ
գուհի բայց 'ի յետրէնէէ և 'ի Թէքիրտապիէ, զոմն 'ի
վղայոց Մուֆտայի՛ անո՛ւամբ կոնդակաւ առաքէ
անդր . որոյ շրջել 'ի քղքս և 'ի գիւղօրէս յորս գը-
տանին բնակիւք հայոց, և յուլահ և 'ի պուղտան,
և երբեմն անդր ևս մինչև 'ի սուլալ . հաւաքեալ
զՄուֆտայոյ յի զորոյէլ տուրս, բերէ 'ի ստանալո՛ւ
առ պատրիարգն : Տանուտեարք տղգիս հայոց ու-
նին տալ և հարկս ինչ վն Թերաանէին, անո՛ւանել
Քիւրէի՛ մհձէսի . որ սահմանեցաւ յառուրս սօֆի
մէհէմէտ փաշային վէզիրի ք սուլ՝ մէհէմէտին,
յորժամ յարձակէին օսմանեանք նւհնդիսի՛ 'ի վր
կերխուու (ա) :

Սոյն

(ա) Քանզի յայնմ Գնի յառարս կիարակիւր զքնն 'ի հայոց
և 'ի յանայ յելանէլն յեկեղեցեաց իւրեանց՝ պահակ կալեալ
քանէին 'ի Ռերսանէն յաշխապուսիք : Ըլու 'ի Բաանալ զայս
սահմանելին հայր . և յոյնք քալ 'ի Ռերսանէն 'ի պատրիարգու
քանէն որոշեալ քառարս, և վնոյն քառարս ապա մի ըստ մի
ժողովել 'ի քանոսարեարց . գործար գրամոյն զոր քան հայր լն
այսր՝

Մոյննիս պատրիարքն յունաց ունի տէլ զիւր սահմանե
 եալ տուրս յարքունիս և առ վեզիրն . մահագիր
 նր է , Ողորմութիւնն արքայնս կոստանդնուպոլսոյ , նորոյն կոստ
 ճայ , և քիւլէրական պարիարգ . իսկ 'ի կնիքն' է պատ
 կեր յածածնի , և աստի և անտի նր դրել Մայր նյ :
 Յաճախ բնակուել յունաց 'ի մեջ քղքին' մանաւանդ
 մեծատանց և մտրապօլտաց' է 'ի թաղն անոճանել
 Ֆէնէր . գերեզմանատունք նց են առննթեր պալքդ
 լը այազմային , նաև հանդէպ պարսպի էյրի գա
 փուկն ք մեջ թագսիմին և թէքֆուր սէրայիին :
 Այլ մեծ մասն յունաց ազգին բնակին յարոճաբ
 ճանեայս և 'ի գիւղորէս, ար և պէքուլահու և պուղ
 տանու անկէլք յիշխանուէ , որոց չեք հրաման բնա
 կիլ 'ի բաղաքին : 'ի կողմանս Բեֆէլէ մահալէ
 սիին է Պոպոսն սերայի , յորում սովոր են օժեա
 նիլ եկեալքն 'ի կողմանէ պէյին պուղտանու կառօք
 և երիվարօք . իսկ 'ի կողմանս Ֆէնէլէ ճափսիին է Ա
 լահ սերային , բնակեաղ ազգին ուլահաց : Ընդ յունաց
 ազգին համարին և բաղմուել պուլքարաց յորոց բըմ
 արոճեաաւորք գաանին 'ի ստորին արոճեաոս , ուր
 և քրիստոնեայ առնալուտք են :

Հրէից բաղմուել բնակին 'ի սահմանս պալադուներ
 քոյ և արտաքոյ , և ունին բըմ սինօվայս , և գերեզ
 մանատուն , առննթեր վերոգրել զերեզմանատան
 հայոց հանդէպ էտրէնէ գափուսիին' որ այժմ իս
 փանել է 'ի թաղելոյ . այլ գերեզմանատուն յարգոյ
 առ նս' է 'ի Գոպոսնմահ գիւղն' որ յանատու :
 Յորժամ 'ի 1610 հալածեցան 'ի սպանիոյ և 'ի փօր
 գուբայէ հրէայք թոճով 900 հըքք , բաղմուել 'ի
 նցէ եկին բնակեցան 'ի ստանպօլ . առել 'ի թագու
 ւորէն տաճկաց ինչ ինչ արտունուիս , զոր յունին
 ոչ հայք և ոչ յոյնք . վնջ լեզու նց է աղճատել իմն
 լեզու սպանիական . բաց յայլ տրոց ամի ամի 'ի սա
 րեզլիսին տաճկաց տան յարքունիս նաև տուրս որո
 չեալս 'ի վաղուց 36 քօակ : Երարայի անոճանել հրէ
 այք զնախկին բնակուելի իւրեանց հաստատել ու
 նէին յերկուս ծովեղերեայ տեղիս որ հանդէպ մի
 մեանց

այսր' ամի ամի' է իբր 6 . 7 քսակ : 'ի մեջ հայոց և յանաց'
 է և օրէնք ինչ սահմանեալ . իբր զի հայոց անկանի տանալ
 հրաման 'ի էնիլէրի սպասիէն ին փինտոյն . իսկ յունաց ան
 կանի տանալ հրաման 'ի քալս փախասիէն ին սարախասել
 պարի , և ին սպաս լինելոյ 'ի յուղմանէ ինդրակայ Ռուպի
 հարկաց յայն երես տասրս :

աւանց 'ի ստանպօլ և 'ի գալադա, նոյն տեղիք յան
ոճանէ նց կոչեցան խարայփէօյ. բայց 'ի կողմն ստան
պօլու իբրև շինեցաւ վաշխտէ ճամխին, հարկ եղև
նց ելանէլ անտի, յոյր սակս մինչև ցայժմ առնուն
(ասեն) անտի իճարէ ամի ամի : Բայց բազմագոյն
բնակութի հրէից արտաքոյ են ստանպօլու 'ի խաս
քէօյ, և յօրթաքէօյ :

Թուղթ հարկաց հրէից Է համօրէն վիճակ ստան
պօլու է իբր 20000, այլ յայնմանէ չէ մարթ իմա
նալ ինչ զթուո՞ր նց . քզի զամ էտնա թուղթս հար
կաց որ վս աղքատաց՝ կոչեցել Ծէճակէի քեաղքի,
գնոյ առել յարքունուստ ազգասպետ նց, և եղել
զիւր կնիք ևս 'ի վր . 'ի ձեռն ճէմակէթ պաշիից զմի
և զնոյն թուղթ, վաճառէ բազմաց սակաւ ինչ առ
եալ 'ի նցէ . և ոմանց աղքատաց ձրի բաշխէ :

Ծէճակէի պաշի էն իբր գործակալք ազգասպետի նց,
որք աստ և անգ շրջին 'ի քղքի . ըյանցաւ որս հրէից
ուշին և առաքեն 'ի պատիժ առանց ուրոյն հրաման
ինգրելոյ 'ի դրանէ : Ազգասպետ նց ծանր ծանր տուրս
ժողովէ 'ի ժղճգնէ 'ի պէտս ազգին, բայց անչիոթ
իմն ճնայհւ . ինքն առնու զայս տուրս 'ի նցէ որք
վաճառեն զպաշար կերակրոց . իսկ նք առնուն 'ի
ժղճգնէ կրկին և երեքիկն գնով վաճառելով նց . և
որովհետև հրէայք ոչ կարեն յայլոց ազգաց գնել
զպաշար կերակրոց առ խորուէ օրինաց իւրեանց,
կամայ և ակամայ հարկ է նց յաղգակցաց իւրեանց
գնել թանկագին . և այնպս վճարել զամ զոր պա
հանջէ ազգ նց : Թող զայն՝ զի և իւրաքանչիւր ար
ոճեստաւորք սահմանել ուշին 'ի մէջ իւրեանց զա
նազան գանձանակս տրոց յօգուտ նոյն արոճեստա
ւորաց, 'ի գարման հիւանդաց՝ 'ի պէտս աղքատաց՝
և յօգնել այնմ արոճեստակցի՝ որ 'ի պատահարաց
ինչ և ոչ առ չարուէ յանկարծ անկանի 'ի թշուա
ռուի, ևն, զորոց երկար լինի միլմիոնէ պատմել,
մինչև սց աղգասիրուի մարթ է օրինակ տալ և այ
լոց ազգաց :

: 5 . Զար :

Մեծ պակասուի է քղքիս չուշին բնական ակն
բազր ջրոյ, որոյ վս յամս ինչ կրէ նեղութի
մեծ դր կրեաց և յամին 1802 . իսկ ջրհորք զորս բա
նան, բերեն ջուր լեղի : Առ 'ի բառնալ զայս կա
րօտուի ջրոյ՝ նախնիք շինել ուշեին ջրչիջս բլմս ք
Սա

Ստանիւ հնրակաց զորոց ստորև . այլ օսմանեանք որք խնդրեն ջուր հոսանուաւ , ոչ ջրչիղջս՝ այլ փխկ նոցին աղբիւրս հնրկց շինեցին քարաշէնս մի ք զմի գեղեցիկս , մենդ թգրաշէնքն՝ որք են՝ մեծ զարդ քղբին , և Սեպիլխանն . իսկ սառնիւք միայն յառանձին տունս գտանին , մենդ ՚ի տունս ազգիս հայոց . թիւ հասարակաց աղբերաց են 987 . յորոց և մի է չքնաղա կերտ աղբիւրն ք սուլ՝ ահմէտին , առաջի մեծի գրան սերային : ջուր անցն նց գայ արտաքուսա . ոմանց են յանձրևային ջուրց՝ որք ժողովին ՚ի ձորամէջս լեքանց պուրկազ գեղջ , զորմէ տեսանդ . իսկ ոմանց յականէ անտի՝ որ ՚ի կոյմանս չեքմէճէի մերձ ՚ի գիւղն Խալֆա վեցժամեան հեռաւորուք ՚ի ստան պօլէ , զոր գտել ի սուլ՝ սիւլէյմանի՝ և զաւազան և զկամարսն գրդ չեքմէի շինել ՚ի հիճ՝ 971 (1563) , և զպօղտուղան քեմէրսն նորոգել , էած ՚ի պալատն արքունի և ՚ի շրջակայ աղբիւրս . յոյր սակս ծախեցան 500 բեան և 80 հգր փող ք ըստակ . և ՚ի քղբին յաւել շինել աղբիւրս աւելի ք զ100 : Ջճնիւհ այսր ջրոյ՝ որ կոչն Խալֆաւը սույի՝ նորոգել ետ ք սուլ՝ ահմէտ , առաքելով զվէզիր իւր զչօղլիլի ալի փաշայն ՚ի գիւղն իալգա յակն ջրոյ ՚ի սկիզբն շապանի ՚ի հիճ՝ 1120 (1708) : Նորին սուլ՝ սիւլէյմանի է շինուած և Թաֆսիֆ , ք ջրարաշխ շինուածն քարաշէն քառակուսի . որ կայ արտաքոյ պարսպին առքն թեր էյրի գափուին , ուստի բաշխին ջուրք յաղբիւրս քղբին ստանպօլու :

6. Շինուած Երեւելի :

Ի մէջ ան շինուածոց քղբիս երևելի է արքունի պալատն , անուանել Սերայի կի՛ Էնփերուանի հիւճայան . իսկ ներքին բնակարանն կոչն Տաւի սաափէ ք Տուն երջանկուէ . կառուցել է սա ՚ի անբլբի , և ՚ի հրուանգանին՝ որ ՚ի հն՝ լը գիսնխեայ բիւզանդացւոյ կոչեր Վասիլուի , լը պլինիոսի կոչեր Բելուսի , յն Խրիսո գերաս կի՛ Խրիսուան գերաս , ք Ուկի եղլիւր . իսկ լը սղլինասի Ակոս (ա) :
Դիրք սի և հայեցուածք զուարճալի ք զամ տեղիս
 (ա) Ի ծայրի այսր հրուանգանի շինեցաւ ՚ի հն՝ Ագրոբուլիս Բերդն . որ եր մ յերեք Բերդիս յերես անկիւնս գաղափին . ՚ի սմա անկաներ ՚ի ծամանակս գրիսպոնէայ կայսերաց ճանի նէլ մ և Բ լուղի գաղափին :

դիւ քղաքին . որ հայրեւորս ծայրս ծովու , 'ի նաւաւ
հանդիսան , 'ի նեղուցն , և 'ի մարմարա ծով . պաւ
սեալ է առհնրկաշաւաւաւաւոր պարսպաւ 'ի ձեան
հաւասար քառակուսի , այլ պարխաւք երկուց կող
մանց նր որք են առ ծովու , են նոյն խկապիսաւք
քղաքին . շրջապատ նորա 3 և կէս կիմ 4 մղոն : Ունի
գրուես 7 ելից և մտից արքայի , 1 Պապի էրմայան
յի Պուսն արքունական , որ է Ծամուտ գուսն
գլխաւոր . 2 Սողաֆ լէւի գափոտի . 3 Տեփր գափո
տի . 4 Եաւլէ քեօշի գափոտի կիմ սոսկ Եաւլէ գափոտի .
5 Դոֆ գափոտի վի առընթեր իւր ունեւոյ զգօփս
որք են ումբագործիք . 6 Պաւլէփանէ գափոտի . 7 Օկ
լաֆ գափոտի . ք մեջ 5 և 6 գրան' են և այլ երկու
գրուիք , Հասպաւար գափոտի , առ որով է հիւանդա
նոց պուլթաննոց , և ինձիւի քեօշ կիմ ինձիւի գափո
տի , որք են գրուիք փոքրիկք ք որս շանցանէ ար
քայ : 'ի հն' էին առան գրուիք պարսպին 'ի ծովա
կողմն , որք կոչին Օփիլիւրա վի մերձակայ մենապ
տանին . Բարաբիլէն յի Փոքրիկ գուսն . և Պուսն
« Բն լաւաւաւայ :

Շինուածք պալատան որ 'ի մեջ պարսպիս թէպէտ
չեն համօրէն յօդել 'ի մի մարմին , այլ ցրուել աստ
և անդ 'ի դիւրի և 'ի դառ 'ի վայրի , սակայն իւրա
քանչևբն ունին զիւրեանց շափաւոր վայելուի .
տանիք նոյն մեծի մասին կապարաւ ծածկել և
բո՛ւ ուրեք գմբէթաւորել . և գլուխք ծինելու զից
բրգանմանք և սկեզօծելք . ունի 'ի միջե երկու մե
ծամեծ դաւթմամի զկնի միոց , պարսպաւ և գրաւք
զատուցելն . նախագա ի թն երկայն է իբր 700 քայլ
և լայն իբր 200 . յոր մտանեն ք գուսն պապի հիւ
մայուն . 'ի միոց կողմանէ գրանս է Տեղի արքունի
արկեղ , և 'ի միւս կողմանէ Սենեակք դոնապանայ .
խկ յաջակողմն գաւթին' են բնակուիք տէֆթեթ
տար էֆէնտիին , մէզնէտար աղատիին , Հասպաւարն
յի Հիւանդանոցն որոց ծառայեն 'ի սերային . և
Փուսն հացի 'ի պէտս արքայի և պալատականայ .
'ի ձախակողմն է Սենեակ պաշ պագը գուլիին , և
Բնակուիք փէլիւրց , սօլագայ , և աճէ՛մ օղլանից
որք են ստորին ծառայք սերային . Փայտանոց . Ծե
պէտանէ , և առ նովաւ Զարպիսանէ կիմ Տարպիսանէ . յի
Գործարան արծաթոյ և սկւոյ , և տպարան գրա
մոց (ա) : Բնակուիք Շէհ Էֆէնիին , որ է մերական
Ինձիւսան գարպիսանէն էր 'ի Դաւլան գալին , ա

Գ
F
(ա) Ինձիւսան գարպիսանէն էր 'ի Դաւլան գալին , ա
պ

յու արքունական շինուածոց , և Եպիսկոպոսի ,
որ է խորհրդական դպիր գլխար աղասիին . և անգր
ք զայն՝ է Դուռն ք զառ 'ի վայր իջանելոյ , յորում
են Բնակութիւք Չիւղիքի պալատիոց (ա) , և Բնաւ
կարանք Տարեսասարէ աղասիին կի՛ Գլխար աղասիին (Բ) :
' Ի նախապալատի աստ է և Բնակարանք Պիտիւս և
Քիւլիւս Միտիւսիոց ի Ստոսապետաց . յայտ կող
ման են և Ստոսք երիվարաց արքային , և Գան
ձապուն զարդուց նոցին . իսկ Մեծ ակուն վասն
պալատականաց՝ է 'ի ծովակողմն նւէնգասին :

Եկի՛ դաւիթն է քառակուսի իբր 200 քայլաչափ .
դուռն սի՛ կողն Պապիսասելւմ . իսկ թուրքերէն Օս
Բա գախու ընդ որ մտանել երիվարաւ՝ ոչ ումք է
շնորհեալ բաց յարքայէ . աստի և անտի դրան՝ են
կրկին Ստարակք ութանկիւնիք կապարածած
կոյթք , և բնակուիք գաիուծի պաշիւց , դահձաց ,
և դունասարանաց . 'ի մէջ գաւթին են կրկին աղբիւրք .
իսկ շուրջանակի գաւթին՝ Սիւնազարդ սրահ կա
պարածածկոյթ . յաջակողմն սրահին՝ է Մարգանի
ատրէ , ի Սքրունի խոհանոց 10 դմբեթիւք . իսկ 'ի
ձախմէ՝ Տիւան զոր և կոչեն Տիւան գուլեսի , և Գասու
պէ ալիւ , որ է շինուած երկայն քառակուսի 'ի դեռ
նի յերկուս բաժանել երկգրկաչափ որմով , երկու
քին ևս ունելով մի մի գմբէթ :

Երգ գաւթին նոյնպէս է քառակուսի , որոյ դուռն
կողն Պապիսասարէ ի Դուռն երջանկուէն . թուրքե
րէն

պա 'ի ծէ դարուն իոխարեղաս 'ի սերայն : 'ի զարպիսանելի
ծառայէն Բալմուի կայոց 'ի կորի նաև 'ի վերագոյն գործս .
միւլ յառաջ Ժմու 'ի նոցանոց լինել նաև Սահապ այար ,
որ այժմ է 'ի յետս քանիւց , և է պաշտօն Ձեծ , եկի՛ զինի

Չարպիսանէ նազըրիին :

(ա) Սոբա կուին նաև թէպէրտարանի զիւլիֆլի . որ
են ծառայտ արքային իբր 200 'ի կրելիայս 'ի ներքին Բնա
խուսին սերային , և 'ի քանիւ զպիտոյս արքային յեւանելն
արքայոց պալատան :

(բ) Սա է պէս սէաւ ներքինեաց , առաջին պահապան Բնախ
քանոց պիկնաց և հապարապէս կաշուածոց երկուց ճկկաց Ձեւ
փելի և միպիկի , յոյր սախուլի նաև Չարէմէյն չերիֆէյն
աղասի : Ունի իւր առանջին պոսն արքայոց պալատան 'ի
տիտո գախուն , և երիվարս 'ի նմ 30 . 40 , և նոյնպէ ծա
ռայո , որ գլինի ներքինապէսին քանին զԵտաէք երիվարո
յոց՝ հանդիսիւ էլանէ արքատս . գլխաւորն 'ի նոյն ծա
ռայոց՝ կուի Ետաէք՛ պաշն :

բէն կոչելի իջ գափոս , Է որ միայն աւագ նախարարք
կարեն մտանել : Գլխաւոր շինուածք շուրջ զգաւ
Թիւս՝ են Մեծ գանձատունն , Մզկիթն , Բաղա
նին , Պաղտատ քեօջքին , Պահարան իրաց մէհէմ
մէտին , Խաս օտայն՝ յորում են առաջիկայք Թա
գաւորին 40 Թղճոզ , և այլ քանի մի անձինք ան
ուանելք Միւլապիտ , որք մտանեն ՚ի Թիւս քառաս
նից՝ յորժմ պակասի մին ՚ի նոցէ , և Էրեք յարկն : Բ
քին ընթերակայ պաշտօնեկց կոչեցեաց , 1 Խաղնէ
լի , որք են 120 պահապանք գանձուց արքային . սք
հոգան զագանելէա , զկարասիս , և զսպաս Թիւրին
և ասն նր . հնագոյնն ՚ի նոսա կոչելի Վիլիամ պաշ :
2 Քիւրէի որք են 120 մատակարարք՝ որք մատակա
րորեն առ արքայ կերակուրս ընտիրս . հնագոյնն ՚ի
նս կոչելի Փիւլի պաշ : 3 Սեֆերէի , որք են 120 հան
դերձապետք կտաւի ագանեկեաց արքային քաց ՚ի
շապկէ , որոց է տաիրէլ զարքայն , և հոգալ զգլ
խարկն . յորս հնագոյնն կոչելի Ճամշուր պաշ : Անդ
են և Հարէն ի Բնակարանք տիկնաց , Բնակարանք
արքայորդւոց , և Արգելարան նոց զկնի մահուան
հօր իւրեանց որ կոչելի Չիճիլիտ , և Բնակարանե
սպիտակ ներքինեաց : Իսկ յարկն յորում ընենի ըզ
գեսպանս , է ՚ի մէջ գաւթի , հիւսն սրահիւ որ գնաց
մինչ ՚ի պապիւսատէ դուռն , յորում է գահն երկ
անտիճան բարձր , որոյ քառեակ ոսկեպատել սիւնք
՚ի վեր ունին զամա հովանի քառակուսի , մարգար
տայեռ ոսկետտուն վառիւք զարգարել :

Սուլ՝ մահմուտ յաւել շինել յանուն գղար ազատիին
բնակարան կի պաշտառ ըարձակ առ ծովու ՚ի բե
րան նեղուցի ՚ի կողմն դօս գափուսիին , յորում սու
վոր է արքայն բնակիլ զաւուրս ինչ ՚ի սկիզբն գար
նան նախ ք զեղանել յամարանոցն , և երբեմն նաև յա
նան յետ գարձի իւրոյ յամարանոցէ : Բնի սե՛նեակա
գեղեցիկս առաւել ք 460 . և ՚ի ծայրին անդ՝ որ կոչելի
Սերայ պոստի է Սենեակն կի քեօջք կոչեցեալ Վալիա
եհէի , ՚ի վր 12 գեղեցիկ մարմարիոնեայ սեանց : Վից
այսր պաշտանն՝ որ կոչելի յանուն Դօթ գափոսիին ,
շինեցաւ ՚ի 1797 և քեօջ գեղեցիկ մարմարիոնեայ
ը եւրոպեան շինուածոց բարձր պատուհանիւք :
Շուրջանակի զարարապաւ են և այլ քեօջք դարեթա
ւորք անուանեալք , 1 Ինձիլի քեօջի առ մարմարա
ծովու ՚ի վր հնգից կամարաց , զոր շինեաց ի սուլ՝
սիւլէյման : 2 Եաւէ քեօջի , որ է վրանաձև սիւնա
զարգ շինել ՚ի նոյն սուլ՝ սիւլէյմանայ , յորում իջա

նէ թիւրն 'ի խորէլէզի 'ի տեսանել զերչս նւէնդիսին
 իւրոյ 'ի ձեռն դափուդան փաշային . նաև յառաջին
 աւուրս պայրամից սովոր է նստիլ անդ . կի՛ յորժմ
 լինի հանդէո ինչ 'ի ծովու : 3 Մինան Ժաշայ Ժէօշի ,
 կառուցել 'ի սինան փաշայէ 'ի վր 8 կամարաց : 4
 Սէփէփ ումի Սէփէփճիւեր Ժէօշի . Ը որում յետ կոյս
 նր բնակին Սէփէփճիւեր օճագն պօսթանճոց : 5 Աջայ
 Ժէօշի որ է 'ի ցամաքակողմն . ուստի տեսանէ թաւ
 դաւորն զհանդէոս ցամաքի :

'Ի սերայի աստ պատմին լինել 48 լուացարանք կի՛
 բաղանիք . 6 մեծամեծ միկիթիք , յորս գլխաւորքն
 են Աջա ճամիսի , Սօֆա ճամիսի , և Պօսթանճիւեր ճամի
 սի . զոր կանգնեաց ք սուլ՝ մուսղաֆայն : Եւ 2
 դրատուք , յորոց մին է 'ի մէջ չորից ներքին սենե
 կաց . շինեաց զսա ք սուլզան անմէտ 'ի հիճ 1131
 (1719) . եկիւն է առ պօսթանճիւեր ճամիսիւն , շին
 եալ 'ի ք սուլ՝ մուսղաֆայէն , դասնին 'ի սոսամատ
 եանք առաւել քան 5000 . զորս ժողովեցին սուլ՝
 մահմուտ , ք սուլ՝ օսման , և այլք , յորս գտանին
 և մատեանք ինչ յն և լտ , և 'ի դիր ասորուոց , սա
 կաւ մնացորդք նախնի դրատան կայսերաց՝ որք փակ
 եալ կան յարկեղս , զորս տեսանել ոչ ումեք յեւրոպ
 եանց յաջողեցաւ , թէպէտ և բի՛ մ անդամ գուն
 գործեցին :

Հիմնեաց զայս սերայ ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմմէտ 'ի
 րէմաղանի 'ի հիճ՝ 883 (1478) . և պարսպաւ պարտել
 'ի կողմանէ ցամաքին՝ զերկու պարսպս ծովակող
 մանց միացոյց , ուն գրել կայ արաբացուոց բարբա
 ուով ոսկի տաուիւք 'ի վր պապի հիւմայունին . թէպէտ
 և ձեռագիր ճիհաննիւմայն դնէ 'ի հիճ՝ 872 : 'Ի
 1662 այրեցաւ օթևան վալիտէին , յորում բի՛ մ ինչք
 կորեան . իսկ 'ի 1665 այրեցաւ և հարէմն առ հա
 սարակ՝ յորժամ վալիտէն էր յէտրենէ , ուստի ք
 սուլ՝ մէհէմմէտ քարուկիր շինուածով ետ կառու
 ցանել :

Էսպի սերայ : կառուցել է յերթ բլրի Ը մէջ սիւլէլ
 մանիէի և սուլ՝ պայէղետի , պատել բարձր պարս
 սաւ , որոյ շրջապատ իբր մի մղոն , ձեռով անհաւա
 սար ութանկիւնի , ունի դրուես 4 , այլ մին միայն
 է հննդ բացել , որ հայի 'ի Մէրճան շարասիս , պահ
 պանեալ բաղմութի պալթածոց : Յետ դրաւելոյ
 զտանաբօլ ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմմէտի , նախ առաջին
 զայս պալատ շինեաց 'ի հիճ՝ 858 (1454) , և ապա
 զկերոգրելն : Այժմ 'ի սի բնակին տիկնայք մեռել
 ար

տիրային ; և այլ կանայք սերային անցել զաւուրբբ :
Սովորաբար յեթգ աւուր իւրաքանչիւր պայրամից
աստ դայարքայ հանդիսիւ յորում աւուր լինին ան
դէն մինչև ցերեկոյ դբօսանք խաղարկուեց :

Գտանին 'ի մէջ քղքիս և մեծամեծ ասպարանք նա
խարարաց և այլոց մասնաւորաց հիւճ շարձակ պար
տիզիւք , այլ շինուած ամցն նց ուղ և տանց' առհա
սարակ փայտակերտ , և բիւժ պատուհանօք և ան
կիւնաւոր շինուածովք շրջապատել , առ 'ի շարձա
կել զհայեցուածն և շուռիլ զհողմն , յանձն առել
նաև զարտաքին անհամեմատութիւն զոր բերեն 'ի
մէջ :

Առ ակթ մէյտանիւ է իպրահիմ փաշա սերայի , պա
շատ մեծ իպրահիմ վէզերի ան սուլ' սիւլէյմանին ,
ուր երբեմն իչ օղանիք կրթել լինէին 'ի բոլոր բա
րեձևուէիս լա օրինի հրահանդաց , ուղ այժմ' կրթին
'ի դարադա սերային : Մերձ 'ի դուռն գում գա
փուի է պաշատ ցեղին կոչեցել իպրահիմ խան օ
ղուլարի . որոց նախահաւ է մէհէմէտ փաշայն վէ
ղեր ան սուլ' սիւլէյմանի : 'Ի նոյն կողմանս է և ալ
քայսական ասպարանք , ուր նստին թիբրաղուն սուլ
դանք :

Մի յերեւելի շինուածոց քղքիս' են Բաղանիք հա
սարակաց , որք են 130 առհնրի գմբէթաւորք յորս
զոյգ բաղանին մեծաչէն անուանել Չոգոտտ համաթի
է շինուած Փաթիւս սուլ' մէհէմէտի . թիւղ զոգնաւ
թիւ առանձին բաղանիս' որք գտանին 'ի տունս մե
ծամեծաց : Իմբիւթ թիբրաչէնք են 12 : Թիբրաչէնք Շի
րիմք թիբրահանք գմբէթաւորք են 17 : Խանս , ք
իջևանք բաղմաթիւք . լա մեծի մասին բարաչէնք և
կրկնայարկք , յորս մեծակառոյց են Վալիփէ խան 366
սենեկօք , զոր շինեաց քիւսսէմ սուլդան մայր սուլ'
իպրահիմին : Վէլիբ խան զոր կառոյց քեօփրիլի Է
հէմէտ փաշայ վէզերի ք սուլ' մէհէմէտին , որ ու
նի ջրչիղ մեծ : Չոխաձիւէր խանին շինել իպրահիմ փա
շայէ վէզերէ ք սուլ' ահմէտի : Ենի խան 166 սենեկօք
և եռայարկ , իւրաքանչիւր յարկաց ունելով մի մի
դուռն , որք հանեն յերիս փողոցս մի ք զմի բարձր
'ի դիւրուի տանելոյ և բերելոյ դբոն . շինեալ 'ի
ք սուլ' մուսղաֆայէ 'ի հիւճ' 1175 , և բնակեալ 'ի
բիւլի մեծամեծաց հայոց . և են կրկին , Պիւլիքի
Քիւլիք անուանելք : Գուար աղասի խանի , աստի
մինչ 'ի ձեւահիր պեզէսթէնի դտանի ասեն Ք Երե
րեայ ձնի համարակապ . ևն :

Գրատուներ քղբիս առեւ ի զէյեռուպ 'ի միասին, են 35. որոց երկեւիք են գրատուներ արքայաէն մղկը թաց ոմանց. են և գրատուներ ինչ ուրոյն 'ի մղկը թաց. զք են Սուլ՝ համիտին. Բէօփրիլի օղլի ահմէտ փաշային. Բաղիպ փաշային որ է անուանի յորում պահին երկու ձեռագիրք նորին ըաղկալին, և Թժաշունչ. Ազիֆ էֆէնտիին. և Խամայիլ էֆէնտիին : Դպրոցք որք դասնին 'ի Մեքրեհէս՝ են 518 : Մեքրեհէս 1255 : Մահմէմէ քո Դատաստանարանք՝ 4. յորոց 1 կոչե Մահմապ փաշա ճահէմէսի, 'ի գաւթի հաճանուն մղկթին, որ է քարաշէն հին և մեծ քան զայլս. ուրանօր զխոյեալ ասեն յոյնք վայթոււն աղեաց արիոսի. 2 Տալապ փաշա ճահէմէսի, 'ի գաւթի համանուն մղկթին. 3 Ալիի շէլալի ճահէմէսի, առ մղկըթաւ ըլւսթէմ՝ փաշային, մերձ 'ի զինտան դափուսին. 4 Պալատ ճահէմէսի, 'ի գաւթի անդ մղկթին կոչեցեւ Փէրրիաի փէրիփապ ճամիսի 'ի ներքս գրան պալատու, մերձ 'ի հրեշտակապետ եկեղեցին հայոց :

7. Վաճառանոցք և Գարծարանք :

Վաճառանոցք քղբիս բաց 'ի գոլոյ լի ամենա առեսակ վաճառօք մենդ հնդկաց, ունին զայս գեղեցկութի՝ զի կրպակք սրք զմի և զնոյն տեսակ իրաց վաճառեն, հաւաքեւ կան 'ի միում վայրի 'ի մի գիծ, թող և զայլս ասա և Թնդ. ցրոճեւ : Ոմանք 'ի վաճառանոցաց Չարսու անուամբ յիշատակին (ա). 'ի սչէ երկու են քարուկիր շինուածք. մին մերձ 'ի վալիտէ կի՝ 'ի եհնի ճամին, յորում վաճառին հաճմէք ներկք ևն հնդկաց և մարայ, վոյ և կոչի Մուր արտասի, 6 գրամբք. զոր շինեաց մայր սուլ՝ մէհէմմէտին. յորում կրպակք փայտակերոք առ հորի հրձիգ եղեն 'ի 1689. և ինչքն 'ի յափ 10 խաղինէի լա գրամոյն մարայ 'ի շիք դարձան. իսկ միւսն է 'ի կողմն օսմանիէ ճամիսիին, շինեւ 'ի 1461 'ի ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմմէտէն. որ է իբր թաղ ինչ սրոյ փողոցք հան գերձ երկկարքեան կրպակօք են կամարակասօք զերձ յանձրեաց, 'ի տօթոյ արևու, և 'ի հրդեհէ :

Այլ վաճառանոցք կոչին Պալատ անուամբ, յորոց ոմանք.

(ա) Որ է Բառ պարսից Չար, սու, և նշանակէ Բառա խառն. ըսք որում յարեւելս քաղաքաւորն սաղարաբար լինի 'ի խանս որ է 'ի ինս քաղաքաւորն. և ի՞մ յայլ վնասած ինչ քաղաքաւորն գործեալ :

ովանք են հնազօրեայ . զո Պիի պապարի . ուր վաճառին զգետաք 'ի կիր արկելք . Այլ պապարի . Գալուգ պապարի , որք են վաճառանոց ձիոյ , ջորւոյ , և հաւուց . Էսիք պապարի , որ է շինուած բազմաանենեակ 'ի ձև իջեվանի քո խանի , յորում վաճառին արքև կաւայք գերեւք յափրիկոյ . և փորք ինչ յնչ վաճառել լինէին նաև գերեւքն 'ի վրաստանէ , և 'ի չէրքեսէ , յապաղայէ ևն . և զի մեծ մասն 'ի նոցէ էին որդիք քրիստոնէից , յնչ Ժմիւ կարէին գնել 'ի նոցունց նաև քրիստոնէայք , այլ սակս գիպուածոց ինչ ք սուլ մուսաֆայն արդելք քրիստոնէից գնել :

Էն և այլ պաղարք խառն ամ վաճառուց որք տեէն միօրեայ , և լինին յիւրաբանչիւր աւուրսեօթնեկին 'ի գնդն տեղիս քղբին . յաւուր կիւրակէի լինի 'ի ավրեթ պաղարին մերձ 'ի սամաթիա . 'ի քչթի (որ է բազմավաճառ և անուանի ք զամսին ,) լինի առ մըսրը չարսուսիւ . 'ի քչթի' առ գրամք դօի գաւ փուսիին առ ճնայհաւն որ գնայ 'ի Շէ'րէֆնի կոչեցել տեղին . 'ի քչթի' 'ի տեղւոյ որ լք մեջ մզկեթացն ֆեթհիէին և սուլգան մէհէմէտին , և կոչի Չարչնայի ոսկ Չարչնայա պապարի . 'ի եչթի' 'ի գարա կիւմրիւկն գրեթէ լք մեջ էտրէնէ գափուսիին և սուլգան մէհէմէտին . յուրբաթու առ սիւլվրի գաւ փուսիւ 'ի տեղւոյ անուանել Գոճա ճասդաֆա փաշա յանուանէ մզկեթին . նման սին և այլ պաղար կանգնի 'ի միւս ծայրի քղբին 'ի տեղւոյ անուանել Գիւլիտ Գասդաֆա փաշա , առ գրամք' որ կոչի իչէրիէէնի գափուսի . 'ի չթու' 'ի տեղւոյն կոչեցել էս . 'ի ալի փաշա չարսուսի , ոչ այնչափ հեռի 'ի սուլ' մէհէմէտին :

Այլ վաճառանոցք ինչ կոչին Գափան անուամբ , յանուանէ փայտակերտ կչույն մեծի' որ 'ի բարբառ արաբացւոց կոչի Գապան . զո Ռան Գափանի . յորոյ ծովկզր առաջի համանուն գրան կան ամ նաւք ցոբենոյ և գարւոյ եկելք 'ի սեաւ և 'ի սպիտակ ճուղէ . և Պալ Գափանի :

Երկու են Պէպալիսնայ ոսկ Պէպէլիէնայ սասնաջուր բարաչէնք բազմապրեթք , մին կոչի Ճէլակիք ուլ Վալիէնի բառակուսի ձևով , որ շուրջանակի և 'ի մեջն ունի կրպակս ազնիւ վաճառուց . զո են գոհարք , սակեթել կերպապք հնգկաց ևն . տեարք կրպակաց առ հնրկ են տաճիկք , ունի երկաթի գրունս 4 , որք կոչին յանուանէ վաճառանոցաց յորս լինի Մէ

զապ (ա) . 1 Գոսյոսմճաւար ֆախոսի , զի առաջի դրանս լինի մէզատ ոսկի արծաթի և ականակապ զարդուց . 2 դուռն է Օնորաբճըլար հանդէպ առաջնոյն , առաջի սր լինի մէզատ սրտորաստեղ զգեստուց . 3 Բիթապճըլար ֆախոսի , առաջի սր լինի մէզատ գրբեանց . 4 Գոսյանճըլար ֆախոսի . առաջի սր լինի նոյն պէս մէզատ հանդերձեղ զգեստուց : Նախկին դուռն փակի իբր կէս ժամ յըջ քան զմուտս արևու . իսկ մնացեղ դրանք փակին զկնի հսրկ աւուր յետ կատարելոյ զմէզատն :

Եկնն կոչի Էսիի պեպէսննն , կի՛ Սանպալ պեպէսնննի , կոչի և յանուն Սափըլոոյ . քզի լը մեծի մասին (մեռնաւանդ յըջն) յոյն և լատին սագրզցիք են 'ի նմ կըրպակաւորք , որք իբր 'ի բըլմն վաճառեն կերպասս և դիպակս իւրեանց սագրզ կզգուոյն . մերձ է սա յառաջինն և շինուածով նման նմ , 4 գրամբք՝ այլ փոքր ք զայն :

Թիւ կրպակաց քզբիս 'ի ցուցանն խթանպուէէ Ֆէնտիսիին դնի 5233 :

Ունի ստանպուլ և զնճն գործարանս նպայս բամբալ կախառն կերպասուց և դիպակաց , որք կոչին Ալդըն օլուֆ , Տափականէ , Կերմետար , Սփանպուլ շալիսի , Բեշի , Գոսդնի , և Պէլպար , և գօտի կոչեցեղ Քէլպէա , և այլ գործարանս՝ յորս գործեն մօրթ 'ի գոյն զնճն : Եկնննի ք Բեհեզ ծաղկէնկար հնարեղ և կատարելագործեղ յարուեստաւորաց հայոց , թեղ ոսկաոյ , սուր , և երկամթ հրացանի ք թիւ Ֆէնկի , նետանոթս կաւակերտս ևն : Յայտ՝ ամի 'ի 1804 'ի հնարագետ արանց ազգիս հայոց հնարեցան գործարանք չուխայի և թղթոյ : Այլ արուեստաւորք յաւէտ ծաղկեալ յայս քաղաք , են արծաթա գործք և գոհարագործք , որք միով անուամբ կոչին Գոսյոսմճի . զայսոսիի արուեստս ոմանք յերևեղեաց

(ա) Աշտանս Մէզատ Բոլանալ 'ի Բասեա Չիլասե , նալ նալի գրեղի և զթի սար լինի յաւելլածն գնոց . յամ առար Էօնեիլիէ լինի Մէզատ՝ որ փեւէ թամո իբր էրիս . Բոց յարբաթէ՝ որ է փօն փամիաց , և Բոց 'ի կիւրակէ և 'ի մառնաւոր փօնից հայոց . քանզի Բազմաթի Գուլյուսմճի արանէս քաւորաց՝ են յազգես հայոց : Նախ քան զսխանիլն մէզափի՝ առաջի գլխաւորին գոսյոսմճոյ՝ որ իւրի Գալէ ուստալ քի , յազգես իան փամիկ Տեղալք 'ի Տուվա մէլյանիլն , և յայլ շեօնն զնճն պեղիս , որ փեւէ քանի զ Վալիլեան :

եաց ազգիս հայոց այնչափ կատարելագործեցին սկսել յաւուրոց անտի ք սուլ՝ մուսղաֆայի և սուլ՝ համիտի, մինչև երգ դասել զգործած նց զինի ձեռագործացն անգղիոյ և դաղղիոյ :

Չեռագործ վաճառք որք արտաքուստ մտանեն 'ի ստանալ մենդ 'ի հնգկաց և յեւրոպիոյ, են անբաւք, որոց վն կարգել կան երեք մաքսատունք • մին ը ցամաքակողմն կոչեցեալ Գաւա Ինճիսի, զի առնու մաքս 'ի վաճառաց եկելոց ը ցամաքն ռումէլիի • իսկ մնացել երկուքն են ընդ ծովակողմն, անուանելք Մեծ Ինճիսի, և Թիւրիսի Ինճիսի :

8 • Եկեղեցի :

Երբեակ եկեղեցիք են հայոց • յորս պատրիարգաւ կան եկեղեցիսն՝ է 'ի գումակափուն որոշել յերիս • միջինն որ է աւագ եկեղեցիսն՝ է յանուն Ածածնի, յորոյ անուն կոչի և համօրէն եկեղեցիսն • եկին՝ որ է հարաւակողման՝ է յանուն սբ յն Յակոբայ որոշել վն կանանց • երդն հիւսիսակողման՝ յանուն սբ յն Սարգսի, կոչեցել ուկ Դրսի ծած, որ ունի խորանս երիս : Այս եկեղեցի այրեցաւ 'ի մեծի հրկիզուե քզբին 'ի 1645, զոր անդրէն շինեցին • որպէս գրէ երեմիա չէլէպին • դձլ այրեցաւ 'ի 1718, և շինեցաւ 'ի 1719 'ի Թոնականիս ուճիւր • 'ի ժմկս պատրիարգին յոհաննու կոլոտին : Իսկ յակոբ պատրիարգ շինեալ զարդարեաց զսի յերից խորանաց յանուն սբ յն նիկողայոսի որ գտանի 'ի գրսի ծամն • այլ զայս շինու թի պատճառ առեւ քանդեցին ոչ միայն զայն խորան, այլև առհնրկ զկամար երից խորանացն կս 'ի 1767 'ի Թոնականիս ուճիւր, և 'ի 1 ամսոյն ուէպիլ իլէվիլէլի • յաւուրս գրիգորի պատրիարգին, և ք սուլ՝ մուսղաֆայիս : 'ի 1796 քզի հրաման էր արքայի յամ՝ մղկիթս և յամ՝ եկեղեցիս շինել աւազան ջրոյ 'ի գիւրուե շիջուցանելոյ զհրգեհ, շինեցաւ և առննթեր եկեղեցւոյս ահագին որմն, որոյ բարձր գոլով քան զհրամայեալ չափն քանդեցաւ յարքունուստ :

Երկդ եկեղեցիսն է յանուն միքայէլի Հրեշտակապետին, 'ի ներքին կողմն գրան պալատու կէս միջև հեռի • այս եր խափանել եկեղեցի յունաց, իսկ յորժմ տաճիկք առին 'ի ձեռաց հայոց և լատինացւոց զսբն նիկողայոս (զորմէ ստորև), հայք (որոց գրուիւե զէ յայս գործ ստակէս խարբերոցն) բլմ արծա

Թով և միջնորդուք՝ հրամանագիր առին՝ իրեճեաց
 փաշայէն (ա), որ զմի ամ կալաւ զվէղերուն և աթոռ
 ՚ի 1631. և առաքել զերիս չաղու շտեպս զեկեղեցին և
 ետ՚ի ձեռս հայոց: Այլ քզի խախտել էր յոյժ գոլով
 փոքր և խաւարին, Պօլսօլձի տիմրիկցի ամատուրն
 այր ճարտարաբան՝ հրաման էառ ՚ի գրանէ զն՝ նո
 րոգութե. և նորոգեցաւ յորդորանօք Պարոն սյր
 գրիգորին՝ որ զայս ամ պատմէ յիւրում յիշատակաւ
 րանի՝ յորմէ առաք:

Յետ քանի ինչ աւուրց, այրեցաւ Թաղն պալատի
 ուն և ամ շրջակայ տունք հրէից՝ որ մերձ էին յոյժ
 յեկեղեցին, և տուն մեծատան ուրումն ՚ի յունաց
 որ բարձր էր ք զեկեղեցին, յորոց բնմ՝ նեղութիս
 կրէին հայք. իսկ եկեղեցւոյն՝ միայն շրջապատ շին
 սեւածքն այրեցան. իսկ սեղանն կործանեցաւ ՚ի տաճ
 կաց. յոյր սակս անդրէն հրաման առել հայոց վե
 րակացուք վերոյնել զգրիգորին, շինեցին զշրջա
 պատն, զփողոցն, զսենեակն, և զսեղանն անդրէն
 հաստատեցին, և ՚ի պեղելն զերկիր, գտաւ դմբէթ
 ինչ՝ զորոյ զգլուխն հազիւ կարացել ծակել, գտին
 ՚ի ներքոյ շինուած մեծ լցել հողով. զորոյ զմի ան
 կիւն և եթ, ինն անձինք հազիւ կարացին մաքրել
 զաւուրս չորս: ՚ի 1729 այրեցաւ այս եկեղեցի հան
 դերձ 13 եկեղեցեօք յունաց՝ ուն գրէ հաննա, այլ
 յոհաննէս կոչոտ վայելուչ ևս շինեաց ք զառաջինն
 ՚ի 1730, ձեռնառուք ակնցի երևանենց սեղբոսին
 հրաման առել յարբունուս:

Աւագ գուռն տաճարի եկեղեցւոյս՝ (որոյ լայնու
 է 3 կանգուն, իսկ բարձրուի 4,) ունի ձուլածոյ
 երկուս փեղկս քանդակելս, բաժանել ՚ի չորս հաս
 ունածս, որոց իւրաքանչիւրք են 4 թիղ ը լայնուէ և
 ը երկայնուէ. յերեսին անդ՝ քանդակել կայ միօրի
 նակ պատկեր քսի որ խարազանաւ հալածէ ՚ի տա
 ճարէն զգնօղս և զվաճառօղս. իսկ ՚ի չորրորդումն
 պատկեր վերանալոյ յերկինս կառօք. յորոյ ՚ի կառն
 են երկու անձինք, և ստորև նորին՝ պատկեր սբյն
 գէորգայ գեղարդեամբ հարել զվիշապ, հանդեպ
 նորա աշտարակ և օրիորդ, ՚ի ներքոյ իւրաքանչիւր
 հաստուածոցն՝ են երկառղ մակազրութիք լատին
 գրովք. իսկ ՚ի չքգ հաստուածի անդ՝ է և Թոնա
 նշանս 727: Այս փեղկք գտան ը երկրաւ յարբու
 նի

(ա) Երբեմն ևնկային դնէ յեռամբ Պայբամ փաշային, որ
 նոյստ ևնկէր ՚ի 1636:

նի պալատան անդ յաւուրս սուլ՝ մահմուտի, յոր
ժամ բրէինն զերկիր 'ի պէտս շինուէ զնի՛ն շինուա
ծոց զորս շինել էա նոյն արքայն . և յայնժամ Պա
պիկ անուն երկաթագործ արքունի գործարանին՝
զնոյ առել յարքունուստ, և ըստ չափու մեծութե
գրանն եկեղեցոյն երկաթի տախտակս զնոքօք յա
ւելել յարմարել էդ աստէն :

Երրդ եկեղեցին է Սբ գէորգ 'ի սամաթիա, 'ի բարձ
րաւանդակի 'ի ծովահայեաց վայրի, մեծ ք զայլ
եկեղեցիս, ուր էր երբեմն պատրիարգարանն հայ
ոց մինչև գրեթէ 'ի իշ թունահանն : Պատի թե
ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտ բաց յայլոց հայոց 'ի սա
մաթիա էա՞ծ բնակեցոյց զժողովուրդ հայոց 'ի կող
մանց դարամանու, որք զառաջինն բնակեցան վրա
նօք յանտառի անդ առաջի եկեղեցոյն՝ որ այժմ
հրասպարակ է նորին, մինչև ապա յարկս բնակու
շինել բնակեցան 'ի շրջակայս եկեղեցոյն, որ յա
նունն նոյ մինչև ցայժմ կոչի Գարաման ճահալէսի . որով
այժմեան բնակք հայոց 'ի սամաթիա՝ (որոց թիւ
ասի լինել աւելի ք զհիւր տուն), երևին իջեալ
գէթ լս մասին 'ի նոյն դարամանոց . և այնպս լի
նին սերունդք նախնի կիլիկեցոց : Իսկ այս եկե
ղեցի որ էր յունաց՝ խափանել կայր յայնժամ՝ 'ի նոյն
սակս արեւունհեղուէ ինչ գիւղու՞ածոյ՝ յոյր սակս
'ի բարբառ տաճկաց կոչէր Գանլը քէլիսա (ա) . խըն
գրել զայս հայոց առնուն հրամանաւ իս սուլ՝ սիւ
լէյմանայ վս իւրեանց, և հետզհետէ իարձակեն
մինչ լինել իբր երբեակ եկեղեցի . Սբ գէորգ, Ած
ածին, և Սբ երրորդուէ : 'ի ռճհա թունահանիս՝
որ է յամի ին 1722 նորոգեցան այս եկեղեցիք հո
գաբարձութի գրիգորի պատրիարգին եէմի, և յո
հաննու կողտին պատրիարգին ստանալօլու, և վե
րակացութի Մելանի, ուն գրել կայ 'ի վս գրան
աւանդատան (բ) :

Գրէ հաննա վս կոլտին՝ թէ նա ինքն յաւել զեկեղե
ցին երրդուէ 'ի ձեռն մեղտոնին հրաման առել յար

F 6
(ա) Զայս լի պարփ լիթել ընդ թառ Գանլը քէլիսային,
որ 'ի պալատ :

(բ) Այս Մելան ճահանուանէալ Ալբաղ օղլու, էր 'ի փար
սիսի գեղջի իւսարիոյ . և էղև ճարփարապէս ք սուլ՝ աւ
մէփին, յորմէ գիւրին էղև նմ լինել Պապճատ և Վերսիւ
ցառ ն որոգուէն, ուն գրն նաև յայլամ ճահագրուէ, որ իաց
ասփի և անփի խորանին էլիկեցայ երրդուէ :

բունուստ • այլ ուն յայտ է 'ի պատկերաց նկարելոյ
 'ի գունագոյն քարանց (մօզաիքացի), որ երևի մինչև
 շոյսօր 'ի կիսակամարին որ է հանդէս սեղանոյն, մասն
 ինչ կայր 'ի վաղուց : 'ի 1782 'ի մեծի հրդեհին առ
 հնրկ այրեցան այս եկեղեցիք • և մնացին միայն խո
 ջանքն՝ աւանդատունն՝ յորում է սեղան սէջն մինչ
 սայ, և վերոգրեալ կիսակամարն • խիկ առաստաղ
 թածածնին կամարակապ և կապարածածկոյթ՝ ան
 կու 'ի բունուէ հրոյն, և բացօթեայ մնաց ուն այլքն •
 բայց յայսմ ամի 'ի 1804 բովանդակ այս եկեղեցի
 սէջն գեորգայ նորոգ շինեցաւ հիմնարկել 'ի մար
 տի 5 ըստ հնոյն, և կատարեալ զօծութիւն 'ի յուր
 սի 7 :

'ի հարաւային անկիւն երթդուծէ է լուսաղբւր
 (այսպմա) արէհամ ջրոյ • ուր բիւ մասիճանօք
 շինի իջանել, և 'ի բերան նորին գոյ սեղան յովա
 կիմայ և աննայի : Հրասարակն եկեղեցւոյս կանդ
 նեալ կայ 'ի վր ըերկրեայ կամարաց , որ ուն յայտ է
 'ի հն՝ էր ջրիջլ ք սառնիչ 'ի պէտս մենաստանին,
 որոյ և բերան ըերկրեայ ճննչին՝ ը որ գայր ջուր
 'ի նի, երևի տակաւին 'ի ներքոյ բնակարանին վրայաց,
 որ այժմ է փակել : Սակս այսորիկ և կի սակս այ
 ազմային՝ կոչի առ տաճիկս Սուրա մանասքր • զը
 թոյ զվեց երևելի սիւնսն հանել տարան այլուր յա
 ռաջ ծակաւ :

Այս եկեղեցի թոճի մեզ շինել այն՝ զոր պերփէ
 սուծէն կոչէ Մենասքան Փոսմիկոյ • և շէոն գրա
 մատիկ Փոսմիկոյ • սակս կառուցել գոյոյ առ դրամք
 սամաթեայու , ուն կարծէ և տիւբանժ : Կանգնեաց
 զսա սբուհին հեղինէ քր գրէ կողինոս , ը նմին կա
 ռոյց նաև զպալաս և զծերանոց յանուն սամաթիոյ,
 այլ մենաստանն կոչեցաւ Ղափրիա • վն զի հեղինէ
 յետ դտանելոյ զմբ խաչն յեէմ, եկն եմնւտ 'ի ստան
 պօլ ը դուռն սամաթեայու , և որչափ ինչ ծաղիկս
 գտեալ էր 'ի վր հողոյ ընդ որով գտաւ սբ խաչն,
 անկեաց յանօթս որ յն՝ կոչի Ղափրիա, և զնոյն անօթան
 եդ յայսմ մենաստանիս, յայնմանէ և մենաստանն ըն
 կալաւ զիւր անունն :

Նորոգեաց զսա թէոգոգիսդէ մականոճանելն Քլե
 բինա՝ մայրն թէոգորայ կնոջ թէոփիլոսի կայսեր,
 զոր Շիոսի կոչէ զօնարաս : Լեոն գրամատիկ և յը
 վել գրէն՝ թէ եփրոսինէ մայր նորին թէոփիլոսի՝
 յետ մահոճան առն իւրոյ որ էր թլոճատ միքայէլ
 կայսր՝ Ելեալ 'ի պալատանէ բնակեցաւ յիւրում
 մէ :

մենաստանի, որ կոչի Ղապրիա || Յորմէ յայտէ՛ թէ նա ևս արար ինչ ինչ շինուէ կի՛ բարերարուէ, վնկ կոչեն իւր ձեւասքան : Աոյնաւս ւն վասիլ կայսր հայկազուն յայս մենաստան տարագրել ընակեցոյց ըզքեռս միքայէլ կայսեր : Եւ թերևս զմին ՚ի կայսերաց աստի և ՚ի թաղուհեաց նկարել ձևացուցանէին այն պատկերք ՚ի (մօզաիքա) գունագոյն քարանց յօրինել, զոր ետես և ըարձակ ստորագրեաց հռչակաւորն մօնքօնի դաղըկացին, որ գտաւ աստէն ՚ի 1648 . և զոր բերէ նաև սէտղինի ՚ի զհտ . թղթոց իւրոց : Յայսմ վայրի աւանդի գումարեալ նաև մի ՚ի ժողովոցն կոստանդնուպօլսոյ : Յարտաքին որմն եկեղեցւոյն նբյն գէորգայ՝ երևի մինչև յայժմ մահագրուէ ինչ յունական, այլ գորով կէսստո՝ ոչինչ մարթ է խմանալ :

Էին ՚ի քղբին ՚ի Ալանփո թաղին և այլ երկու եկեղեցիք հայոց : ՄԷ սարգիս մերձ ՚ի Չինիլի համաճն, որ այժմ է տուն ընակուէ . և ՄԷ նիկողոս ՚ի Հիսար փեղին մերձ ՚ի գուռն եէնի գափուին, որ այժմ է պարտեզ : Առաջին եկեղեցւոյն առաստաղ այրեցաւ ՚ի 1652, և մնացին միայն չորեքին որմունք . յոյր սակս ծախել զնշս 2000, առին հրաման շինուիւն ՚ի վէզիրէն, այլ իւլէմայք խափոնեցին՝ մէնդ Քէլիսա տէլիսի անուանել զազիսպէրն : ՚ի 1660 ՚ի մեծի հրդեհին քձլ այրեցաւ թ այլ բնէմ եկեղեցիս . և բէօփրիլի վէզիրն հրաման եհան տաճկաց գնել զտեղիս եկեղեցեաց ՚ի քրիստոնէից Միքի Բեպեբէի՝ յետ մահու նր՝ հայք և յոյք հրաման տուել ՚ի բէօփրիլի օղլի վէզիրէն՝ քձլ գնեցին ՚ի տաճկաց և զայլ տեղիս Տիվան Բեպեբէի՝ և շինեցին զեկեղեցիս . նաև ծախել զնշս 15 հալր, արարին նաւակաախ շինուէ նբյն սարգսի ՚ի 1661 : Աոյնաւս և վն տեղւոյ նբ նիկողոսին՝ հրաման ետ սպրօ սահախոյ ումեմն գնել ՚ի տաճկաց, յորժամ ինքն սպրօ գնայր թ բանա կին . իսկ սահախայ ծախել 10 հալր զնշ, շինեաց զնմ : Այլ յորժմ բէօփրիլի օղլի վէզիրն եկն նստաւ ՚ի ստանպօլ, Վանին՝ որ էր թշնամի քրիստոնէից, իբրև քարոզ իմն կարգայր՝ թէ քրիստոնէայք առանց հրամանի թաքին շինեցին զշօ եկեղեցիս, վէզիրն կնքել սայ զգրուես եկեղեցեաց հայոց և յունաց զաւուրս 14 . և սպա կործանէ զնրն նիկողոս, և զնբ սարգիս, և զեօթն եկեղեցիս յունաց :

Արտաքոյ ստանպօլու՝ այլ մերձ յոյժ, հանդէպ գրան դօփ գափուին, է թաղ ինչ խառն տաճկաց

ի բաց առեւ զայս սօֆեայն , սա է գերագոյն սակո
 երկց . մի՛ վն գրից պատուականութի , գոչով կա
 ռուցեւ շառնութիւր էսկի սերայիին յարեմուաս հիւ
 սիսոյ նր՝ յբարձակ բարձրականդակի ք բլրոյն . որ
 է գիրք բարձրագոյն 'ի մէջ քղքին , որ հայն 'ի նա
 լահանգիստ ստանաջու . եկի՛ վն բարձակուէ և
 գեղեցկութի շինուածոյն՝ որոյ ճարտարապետն էր
 Քօճա միմարն Սինան կոչեցեւ . և երբ՝ վն աղետու
 թէ կճեայ սեանց՝ զոր Ը մեծի մասին բերին յաւե
 բակաց աղէքսանգրիոյ դրոյսոյ՝ որ է էսկի իսթան
 պուլ , նաեւ արձիրիօն տեղոյն եռուշա լերին (ա) :
 Երկայնուի սր՝ է իբր 216 ոտն , իսկ լայնուի 210 .
 որոչեւ կի՛ բաժանեւ յերկուս , 'ի միջնուսն անդ՝ ու
 ներով գմբէթ մեծակառոյց . և աստի և անտի եր
 կուս կիսագմբէթս որք նմանին այս սօֆեային , իսկ
 'ի մնացեւ երկուս բաժանմունս՝ ունի 10 գմբէթս ,
 և ներքնայարկս և վերնայարկս զարդարեւ կճեայ
 սեանք : Ունի դրունս 4 հիւսն իւրեանց սիւնապարգ
 գաւթօք և գմբէթիւք , յորոց ձախակողմեանն՝ է վն
 մտից արքային . առաջի մեծի դրան է քառակուսի
 շինուած երկայն իբր 108 ոտնաչափ , և լայն (ք Է
 լայնութի մզկիթին ձգեւ) 144 : Ըւրջանակի առ
 պատուհանիւք ունի սրահ լայն իբր 18 ոտնաչափ ,
 ծածկեւ շ 4 գմբէթովք 'ի վն 24 կճեայ սեանց . իսկ
 'ի միջոցի անդ քառակուսի շինուածոյս՝ աղբիւր
 գմբէթաւոր , որոյ ջուր բաժանի 'ի բիւ՛ մուքրիկ
 աղբիւրս : Սր՝ են դրունք 3 . և 'ի վն դրան ձակա
 տու նր՝ գրեւ կայ վերոյիշեւ մակագրուի յարաբաց
 լոց բարբառ . 'ի չորեսին անկիւնս շինուածոյս՝ են
 մի մի Մէնարէք , երկուքն խոնարհ՝ կրկնակի շէր
 ֆէիւք , իսկ երկուքն բարձրագոյն՝ երրեակ շէր
 ֆէիւք . որք առհարկ կացուցանեն տասնեակ թիւ ,
 'ի նշան տասնեք գոչոյ սուլ՝ սիւլէյմանի 'ի կարգս
 սամ՝ թիւրաց , ուղ գրէ Հասան պեկզատէ . և նոյն
 տասնեքին թիւրք յիշատակին 'ի վերագրեւ յբարձակ
 մակագրուէ :

Ի հարաւակողմն մզկիթիս 'ի մէջ պարապապատ պար
 տիզի՝ են երկու ութանկիւնի շինուածք գմբէթա
 ւորք . որք են թիւրպէ ք շիրիմ՝ ու նաեւ ք սուլ՝
 Սիւլէյմանին . ք սուլ՝ Ահմետին . խիւրբէմ
 սուլ

(ա) 'ի բիւ՛ մուքրիկ աղբիւրի տեղոյն՝ ասէ ճիւլիս
 ժամանակից՝ բերին սիւն ինչ թեքայեան վն 'ի շինու
 ձգեւն :

սուղգանին մօր ք սեչևին . Տիւաշուս սուղգանին
մօր ք սիւլէյմանին . և արքայորդւոյ և դատերաց :
Շուրջ զմզկեթաւս արասքոյ գաւթին շինեաց սուլ'
սիւլէյման Տարիւլհասիս , Տարիւլլիֆա հիւս բա
ղանեաւ որ 'ի նմին , Տարիւլղիյաֆէ , Տարիւթեթա
լիմ , և յերկոսին կողմանս երկու երկու Մէարէ
սէ , յորս թիւ ուսանողացն՝ որք ձրի կերակրին և
քնակին , է իբր 200 : Շինուածն որ 'ի բժշկուե յե
մարաց՝ է մեծագործ , շուրջ զսենեկօք ունելով բա
ռակուսի սրահ մեծամեծ մարմարիսնեայ սեամբք :
Եկամուտ մզկեթիս է 500 . քսակ , և միւթէվէլլէ նր'
է վեղերի աղէմն (ա) :

Շհհաթէ ճախի որ թարգմանի Մզկիթ արքայորդ
ւոյ : Այսպէս կոչեցել յանուն շէհրատէին Մէ
հեմմէտի սիրելի որդւոյ ի սուլ' սիւլէյմանի , զո
րոյ զգիական 'ի մաղնիսայէ՝ ուր մեռաւ 'ի հիւս' 950 ,
յայսմ վայրի բերել և թաղել , կանգնեաց 'ի յիշա
տակ նր զայս մզկիթ , աւարտել զնոյն 'ի հիւս' 955
(1548) : Ար է 'ի բարձրաւանդակի դ բլրոյն , հան
դէս էսկի օտաղարին եէնիչէրեաց , աւրնթեր աի
վան եօլուին , և գրեթէ ընդ մէջ երկոյ մզկեթացն
սուլ' սայէզիտին , սիւլէյմանիէին , և սուլ' մէհեմ
մէտին , որոյ ճարտարապետ է Գօճա միմար Սինան
շինող սիւլէյմանիէին , ուստի բերէ զնմանուե նր .
և քղի պօղտուղան քէմէրին արգելք գտանէր ան
ցից արեւելսն և հիւսիսային կողման մզկեթիս , կա
մարք ինչ նր քակեցան առ 'ի հորդել ճնայհ : Ունի
երկուս Մէհարէս կրկնակի շերֆէիւք . յարեւելան
և 'ի հարաւային կողմն՝ Մէարէսէ , Մադալսն ,
Տարիւլղիյաֆէ , և Տարիւթեթալիմ . իսկ 'ի հարա
ւակողմն՝ թիւբսի (շերիմ) Շհհաթէին : Թէվլէ
էթն (ուկ ' Միւթէվէլլիուե) մզկեթիս՝ է Հարե
մէյն , ուստի և է 'ի ձեռս Գզար աղասինն :

Սոյն այս ի սուլ' սիւլէյման 'ի յիշատակ տիկնոջ
իւրոյ եկիք խասէքի սուղգանին , որ եղև մայր վե
րոգրել Շհհաթէին , կանգնեաց Մզկիթ , Մէարէ
սէ , խմարէթ , և Տարիւլլիֆա , մերձ 'ի տիբիլի
դաշն

(ա) Յարեւելան իողմն մզկեթիս թաղեալ էաց վերոյիշեալ Գօ
ճա միմար Սինան , որ եր երեւելի ճարտարապետ . շինեաց
80 ճամբ , յորոց 3 են թփրայէնդ . 400 Մէհաճիպս . շինեաց
նաև զճնայհ ջրոյն՝ զոր ետ ածել նոյն սուլ' սիւլէյման , զի
մարջ միտէճէին , և այլ շինուածս բնն . իկաց տնս տաւիլի
թան 100 :

դառն Ալթէթ պազարին , որով կողմն այն յանուն
խասէքիին կոչի մինչև ցայժմ :

Սուլ' Ալթէթ : Շինեաց զսա ւն սուլ' Աճմէտ առ աթ
մէյտանիւ . հիմնարկեալ 'ի հիճ' 1018 (1609) 'ի 8
շէվալի , և կառարեւ 'ի 1026 (1617) 'ի 4 ձէմա
ղիւլ ակորրին . որոյ միջին դմբէթ կանգնեւ կայ 'ի
վր չորից մարմարիոնսպատ սեանց . որոց շրջապատ
6 ոսնաչափ . իսկ բարձրութի' իբր 12 : Մի միայն
մղկիթ է որ ունի 6 մէնարէս , զչորեսին երրեակ
շէրֆէիւք , իսկ զերկուսն՝ երկեակ շէրֆէիւք . և
քղի մի միայն մղկիթ մէքքէի էր՝ որ ունէր 6 մէնա
րէ , առ 'ի ոչ զրկել 'ի սեփհական պատուոյ նր , (ք
պնդէր վճռատուն և լըդէմ դառնայր արքայի ,)
յուսել արքայ զԹոմսէրդ մէնարէ 'ի մէքքէ : Թիւ
շէրֆէիցն ցուցանէ լը հասան պէկզատէի զթիւ
կարդի ւն սուլ' աճմէտին 'ի կարգս Թաղաւորացն
օսմանեանց (ա) :

Ունի առ իւրև քառակուսի շինուած սալայատակ .
չուրջանակի զնովաւ սրահ բազմակամար 26 մար
մարիոնեայ սեամբ . և 'ի վր կամարաց և դրանց՝
դմբէթս 30 . 'ի միջոցի անդ շինուածոյն՝ աղբիւր
վեցանկիւնի . 'ի հիւսիսակողմն մղկիթին է Թիւրպէ
(շիրիմ) նորին արքային . յորում Թաղեւ են նաև
ք Օսման . ք Միւրատ . և Քիւսսէմ սուլթան :
Այլ շինուի աղբերն և շիրմին , նոյնպէս և Մէտրէ
սէն (յորում են 48 սուխդաչք) , և Տարիւշիֆան ,
և Մադպախն , և Բաղանին՝ որք են շուրջ զմղկը
Թաւ , առհնրկ կատարեցան յետ մահուան արքային :
Բնակարանն որ 'ի բժշկուի յիմարաց՝ նման է սիւ
լէյմանիէին , Թէպէտ և փոքր ք զնորայն : Տարե
կան եկամուտ մղկիթիս՝ է իբր 300 քսակ . և Միւ
թէվէլի նր է Վոյլտայն զալադայու : Այս մղկիթ
է՝ որ լարձակուք իւրով ըունի զայնչափ ճաժու
զով հանդէս ազատ որերոյն երկցս յամին . ք յեր
կուս Պայրամս և 'ի Մէվլուտին . ուր նախ ւամ նա
խարարակոյտ բազմուի ւամ շքեղութիւնն պաշ
ածնէիւք , և ապա արքայ բազմակարգ պալատակա
նօք հանդերձել զգեստուք ականակապ և մարդաբ
տայեռ զարդարելովք կարգ լը կարգէ դան ժողովին :

Հան

(ա) Չի Ռեպէպ շէրֆէիս են 16 , իսկ ւն սուլ' Ալթէթ 14
է 'ի իարգո մահէժման Ռֆրաց , սակայն յայս թիւ և երկու
որդի եւաբեբ պայեղիպին 'ի համար իարգին , որք են Էմբ
սիւլէյման , և Մաստ լէլէպին :

Հանդէս նման սմին չքնաղ և մեծաւայելուչ չնք
 տեսանել ը համօրէն Տ, ուր վկայեն ճնորհորդք :
 Եննի ճափ, կի՛ վաւիպե ճափսի : Զհիմն սրեգ Սաֆիէ
 սուլդան մայր ք սուլ՝ մէհէմէտին 'ի հիճ՝ 1006
 (1597) 'ի 2 բէմադանի . այլ խափանել յայնժամ,
 անցմամբ Ֆսից Թէրխան սուլդան մայր ք սուլ՝
 մէհէմէտին անդրէն սկսեալ կատարեաց 'ի հիճ՝
 1076 (1665) 'ի 21 ռէպլիլ ախրբին . բերել տո՛ւն
 և զոմանս 'ի սեանց աղէքսանդրիոյ դրոյայ : Ան
 կանի առ ստորտոով ք բլլոյն . 'ի հիւսիսոյ՝ կցել է
 պարսպի քղբին որ առ եզերք ծովուն . ը մէջ պաղ
 չէ դափուսիին և սլալոգ սլալարի դափուսիին . յո
 բում վայրի քզի էր թաղ բնակուէ Խաբայի հրէից .
 փոխադրեցին զնն 'ի կողմն եէտի գուլէին . յորոց
 անուն ծովեզերք եէնի ճամիին մինչև ցայժմ կոչն
 Խաբաէոյ, քի գիւղ Խարայից (ա) : 'ի ներքուսապատ
 եալ են որմուռք մզկիթիս յախճապակեօք, քի չնիովք
 քիւթասիէի, և 'ի վերնայարկս ունի սիւնս մար
 մարիոնեայս . առնթեր ունի քառակուսի շինուած
 քղապատէլ բլմագմբէթեայ և սիւնազարդ սրա
 հիւք, 'ի սպիտակ և 'ի հին գեղին մարմարիոնեայց :
 Մէնարէք նր են երկու , ոսկեզօծել գլխովք և եր
 բեակ շերֆէիւք . Թիւրպէ (չրխմ) սր անկանի 'ի
 հարաւոյ մզկիթին . և է երեւել ք զամ Թիւրպէս .
 յորում Թաղէլ կան Թէրխան սուլդան . ք Մէ
 հէմէտ . ք Մուսղաֆայ . ք Ահմէտ . սուլ՝ Մահ
 մուտ . Սալիհէ սուլդան մայր նր . ք Օսման , և

այլ բլմ արքայորդեր և դստերք արքայի :

Օսմանիէ, կի՛ Եւրոպի օսմանիէ : Զհիմն սրեգ սուլ՝
 Մահմուտ 'ի հիճ՝ 1162 (1749) 'ի 28 մուհարրեմի .
 այլ յիթս մահուն կանխելոյ ոչ կարացել 'ի գլուխ
 հանել, կղբայր նորին ք սուլ՝ օսման կատարեաց 'ի
 հիճ՝ 1169 (1755) , և յանուն նորին անուանեցաւ :
 կառուցել է 'ի վր ք բլլոյն հանդէպ հին պէզազ
 խթանի . գեղեցիու թի գմբէթին և համօրէն չն
 ուժածոյն՝ զանցանէ ք զայլ ամ վերոգրել մզկիթս,
 զարդարել և մարմարիոն սեամբք, գրուք՝ պա
 սուհանք՝ կամարք՝ թեք վերնախարսխաց ևն են
 վայելակերտք : 'ի Ֆսիս շինուէ սորին գտան 'ի սե
 բային ը երկրաւ խոհանոցին՝ երբեակ մարմարիոն
 եայ տապանք գերեզմանաց, յորոց մին էր մեծա
 գործ յայն կճոյ՝ որ կոչն Հին կանաչ . զոր 'ի թա
 խան

(բա) Տէն ըս այոց և 'ի Բիան 4, զԵնախաց սքանդուլա :

Քոստանուպոլսոց ճարտարապետին թոյլ ետ սուլ՝ մահ մուտ բառնալ անտի և 'ի կիր առնուլ 'ի պէտս շէ նութէ մզկիթին . որոյ կտրատել զահագին վէմնն , զարդարեաց նորօք զներքին որմունսնն . ունի Մէ նարէս երկուս կրկին շէրֆէիւք : Մերձ 'ի մզկիթ իւր է մէտրէսէ , յորում թիւ ուսանողաց զանցանէ ք 150 :

Լալէի ճամբի , կմ լոկ Լալէի : Այսպէս յորջորջել յանունանէ աղբերն՝ որ կոչի Լալէի վաշէ , շինեաց զառ ք սուլ՝ մուսուլմանի հիմնարկել 'ի հիւժ՝ 1177 (1763) , ք մէջ Գոսգային և Ազգ սերային . որ և ք սուլ՝ ահմէտին անկանի յայսկոյս տիվան եօլուին 'ի կողմն մարմարա ծովուն . ք զի միւս արքայաշէն մզկիթք՝ անկանին յայսկոյս տիվան եօլուին 'ի կողմն նաւահանգստին : Նախ մի Մէնարէ շինեցաւ . և զկնի ամաց ինչ կատարման՝ յաւելաւ և միւսն : Ընդ երկրաւ իւրով ունի շինուած մեծ յերիս բաժանեալ կամարօք . և իբր 100 քայլիւ հեռի 'ի մզկիթէն առ տիվան եօլուիւ կից Սէպիլիանէին՝ դմբիթաւոր թիւրպէ (շիրիմ) նորին սուլ՝ Մուսուլմանի . յորում թաղել կան և որդիք իւր 'ի հիւժ՝ 1178 (1764) շինեաց նոյն արքայ Մէտրէսէ , յորում ուսանողք են իբր 130 : Կալուածք սր կոչին Էջգաֆի հիւսնայան . ք թաղաւորահանք . վոյ միւթէվէլի նր այժմէ նոյն ինքն արքայ :

10 . Մզկիթ շինեալ 'ի Վէլբրաց , և յայտոյ երեւելեաց :

Մահմուս փաշա ճամբի : Որ էր վէզիրի ազէմ Փաթիս ք սուլ՝ մէհէմէտի . կառուցեալ է 'ի բարձր վայրի 'ի ծայր զառ 'ի վեր պողոտային վա ճառանոցի՝ որ յանուն նր կոչի Մահմուս փաշա շարսառի մերձ 'ի վէզիր խանն և յամանիէն . 'ի դաւթի իւրում ունի Մահքէմէ (դոստանարան) . և մերձ յայն՝ Մէտրէսէ , զոյգ Բաղանի մեծահաւոյց , և խան որ է իջեան :

Տալուս փաշա ճամբի : Որ էր վէզիրի ազէմ ք սուլ՝ ալայեզետի . մերձ է այս մզկիթ 'ի տեղիսն անունանեալ Ազգիէն պաղարի և Ալմը մերձ , 'ի կողմն սու մաթեայու , ունի և Մէտրէսէ , և խմարէթ , և Մէքթէս :

Արիֆ ալի փաշա : Է վէզիրի ազէմ ք սուլ՝ պայեզի տի որ և մահանունանի խատիմ . որոյ ճամբ են եր

Երկուսն մին է առ տիվան եօլուիւ մերձ՝ ի Չինճիւրէ
 գոյին և ՚ի Գարա իիմբիալ, ունելով ՚ի մօտակայս իւր
 Մէտրէսէ : Իսկ միւսն մեծ է զայն նոյնպէս առ
 տիվան եօլուիւ ՚ի չարսոււն ՍառէՖճիլէրին . մերձ
 ՚ի տիբիլի գաշին հանդէպ վէզեր խանին . զորոյ ըզ-
 սիւնս ստորագրէ ճիլլիոս գերբ 7 . գլ . 4 . որք ա
 ռան ՚ի զարգուց հրապարակին կոստանդիանոսի՝
 որ էր ՚ի 7 թաղին . ՚ի նոյն զարգուց առել են և
 սիւնք մերձակայ մզկիթին ևն :

Դօճա մասգաճա Ժաշա : (Վէզերի աղէմ՝ ք սուլ՝ պայէ
 զխտի) : Այս մզկիթ է ՚ի ճաճա պաղարին մերձ ՚ի
 սամաթիա . ՚ի գաւթի իւրում ունի շլթայրսկապ
 նոճի մեծ բազմաստեան, յոյր սակս և տեղին կոչի
 Չինճիւրէ սերէ, ունի և իւր Մէտրէսէ և խան
 դահ :

Ռիսնէճ Ժաշա : Որ է վէզերի աղէմ՝ ք սուլ՝ սիւլէյ
 մանին, և փեսայ նմին՝ առեալ զմիհրիմահ գուստր
 նր, որ շինեաց ասեն զայս մզկիթ՝ ՚ի յիշատակ առն
 իւրոյ : Անկանի ՚ի ստորին ծայր Ուղան շարսաին մերձ
 ՚ի պարիսպն դրան զինտան գափուսիին, հուպ էլ
 մշ իոտէլէսիին և ՚ի թահնէ կի՝ ՚ի թահնէլ գալէն (ա) :

Ահմէպ Ժաշա : (Վէզերի աղէմ՝ ք սուլ՝ սիւլէյմա
 նին) : Է մզկիթ մեծակառոյց ՚ի ներքս դրան դօփ
 գափուսիին, ՚ի բարձր վայրի՝ որ հայի ՚ի ճորամեջս
 էննի պաղէին . ունի իւր և Մէտրէսէ :

Մեհմէպ Ժաշա : (Վէզերի աղէմ՝ ք սուլ՝ սիւլէյմա
 նին, որ մականոճանէր Դավիլ նաև Սօգօլու) :

Է ՚ի գատրըղա լիմանին, ունի և Մէտրէսէ :

Մեհմէ Ժաշա : (Վէզերի աղէմ՝ ք սուլ միւրատին .
 որ և մականոճանի խատիմ) : Շինեցաւ ՚ի հիւճ՝
 994 (1586) ՚ի Ալի Ժաշա շարսաին, մերձ ՚ի գարս
 կիւմրիւկ :

Ճեռուան մեհմէպ Ժաշա : (Վէզերի աղէմ՝ ք սուլ՝ մե
 հեմէտին) : Կառուցել է ՚ի գեղեցիկ գերս՝ ՚ի ծո
 վահայեաց բարձրաւանդակի՝ մերձ ՚ի կոթող ավ
 բէթ պագարիին :

Ճափ Պոյալէ Նիշանճի Մեհմէպ Ժաշային, (որ էր մե
 ՚ի փաշայեց ք սուլ՝ միւրատայ) : Է առ տիվան եօլու
 իւ, մերձ ՚ի զէնճիլլի գոյին և ՚ի սուլ՝ մեհեմ
 մէտ, ունի և Մէտրէսէ, խանդահ, և Տարիւլ
 հատիս :

Ճափ

(ա) Թա հիւճէ գալէն որ ասի իւր Թահսա գալէ, ՚ի
 բարբառ արաբացոյ նշանակէ Սարիս Բերբի ի՛ պարսպ :

Ճամի Հաֆըզ Ազիզի Գալայի : (Վեզիրի աղէմ Գ սուլ՝ միւրատայ) : Կառուցեալ 'ի տեղւոջն անոճանեալ Քիւլիա գարաման , մերձ յոյժ 'ի սուլ՝ մէհէմէտ , ունի և Մէարէսէ :

Ճամի Հէիմ օղլի Ալի Գալայի : Շինեցաւ 'ի հիճ՝ 1147 (1734) , որ է վայելչակերտ մերձ 'ի Ալմը մերմը և 'ի Սամաթիա :

Էպրէնէ գաիոսի ճամի : Չոր կանգնեաց Միհրիման կի՛մ Միհրիման սուլթան գուտոր ան սուլ՝ սիւլէյմանին . անկանի մերձ 'ի սարիսոյ քղքին հանդէպ էարէնէ գափուտին : Շինոճած նորա քառակուսի շքնաղակերտ , որոյ գմբէթ մեծակառոյց երևի նաև 'ի հեռատանէ , գողով 'ի վերամբարձ բարձրաւան դակի . ունի զմի Մէնարէ , որ լէ գմբէթին միան գամայն կործանեցաւ 'ի 1766 յերկրաշարժուէ , և անգրէն շինեցաւ հրամանաւ Գ սուլ՝ մուսղաֆայի լէ առաջին օրինակի . ունի նաև Մէարէսէ :

II • Մզիկի և այլ Շինուածք , որք 'ի հն՝ էին էկեղեցիք :

Մ յա ոօֆէա , յն Ազիա ոօֆէա : Կառուցել է 'ի վր ը Մբըրոյն առաջի մեծի դրան սերային . շինոճած Նք գրէթէ քառակուսի , քզի ուղ չափեաց կրէլօ և տպագրեաց 'ի 1689 հիճ պատկերօք , երկայնութի Նք է 42 ձող , որ առնէ 252 ոտն . խկ լայնութին 38 ձող , որ առնէ 228 ոտն . և է խաչածև 'ի միջոցի անդ խաչին՝ է գմբէթն մեծ 24 պատուհանօք , որոյ տրամագիծ է 108 ոտն , բարձրունն 'ի յատու կէն լէ գրէլոյ եւագրի 'ի նախնեաց՝ 180 ոտն , կի՛մ թէ 85 կանգուն լէ չափու այլոց , առ գմբէթաւս՝ են երկու կիսագմբէթք , և առ նորօք 4 այլ փոք ցիկք : Գրէ կուռնէլիոս լէ պրուն , թէ լէ համօրէն Տ շիք համեմատ գմբէթիսր , որոյ ձև նմանի գմբէթի էկեղեցւոյն հռոմայ՝ որ կոչի Ռօդօնաա . այլ սորայս անհամեմատ մեծութի՛ք առաւելու ասէ Ք զնորայն :

'ի ներքուստ երկայնութի շինոճածոյս որոշել կի՛մ բաժանել է յերիս , 'ի բաց առել զթև խաչին , և ունի վերնայարկ կի՛մ պատշգամբ շուրջանակի զեկեղեցեալ . լայնութի յատակի պատշգամբիս՝ է 60 ոտնաչափ , կանգնեալ 'ի վր 40 սեանց , յորոց 8 են սուճագի , խկ 32 'ի կճոյ՝ որ կոչի Եզիպտեան . 'ի ծառանակաքրիսարնէից տա էր վերնատունն զն իրանայն :

Ի վրոյն է այլ վերնայարկ կմ սլառչգամբ կանգնել
 Ի վրոյն 67 մարմարիոնեայ բազմագունի սեանց , բայց
 յատակ պատշգամբիս է նեղ իբր 2 օտնաչափ , որ
 նոյննա շուրջ պատի զեկեղեցեալ իբր 'ի զարգ : Ի
 օտանիս անգ եկեղեցւոյս՝ երևին տակաւին մնացորդք
 օրատկերաց սերօբէից և քերօբէից ևն Մօզաիկա
 քի 'ի դռնադոյն քարանց յօրինել : Առ ճակատուն՝
 ունի և գաւիթ 5 դրամբ : Արտաքին անշուք տե-
 սիլ եկեղեցւոյս ոչ համեմատի ներքին շքոյ . իսկ
 յատակ նր կանգնել կայ 'ի վրոյ բազմութե սեանց՝
 որք են ք երկրաւ 41 թոճով ք ոմանց թոճէլոյ , և
 լցել կայ ջրով իբր ջրշիջ ըսարձակ , յորում մարթ
 է փոքր նաւակաւ շրջիլ :

Չառաջինն շինեաց զառ մեծն կոստանդիանոս եր
 կայնաձև քառակուսի , և կոչեաց Աջն «օֆն» յա
 նուն Իմաստութեն ան , քի Արդոյն ան (ա) . զկնի
 կոչեցաւ միայն Սօֆն , այլ քզի անձուկ էր այն ,
 կմ զի ք այլոց կործանեցաւ (Թերևս յերկրաշար
 ժուէ) , կոստանդ . որդի նր ըսարձակագոյն շինեաց :
 Ի Ժմիս արկադէոսի կայսեր 'ի սլոմոս խոսովութե
 հալածման յահանու ոսկերեքանին՝ մասն ինչ նր
 հրձիգ եղև , նոյնպէս այրեցաւ և 'ի Ժմիս նորիոսի
 կայսեր , զոր անգրէն նորոգեաց փոքրն թէոզոս :
 Ի ե ամի տերուէ յուստինիանոսի կայսեր՝ ահագին
 հրդեհն որ ճարակել այրեաց զմեծ մասն քղքին ,
 այրեաց և զայս եկեղեցի զկնուուցեալն մեծամեծ
 սեամբք , զորոց զթիւ գօտինոս 437 դնէ . այլ նոյն
 յուստինիանոս կայսրն դարձել կանգնեաց մեծա-
 շուք շինուածով , որ մնաց մինչև ցայսօր (բ) . յայնմ
 Ժմիս գերագոյն գտաւ ք զնմ եկեղեցիս ք համօ-
 բէն արեղերս , մինչև զկնի շինեցան սբն պետրոս 'ի
 հռոմ , սբ պօղոս 'ի լոնտա , անձանին 'ի միլան ,
 յորմէ այժմ շրիգ դատեն զայիս սօֆիայն յեա ե-
 րեցունց վերոգրելոց : Ի 32 ամի նորին կայսեր 'ի
 ստէպ երկրաշարժութէ անկաւ արեւելուն մասն
 դմբէթին , և բնմ մնասս գործեաց . զոր վերս
 տին շինեաց նա ինքն յուստինիանոս 20 օտնաչափ
 բարձ

ճ
 (ա) Թեպէտ և 'ի Կարեկեան վերագրեալ Չառ խովն՝
 համարի կուէրեալ յանուն քիինոյ Սօֆնայ Այսոսանոյն :
 (բ) Տեսաք առ օտմանեանս պապմաթ շինուէ այս սօֆնային
 'ի յուստինիանոսէ , Ռարգմանեալ հրամանա Քաւիտին 'ի
 ցանեայ 'ի պարսից լեզու . որ է գաղեալ 'ի պապմաթն Արդե
 նոսի . կմ Ազնանոսն յոյն հեղինակին հոյ այլայլութ :

գարձրացուցանելով .ք զառաջինն թ թեոփանէսի,
 կմ 25 թ զոնարասայ (ա) : Յաւուրս է վարել կայ
 սեր անկառ դարձել մասն ինչ մեծ ի գմբէթին յերկ
 րաշարժութէ, զորմէ գրեն կլիգաս և սկզբնէն, և
 հետքիւք արգասայ ճարտարապետին հայոց դիւ
 րաւ նորոգեցին ուր գրէ անողիկ : Այս եկեղեցի
 էր առ Ժմիգ կայսերաց աթուանխառ պատրխարգին
 կոստանդնուպօլսոյ . զոր և կայսերք կոչէին Մայր
 Էրեանց փրուսէ . և առ պատմագիրս ստեպ կոչի Մեծ
 եկեղեցի :

Մ Ի դրանց այս սօ Թիային կոչեր Գրասն հայոց,
 յաւուրց անտի փերուն կմ երկդին Վարդանայ մա
 միկոնէի . որոյ սպանել զսուրեն փախեալ ՚ի ստան
 պօլ, և գնոյ էառ զայն դուռն . նմին իրի գրէ վար
 դան պատմագիր, թէ * Մամիկոնեանքն է գրիւ
 թ արծաթոյ ասեն գնել զդուռն արեմտեան սքյն
 թ սոփիայ ՚ի յուտոխանութ յիշատակ հայոց || : Եւ
 ասողիկ գրէ վն վարդանայ * Հաղորդի ը նմ (կայ
 թ սեր) օրինաց . և յիւր անուն անոճանէ զԱւագ
 թ դուռն սք սոփէ . որ մինչև ցայսօր կոչի Գրասն
 թ հայոց || : Իսկ անանուռն յոյն հեղինակն պատմուե
 անցից հայաստանեայց ՚ի լոյս ընծայեալ ՚ի բօմբէ
 Թիզիոսէ գրէ, թէ * Անոճամբ նց (հայոց) (բ) կո
 թ շեցին զսք գրուեա Սոփիայ, որ մինչև ցայսօր կոչի
 թ Հայոց դուռն || : Այս հեղինակ իմանայ զայն դուռն
 որ էր առ բեմիւ կմ առ աւագ խորանաւ . բանցի
 տյն դրուեք կոչէին ՄԷ, որք էին երեք, մի մեծ ՚ի
 միջի, և երկու փոքունք աստի և անտի, և ՚ի վր
 միջին դրան մարթ է իմանալ բանիւ ասողիայ և
 վարդանայ որք կոչեն Աւագ և Արմաբեան դուռն :
 Չայս մեծակառոյց եկեղեցի ֆաթիհ սուլ մէհէմ
 մէտ գարձոյց ՚ի մզկիթ . և յարեմտից կուսէ կանգ
 նեայ Մէնարէ . և ՚ի մէջնանդ մզկիթին եդ երկուս
 ահագին միաստանի սպիտակ թակոյկս կձեայս,
 ուստի ժողովուրդն ըմպէ ջուր : ՚ի հիւճ՝ 857 (1453)

Է **G** **չին**
 (ա) Ուստի սխալի Անանան հեղինակն, Ալիֆաս, և այլ
 Քրիստոսի որք գրեն՝ Եւ 15 կանգնալով ցածոյց յառաջին
 բարձրուէ : Սխալի նոյն Անանանն, և Կորթիոս որք զայս
 անխառն գնեն յառաքս իոֆոան յուսդիւնսի յաջորդին յառ
 դինխանութ : Որոյ վն փէն ՚ի Տիգրանի, և ՚ի Պանարտիոս :
 (բ) Այսինքն է Հայոց որք գրան ՚ի Է ժողովն ընդհանուր
 ֆոսմարեալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս յամին 553 յառաքս ա յառ
 դինխանութ :

շինեաց 'ի հիւսիսոց կողմանէ և սենեակս, և Տարիւհատիս և Մէտրէսէս յաճախել յուսանողաց իբր 150 Թունով . ք սուլ' սելիմ յաւել զմիւս Մէնարէ յարեւելեան կողման . իսկ ք սուլ' միւրատ յաւել 'ի հիւսիսոց շայլ երկուս Մէնարէս . և 'ի քաւնի մի տեղիս մզկիթին շինեաց խարխիսս կճճեայս . և զկանաչերանդ սիւնան կանթեղօք զարդարեաց, և ոյսպէս 'ի չորեքսին անկիւնան շինեցան մի մի Մէնարէք միով շէրֆէիւ (ա) :

'Ի դաւթի այս սօֆեային են Թիւրպէք (շիրիմք) 5, յորոց 'ի միումն' որ պատել է արտաքուստ սպիտակ կճովք, իսկ 'ի ներքուստ յախճապակեօք, Թալեալ կայ ք Սելիմ, և Սանտուգա Նուրպանու սուլդան որ կոչի Աթիլգա վալիտէ . յեկրդումն' ք սուլ' Միւրատ, և Սաֆիէ սուլդան մայր ք մէհէմմէտին . յերդումն' ք Մէհէմմէտ . և Խէնտան սուլդան մայր ւօ ահմէտին . 'ի չրդումն' որ կոչի Շէկըստէ Բիւրպէսի, Թաղել կան որդիք ք Միւրատայ . 'ի հինգերդումն' ւօ սուլ' Մուսղաֆա և մայր իւր, ւօ Իսպահիմ, և այլ բնիւ արքայորդիք և դատերք : Տարեկան եկամուտ այս սօֆեային' է իբր 2 հարքաակ : Միւթեվէլի նր շինի ոմն 'ի պալատականաց . քր Եաղիճի էֆէնտին, բայց լ տեսուք Տարիւսասատէ (կի՞ Գզար) աղասիին :

Ճեղեխանէ : ուկ Ճեղխանէ : Է 'ի նախագաւթի մնդ սերային, 'ի վր ւօ բլտոյն . 'ի հն' էր եկեղեցի Սէնի Իրիւնայ լւ մեզ Երիւնայ, զոր կանգնեաց' մենդ Թէ լարձակեաց մեծն կոստանդիանոս լւ պատմելոյ սոկրատայ . այլ 'ի Բիկս նր միով պարսպաւ պատեալ էր սա և այիս սօֆիան, և միով անուամբ յոր շորջել . յորում և գումարեցաւ ք ժողովն լհանուր : 'ի Բիկս յուստինիանոսի այրեցաւ, զոր նա ինքն շքեղագոյն ևս շինեաց եկի մեծուք զինի այիս սօֆիայի :

Չևով է քառակուսի, դմբելթ նր կանգնել 'ի վր չորից սեանց 'ի կղմարոյ . շինուած եկեղեցւոյն յերիս է որոշել 'ի ձեռն սեանց, ունի երկուս վերնայարկս կի՞ պատշգամբս 'ի վր մարմարիսնեայ սեանց . ծեփ եկեղեցւոյն անկեալ է այժմ, բայց 'ի մնացորդաց անախ երևի Թէ էր 'ի մօզաիքս գուսա

(ա) Ըստ այսմ զնէ յեռագիր ճիգաննիւմայն . Բայց պարմա ֆիւր օսմանեանց գերիտա Մէնարէս շինեալ սենն 'ի Քաթիկէն, իսկ գերիտան 'ի սելիմէն :

նազոյն քարանց նման այլա սօֆիային . 'ի կողմն ինչ
 ունի ջրհոր աղի ջրոյ , և առ նովաւ վէճ մեծ ան
 գիր , ք որով թաղեալ ասեն ժողդն զնքն Յոհան
 սակեբերան . այլ գերեզման նր լը պատմագրաց
 էր յեկեղեցին սքց առաքելոց , ուստի առաւել սքյն
 պողոսի պատրիարդին կոստանդնուպոլսոյ մարթ է
 կարծել զայդ գերեզման , զորոյ զմարմին յաւուրս
 մեծին թէոզոսի բերեալ 'ի կոկիխոնէ (ուր 'ի 351
 սպանաւ յարիստեանց) , թաղեցին աստ . որոյ շէ
 նուէ վերակացու լեալ էր նոյն պողոս ուն գրե պատ
 մօղ վարուց նր : 'ի պատշգամբի է և այլ վէճ գե
 րեզմանի :

'ի հիւսիսոյ եկեղեցւոյս են սենեակք կամարակապք .
 յորոց 'ի միումն են սաղաւարոք , տապաքք , բա
 կուղք , և այլ զէնք առեւէք 'ի պողոմի , և զրուհ ինչ
 պատեւ կարմիր գաղիֆայիւ , և գտակ 'ի նոյն նիւ
 թոյ ոսկեթել ասղնեգործել 'ի ձև թաղի : 'ի մէջ
 այլ դրօշակաց է դրօշակ ինչ կարմիր , շուրջանակի
 կանաչ պծնաւոր , 'ի մէջն անգ ոսկեթել ասղնե
 գործել անուէն քնի : Աստի գոյ ճննչ զառ 'ի վայր
 մինչև 'ի մեծ գուռն եկեղեցւոյս :

Գաւախտնէ : Է թոչնարան 'ի սէրային , 'ի հճ' էր է
 կեղեցի Սէյն յոհաննա Կրպին , անգ էր և տապան
 սքյն մինասոյ երմոգինեայ և գրաբոսի :

Արաւանխանէ , ուկ Արաւանխանէ : Ընտուած սր շէ ինչ
 մեծ , որ է մօտ յայլա սօֆիայն և յաթ մէյտանն . ու
 նի գմբէթ և առ նովաւ երկուս կիսագմբէթս , յո
 ռում պահել լինէին գազան կենդանիք վն թքրին ,
 սք են առիւծ , ինձ , դայլ , ևն . յայնմանէ ընկալաւ
 զիւր անուէն որ նշանակէ Տեղի առիւծուց . 'ի վե
 րին կողմն շինել կային բնակարանք վն նազաչից ,
 ք վն նկարաց , բայց 'ի 1802 այրեցան առհնրի , և
 յայտմամի 1804 քակեցին և զայս քարուկիր շին
 ոււած , սակա Քարձակելոյ զգչայն ք զբնակարանն
 զինուորաց : 'ի հն' էր եկեղեցի Սէյն Յոհաննա առ
 քարանին 'ի Մէլիսին . զոր շինել սկսաւ փոկաս կալ
 սրբ յանուէն փոկասայ վկային , և այն ինչ հասել էր
 'ի տանիսն՝ հերակլ սպանեալ զփոկաս , ինքն կա
 տարեաց և յանուէն Յոհաննու անագրեայ լը կողի
 նոսի . իսկ 'ի հնու թիս կոստանդնու՝ ռոմանոսի լա
 կապենոսի աւանդի կատարել և անագրել :

Քիւլապ այս սօֆեա : Մզկիթ մերձ 'ի գուռն չաթ
 լտաք գափուին , յետկոյս աթ մէյտանիին . որոյ ձև
 շինուածոյն քզի առեւեկին նման է . ս սօֆեային ,

Փոքր այս սօժեա կոչեցին զսա, ունի և զմիւսն կոչին երբեմն 'ի գիրս Քէպեք ի Մեծ այս սօժեա : 'ի ներքուստ յորմն անդ էր յառաջագոյն մակազրուել յունական, բայց 'ի յետին Ճմկս ծածկեցաւ ի ծէփով, և միայն օրինակ նորին մնաց 'ի գիրս : 'ի հն' էր եկեղեցի և մենաստան առ նովաւ յանուն Մէջն Սարգսի և Բագոսի, շինել 'ի յուսզինիանոս կայսերէ, որ 'ի թ ժողովն նիկիոյ' և ուրեք յայամաւուրս յունաց' Արժողեան Տնասպան կոչի . քզի կից էր արքունի ապարանից' որ կոչէր Արժողեան ապարան : Մի էր սա յեկեղեցեաց և 'ի մենաստանաց անտի' որ էր ի իշխանուք աթոռոյն հռոմայ . և 'ի նմ լատինք ի ծիսի իւրեանց կատարելին զածային պաշտամունս . զձև սր ստորագրէ մի ի միովէ ճիւղիոս, ուն էր յիւրում Ճմկի, Թոռէլով և զսիւսնս' յորոց 'ի վերնախարխսս ինչ' են զարգք տերևոց որթոց 'ի սորհուրդ անունն Բագոսի :

Միւրիսոս ունի Իմրահօր ճամբսի : Մերձ է 'ի եէտի գուլէ գափուսին . որոյ շինուած 'ի ներքուստ բաժանի կի՛ որոչի յերկա, ունելով երկուս կարգս աղնիւ մարմարիոնեայ սեանց, զոր լարձակ ստորագրէ ճիւղիոս . ուն և զբշիղն որ առ նովաւ' կամարակապ կառուցել 'ի վթ 23 սեանց : Այս մզկիթ 'ի հն' էր եկեղեցի Մէջն յահանոս Տրպի, զոր շինեաց Սգուտիոս 'ի զամի մեծին լեոնի կայսեր . զարաջինն էր ժողովաւուն եկեղեցի ուն ասէ սուխասս' ապա կառուցաւ և մենաստան' որ այժմ է բարձեալ . յորում Սգուտիոս կացոյց կրօնաւորս հզր յանհանգստից վանաց, առ 'ի լինել բարի օրինակ ժողովեան . յորոց էլին բի՛ արք երեւելք, և յանուն նորին ստէպ անունն 'ի գիրս Սրոսփէան Տնասպան . մեծապէս եղծին զայն լատինք յառնուլ անգղքղքն ի գրիգորասայ, այլ կոստանդին բայէզդոկոս եղբայր ծերոյն անգրոնիկոսի կայսեր' անգրէն նորոգեաց : Զառաջինն արտաքոյ էր քղբին մերձ յոսկի գունն, այլ յետ լարձակելոյ զպարխսպ քղբին' անկաւ 'ի մեջ նր :

Կիւլ ճամբսի : Անկանի ընդ մեջ ճիւղայ ալի և այս գափուսի գրանց . 'ի հն' էր եկեղեցի Մէջն Թեոփոսիայ կի՛ ի այլոց Թեոփոսայ, զկնի անցեալ 'ի ձեռս գոմինիկեան լատին կրօնաւորաց' կոչեցաւ յանուն վարդարանի կուսին Ռօլարիօ, և մնաց 'ի ձեռս նց մինչ 'ի 1629 . իսկ 'ի փոխելն տաճկաց 'ի մզկիթ, իբր Թարգմանաբար կոչեցին Կիւլ ճամբսի, ի մզկիթ վար

վարդի : Շինուճաճ սորա չէ ինչ մեծ , ունի 'ի միջի գմբէթ մեծ , և առ նովաւ այլ փոքրիկ գմբէթս . յունի 'ի ներքուստ նկարս ոչ ներկօք և ոչ գունաւ լոր քարամբք , այլ ունի վերնատուն և աւանդաւ տուն . իսկ 'ի ներքոյ եկեղեցւոյն՝ շէրկրեայ տեղի խոր իբր 9 ոտնաչափ . որ ձգեալ տարածի նաև 'ի ներքոյ գաւթին . բերան մտանելոյ յայն ճննիչ՝ է յետկոյս մզկիթին 'ի մէջ աւերակաց :

Քիւրտի կմ Գարէէ ճափոյ : Անկանի 'ի կողմանս էաւրէնէ գափուսիին , թ արևելեան զառ 'ի վայր դբլոյն . 'ի հն' էր եկեղեցի Բառասուն Այայի առ կոստանդեան բաղանօք . զոր շինեաց ի Անաստաս և Արիատնա գշխոյն : Ունի 4 գմբէթս և երկուս գաւթիս զարգարել սեամբք . տանիք նր զարգարեալ են պատկերօք 'ի գունադոյն քարանց , որք ա նարատ մնան մինչև ցայժմ . յորում են պատկերք չորից աւետարանաց , խաչելուէ , սրբ կուսին , և պատմուէց ինչ հին և նոր կտակարանաց : Յատու նր 'ի գունադոյն մարմարիոնեայց . առ ճակատուն ունի քառակուսի շինուճաճ , յորում տեսանի աւազան մեծ 'ի մաստանի գեղեցիկ կճոյ՝ որ կոչի Հին կանաչ , և 'ի նմ քանդակք խաչի . յորէ յայտ է՝ թէ 'ի Ժմկա բրիստոնէից էր տապան գերեզմանի 'ի ներքոյ եկեղեցւոյս ասեն լինել տեղի թ երկրեայ , բայց ոչ զոք լուսք մաեղ 'ի նմ :

Փէրիէ ճափոյ , իմ Ճամի սաացել : Կառուցել է 'ի բլրի թ մէջ դրանցն պալատու և Ֆէնէրի , 'ի չար շանպա պազարին մերձ 'ի սուլ՝ սէլիմ . բերէ զնմա նուի ինչ վերոդրել ճամիին . ունի 4 գմբէթս զննի մեծուք , և 'ի ներքուստ բաժանի 'ի բլմ մասունա թ երկայնուին : 'ի հն' էր եկեղեցի յանուն սրբ կուսին , մականոճանել Բամմագաբիսպոս իմ Ալեներանել , ուր և էր մենաստան կանանց , յաճախ յիշատակել 'ի վերջին մատենագրաց բիւզանդացւոց , ճոխացել պատկերօք և բլմ նշխարօք : Իսկ յորժամ օսմ՝ առ ռին զըստանպօլ , եէննատիոս պատրիարդ յունաց թողել զառաքելոց եկեղեցին , զոր տոճեալ էր նմ Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմմէտ , անտի յայս եկեղեցի փոխադրեաց զաթոռն պատրիարգական , սակս բաղմուէ բնակչաց բրիստոնէից 'ի չրջակայս սորին : 'ի Ժմկա դիոնեսիոսի պատրիարգին յունաց որ նստաւ 'ի 1545 , արքունի հրամանաւ իջուցին ղխաչի 'ի գաղաթանէ գմբէթի նր . իսկ յաքսորել ղթէօլիբոս պատրիարգ , և 'ի կոչելն յաքսորանաց ղերեմիա

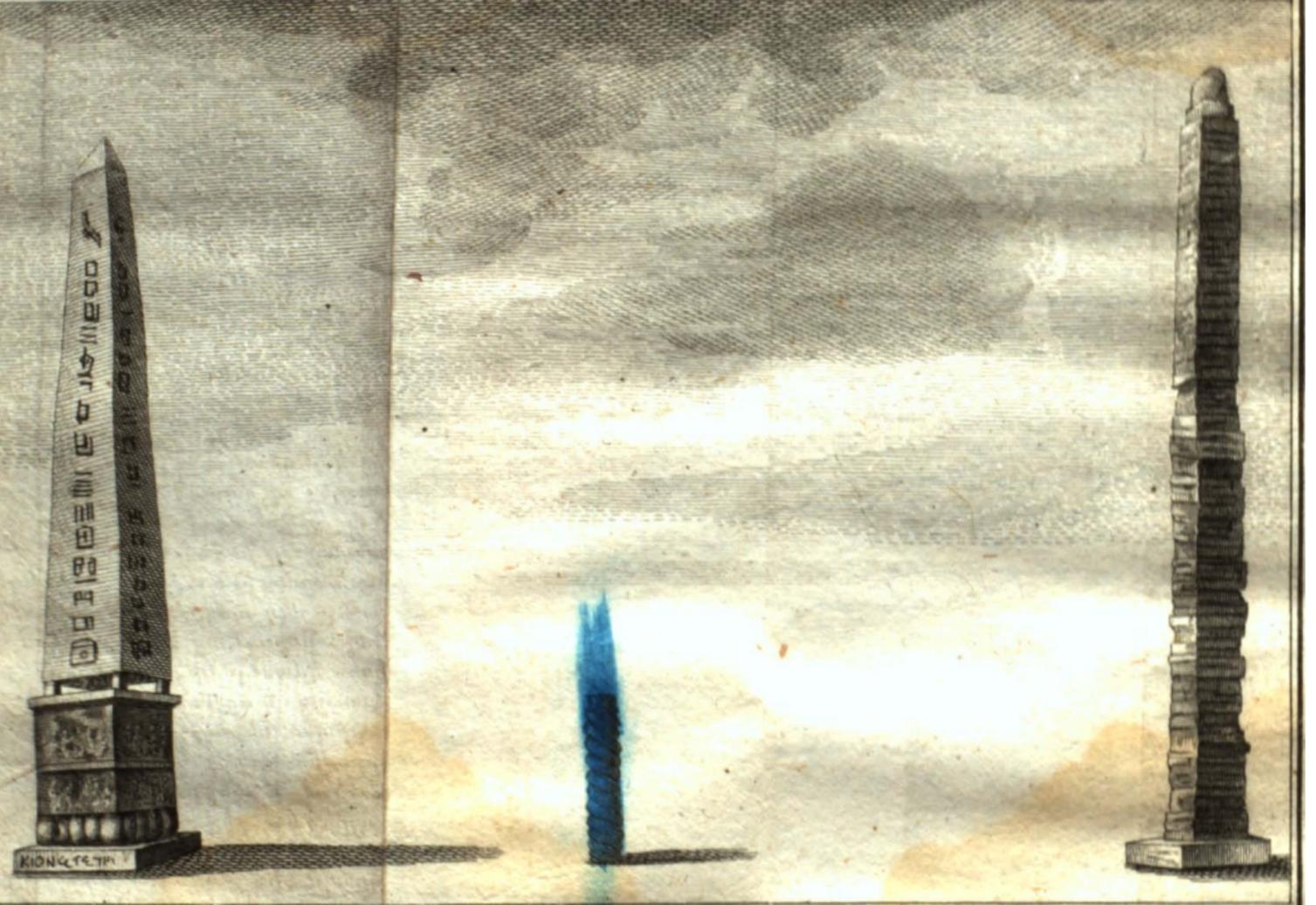
ալատրիարդ անդրէն յաթոռն, գրաւել զեկեղեցին
փոխեցին 'ի մզկիթ, որով Ժմկ նր անկանի յաւուրս
ք սուլ' միւրատայ, և ոչ ի սուլ' սէլիմի ուր դնեն
ունանք (ա) :

Չէրէք ճամբի : 'Ի վեր կոյս ուն գափանի գափու
սիին, մերձ 'ի սիւլէյմանիէն, և ոչ այնչափ հեռի 'ի
սուլ' մէհեմէտէն կառուցել յարուան ք բլրոյն
Է արեւելս նորին : 'Ի հն' էր եկեղեցի Բանագրար
բոս անոճանեալ, ք Սալեմահալին, որ 'ի գիրս լւ'
կրճատմամբ կոչի Բանագրարօն : Չայս եկեղեցի և
զմենաստան շինեաց յոհաննէս կոմսնոս լւ նիկի
տասայ, իսկ լւ գիննամոսի և այսմաւուրաց' իրինի
կին նր • յորում բնակէին կրօնաւորք 'ի կարգէ սբյն
անտոնի, որոց թիւ 'ի Ժմկս նորին յոհաննու հասա
նէր մինչ 'ի 700 : 'Ի նմ և առ նովաւ Թաղեցան մա
նուէլ կայսր, և առաջին կին իւր • և իրինի կին
ժերոյն անդրոնիկոսի, յորում և պահեալ լինէր
պատկեր կուսին նկարեալն 'ի սբյն զուկայ :

Քէֆէլէ ճամբի : Ընդ մէջ էարէնէ գափուսիին և
Թէքէլ սերայիին, մերձ 'ի գարա կիւմրիւկն, մզկիթ
փոքր երկվթէթեայ այլ վայելակերտ : 'Ի հն' էր
եկեղեցի յունու Մէն Նիւրայոն • որոյ կէսն էր
հայոց' և կէսն լատինացւոց եկեղոց 'ի քէֆէէ որ 'ի
գըրլմ • ուր և գոմինիկէան կրօնաւորքն յորոց ձեռս
էր այս եկեղեցի, 'ի քէֆէէ գային և գնային, յոյր
սակս Թաղն կոչէր առ նոսա Փոքր Կէֆէ, և մինչև
ցայժմ Թաղն և մզկիթն կոչի Քէֆէլէ ճակալէնի և
ճամբի • իսկ 'ի հայոց անտի' որք յեա քէֆէցոց եկեւ
բնակեցան 'ի ստանալօլ, կոչեցաւ մինչև ցայժմ Քա
ղապարտոց խոլ • քզի ուր նորեկ պանդուխտ էին ա
ռաջի նոցա :

Յառաջ Ժմկաւ բաց 'ի կէս եկեղեցւոյն չգոյր ինչ
սեփհական հայոց, բայց եթէ սահաւ ծառատունկ,
գերեզմանատուն, և բուրաստան • իսկ այլ բուրաս
տանք և տունք շրջակայք էին լատինացւոց, յորս
հայք վարձուք բնակէին : իսկ գրիգոր պարոն արն
բղձ շինուածս և տուն սեփհականեցոյց աղգին ա
ռաւել ք զլատինացւոցն, ուր գրէ նա ինքն յիւ
րում յիշատակարանի : Իբր 'ի 1600 տաճիկք կա
մէ

(ա) Իսկ երեմիա շէլեպին դնէ յաւասարս սուլ' սիւլէյմանի,
և պարսէ' թէ քաճիկ սպանեալ զոմն' արկին 'ի գաւիթ եկե
ղեղաոյս • և գիմեղին սոս արքայ պարսմաւելով թէ մզկիթ
ժեր հեռի էն, զսո ինդրեմէ մէլ 'ի մզկիթ :

Obelisk with hieroglyphs and a decorative base. The hieroglyphs are arranged in vertical columns on the front face of the obelisk. The base is a square block with a decorative frieze and a row of small, rounded elements at the bottom.

A shorter, blue, fluted obelisk with a decorative base. The fluting consists of vertical ridges and grooves. The base is a simple rectangular block.

A tall, fluted obelisk with a papyrus-bundle top. The fluting is similar to the central obelisk. The top is a rounded, papyrus-bundle shape. The base is a rectangular block.

KION & CO. LTD.

մեցան գրաւել զայս եկեղեցի, այլ որ յայնժամ
 դեսպանն էր գաղղիացւոց պրեզիան մահանոճան
 եալ՝ արդեւ ազաչանօր . յետ սահաւոց դարձեալ
 կամելով գրաւել, մի թիւին կնրէ զգուռն զամիսս
 4 . հոչք տանին առ նա զնշս 200 'ի սպարգե, խոռ
 տանալով բերել այլ ևս . այլ կեսարացի գրիգոր
 վիպն սաստելով նոյ թէ լատինացւոց և սեփհա
 կան տերանցանկ է զայդ հողալ, զտոճեւ 200 զնշս
 ևս հնարիւք իմն յետս առնուն . Է որ զայրացեալ
 տաճկաց՝ բաղմուք՝ ամբոխի եկել անդր փոխեն 'ի
 միկիթ յաւուրս դ սուլ՝ միւրասայ :

Մերձ 'ի վէֆա մկյտանին Է զառ 'ի վայր դ բլրոյն՝
 Է արեմուտս նր է և այլ միկիթ, որ 'ի հն՝ էր եկե
 ղեցի Մէն թեոգորոսի, շինուած նր երկայն խաչաձե
 երբեակ դմբեթովք . յորոյ յորմն ճակատուն՝ են
 ագուցել սիւնք մարմարիոնեայք և կամարք, յորմե
 երեխ՝ թէ ունէր անդէն սրահ սիւնազարդ :

Առ գրամք պրլան սերայ գափուսիին 'ի հն՝ էր ե
 կեղեցի հռչակաւոր սրանցելօք յանուն Մէ Կա
 սին, սովորաբար կոչեցեալ Ալաշէրնա, կմ՝ Ալաշէրնա
 յանուանէ տեղոյն . որ այսպէս կոչեցաւ յանուն
 թագրի ուրուք՝ որ թագրեաց 'ի մերձակայս լծ դիւ
 նեսիոսի բիւզանդացւոյ նախ ք զշինելն մեծին կոս
 տանդիանոսի գրիւզանդիոն : Չայս եկեղեցի շին
 եաց բուլբերիա (լծ մեզ պողքեր) թագուհին քոչք
 փորուն թեոգորոսի . նորոգեաց լծ յուսդինոս մեծն .
 իսկ ք յուսաինոս կրտսեր կրկին կամարս յաւել
 եալ խաչաձե կառոյց . դ ոտմանոս ոսկւով զարդար
 եաց զվերնախարխոս սեանց . յաւուրս դ ոտմա
 նոսի քզի բոլորովն հրկեղ եղև, նորոգ կառոյց
 Էարձակ շինուածով է անդրոնիկոս մեծ . այլ 'ի
 1434 անդրէն այրեցաւ գիշերայն 'ի մանկանց՝ որք
 թաւուցանէին աղաւնի, ուր պատակ գէորգ ֆրան
 ծիս . որոյ հետք երեւելին յառաջին ամն ճիւղիոսի,
 իսկ այժմ է սլարտեղ, 'ի կողմն պարսպին միայն
 մնացել հետոց ինչ նր . որոյ լուսազբիւր՝ կոչի տձ՝

Չինիանէ այսպէս . իսկ յն՝ Ալաշէրնա :

12 . Մնացորդ հնուէն՝ որտ էրեին մեծ շայժմ . ք
 կրնողք, Չլուղք և այլն :

Եւ յայտնի : Ե իբր թարգմանուի հին անուանո
 թիբոգորոսն . որ նշակէ Չիլնթաց . սակս անգէն
 կատարելոյ հանդէս ձերնթացից . զոր և կոչին
 G 4 ԳԻՆ

Գ.Կրօի, ի մեզ կրէ՞ս: Ընկել սկսաւ զսա սկերտս
 կայսր, այլ քղն անկատար եթող, 'ի գլուխ հան
 ապա զնոյն մեծն կոստանդիանոս մենդ զմի մասն
 աստիճանաց և սրահից ևն, սիւնս և արձանս ևն
 բերելով 'ի հռոմայ և այլուստ, և անդ կանգնելով.
 այլ բիւմ անգամ հրկէզ եղև ի մասին. նախ 'ի ժբ
 ամին արկադեայ, ապա յամին յորում մեռաւ զե
 նոն. դարձել 'ի զ և 'ի ժիլ ամի անաստասայ: Գտա
 նի պատկեր սր նկարել սուղ ինչ յնչ ք զառնուլն
 օտմանեանց զստանաօլ. զոր բերեն ռնոփրիոս բան
 վինիոս, և պանտուրիոս, յորում տեսանին կամա
 քակազ և սիւնազարգ կիսաբողոր սրահ. և 'ի միջև
 կոթողք և սիւնք՝ զոր ի մասին քակել 'ի գործ ա
 ծին 'ի շինութի տարիւշիՖայի սուլ՝ սիւլէյմանին.
 և զոմանս 'ի սեանց հատեալ 'ի տախտակս՝ 'ի կիր
 արկին 'ի յատակ բաղանեաց:

Այժմ է հրապարակ ամենեկին անզարգ, երկայն 250
 քայլ, և լայն 150. յորոյ գրեթէ միջոցին կանգնել
 կայ բրգաձև կոթող յեգիպտեան կի՞ 'ի Թեբայեան
 միաստանի վիմէ, բարձր իբր 60 ոտնաչափ, յորում
 տեսանին խորհրդաւոր տառք և նշանք եգիպտաց
 ւոյ, զոր և ոմանք կարծեն ընկել մի յերկց բրգանց՝
 զորս կանգնեաց կղէոպատրա յեգիպտոս. չորե
 քումբք պղնձի ոտիւք կանգնել կայ 'ի պատուան
 դանի. պատուանդանն է 'ի սալտակ կճոյ 'ի բիւմ
 հատորոց՝ բարձր իբր 7 ոտն. յորում են քանդակք
 զանազան արանց ուղ և մեծին թէոգոսի: Իսկ այս
 պատուանդան կանգնել կայ 'ի վր եկի պատուան
 դանի կի՞ ներքնախարսխի բարձր իբր 5 ոտնաչափ,
 որ այժմ թաղել կայ ի մեծի մասին. քղն 'ի շինել
 զմղկիթ սուլ՝ ահմէտին զամ զպեղել հողն 'ի հիմանց
 նր, լցին յաթմէյտանին:

Յարեմտեան կողմն ներքնախարսխին է մակագրու
 թի յունական. թէ թէոգոս կայսրն (որ է մեծն)
 հրամայել պրոկոբ (քղքապեաի) կանգնեաց զայս
 կոթող 'ի միջոցս 60 աւուրց: Իսկ յարևելեան կողմն՝
 մակագրուել լատին. յորում գրեթէ նոյն բան բռ
 վանդակի, զորս բերեն պօնտելմօնցիոս, ճիւլիոս,
 և այլ հին ճնախորդք. բայց այժմ միայն առաջին
 տողք մակագրու թէցս մնացել են արտաքոյ հողոյ.
 Իսկ յայլ երկուս կողմանս պատուանդանին երևին
 քանդակք գործավարաց և մեքենայից՝ 'ի կանգնել
 զայն կոթող, ուղ և պատկեր աթմէյտանիին՝ զոր օ
 բինակեցին սքոնիոս և վելէր. որք այժմ ոչ այնչափ
 որոշ

որոշ տեսանին : Յնչ ժմկաւ 'ի գլուխ կոթողին՝ էր
գնտակ պղնձի . որ անկաւ յերկրաշարժութէ՛ յա
ւուրս ք միքայել կայսեր :

Մերձ 'ի ծայր աթմէյտանիին կանգնել կայ մահար
ձան 'ի բժմ քարանց՝ իբր 94 ոտնաչափ բարձրութե՛ .
յարևելեան կողման պատուանդանի նր երևի լը
մասին մակագրուի յունական զոր ամբողջ բերեն
առաջին ճննչորդք , յորում գրել է՝ թէ անցմամբ
ժմկաց եղծեալ գոլով , կոստանդին կայսր հայրն
սումանոսի՝ (որ է կոստանդին պերփէռութէն) ,
գեղեցիկ ևս նորոգեաց քան զառաջինն : 'Ի բանից
մակագրուես՝ և 'ի նշանաց ծերպից՝ երևի թէ յա
ռաջ ժմկաւ պղնձապատ էր այս մահարձան :

Ընդ մէջ կոթողին և մահարձանին՝ էարձան պղնձի
'ի նմանուի երկց օձից զմիմեամբք պատելոց , որոց
բարձրութի իբր 10 ոտնաչափ , իսկ շրջապատն 4 .
վերին ծայրն այժմ է խորտակել , այլ մինչև 'ի ժմկա
ձիլլիօսի և դէվէի որք 'ի ժիլ դարուն՝ էին 'ի ծայ
րին երեք գլուխք օձի՝ բացատ 'ի միմեանց . զորոց
զպատկերն կարես տեսանել առ նորին դեկի և առ
պանտուրիոսի . խորտակեաց զսա իպրահիմ փաշայն
վէզիր Ի սուլ՝ սիւլէյմանին , յերևելի աւուր հար
եալ վրիպակաւ զլախոն 'ի նա . որոց և պալատ է
հանդէպ արձանին , կոչեցել Իպրահիմ փաշա սէ
րայի : Այս մնացորդ հնուէ երևի լինել այն պղնձի
օձն կանգնել 'ի տէլֆի 'ի տաճարին ապողոնեայ ,
յորոց վր էր հռչակաւոր ոսկի եռոտանին , զոր յե
շատակեն երոգոտոս և այլք . և զոր լը եւսեբեայ ,
զոսիմոսի , և սողովենայ՝ մեծն կոստանդիանոս վր
խաղրել կանգնեաց յաթմէյտանին . իսկ ձիհաննը
մայն յափրիկոյ փոխադրել ասէ 'ի տունալօ :

Մինչև 'ի ժիլ դարն էին յաթմէյտանին և եօթն
սիւնք 'ի կարգի վերոգրել արձանացն , նաև այլ 4
սիւնք , որք թերևս էին նոյն՝ յորոց վր լը ասելոց
թէոփանեայ կանգնել կային արձանք պրիսկոսի և
կնոջ նր գատերն փոկասայ , 'ի սեանց անտի զոմանս
փոխագրեցին այլուր , և անդուստ յաւուրս մեր
իջուցին 'ի Մէյտան գառորդա լիմանիին , ուրանօր
անկեալ դնին մինչև ցայժմ :

'Ի ծայր աթմէյտանիին և հանդէպ մզկիթի սուլ
ահմէտին՝ է հին շինուած 'ի կոփածոյ քարանց . որ
'ի ժմկա քրիստոնէից էր մասն մեծի պալատան կայ
սեր զոր շինեաց կոստանդիանոս , ուր նստէր տէֆ

Թէրաօարն նոյ, և այժմ՝ ևս 'ի պէտս տէֆթերացն
'ի կիր առնուն օսմանեանք :

Գըւ Դաշ : Է սիւն կայսեր մարկիւնոսի՝ բարձր իբր
45 ոտնաչափ 'ի դեմնէ մինչ 'ի վերին ծայրն , կա
ուուցե՛լ 'ի ք բլրի , ը մէջ Սէրրաճխանէին և Եէնի
օտաւարին եէնիչերեայ , 'ի դաւթի առանձին տան
աւրուք . յորոյ անուն և համօրէն թաղն կոչի Գըւ
Դաշ :

Ունի վերնախարխախ՝ յորոյ չորեւիսն անկիւնսն
են քանդակք արժոճոյ . և ուր ցուցանեն պատմա
դիրք ոմանք՝ 'ի վերնախարխախ անդ՝ է տապան ու
կերաց նորին կայսեր : Այժմեան անունն տաճկա
կան՝ որ նշանակէ Վէճ աղջիւն , թերևս առե՛լ է 'ի
բուլքերիայէ թագուհւոյ՝ որ պսակեցաւ ը մար
կիանոսի :

Հանդէս վէզիր խանին՝ մերձ 'ի դաւուգ պաղարին
և 'ի աթիգ ալի փաշա ճամխին՝ ուրանօր անկանէր
'ի հն՝ հրապարակն կոստանդիանոսի , կանգնե՛լ կայ
Տիֆլիս Դաշ . այն է կոթող որոյ բարձրուի՝ իբր 90
ոտնաչափ . իսկ շրջապատ՝ 33 , պատեալ երկաթի
գօտեօք . և է համակ վէճ սոււմագի 'ի 8 հատորոց .
զորովք քանդակե՛լ են զարդ դաբնի պսակաց . 'ի
գլուխն է այլ տեսակ վիմի՝ զորով շուրջանակի ու
նի մակագրուի յունական , յորում գրե՛լ կայ՝ թէ
անցմամբ Բիկայ քայքայե՛լ դուրով այս սիւն , նոր
դեցաւ 'ի մանուէլ կայսերէն , որ կոչէր կոմնէնոս :
'ի Բիկս օսմանեանց՝ բի՛ւմ անգամ 'իսասեցաւ 'ի հրդե
հից , մէնդ 'ի 1779 . ուստի զստորին կողմն նր շուր

ջանակի կոմսածոյ քարամբք ամրացուցին :

Չայս սիւն բերե՛լ 'ի հռոմայ մեծն կոստանդիանոս
կանգնեաց 'ի Հրապարակին՝ որ յիւր անուն կոչե
ցաւ , և զպղնձի արձան ապողոնեայ ճառագայթար
ձակ գլխով՝ գործ Ֆիտիոսի՝ ամե՛լ յաթէնք քղքե
ք կեդրենոսի , կի՛մ յիլուպօլսեայ փռիւգիոյ ըստ
զոնարասոյ , եզ 'ի գլուխ սեան . յորոյ յաջ ձեռն
տունէ՛լ զարբունի գաւաղան կի՛մ զնիզակ , իսկ յաջ
եակ ձեռն զՅ խաչանիշ գլխով , յիւր անուն մա
կագրեաց . 'ի գլուխ նորին ագուցեալ զմի 'ի բեե
սացն քնի , և 'ի ձեռին զմասն սքոյ խաչափայտին ,
իսկ 'ի պատուանդանի արձանին զ12 սակառիս , զ7
զամբիղս , և զնշխարս հացին , զգործի շինուէ տա
սրանին նոյի , զանօթ իւղոյն՝ որով օծաւ քն . և եզ
եալ մակագրուե , Քիւզ քնի 'իսկ աշխարհի պայս քաղա
ն ու զամ զօրոսի հոսովական սփորարիի . պակեմ զսա իւր յամ

Sketch 7321

չարաց : Ամի ամի պատրիարքն հիմն գղերըբ գային
 Թափօրաւ առ այս սիւն . այլ քղի այն արձանն ան
 կաւ 'ի Ֆմկս ալէքսիոսի կոմսենոսի յուժգին հող
 մոյ, փխկ նորին կանգնեցին ասպ զնշան խաչին :
 'ի Ալբէթ պազարին' 'ի գաւթի առանձին տան'
 երևի մնացորդ պատուանդանի սեան' որոյ բարձ
 րութի իբր 14 ոտնաչափ . կառուցել 'ի մեծամեծ
 մարմարիոնեայց . 'ի ներքս պատուանդանին' է փո
 րագրել սեներակ քառակուսի իբր 5 ոտնաչափ . և
 աստիճանք ինչ : Չայս սիւն կանգնեաց արկադէոս
 'ի Քսիքոլոֆոսի 'ի է բլբի, 'ի Ժք Թաղի, 'ի հրաւ
 պարակի որ յանունէ սեան Հրապարակ արկադէոս
 կոչեցաւ . 'ի գլուխսն էր արձան նորին արկադէոս
 կանգնել կմ' 'ի նմէ, և կմ' լը այլոց' 'ի փոքր Թէո
 դոսէ . որ կործանեցաւ յերկրաշարժուէ յաւուրս
 ք լևոնի խավրացոյ . Թանձրուի այսր սեան' էր
 4 կանգուն . իսկ բարձրուին 13 լը ճիհաննիւմային,
 կմ' լը այլ չափու' 147 ոտն . ունելով 'ի ներքուստ
 աստիճան' լը որ մարթ էր ելանել մինչև 'ի վեր,
 իսկ արտաքուստ շուրջանակի առ հմրկ էին վիմա
 փոր պատկերք, որք նկարագրէին զյաղթութի մե
 ծին Թէոդոսի քղէմ' սկիւթացոց և այլոց բար
 բարոսաց, և շինուածս զոր շինեցին նա ինքն Թէո
 դոս, և որդի նր արկադէոս . յոյր սակս սովորա
 բար կոչեցաւ Սիւն պապմական :

Գեղեցկուի քանդուածոցն' ոչինչ ըհատ յայնցանէ,
 որք երևին մինչև ցայսօր 'ի հատ' յերկուս սիւնս
 անտոնինոսի և արայանոսի : 'ի Ժէ դարու Պէլլինոս
 նկարիչ վեներակեցի' զոր Ֆաթիհ սուլ' մէհէմէտի
 կոչել էր 'ի ստանպօլ, նկարեաց զայս սիւն . 'ի բաց
 Թողել զայն տեղիս' որք յերկրաշարժուէ և 'ի հրդե
 հից եղծել էին . զայն նկար Մէնէսդրիէր յսեան
 փորագրել տուէլ 'ի պղինձ, ճոխագոյն մեկնութի
 բացատրեաց . յետ նր պանտուրիոս ճգրիտ և
 լը ձեռագիր օրինակին պէլլինոսի փորագրել 'ի 18
 պղինձս, եգ' 'ի բուզանդարանին' որ է հո' իբ : Ստո
 րագրեաց և չափեաց զայս սիւն ճիլլիոս' որ 'ի մէջն
 անդ ժի դարու, յետ նր ստորագրեաց և նկարեաց
 Սանտիս անգլիացին 'ի 1610 . ետես զնոյն սիւն և
 կուռնելիոս լէպրուն 'ի 1678, 79, ուր և այլ ճա
 նապարհորդք, այլ 'ի 1695 եղծաւ 'ի հրդեհէ . և քղի
 օրլօրէ խախտել 'ի վտանգի կայր կործանման, առ
 'ի զերծանիլ յերկիւղէ' յաւուրս մեր քանդեցին մին
 չև 'ի պատուանդանն :

Չէ պարտ շինթել զայս ը միւս սեան նոյննա փո-
 րագրել քանգակօք յաղթուէց մեծին թէողոսի, զոր
 նոյնն կանգնեաց 'ի հրապարակին՝ որ կոչէր Հրա-
 պարակ Թեոդոսի կի՛ Դասարոսի քի Յլու, որ էր 'ի ք բլբլ
 'ի է և 'ի թ թաղի, մերձ 'ի բաղանին՝ շինել 'ի սուլ՝
 պայէզիտէ. զոր ետ քակել նոյն սուլ՝ պայէզիտ 'ի
 գիւրուի շինուէ բաղանւոյն, ուն պատմէ ճիւլիս :
 'ի պարտիզի անդ պալատան արքային՝ 'ի կողմն սե-
 րայ պուռնիին՝ է Սիւն Յուսդինիանոսի կայսեր, որ
 երէկնակ 'ի զալադայու. կանգնել 'ի յիշատակ վերջին
 յաղթուէ 'ի վր գլծաց 'ի ձեռն հայկազուն ներսէսի
 'ի 553 յաւուրս նորին յուսդինիանոսի, որով իսպառ-
 բարձաւ արուին գլծաց յիգալիոյ : 'ի պատուանդա-
 նին է յետագայ մակագրուին լատին, զոր չե ումեք
 'ի լոյս ընծայել մինչև ցայժմ (ա) :

Fortunate
 Reductos ob T.
 Devictos Gothos .

Պիս պիւր պիւրէի : Է կամարակապ ահագին շինուած
 սիւնազարդ ը երկրաւ առ ֆուլլէ քաշայի՝ մերձ յաթ-
 մէյտանին. ուր փայտակերտ բազմոտեան սանդխով ք-
 իջանեն, և գործեն 'ի նմ թելս մետաքսեայս : Սիւնքն
 են մարմարիոնեայք 212 թուով, իբր երկգրկա-
 շափ հեւի 'ի միմեանց. զառաջինն ասեն լինել 'ի
 նմ երբեակ կարգ սեանց մի 'ի վր միոյ, որոց կարգ
 և կէս այժմ երևին, մնացելոցն թաղել գոլով ը
 յողմուս հողով յատակին. սրոց համօրէն թիւ կա-
 ցուցանէր 1001 սիւն, յորմէ կոչեցաւ տճկ՝ Պիս
 պիւր պիւրէի : Ս յա 'ի գտանել զթիւն 1001, առա-
 լել ը զչորս կարգս պարտ է բազմապատկել ըզ-
 սիւնս, մնյ թուի այսնա կոչեցել 'ի ցուցանել ըզ-
 բազմուի սեանց, և ոչ 'ի ցուցանել զորոչ թիւ նց.
 'ի վերնափարիսխա սեանց՝ եղծել երևին խաք. և
 տառքս Ն. Գ. այն է՝ Նիգո. որ յն՝ նշանակէ Յաղ-
 թեա. 'ի խորհուրդ անսլեան. մեծին կոստանդիա-
 նոսի : Ս յս շինուած էր ջրշիջ կոչեցել Փիլիպոս
 նոս, կի՛ յանոււն շինողին լա կողմնոսի՝ որ 'ի հոռմայ
 եկն 'ի ստանալօլ ը կոստանդիանոսի, և կի՛ լա որում
 աստի

(ա) Չայս մակագրուի ընկերքեաւ էպ մեզ հնասերն Արուստ,
 Բոտան էրանէլայն քն Արուստասայ, Բարգման 'ի գտառն. գիւր-
 պանին սոյննիոյ 'ի Բիւզանդիոն :

հուսկ յետոյ իմ սուլ" սիւլէյման զորմէ դրեցաք 'ի վերոյ :

Էլին 'ի հն' և ջրանցք Մեծին Թէոզոսի, և Ջրանցք Ագրիանոսի կայսեր, զոր նոյննիս նորոգեաց փոքրն յուստինոս, որ Թերևս է ընդերկրեայ ճննիչն որ տեսանի 'ի Թեւեթ այապային 'ի ցամաքակողմն ստան պօլու՝ որ հանէ ասեն 'ի քղքն անդր : Ընդ մին 'ի ջրանցից աստի եմուտ 'ի ներքս 'ի քղքն է յուստի նիանոս, և դրաւեաց զպալատն Ալայէրնաց :

Թեոֆոր ոսկ Թեոֆոր սերայի : Է քառակուսի շին ունա՞ծ կրկնայարկ կից 'ի պարիսպ քղքին, ը մէջ հարէնէ գափուսիին և էյրի գափուին . արտաքուստ վոյելչակերտ երեւել քարամբք և աղիւսակերտ յօրինու՞նա՞ծովք ը հին շինու՞նա՞ծոց յունաց . շուրջանա կի ունելով պատուհանս կամարալէնս, և ուրեք եղծել քանդակս խոյակաց, այլ 'ի ներքուստ անշուք ամենևին և քակել, զոր 'ի կայծականէ ասեն լեաց յորժամ անդ եղել կային անօթք վառօդոյ 'ի Ժմկս արուէ օսմանեանց : 'ի բարձանց սի գեղեցիկ հայեց ունա՞ծովք երևին դիրք քղքին, արու՞նա՞րձանք, ևն : Չայս շինու՞նա՞ծ՝ յորում արդ են գործավարք Թեւից, Ժո զովուրդն անու՞նա՞նէ Պալաք Կոստանդիանոսի, իբր շինել 'ի մեծէն կոտտանդիանոսէ . իսկ այլք տեսանելով զանյարմարուէ ը այլոց մեծամեծ շինու՞նա՞ծոց կոտտանդիանոսի, կարծեն լինել շինու՞նա՞ծ Աէլիսարիոսի զօրապետին յուստինիանոսի կայսեր :

'ի հին ստորագրուէ քղքին շարադրել 'ի Ժմկս կի՞ ոնորիոսի կի՞ փոքուն Թէոզոսի՝ յայս կողմն 'ի Ժո Թաղի քղքին դնի պալատ, առանց ինչ մակադրա կան անու՞նա՞ն . առ այլ մատենագիրս բիւզանդիոյ յայս կողմն յիշատակի երևելի պալատ Մանալթոս կի՞ Մանալթոս անու՞նա՞մբ, որոյ առաջին յիշատակող է Ժմկագրու Թի աղեքսանդրեան, նոյնպէս և առ բլմնս յիշատակի պալատ 'ի Էմփօճօն . որք երեքին ևս են մի և նոյն՝ ուն ցուցանէ տիւքանժ : Ան Մաղ նավրա պալատին մի միայն կողմնոս է՝ որ (յելս ժե դարուն) վկայէ շինել 'ի մեծէն կոտտանդիանոսէ . կոչէք սա նաև Բենդաբէրդիօն, իմ Հինգ աշտարակեան, յորում օրէն էր կայսերաց՝ զմեծամեծ իշխանս օտար ազգաց ըունիլ ը գրելոյ կոսա՞ պեր փեռու՞ժէնի . յորում և ընկալաւ ի լեոն իմաստա սէր զդէսպանս հայոց, ուն գրէ լեոն գրամատիկ : Կոչեցաւ սա 'ի Էմփօճօն վն տեղոյն, զոր լատին մա տենագիրք կոչեն Հեպօճօ . և իբր Թարգմանարար կո

կոչեն նաև Եօֆնածոն, կի՛մ լոկ Եօֆնէրորդ. լա Սէֆ
 քի՛մոս. իբր զի հեռի էր 7 մզոնաւ 'ի նախնի բիւ
 զանդիան քղքէն. այս էվտոմօն նախ էր արո՛ւարձան
 քղքին, ապա հերակլ կայսր պարսպափակ արարել
 միացոյց (ա). յորում քզի յուսդինիանոս յաւել շի
 նո՛ւած ինչ, 'ի նորին անու՛ն կոչեցին ոմանք զայս
 պարտ. իսկ յաւուրս յովհաննու բալէոլսիս
 կարգեցաւ 'ի բանտ հսրկաց :

'Ի պարսպի անդ եէտի գուլէին 'ի ցամաքակողմն՝
 երևի դուռն ինչ փակել կամարակապ, քանի ինչ
 սիւնս առընթեր ունելով, որ է մնացորդ հռչակա
 սոր Ոսի՛ Դրան, յն խելի՛ Բիւի. զոր նորոգեաց և
 բազմօք շքեղազարդեաց մեծն թէոդոս, իբր 'ի յաղ
 թանակ իւրոյ յաղթուէ 'ի վ՛ր մաքսիմոսի բռնաւո
 րին. և սակս ոսկի զարդուցն՝ կոչեցաւ յայս անուն,
 ոնք ակնարկէ լատին մակագրութիւն 'ի վ՛ր դրան,
 զոր կարես տեսանել և առ տիւքանժայ: 'Ի վ՛ր նր էին
 արձանք մեծին թէոդոսի, որ անկաւ յերկրաշար
 ժուէ յաւուրս ընոնի իսավրացւոյ, արձան փոքուն
 թէոդոսի, զոր կանգնեաց անդ յետ շինելոյ նորա
 նոր պարխապ, հի՛մ կ՛մեայ փղօք. և այլ բի՛մ ար
 ձանք, աշտարակք, և քանդակք նահատակուեց հե
 րակլեայ ևն, գեղեցիկ դրո՛ւագովք դրոյմեալք 'ի
 մարմարիոնեայս անդ՝ յորոց բի՛մք կային տակաւին
 'ի Ժմկս ճիւղիոսի և լեունքլալիոսի 'ի Ժզ դարուն :
 'Ի դրանէ աստի մինչև 'ի մեծ պալատն արքունի՛ էր
 'ի հն՝ արահետ ճնայ (Տիւան եօշու) որ իբր ընդ
 մէջ բաժանէր զքղքն. ուստի չ այս դուռն մտաշ
 նէին 'ի քղքն կայսերք և այլք՝ 'ի Ժմկս հանդիսի
 և յաղթուէ : Այս դուռն Ոսկի՛ կոչէր նաև Բիւլ՛ոն,
 կի՛մ Բե՛թօն, Բիսիոս կի՛մ Բասիոս. ոնք ցուցանէ տիւ
 քանժ. ուստի սխալին ն.ք՝ որք զՏիսիոս ուրոյն
 գնեն յոսկի դրանէն, և համարին ընել զայժմեան
 Սիլիվսի դուռն, որ ոչ գոյր 'ի հնուսն :

(ա) Հապոբանոս լայերիոս 'ի լուծմանս ամփանոսի գիրք
 է. 4. Բազմօք ընդդէմ զինի այսմ, ակդելով ինէ Էվտո
 մօն էր արքապոյ գաղափին, 7 Ելա հէտի անախ, 'ի մէջ լե
 ճի՛նի և սպանաջուա, և մերժէ զճիւղիոս և պարխանժ, որք
 զնախտասկն կարծեցին :

Օ այս քոք զառաջինն հիմնեաց Վիզամ, որ քառ
 կեղծեաց ոմանց ծնաւ 'ի սահմանս ստանալո
 լու, գոլով որդի պոսիզոնի և գերօգետայ, դատեր
 դիտսի և եօայ, դատեր ինաքոսի թիբրին արգիաց
 ւոց : Իսկ լը այլոց՝ Վիզամ էր առաջնորդ գաղթա
 կանին արգիացւոց, կի՛ (ոնց զնէն ստեփաննոս բիւ
 դանդացի և եւադաթիոս) մեղարացւոց, որոց 'ի
 խնդրեւն 'ի տելփեան աօլողոնէ՝ ցուցանել նց տե
 ղի ինչ յարմար շինելոյ նոր քոք, պատգամ ընկա
 լան 'ի նմէ, յայնմ վայրի կառուցանել, որ էր հան
 դէպ երկրին կուրաց : Այր կոչելով զքաղկեդոնա
 ցիս • վն զն 17 ամօք յնջ լը երող՝ յայս կօլմն եկել
 նց, 'ի յուեգոյն վայրի շինեցին զքոքն քաղկեդոն,
 ոչ տեսանելով զընտրելագոյն դիրս ուր է սաան
 պօլ, ոնց գրեն գաչիդոս, սգրավոն, և խիբրիոս (ա) :
 Քոքն շինեցաւ 'ի հրոճանդանին՝ ուր այժմ անկա
 նի սերայն • և յանուն վիզասայ կոչեցաւ Վիզանպիոն
 լը մեզ Բիւզանդիոն • զժմկ շինուէ նր եւսերիոս զնէ
 'ի ք ամի 30 ոլիմպիագին • ի 658 ամօք նախ քոքն :
 Յետ շինուէ հեաղհեոտ գրաւեցին զնչն տիրապե
 տօղք • որք են 'Իարեհ, Յոնացիք, և Քսերքսէս,
 ապա Բաւզանիաս արքայն լակեդեմոնացւոց • որոց
 նոճածեւ զքոքն և ածեւ 'ի նմ գաղթականս լար
 ձակեաց • որ և համարի 'ի յուեգինոսէ իբր առաջին
 շինող, տէս 'ի յերողոտոս և 'ի թուգիտիտէս : Ի
 լակեդեմոնացւոց առին աթենացիք • յաթենացւոց
 քձլ լակեդեմոնացիք • երկու տերուիք ևս ածէին
 'ի նմ նորանոր գաղթականս ժողդեան • և առնուին
 տասանորդս յամ նաւուց անցաւորաց ընդ սեաւ
 ծով :

Յայսմ ժմկի կառավարուէ բիւզանդացւոց էր ծե
 րակուտական, որոց և տրուէ ձգեցաւ մինչև յասիա :
 Յետ այնորիկ միանգամայն լը յուհաստանի անկաւ
 լը տերուք հռովմայեցւոց • և քանզի հաւաաարիմ
 մնաց նց 'ի միհրդատեան պիօղմի, ընկալաւ 'ի նյէ
 ազատուէ վարիլ իւր օրինօք, և լը ազատ քոքաց
 ամի ամի առաքէր դեսպան առ կայսր • նաև Մալ

(ա) Ռեպիլիփ ոմանք այլ ին պատգամ պատմեն ընկալեալ յա
 պողոնէայ, զխորդ և ինչ, յայսմ միաբան գրանին, ինչ շե
 նեղաս 'ի Վիզասայ :

բարեպաշտ և անոճանեցաւ, ունի է տեսանել 'ի դրամն
 գայիոսի կայսեր. իսկ հռոմայեցիք առաքելին՝ անդր
 հրամանատար, որ 'ի նոյն կողեր Բուէրոմ. իսկ յն՝
 կողեր Ալբուսի :

Յայնմ Ժմկի բազմութիւնք քղքացւոց և ընչիւք ծաղի
 եալ էր յոյժ բիւզանդիոն. այլ յաւուրս Սէփդիմիո
 սի սեւերիոսի կայսեր քղի կուսակից գտաւ բէսէն
 նիոսի զօրատեալի ասորւոց գնդին, որ կայսր ան
 ոճանեցաւ 'ի նոյն գնդէն, զօրք հռոմայեցւոց յեա
 եռատեայ պաշարման՝ սովու նեղելով, հազիւ կա
 բացին սունուլ 'ի Ե ամի սեւերիոսի. որ զամբակա
 ոոյց պարխապ նք, զԹատրոնս, զբաղանիս, և զնմ
 շինոճածս հնրկաց քակել, և զազատուի բարձել
 և 'ի գիւղ դարձուցել, էարկ թ իրաւամբք Բէրին
 Թոսի, այժմ էրէկկի :

Այլ տեսել սեւերիոսի Թէ հորժանմամբ բիւզան
 դիոյ բարձաւ բերդ կարեւոր հռոմայեցւոց լեզմ
 սոնտացւոց և ասիացւոց, յետ 7 ամաց հրամայեաց
 անդրէն շինել. զոր կատարել Անթոնինոս Բարա
 քալա որդի նք՝ ուն գրէ սուխասս, կռէաց յիւր
 անուն Անթոնինիա Անթուրա (ըսպ մը Օգոստոս)
 Բիւզանդացոց : Յաւուրս կաշիկնոսի մեծ կոտորած
 ընկալաւ բիւզանդիոն, և 'ի Ժմկս գլաւտիոսի՝ էլուր
 եանք 500 նաւուք անցեալ թ ազադ և թ սեաւ
 ծով, առին ոչ միայն զբիւզանդիոն, այլ նաև զիւր
 քիւտար թ սինգէլլոսի : Այս թ գրելոյ նիկիի՝
 քղի բիւզանդացիք յետ պարտելոյն լիչնիոսի՝ լե
 դէմ փախէցին մեծին կոստանդիանոսի զգրուս
 քղքին, կոստանդիանոսի զօրացել էառ զքղքն :
 Սոյն այս մեծն կոստանդիանոս 'ի 326 Թողել զհռոմ
 նորոգ շինեաց զբիւզանդիոն. զպարխապ նք լաբ
 ձակեաց, և 'ի նմ փոխեաց զաթոռ կայսերութե .
 բազում հնրկաց շինոճածովք շքեղացոյց. անդանօր
 փոխադրելով յայլոց քղքաց արուե իւրոյ զգեղե
 ցիկ արձանս, զպէսպէս զարգս ևն. և 'ի Ժգ մեծա
 մեծ Թաղս (ա) բաժանեաց թ հռոմայ . եհան յիշ
 իանուէ գաւառապետին՝ թ որով անկանէր զառա
 ջինն . շորհեաց նմ զարտունուիս հռոմայ, արձա
 նագրելով զնոյն 'ի հրապարակական տախտակս, ուն
 ասէ մատեանն Թէոդոսեան օրինաց . և սահմանեաց
 լինիլ Վասիլիս քն Թոգրական ամ ազգաց որք թ հիւ
 սիս . թ հարաւ, թ արեւլս, և թ ծովն միջերկրա
 կան

(ա) Այս խաղ քն իոնեոն Անթիո :

կան 'ի մէջ անկանին, սկսել 'ի քղբացն որ առ իս
դէրիւ, մինչև 'ի լիվիա (լիբիա) . ուր ասէ սողում, և
նիկեփ . հարգեաց 'ի նմ ատեան, տոճէլ ատենակա
լաց նր զնոյն պատիւ և զազատութի՛ զոր ունէին
ատենակալք հռոմայ . և յիւր անուն կոչեաց Կո
ստանդնուպօլիս :

Պտճա շինուէ քղբիս՝ և անդր փոխադրելոյ զգահ
կայսերական, զայն նշանակէ յուլիանոս՝ իբր զե
կայսրն որ յճ թ զկոստանդիանոս (ք մարտիրոս
նոս կմ գիտկղեախանոս՝) ագահութի ժողովելով
դբազմուէ ընչից, մեծ պակասուէ դրամոյ էր թ ամ
երկիրն կայսերուէ . ուստի կոստանդիանոս իբր խո
ցրուէլ զմթերէլ ինչա առ ժողիչն, շինեաց ասէ նոր
քղբ : Այլ զոսմոս նաև լիպանիոս պտճա այսմ
նշանակեն զատելուէ հռոմայեցւոց թ կոստանդիա
նոս, սակս մերժելոյ նր զկոռոս . յորմէ կոստան
դիանոս եդ 'ի մտի թողուլ զհռոմ, և զգահիւր փո
խադրել այլուր : Կախ սկսաւ շինել 'ի դաշտին՝ որ
առ իլիոնաւ, 'ի սարաւանդակին կոչեցէլ Միկիոն .
որ այժմ անկանի 'ի հարաւակողմն Գու՛մ գալէօիին
'ի վերջին ծայր Պողազ հիսարին . այլ թողել զայն
անկատար ասէ զոսմոս, շինեաց 'ի բիւզանդիոն սակս
պատուականուէ դրիցն :

Թողուլ նր զսկսելն իւր 'ի Պողազ հիսարին՝ ամա
յին ազգեցութի լեալ աւանդեն սողովնոս, թէո
փանէս, և յուլիոս բուլուքս . իսկ գեարինոս, կոս
տանդին մանասէ, և զոնարաս յաւելուեն, թէ յեռ
պողազ հիսարին՝ էանց 'ի Բաղկեդոն, և անդր սկսաւ
շինել . այլ սեսեալ զի արժուիք զգործիս շինողաց
բի՛մ անգամ փոխադրել տանէին 'ի Բիւզանդիոն,
նմին իրի եթող և զԲաղկեդոն, և 'ի Բիւզանդիոն
սկսաւ շինել քղբ : Չիւրգ և իցէ՛ բի՛մ մատենաւ
գիրք յոյնք և լատինք թհանրադոս գրեն, ամային
ազգեցութի և առաջնորդութի շինել կոստանդիանո
սի զԿոստանդնուպօլիս՝ նաև նոյն ինքն 'ի մատենի
անգ օրինաց * Հրամանան ար շինեալ ասէ զայս քղբ :
Ընդ որս և մեր խորեն . ք . 85 . գրէ * . Եւ ոչ
* պարտ վարկուցել դառնալ 'ի հռոմ, այլ 'ի Բիւ
* զանդիոն անցել հաստատէ զարքունիան, յԱնրջա
* կան իմն Տեսուէյ Հրամայել || (ա) :

Տես

(ա) Թէ զիւրգ եղև նմ այն Տեսիլ յանարքս, որայն առ
լատին մարտիրոս գրանէ՛ . որք էն Ալլիէնոս լ' Ալլիէնոս
մարտիրոսի, Ռոսպերդոս կոմսար, և Կոստիկոս :

Յետ լրանալոյ շինուե՛ կոտանդիանոս 'ի հրապա-
 րակին որ յիւր անուն կոստանդեան կոչեցաւ , մե-
 ծաւ հանդիսիւ կանգնեաց 'ի վր սեան' աղնձիար-
 ձան Բաղդի քղքին , և կոչեաց զնոյն արձան՝ Ան-
 իոսս , ոպ զնէ Ժակագրուին աղէքսանդրիոյ . և լը
 եւսդաթէոսի 'ի մեկն' դիոնիսեայ՝ Անիոսս կո-
 չեաց զնոյն իսկ զքղքն՝ որ նշանակէ Տապիւէլ , յոր
 անուն կոչի և 'ի մատեանս օրինաց թէոդոսի , և
 յուսդինիանոսի : Աոր զնաւակաօխս շինուե՛ քա-
 ղաքին 'ի 330 (ա) 'ի 11 մայիսի . զուուրս 40 կա-
 տարեւլ աօն ցնծուե՛ . նուիրելով զայն Ածածնի (Բ) .
 նմին իրի կայսերք զամ յաղթուե՛ իւրեանց ընծայէին
 սթյ կուսին իբր մասնաւոր պաշտպանի իւրեանց :
 Այս քղք քզմ՝ նեղուե՛ս կրեաց լը պէսպէս Ժակա
 'ի թնտսեաց . յաւուրս հերակլեայ յամին 626 պա-
 շարեցաւ 'ի խազանօսէ արքայէն հոնաց , այլ զեր-
 ծաւ ահաւոր տէսլեամբ սթյ կուսին , զորմէ պատ-
 մեն Ժակագրուի աղէքսանդրիոյ և գեօրինոս : Նոյն
 պէս օգնուե՛ սթյ կուսին զերծաւ 'ի հոգարացւոց
 յաւուրս կոտանդին բոհոնադի . յորոյ Ժակա 'ի
 հիւճ՝ 52 (672) պաշարեաց Սիւֆեան որդի ու-
 Փայ՝ զոր մուսլիկ ամիրապետին զօրագլուխ էր
 կարգեալ . նաև յաւուրս լնոնի խաւքացւոյ , յը-
 րում Սիւլէյման ամիրապետ լը ծով իսկ Մէսլէմե
 եղբայր նր լը ցամաք՝ յարձակել 'ի վր ստանալու ,
 յեաս դարձան պարտել 'ի զօրաց կայսեր * Առաջ
 , նորդուե՛ և պահպանուե՛ (ասէ կոստ . պերփ)
 , տիրուհւոյն մերոյ և միշտ կուսին Մարիամու
 , Ածածնին Պաշտպանի քղքիս . յորոյ անարատ և
 , 'ի սբ պաակերէն և նոյն ինքն Սիւլէյման պակու-
 ցեալ և պատկառել անկաւ 'ի ձիոյն || (4) :

Իսկ

- (ա) Այսպէս զնէ Բեդօ ի՛ճ պէպատիս յիփաղիսէ Բերեւոլէ
 Տէս և 'ի պարսիս , 'ի բաժիս , նաև 'ի փեպանձ , որ Բե-
 ըն կոստանդան հաշիւ նախնեաց : Միայն զի ոպ աղք առնե
 պանաբիսս՝ ո՛չ 'ի նմին ամ արլան հիճանք քաղաքի , յորում
 ամէ եղև և նաաաիափի Ծորա , ոպ գրեն Վրիպայա անանք
 'ի յանաց :
- (Բ) Ոպ գրեն զնարաս , գեպրինոս , նիլիֆորոս ևաւիսպոս ,
 նաև յայսմաստարք :
- (Գ) Չայս պարտա՛ր սարայինոսայ՝ Նեոփանէս զնէ յաաաարս
 Իսմելայ յաղորդին Սիւլէյմանի , 'ի Բ մին լնոնի յամին 718 .
 իսկ պարտա՛ր քձի՛ զոխանիլն՝ զնէ յաաաարս Սիւլէյմանի 'ի
 հիճ՝ 97 , որ է ամ փն 715 . և 716 . և զնապարիլն՝ յաաաարս

Իսկ յամին 1195 ր Սէքսիոս կոմսեկնոս որ էր հէ կայսր, հանեալ զայս ք ի սահակայ կայսեր եղբոր իւրոյ, բռնուք նստաւ կայսր, այլ Սէքսիոս որդի ի սահակայ՝ ապաւնեցաւ յօգնուել ի սահակիր զօրաց լատինացւոց, որք ՚ի պատրաստի էին ի սաղալ յարևելս ՚ի դբաւել զՍԵ երկիրն. որոց ՚ի 1203 միաբանել ք նմ, առին զստանալօլ յետ ութօրեայ սաշարման. և զնոյն ինքն զմանուկն ալէքսիոս ր ընդ ի սահակայ կացուցին կայսր: Բայց ՚ի 1204 Սէքսիոս Մուրցուֆլոս անոճանել, սպանեալ զալէքսիոս ինքն յառիշտակեաց զկայսերունն. ի սահակիրք ՚ի վեճիմնգրուել այսմ՝ դարձ արարել, առին յարձակմամբ զստանալօլ ՚ի մէջ երկցաւուրց, և զՊալտուինոս կոմսն Ֆրանարայու՝ կացուցին կայսր ՚ի նմին ամի. իսկ աղգականք բռնաւորին ալէքսիոսի խոյս տոճել յետրէնէ, ՚ի նիկիա, և ՚ի դրասպղուն, հաստատեցին յայն քղքս զնալն միապետուելս: Եւ այնպիսի լատինացւոց նստան ՚ի ստանալօլ 5 կայսերք մի զկնի միոյ՝ տիրապետել զամս 57, մինչև ՚ի 1261. յորուժ ամի Սէքսիոս Սգրադիկօբուլոս զօրապետ միքայելի՝ քալէօլօկօսի՝ որ նստէր կայսր յետրէնէ, 25 հէր զօրօք ելել ք գեմ պուլղարաց, յանկարծ գիշերայն յարձակեցաւ եմուտ ՚ի ստանալօլ, աւերեալ սրով և հրով. մինչև հարկ եղև լատին կայսեր ք Պալտուինոսի թողուլ զքղքն, և փախչել յիդալիա:

՚ի հիճ՝ 797 (1394) (ա). Երլորդամ պոյէզլոտ հաւսեալ մերձ ՚ի ստանալօլ, սլատգամ առաքեաց առ կայսր տալ նմ զքղքն. սպաննացել բռնուք առնուլ, և շարաչար հարոճածս ՚ի վր հասուցանել. իսկ կայսեր միջնորդ ՚ի մէջ արկեալ կաշառօք զԱլի փաշա վեզիր նր՝ դարձոյց զնա ՚ի մտաց, միայն յանձն առել զհարկատոճու թի հաղար ոսկւոյ յամին, և շինել ՚ի մէջ քղքին ստանալօլու թաղ բնակուել տաճկաց և մկիթ. և կացուցանել նաև Գատի ՚ի դատել ըզտաճիկս, և զգրամն և ս հատանել յանուն սուլ՝ Պայէզլիսի. ուտի պատմի՝ թէ տաճիկք բնակելք ՚ի դարագլու եէնիճէն և ՚ի կիւնիք՝ որք մերձ են ՚ի

Իսպերայ. ուսիշելով զգնանն տիրապետացս անխմբ յայն պապերազմ: Մէլեդիոս դնէ զէրիին պաշարումն ՚ի սարափիկնոսայ ՚ի 778 և ՚ի 781. և զպաշարումն ՚ի ոտասայ 1500 նստապ յամին 936:

(ա) Ոճանք դնէն յամին 1392:

'ի մուտուրնի, փոխեցան յայնժամ 'ի ստանալոյ. և զԺաղ իւրեանց շինեցին յայնմ վայրի՝ որ կոչի մինչև ցայսօր Գաւզգճլար, մերձ 'ի Ալալխտէ խանն. իսկ իբրև լէնկիթիմուր կալաւ զերլտրորմ՝ պայէզիան, քրիստոնէայք 'ի բաց մերժեցին զաաճիկան 'ի քաղաքէն, և զմզկիթն կործանեցին (ա):

'ի 1424 և ք սուլ՝ Միւրատ սաշարեաց զստանալոյ զամիսս երիս, առաւել ք 200 հազար զօրօք: Իսկ յաւուրս ժո՞ և վերջին կոստանդին կայսեր՝ Փաթիկ սուլ՝ Մէհէմէտ ք, նախ շինեւ զբերդն սումէլի հիսարին, արդեւ զնաւս՝ որք բերէին պաշար 'ի քղքն. ապա յետ միոյ ամի 'ի հիւճ՝ 857 (1453) անթիւ բազմուք զօրաց (բ) սաշարեաց զքղքն. և սանդուղս և փայտակերտ աշտարակ շինեւ տոճեւ պտղմէր. և զի ումբագործին ք դօսին որով հարկանէր զպարխասն՝ հերձաւ, մեծագոյն դօսի ձուլեւ տոճեւ (գ), կործանէր նովաւ զբզմ կողմանս պարսպի ցամաքակողման՝ և զհինգ աշարակս:

Եւ զի բերան նաւահանգստին 'ի տեղուջէ սերաց պուռնիին մինչ 'ի զալադա փակեւ կայր շղթայակապ, ոչ կարէր համօրէն զնաւս իւր մուծանել 'ի նաւահանգիստն ստանալու, յայն սակս (դ) 72 նաւս միայն, կի՞ ուղ այլք գնեն 80 չէքտիրիս՝ և 70 նաւակս՝ ընթացուցիչ գործեօք բազմուք արանց ընդ ցամաք ձգեւ, ուղ պատմեն յն՝ և օսմ՝ պատմագիրքս 'ի յետուստ կողմանէ պարսպին զալադայի խաղաքուցեւ զիւլերայն մինչև 'ի օդ մէյաանն, ամին իջուցին 'ի նւհնգիստն. և նոքօք կամուրջ կապեւ, զօրքն համարձակ յարձակիլ սկսան և յայնմ կողմանէ 'ի վր քղքին:

Յայնմ Ժմկի էին 'ի քղքին 5 հզր զօրք յունաց, և 2 հզր լատինացւոց, որոց ամցն զօրագլուխ՝ էր յահաննէս Յուստինիանեան ճենովացի. և այլ 4 հզրիւ ջափ գրեթէ 'ի ժողովրդոց և 'ի կրօնաւորաց: Այսորն զխալիլ փաշայն վէզիրի ազէմ սուլ՝ Մէհէմէտին յինքն

- (ա) 'ի փաճկաց անփի պապին լինել՝ որք կուէն կիւնկը լիւ ում Գընրգլը, սոս սահմանօք Ռէդիրպաղիին:
- (բ) Չոր ոմանք դնեն լեաւ 300000. իսկ այլս՝ նաև 'ի մերոց Աբրահամ ժամանակից սոման սպանալուս՝ 700000:
- (գ) Չայս Դօսի էպ յուլել 'ի գիտղն մերձիայ, որ յայնմս նէ մինչև ցայժմ կուէ Դօսիճիլէր:
- (դ) Նապ նք 'ի պարսապի կային 'ի Պաւլա օլէի լեճանին, որք էին Ռոճուլ 400. կի՞ ըստ յունաց 360:

չինքն յանկուցել, Զանայր հաշտուի առնել, խոստանալով առաւելու զտուրս հարկին . այլ Զադնուս փաշայն մի յաւազ նախարարաց արքայի և Մօնլա Աիւրանին շէյխուլիսլամն և Ազէմանեաւին սիրելի նորին արքայի՝ լէդէմ դարձել, քաջալերելին զնա՝ ի մարտնչել :

Հուսկ յետոյ սուլ՝ Մէհմէմէտն սահս սահմանել զաւուրս էրիս, լուցանելով գիշերայն բազմութի ճրագաց լը օրինի իւրեանց, և քարոզ կարդալով ի բանակին խոստումն տուէլ զօրաց իւրոց զաւուրս էրիս թողուլ զքղքն ի յափշտակուի նց, ի 20 ճէմազել էվկէլի, և ի 29 մայիսի՝ յորում էր տօն գալ իանեանց ասէ արբահամետ լէհանուր յարձակումն :

Զօրքն յուսով աւարառութե անխնայ սատուրազ մէլին՝ մինչև յուստինիանեանն յոհաննու ի մահ վերաւորել, ստիպեցաւ խոյս տալ ի պնդութեոյ . յայնժամ տիրեաց ի զօրս քղքացւոց երկիւզ շիթութի՝ և երկարառակուի . ցրուեցան յաշտարակէ անտիցամաքակողման լը որում սաստկուի կուռէին օսմանեանք . և դիւրացաւ մարտ և մուտ նց ի քղքն : Որք մտին լը այն գողուղի դուռն՝ լը որ քղքացիք ելին արտաքս ի հարկանել զնս . և այլք լը կողմն դրան դօվ գափուսիին յարձակեալ, նախ առաջին անդ կանդնեցին դրօշակ յաշտարակս և ի սարսալին : Եւ այնպս սաստկուի մարտնչելով 60 հզրգերի վարեցին, և զբզնս սրոյ ճարակետուն . զորոց զգլուխ կուռութլ յաթ մէյտանին՝ կանդնեցին իբր կոթողինչ ի նշան յաղթանակի իւրեանց : Իսկ զկողոպուտս տանց և եկեղեցեաց՝ զորս յափշտակելին զօրքն ազատ թողելք զէրիս աւուրս, և զգործս հետևորդս աւարառուեց, չէ մարթ բանիւ՛ բովանդակել :

14. Հրդեհ, և այլ Հարուածք :

Մ յս քղք յայամ գտանի զարմանալի ի պատմուիս, զի որչափ բարգաւաճել գտաւ ի սկզբանէ անտի իշխանութի շինութի և հարստութի, նոյնչափ յաճախեցին ի նմ սէսպէս սոսկալի հարուածք . Հըրդէհք, Երկրաշարժութիք, Ժանտախտք, Սով, նաև Յարձակումն թշնամեաց ի Ժմիս յունաց : Ի սկզբանէ անտի իւրոյ շինութի՝ ոչ էանց դար ինչ ազատ ի հարուածոց աստի :

Ժանտախտն յամս ինչ սաստկանայ . որոյ վերջինն գրեթէ եզլ ի հիճ՝ 1192 (1778) . յորում ի մուս

- 1687. Եօթնիցս անկաւ հրդեհ :
- 1689. Հրդեհք վեցք :
- 1693. 'Ի սեպտ' սաստիկ հիւսիսային հողմով հրկէզ եղև գրեթէ երդ մասն քղքին . յորում և 170 ճամբք և մէսճիտք , և 20 բաղանիք :
- 1718. Սկսե՛լ 'ի Ուն դափանիկն և հասեալ մինչ 'ի Չինար տիպին , տևեալ ժամս 34 . այրեաց տունս բլմն , զորոց զթիւ ասեն լեալ 50 հզր . ոգիք այրեալք 15 հզր . և Սք անձամին եկեղեցին :
- 1756. 'Ի յունիսի 24 (Լնոր տով՝ յուլի . 5 .) եղև մի 'ի լայնածաւալ հրդեհից . սկսե՛լ արտաքոց Ճիւղապաղի գրան , և այրե՛լ մինչ 'ի Եալընըզ էքմէքճին . 'ի միոյ կողմանէ եհաս մինչ 'ի Փաշայ խանն . և 'ի միւս կողմանէ մինչ 'ի Ճէոռահ փաշայն :
- 1778. Սկսե՛լ 'ի Նիշանճի փռանէն ձգեցաւ մինչ 'ի Վանդա պօստանն՝ յորում հրձիգ եղեն առ հնրկ տունք հայոց իբր 4000 :
- 1782. Հրդեհք հինգ . յորոց երդն եղև 'ի սամաթեա . տևեաց ժամս 11 . ք բազմաց տանց այրեցան և 2 եկեղեցիք . յունաց . չրդն տևեաց ժամս 24 . 25 . սկսե՛լ 'ի տեղուղէն՝ որ ք մէջ Ֆէնէրին և պալադու . իսկ հինգերդն 'ի յօգ՝ 21 Լնորոյն . տևեաց զերկուստիւն և զերկա գիշերս . կմ որ նոյն է ժամս 60 . սկսե՛լ 'ի նախընթաց գիշերի Ելթի , մինչ 'ի 2 ժամ առաւօտու չթու . ուժգին հիւսիսային հողմով 'ի Ճիւղապաղի կողմանց 'ի 'ի թաղն Քիւչիւք մուսղաֆա փաշա . առքն թեր կիւլ ճամիսիին . 'ի բզմ առաջս ճեղքե՛լ եհաս մինչ 'ի ետի գուլէն , և 'ի շրջակայաքիսպ ցամաքին և ծովակողման . և այնպէս յերկց մասանց քղքին՝ մի մասն միայն մնաց անկէզ . այրեցան 6 եկեղեցիք յունաց 'ի կողմանս սամաթիոյ :
- 1784. Յօգ՝ 5 . սկսեալ 'ի Քիրէմիտ մահալէսիէն եհաս մինչ 'ի Եէնի պաղէն որ առ դօփ գաւ փուսիիւ . տևեաց ժամս 26 . այրեցան 5000 տունք . 2 եկեղեցիք յունաց . և գրեթէ առ հասարակ թաղն Ֆէնէր :
- 1790. Եղև երկցս . յորս երդն տևեաց ժամս իբր 10 . սկսե՛լ 'ի կողմանս Ուզուն չարսուին :
- 1791. 'Ի մարտի 21 . 'ի կէս գիշերի 'ի չարսուն , որ

տեւաց ժամս 6 . և ետ վնաս անաւել չ
զայս . քզի առհնրկ էին կրպակք պիտանի
և մեծագին վաճառուց . և ոչինչ կարացին
զերծուցանել :

1792 . 'Ի սեպտ' 13 . տեւաց ժամս 25 . սկսել 'ի
օտուն գափուսիէն . Ազուն չարսուն ողջոյն
և բզմ պաշտօք մեծամեծաց հրձիգ եղեն .
քձլ եղև 'ի հոկտ' որ տեւաց ժամս 5 :

1795 . 'Ի յուլիսի 7 . 'ի 2 ժամ գիշերոյ . սկսեալ 'ի
Պալլոգ պազարիէն՝ մինչ 'ի Այազմս գափու
սինն կողմն . մի ծայրն եհաս 'ի կէս Ազուն
չարսուին . վնաս սր եղև մեծ մինչև թ ոմանց
2 խաղինէի չափ . քզի կրպակք որք այրեցան՝
էին իբր ամբարանոց պաշարաց ստանալու ,
որիզոյ՝ իւրոյ՝ ևն . յորս և 156 մեծամեծ կրք
պակք տախտակաց :

Յայտափ գժնդակ հրգեհնց՝ զոր թոճեցար , յայտ
է՝ թէ 'ի Բնկս սաստիկ հողմոց հուրն 'ի մէջ երկց
աւուրց և երկց գիշերաց կարէ հասանել 'ի միոյ
ծայրէ 'ի միւս ծայր քղթին , այրելով 50 կմ 70 հա
զար տունս , գորով առհնրկ փայտակերտ . իսկ 'ի
Բնկս հանգարտուէ հողմոց ոչ թողուն այնչափ տեւել
յետ հնարելոյ Դաւաճագային , զոր հնարեաց դաղ
ղիացի ոմն : Արոյ եկել 'ի ստանալո 'ի հիւճ" 1128 ,
և ընկալեալ զգեն տաճկաց , կոնցաւ կերէք տա
վուտ , և հնարեաց զայս գործի 'ի հիւճ" 1132 (1719)
կարգել Դաւաճագաճի պաշի 'ի վր բաղմունէ Դաւաճագա
ճոյ , որ նորոգ սահմանեցան յայնժամ . և բնակե
ցան մերձ 'ի Էսկի օտաւարն եէնիչերեաց : Իսկ յնշ
ք զհնարել այս գործոյ՝ բզմ գժոճարուի լինելը
'ի շիջուցանել . նմին իբի պատմէ երեմիա չէլէպե
բերելով 'ի տճկ" պատմ" թէ յամի մեռանելոյ սուլ
սիւլէյմանին՝ տեւաց հրգեհն 7 տիւ և 7 գիշեր :

15 . Երեւալարժուի նշանաիւայ ըստ Բնագրուէ :

Ամբ ոմն :

212 . Թիւ մեռելոց յերկրաշարժուէ և 'ի ժան
տախտէ՝ եղեն 300 հէր :

- 362 . Սաստիկ :
- 372 . Կործանեաց զքղէն :
- 394 .
- 399 .
- 402 .

- 407*
 517*
 536* Չորմէ պատմէ պրոկոպիոս :
 550*
 553* Տեւոյց զաւուրս 40 :
 558* Սաստիկ՝ որ տեւոյց զաւուրս 10 :
 559* 'Ի չ քարուն արամին երկրաշարժուեալք Ը
 հանուրք :
 739* 'Ի հոկտ 26 :
 789* Բնակիչքն վախաւցել ընակելին 'ի շրջակայս :
 797* Սաստիկ :
 861* Չաւուրս 40 :
 862*
 864*
 870*
 915*
 961*
 986*
 1011*
 1032*
 1037* 'Ի գեկտ 8 • Չորմէ գեարինոս :
 1038*
 1041* 'Ի յունւ 10 • Չորմէ գեարինոս :
 1061*
 1070*
 1095*
 1111*
 1185* Կործանեաց զպարիսպ քղքին , խորտակեաց
 զգրունիս , տապաստ էարկ զբղմ շինուածս և
 զսիւնն որ կայր առաջի եկեղեցւոյն խ վկայից :
 1199* Պատառեցաւ գետին ստանալու , խորասոյղ
 եղին բազմուեք , Ը որս և ընտանիք ալէքսիո
 սի կայսեր :
 1231*
 1287*
 1317*
 1332* 'Ի փետրւ 12 • խախտեաց զբղմ շինուածս ,
 յարեաւ ապա մրրիկ տաստիկ , որ զճոխ բարձ
 րացոյց , զխաչ 'ի գլխոց եկեղեցեաց 'ի վայր
 ընկէց • զսիւնն որ առաջի եկեղեցւոյն խ վկա
 յէց՝ կործանեաց :
 1486*
 1489*
 1500*

1507. Տեւաց զաւուրս 40. բաց 'ի մեռելոց 'ի դեռ
նաչարժութի, նաև ծովն բարձրացել զբզմս
հեղձոց . ք սուլ" պայեղիտ 80 հիւր գործաւ
վարս կալաւ 'ի նորոգել զարքունիս :

1509 .

1510 .

1512 .

1514 .

1557 . 'ի մայիսի 10 :

1648 .

1690 .

Յառաջիկայ դարուս յաճախեաց երկրաչարժութի,
այլ սաստիկ եղև 'ի 1754, և 1755, և ահագին 'ի 1766,
'ի մայիսի 11 թ հոյն, զաւուրս բզմս ստէպ ստէպ
կրկնել մինչև բազմաց վրանօք բնակիլ 'ի պարտեզս
և արտաքոյ քղբին . այլ ոչ այնպէս սաստիկ ուղ յաջին
աւուր, յորում զյուլով շինուածս կործանեաց :

16. Եւրոպիան, և Ճողով :

Լուսին եսիս կոտանդնուալօլսոյ զնր առաքեալն
Անդրէաս ասեն լինել յոյնք, որ քարոզեաց անդ,
և շինեաց եկեղեցի. յԱլեքսանդրիա, ի 'ի Ֆիլիպք, և
փխկ իւր կացոյց եսիս զՍտաբի, որում ողջոյն գրէ
պօղոս հռոմ. ԺԷ . 9 : Չայս պատմուի ուղ և զա
նուանս յաջորդ եսիսաց՝ առնուի յոյնք 'ի գրուածոց
ինչ՝ որ ընծայի Տորոթէոսի ուրումն տիւրացւոց
եսիսի՝ որ 'ի 107 ամաց հասակին ահատակեցաւ յա
ւուրս յուլիանոսի կայսեր : Բայց քալէ և լըբիէն
զայն գրուած զաման լինել տորոթէոսի, այլ ան
ծանօթ ուրումն մատենագրի . յաւելու քալէ՝ Թէ
և նոյն իսկ վարք սորին տորոթէոսի վկայի՝ անծա
նօթ է առ նախնիս . և կեղծել յանծանօթ յոյն մա
տենագրէ, որ յերիւրեաց զայն գրուած, յորմէ առ
նուն և յայտմաւուրք յն՝ և լո՞ : Եւ արդարև ոչ
քք 'ի նախնի հարց դնէ քարոզել սքնն անդրէասայ
'ի բիւզանդիան, այլ պատմօղք այսմ են յիւսին դա
րու պատմագիրք, նիկիփի՝, կոստ՝, և նիկիփորոս
կալլիստոս . Այն զի մետափրաստէս պիլատէլ փոս
կացուցանէ Ալեքսանդրի Եսիս Բիւզանդիայ . որ էր իբր
'ի ժմկս կայսերացն սեւերօսի և որդւոյ նք անտու
նինոսի դարաւալացայ . իսկ նախ քան զմետափրաս
տէս՝ Ժմկագրուին Թէոփանէսի որ 'ի Թ դարուն՝ և
Ժմկագրուին աղէքսանդրիոյ 'ի է դարուն՝ զմետրոս
փա

փանէս կացուցանեն Աշտարի եւս Բիւլանդիոյ, որ 'ի սկիզբն ք դարուն :

Սոյնպէս խնդիր է առ հնագիրս վն ժամանակին՝ յորում եւսն կոստանդնուպօլսոյ ընկալաւ ըզպրաաիւ Պատրիարքուէ զոր ոմանք կարծեն շնորհել 'ի Ժմկս կոստանդիանոսի, այլ առաջին որ որոշակի 'ի հրովարտակս ինչ կոչի Պապուաբ, է Ակակիոսյեւանդ է դարուն : Չիարդ և իցէ՝ յնչ Ժմկաւ եւս կոստանդնուպօլսոյ էր լ մետրապօլտաւ հերակ լէոյ, զորմէ տես 'ի ստորագրուէ էրէկլի քղբին . խակ էրկզ ժողովն լհանուր՝ որ նախկին ժողովն է կոստանդնուպօլսոյ շնորհեաց եւսի քղբիս ունիլ Չասխագանաի պարսոյ յէ ք եւսին հոռոսայք միայն զար տաքին պատիւ, և ոչ զիրաւասուէ, որում մեծապա հկնկեցան աղէքսանդրիոյ և հռոմայ հայրապետք . 'ի վր այսր մմի ոմ նախ ք զժողովն կոստ' նոյնպէս զկնի այնորիկ եւսն աղէքսանդրիոյ ընտրէր զեւսն կոստանդնուպօլսոյ, կմ գէթ զընտրեալն հաստա տէր :

Յետ այնորիկ ք լհանուր ժողովն որ 'ի քաղկեդոն՝ 'ի կանոնն իւ շնորհեաց նաև զիրաւասուէ, և ընդ թեմիւ նորա արկ զԹրակիւս զԱսիա և զՊոնտոս, (որք էին 'ի թեմին անտիօքայ .) նաև զայն ամ գաւ լառս բարբարոսաց՝ որք էին արտաքոյ սահմանաց արուէ հռոմայեցոց . որում անգրէն լգէմ եկաց հայրապետն հռոմայ . բայց յոյք 'ի ժողովն դրու լեան ք ձլ հաստատեցին կմ նորոգեցին զայն կանոն, և լատինք 'ի ք ժողովն լատերանու զնոյն սահմա նեցին :

Թիւ աթոռոց մետրապօլտաց լ պատրիարքաւ բա զաքիս յայժմեան գաւազանագիրս կմ ծանօթու թիս եւսարանաց յունաց՝ 61 դասնին, առել միանգամայն և զմետրապօլտոս Մօլտովիայի, և Ռենկուօլլաքիայի, լ սքօք են և աթոռք եւսաց եւրոպիոյ . զի 'ի մասին ասիոյ չի ինչ ոյժմ աթոռ եւսաց, այլ միայն մետրա պօլտաց : Բաց 'ի սցէ 20 արքեպիսարանք են անմիջանա լ պատրիարգաւ առանց ինչ անկանելոյ լ իշխանու լ թ' ուրուք մետրապօլտի : Իւրաքանչիւր աթոռք մեռ բապօլտաց ունին կալուածս, որ վաճառի 'ի պատ ընարգէն նորոգ ընտրել մետրապօլտին, բայց նոյն կալուածք ունին տալ 'ի շահ առ գլուխ գրամոյն . որով գնել են նոյն կալուածք : Քանզի պատրիարք գարանն յունաց աւնու գրամ 'ի շահ յիւր ժղվգէ նէ և յամցունց անխտիր . տալով շահ 5, առ 100 :

և նստին զբանով դնէ և բազմացուցանէ զկալունածա
 աթոռոց մետրապօլտաց . վնչ և իւրաքանչիւր մեա
 բապօլիսք ունին տալ զչահն նոյն զբանոց որովք գնե
 ցան իւր կալունածք : Այս է օգտակար ժողդեան .
 զի գլուխք զբանոց նոյն առնէլք 'ի շահ, ոչ երբէք կա
 րեն կորնչիլ . գոլով հաստատեւ ՚ի վն կալունածոց
 երկրի մետրապօլտաց . միայն զի զգլուխ զբանոյն
 ոչ կարեն երբէք յետս պահանջել : Օգտակար է և վն
 նոյն աթոռոց , զի իւրաքանչիւր աթոռք մետրապօլ
 տաց յետ տալոյ զչահն , ստանան և շահ բաւական
 վն իւրեանց աթոռոց : Անկ լողօֆէլժն պատրիար
 զին յունաց , այն է՝ մեծ դպիրն խհգական ունի զբա
 դումն մեծ 'ի համար ունիլ զթիւ զբանոց և զկալ
 ուածոց ևն : Յնչ Ճմկաւ միացեալ էր յայս բան և
 արճեհտ վաճառողացն չուխայի , բայց ապա բաժա
 նեցաւ :

Բով ժողովք գումարեցան 'ի կոստանդնուպօլիս . ո
 ռոց թիւ սկսէլ յամէն 336 մինչ 'ի 1350 թ հաւաք
 ման արդի մատենագրաց՝ դասնին 97 . յորս իբր 32
 են ժողովք հերձուածողաց կմ՝ հերեսիովտայց . և
 4 են թհանուր ժողով , յորոց առաջինն է՝ թ թհա
 նուր ժողովն յամին 381 , յորում գատապարտեցաւ
 մակեդոն և ապոլինար : Երկրն է Ե ժողովն թհա
 նուր 'ի 553 , յորում գատապարտեցան մուրու թիք
 օրոգինեայ և գրուածք թեոգորայ մուպունէստաց
 լոյ , իբասայ եղեսացւոյ ևն : Երրն է՝ զ ժողովն
 թհանուր 'ի 680 և 681 , թգէմ միակամդաւանից :
 Յետ ար 'ի 692 եղև ժողովն գրուլեան : Չրդն է՝ Ե
 ժողովն ընդհանուր , յորում գատապարտեցաւ փո
 ախոս : Բով արք երեւելիք ծաղիկեցան յայս քաղաք
 սրբուք և գիտութիւն , որոց ամցն պսակ պանծալի
 սքն յոհան օսկերբեան :

17. Արճաղխն Կրանպօլտա , և շրջակայ
 Գիւղօրէի :

Ե յետու : Ե մերձակայ արճարճան ստանպօլու
 զստուցել և բացատ 'ի նմէ , 'ի վերջին ծայր
 նաւահանգստին , և 'ի բերան քեպէտիսանէ գետաւ
 կին , բնակիչք նր տաճիկք և սակաւք 'ի հայոց . նստի
 աստ մօնլա 500 փողոյ 'ի կարգի ութեցունց քղքայ .
 յորոյ թեմի են նահիէքն Չաթալճա . պէջիւք
 և քիւջիւք Չէքմէճէ . Սիւլվի . Երեկի . Միտ
 եի . Պիրլոս և Թերղօս : Յառաջագոյն էր 'ի սմա
 եկէ :

եկեղեցի հայոց յանուն սբյն Եղիայի 'ի Թաղին
կոչեցել ամէկ' Սերմիւր Տակաւիտի իսկ հայերէն ԱԶ
Տոսպաթաղ, այլ կործանեցին զայն այլազգիք 'ի Ռիֆէ
յամին 1766, 'ի մայիսի 10 լւ հոյն. և 'ի հիճ' 1182
'ի մուհարրէմի 5 : Էր և այլ փոքրիկ եկեղեցի յա
նուն սբ Ածածնին 'ի միւս Թաղն հայոց անունեւ
ամէկ' Չեշեւի օպուր. իսկ հայերէն Կոստասոց Ռադ.
զոր և նոյնպս ամօք ինչ յըջ քանդեցին այլազգիք լւ
մասին. և 'ի մնացել փոքր մասին այժմ պաշտօն
կատարի ընկեայն :

'ի մկիթիս սր երեւել է այն՝ զոր շինեաց Փաթիհ
սուլ' Մէհմէմէտ մերձ 'ի ծովեզր'ի հիճ' 863 (1458),
ոն դրել է 'ի վր աւագ դրան նր (ա). ունի երկուս
Մէնարէս կրկին շէրֆէիւք. և շուրջանակի սեւ
եակս բնակուէ. և է ուխտատեղի մեծ առ նոսա :
Քանզի յորժամ Սիւֆեան որդի Ալֆայ պաշարեաց
լստանալու, ընդ նմ էր և դրօշակակիրն մահմէտին
իսախա որդի զէյտի. որ և կոչի Էպու էյեուս'
կի Էյեուսի Էնսարի՝ յանուն որդւոյ իւրոյ, և 'ի
պաշարման անդ մեռաւ 'ի հիճ' 53 (673), և Թա
ղեցաւ անդէն արտաքոյ պարսպին ստանալու յեւ
բզմ Ժմկաց տեղին մնաց անյայտ, մինչև առաւ քա
ղաքն 'ի Փաթիհ սուլ' մէհմէմէտէն. յորում Ժմկի
քանզի 'ի յայտ ամաւ, եկեալ անդր արքայ, և 'ի
մեռն Ազգմէտատին շէյխին նշանակեալ զտեղին,
շինել ետ զայս մկիթ և շիրիմ 'ի վր գերեզմա
նի նր. յոր հանդիսիւ ունին դալ ամ նոր Թաղա
բորք օսմ' 'ի կասել սուսեր լւ մէջ, ոն դրեցաք
յըջ : 'ի սորին անուն այս աւան կոչեցաւ Էյեուս
ուսաի վայրապար սիլշինկ Թարգմանէ ՍԲ յԲ, յաւ
նական անուն կարծելով (Բ) :

Են աստ և այլ շիրիմք երեւելի արանց առ տաճիկս,
և արտաքոյ աւանին լւ լեռնակողմն լարձակ գե
րեզմանատունք հնրկաց. յոյր սակս տեարք մեռե
լոց կի ուխտաւորք նց օրլորէ առաքեն աստ ոչ
խարս 'ի զենուլ և 'ի բաշխել կարօտելոց. մենդ յամս
եանն ընմէզանի 'ի շիրիմ հպի էյեուսին յորմէ և
բնակիչք սր ընկալան զանունս Գոարգանձի : 'ի մէջ

H 4

դէ

(ա) Ոմանք գշխնաի սր գնէն վեալ 'ի հիճ' 959 յամին 1455 :
(բ) Չանոանս Էյեուս պղատաղուի կարծելով ոմանց յանա
կան անունանցս Այեուս, յանան յԲայ ձգնատորի արտա
համարեցան սմանք այնպս կուէրեալ : Չայն պարսոսի ձգնա
տորին յառաջէրէ և երեւիս վեւեցի :

գերեզմանատանց ունի աղբիւր թեթիւ և պետ
աւանկան ջրոյ : Ունի և պարտեզս զո՛ւարձալիս աղ
գի ազգի ընտիր ստղոց , նմին իրի յերգում աւուր
իւրաքանչիւր պայրամի՝ յաճախեն անդ մեծամեծք
և ռամիկք օսմ՝՝ ՚ի զնին զբօսանաց :

Յաջմէ աւանիս ընդ կողմն գնալոյ ՚ի ստանալո՛ւ է
մզկիթ Չալ փաշայի , զոր շինեաց Չալ մահմուտ
փաշա , մի ՚ի նախարարաց ք սուլ՝՝ միւրտտին , ընդ
նմին և Մէտրէսէ , և աղբիւր ջրոյ : Անգր ք զայն է
Չեօմէ + միւր . ուր են 40 գործարանք կաղմեւոյ ա
նօթս կաւակերտս . զորոց զկաւ բերեն ՚ի լերանց
իսթէնեէի և սէօյիւք տէրէի :

Տասնաք քաղա սերայի : Է սրալատ արքայի հանդէս
գրանց դօսի դափուի և եէնի գափուի , ուր յառա

ջագոյն էր ասեն գիւղ կոչեցե՛լ Գոսմու քէօյի :

Ալի գէի քէօյի : Փոքրիկ գիւղ տաճկաց առ համա
նուն գետակաւ որ հեղու ՚ի վերջին ծայր նաւա
հանգստին . ՚ի հն՝՝ կոչեցե՛լ Գիփարոս գետակ :

Քեաղէփիանէ քէօյի : Գիւղ տաճկաց առ համանուն
գետակաւ որ նոյնպս զեղու ՚ի վերջին ծայր նաւա
հանգստին . ՚ի հն՝՝ կոչեցեալ Վօրվիլիս գետակ . լա՛
Պօրպիլէս . երկոքին այս գետակք աւազուտք առ
բերանով իւրեանց գործեն բազում մանր կղզեակս
տղմուտս :

Քեաղէփիանէ գետակ փոքր ինչ ստորև ք
զգիւզն անցանէ ք աւազանս , առ որով է պալատ
արքունի պարսպապատ և մզկիթ . զայս ամ շինեաց
հռչակաւ որ իպրահիմ փաշայն վէզիրի ազէմ սուլ՝՝
ահմէտին ՚ի հիւ՛՛ 1134 (1721) . զգետակն աստի և
անտի եւս հորդել յուղիզ գիծ . զգետեզերս սրատալ
մարմարիոնէ գր յատակէ՛լ ՚ի բարանց աշտարակի Գոս
մէի պողէսիին՝ որ կործանե՛լ էր յաւուրսն յայն
սիկ . և երկուստեք ծառովք զարգարե՛լ ՚ի միոյ ա
ւազանէ ՚ի միւս աւազան հոսեցոյց զգետակն ընդ
ջրախաղաց ծակոակէն վէմս : Յայնժամ կոչեցաւ տե
զին Սայփապափ . իսկ Քեաղէփիանէ անուանեցաւ սակս
ընեւոյ երբեմն անգէն գործարան թղթոյ , ուլ և ՚ի
հն՝՝ գոյր անգանոր գործարան վառօդոյ ք Պարութ
իանէ . զորոյ զանիւ մէքենային դարձուցանէր ջուր
նոյն գետակին : Յետ շինեւոյ զաւազանսն՝ խափա
նեցաւ անցք փոքր նաւակաց կոստանդնուպօլսեց
ւոց մինչ ՚ի գիւզն քեաղէփիանէ . ուր յառաջագոյն
կարէին գնալ : Յայնմ ժակի երկուստեք գետակին
ստորև ք զպալատն արքունի՝ շինեցան ամարանոց ք
և պարտեզք մեծամեծաց տաճկաց . այլ գրոհք
ապրս

ապտտամբաց սակս ոխերիմ հակառակու թէն՝ զոր
ունէին չ իսրահիմ փաշայն՝ յետ խայտառակամահ
առնելոյ զնա, զիմ շինուածս քանդել աւեր ամայի
կացուցին :

Գարս աղած պողէսի : Է պալատ և պարտէզ արքու
նի առ բերանով վերոգրել քեաղէտխանէ գետա
կին • ուր երբեմն չու առնէր թգրն : Ի վեր ք զայն
'ի գետակն կոյս՝ է Գլբ արած տեղին զարգարեալ
ծառովք՝ որ ունի ջուր բարեհամ : Եւ Մերսիտ
+էօյի, յորում օթագային մանկունք արքունի աստ
ուսպետին գրել թէ զաւուրս 40 • յորժամ՝ ի գար
նան յարօտ հանեն զարքունի երկվարս առ գետե
զերբ :

Միփլիճէ : Փոքր գիւղ տաճկաց ծովեզերեայ իբր
50 տանց ՚ի ներքոյ իւրոյ մզկիթին է այր, և յանկիւն
ինչ այրին՝ քարակոփ արձան կնոջ՝ ի վաղ ժամանակաց
մնացել, յորոյ յերկոցունց ստեանց հօսի ջուր յա
ւազանն և յաւազանէ անախ՝ տաճիկ վերակացուն
բաշխէ ջուր առ կանայս • վնջ ոչ անցն է տեսանել
զարձանն : Զայս ջուր յորդիչ կաթին համարելով
կանանց, յաճախեն անդր յրմակել և յօժանել • և վն
ջոյն իսկ ասեն լինել կաթնահամ, սակս այսր պատ
շառի անուանեցաւ տեղիս Միփլիճէ • իբր Կաթ
նատու :

Խասսէօյ : Է իբր աւանագեօղ, յորում բնակին տա
ճիկք և բազմուի հրէից • գտանին և յոյնք՝ որք ու
նին եկեղեցի յանուն սրբուհւոյն Պարասքեւայ, և
գերեզմանատուն ՚ի գաւթի եկեղեցոյն : Իսկ ՚ի
Գալիճի օլի տեղուք են հայք, և եկեղեցի յանուն
սբյն Ստեփաննոսի ՚ի էէնի մահալէն՝ որ զկնի շինե
ցաւ, քզի յնջ էր ՚ի թեմի եկեղեցոյն հայոց որ ՚ի
պալատ :

Այնուլ Գասագ : Է ապարանք չունց արքունի առ
ծովեզերբ • զոր ՚ի վերջին ամս սուլ՝ համախ մե
ծաշուք շինուածով նորոգել չարձակեաց Եուսուֆ
փաշայն : Անի և պարտէզ մեծ, որոյ յարակից գո
լով թէրսանէին՝ յանուն նորին և պալատն առհնրկ
կոչի թէրսանէ պողէսի : Երգ սուլ մուսղաֆայն աստ
և ՚ի գարս աղածն գնայր գրել թէ միշտ՝ յորժամ
ելանէր յամարանոց :

Օ4 Դէյփանի : Է ասպարէզ նետաձգութե ՚ի վերին
կողմն պալատանս չ մէջ խապէօյի և գասրմ փա
շայի • անդ է թեպէիք Մենաստան, յորում սկսել
ի խրորէլէսէ մինչև ՚ի գասրմ, ք ՚ի 23էն ասպրիլէ

Եւ հնոյն՝ մինչև 'ի հոկտ', բնակի շէյխն հիւսն ընտա-
 նեօք: Են սր և այլ 24 միաբանք, յորոց 12 կոչին
 Տօգառ խոզի փէհլէլանլար, Եւ որում կորովուի նոցա
 հասել է 'ի ձգել նեոս 900 քայլիւ չափ 'ի հեռին .
 խակ միւս 12 կոչին Պրն խոզի փէհլէլանլար, Եւ որում
 զօրուի նոց կարէ ձգել մինչև 'ի 1100 քայլաչափ մի-
 շոցս . 'ի հնադուանից այսր դասու ընտրի շէյխն,
 քղի առաւել 'ի սլաաուի են ք զառաջինան: Սորա
 24 անձինք ոչ բնակին 'ի Թէքէէին, այլ 'ի բշէի և
 'ի եշէի իւրաքանչիւր եօթնեկին ժողովին անդէն,
 նաև յայլ առուրս յորժմ կամին առնել կրթութի
 նետաձգութի: Նոյնպէս և 'ի ժողովրդէնէ սաւաղաց,
 յաղնուականաց և 'ի սաւակաց՝ որ որ կամի կրթի 'ի
 նետաձգութի յայնմ սասարիզի, և Թէ ձգէ զնեո իւր
 մինչ 'ի 1200 քայլաչափ հեռակայս, յեա հաստատե-
 լոյ վեայիւք և դրով շէյխին, կանգնէ անդէն մա-
 հարձան . արձանագրել 'ի վր զանուն իւր հանգերձ
 Թոնականաւ 'ի յիշոկ և ապա առ նոյն վիմուիս դրամ
 սիոել, և իրախձան մեծահաց կազմել, պարգևս
 բաշխէ և շէյխին և 24 արանց, և սպասաւորաց
 Թէքէէին և այլոց: Այսպիսի մահարձանք լի են
 յասպարիզի անդ կանգնելք յարանց կորովեաց, 'ի
 փաշայից, 'ի վեղերաց, և 'ի Թգրաց, յորոց վերջինն
 եղև մահարձան այժմեան սուլ՝ սէլիմին երդի . որ
 'ի առ առ Թգրուէ իւրոյ ձգեաց զնեո իւր մինչև 'ի
 1200 քայլ: Յորչափ շէյխն նստի անդ իւրաքանչիւր
 բշէի և եշէի Փիւալ զերպէ բաշխի 'ի Թէքէէն ամ
 տաճկաց նետաձգաց, և 'ի զնին եկելոց: Ի ժմկս
 երաշտուէ կարգել է՝ աստ ելանել 'ի հայցել անձ
 րև յոյ:

Գասըճ փաշա: Աւան՝ որ է մի 'ի գլխաւոր արոճար
 ձանեայց ստանալու, սկսել 'ի պարսպէ անտի դա-
 շադայի՝ ձգի մինչ 'ի կողմանս խապէօյի, կմ յար-
 քունեական սալաան այնալը գովադ . ուր քղի Վիւ-
 ղէլճէ Գասըճ փաշայն (ա) մին 'ի նախարարաց, Եւ
 սուլ՝ սիւլէյմանին կառոյց մղիլիժ 'ի ձորամիջի և
 բազանին, յանուն նր կոչեցաւ Գասըճ փաշա գերեհի,
 և ապա սոսկ Գասըճ փաշա: Բնակուելք սր Եւ մեծի
 ծառին են յբարձակ ձորավայրի՝ որ ձգի 'ի հարա-
 ւոյ 'ի հիւսիս և գրեթէ առ հնրկ են տաճիկք . և
 արոճեսաիւ իբր 'ի բղմս Տեպպադ և Քեյթիպանդ, ք
 իտաղստորոք և Վաւալարք: Աւնի աղբիւրս բղմս
 յորս

(ա) Մեոսուս սո 'ի հիմ' 932 (1525):

յորս երեւելի է աղբիւրն առ ընթեր դրան կոչեցե՛լ Սել ֆախուսի . զոր շինեաց ի զգէթ ալի փաշայն՝ տէֆթէրտարն սուլ՝ մահմուտին . աղբիւրն ՚ի Գաղլանմի մահալլէսին շինե՛լ ՚ի Նիշանճի ահմէտ փաշայէն . աղբիւրն ՚ի Գարանլէֆ մեմիսի մահալլէսի շինեալ ՚ի շէխզատէ Մէհմեմէտ էֆէնտիէն , որ էր անատուր զաղլապէրի . աղբիւրն ՚ի Եահէա փէրիսաֆա մահալլէսին շինե՛լ ՚ի Սիլէհտաք եագուպ աղայէն : Ըզըուր սց ամցն ետ ածել սուլ՝ մահմուտ ՚ի կողմանց պաղչէ քէօյիին (ա) :

Յայսմ վայրի է Թերսանէ (բ) ք Նաւարան արքունի նաւուց . յորոց մին է Հին Թերսանէն ՚ի ձորաբերանի գաւառ՝ փաշային . ուր այժմ կանգնին նաւք Չեֆթիի անուանելք . զոր հիմնեալ ասէն Ֆաթիհ սուլ՝ մէհմեմէտի . այլ անդրէն շինեաց ն սուլ՝ սէլիմ ՚ի հիճ՝ 922 (1516) , յորում Ժմկի գափուտան փաշա էր Ճաֆէր պէկ . իսկ միան Նոր Թերսանէ առ ընթեր վերոգրե՛լ ապարանից . քղի ք սուլ՝ սէլիմ յետ պարտութե գափուտան ալի փաշային՝ և եղծման նւհնդիսին օսմանեանց ՚ի քրիստոնէից՝ ՚ի հիճ՝ 979 (1571) հրաման արար առնուլ տեղի յարքունի պարտիզէ Թերսանէ պաղչէսիին (գ) , և շէնէլ Թերսանէ նոր ութնկամարեան , և փութալ ընուլ զպահասուի նւհնդիսին . և այնպէս խնամատարութի սօգօշուր մէհմեմէտ փաշային 150 զադէրկայք , և 8 մալուխայք կազմեցան ՚ի սուղ Ժմկի : Աստ է և արգելարանն գերեաց . ուր են 2 մատուք լատինացւոց , յորոց մին սեպհական է գաղղիացւոց . է և այլ մատուռն յունաց : Յեզր ծովուն են կարգաւ շինուածք յարկածածուկք , պահարանք Գաբըղայի , Գալէլէի , և այլ բազմատեսակ փոքր նաւուց . յորմէ տեղին կոչի Թերսանէ կեօլքի , ոսկ կեօլքի :

Յեզր ծովու ձորոյն գաւառմիաշային՝ է Տիւանխանէ
H 6 գալ

(ա) Յորդուի անյրևոյն որ եղև ՚ի 1789 , զՄահքէմէ ք գապասափանարան փաւըմ փաշայի ատհնրի վարեաց ՚ի ծով . րանդեաց զԳահլէն , և եհաց զփերեյման նորոգ մտել ըց :

(բ) Արսան Թերսանէ ելանէ յիս՝ անուանէս Ասսէնուլէ . իսկ Արսանալէ՝ ամանդի ՚ի լափին անուանցս Ագրս Սէնադուս . որ է Աճրոց պալէնի :

(գ) Յայնմ Ժմկի գափուտան փաշայ էր Ուլում ալին . որ օտըրաբար իւրի Գուլմ ալի :

գափուտան փաշային, և 'ի մօտակայս նորին' Գըւլային, քի Բնակարան նաւական զօրաց . որք կողին Գալիօնձի . շինուած մեծ՝ զոր կառոյց Ճեզայերցի գափուտան Հասան փաշայն՝ հռչակաւոր յաւուրս սուլ՝ համիտին, սկսեալ զշինութի նր 'ի հիծ' 1195 (1780), և աւարտել 'ի 1197 . շինեաց և այլ բզմ՝ շինուածս, և նոր կարգս և զուսուճին նաւավարուէ ծաղկեցոյց (ա) : Յետ նր բզմ՝ շինուէ զարդարեաց զթերսանէն գափուտան հիւսէյին փաշայն . բաց յայլոց՝ անբաւ ծախիւք շինել աալով եւրոպացւոյ ճարտարաց քն նմանուէ երևելի թերսանեկից եւրոպիոյ՝ զաւազանն դոնափակ ջրակապ վիմատաշ աստիճանօք, 'ի շինել և յարկանել 'ի ջուր զնաւս առանց մէքենայից և առանց վտանգաց որք դիպէին յառաջ . այլ զդուռն և եթ բանալով, և զջուր ծովուն յաւազան անդր անելով . որով նաւն նորաշէն ինքնին վերանայ 'ի վր ջրոյ և ելանէ արտաքս 'ի ծով :

Երկայնուի թերսանեկին առհսրի ձգի գրեթէ մզոնս երկուս . ունի դրունս 3 . յի՝ 'ի կողմն գասրմ փաշային . եկի՝ 'ի կողմն զալադայու . և երդ՝ 'ի կողմն բովուց՝ ուր շինեն խարխիս և այլ երկաթս 'ի պէտս նաւուց, յաւուրց անտի ջուրիլի ալի փաշային քասուլ՝ անմէտի 'ի հիծ' 1121 : Զայս գործարան երկաթոյ հնարեաց յետկոյս կեօզէրին գումպարաձի ոմն Ռաթա Ալի կարդացել . զի յ՝ 2 ք զայն յին կիլզէնուայէ բերել տային զմեծակշիռ խարխիսս . 70, 80 գանգարի :

Առ ծովէզերքք գասրմ փաշային անկանին և ամբարանոցք ամ պիտոյից արբունի նաւուց՝ և շտեմարանք ցորենոյ : Յաւարտ ձորոյն գասրմփաշայի՝ է մզկիթ վեցգմբէթեայ կանդնել 'ի վր 2 սեանց . և մէտրէսէ, բաղանի, և վայր զբօսանաց . զայս ամ շինեաց անգլանի գափուտան Փիլյալէ փաշայն ասուլ՝ սիւլէյմանի, և փեսայ ք սուլ՝ սէլիմի, որոյ առել և զսագրղ կղզին մեռաւ 'ի հիծ' 985 (1577) . և թաղեցաւ աստէն 'ի մզկիթի իւրում :

Ղալադա ամի Գալադա : Բաղաք պարսպապատ հանդէպ

(ա) Պապմէն զմանէ լեալ հայկազան 'ի թեփրթաղիէ, և 'ի մանիոսիէ Վարեալ 'ի ճեղայեբ, անդ յառաջարեմ գրեալ 'ի քաղաքս և յիշխանախս, սայս հակառակալէ ինչ փոխեալ տայս անտի 'ի սպանիա, և 'ի սպանիոյ 'ի սքանսոլ . ուր զլիւծ պորտոնոյ գախաբանի փաշայի, էառ և պապիւմ վեպիբաւէ :

գէտ ստանալու . յորմէ հեռի է իբր 400 քայլիւ
որ է նոճազ քան զկէս միոն : Երջասպատ նր իբր 4
միոն , աղեղնաձև կառուցել առ ծովեզերք , որ ձգի
'ի դիւրի և 'ի զառ 'ի վայրի . ունի շուրջանակի պա-
րիսպ 'ի բարանց հիւճ բիւժ աշտարակօք լը հին ձևոյ .
'ի ցամաքակողմն ունի և խրամ ցամաք , խի 'ի ծո-
վակողմն՝ որ լը որէ բաղմացան առնք բնակութեց
արասքոյ պարսպին առ ծովեզերք բզմ՝ ուրեք լցել
նակ զծովն , և 'ի վր շինել զսուս իւրեանց : Չպա-
րիսպ զալադայու շինեցին ձէնովացիք ք ձինխվիք
սուղ ինչ յնջ ք զառնուլն օսմանեանց , ոսլ է տե-
սանել 'ի մահագրուխս՝ որք աստ և անգ քանդակել
կան 'ի վր պարսպին հին լատին տառիւք . և ա-
սաւել 'ի մահագրութեն՝ որ 'ի վր դրան մուսիսա-
նէին . յորում գրել կայ , թէ յամին 1446 'ի մայիսի
'ի դժնդակ թվիկ պայս պարիսպ կանգնեաց Մար-
բու Քիոս Պաղատասար . որ էր հրամանատար ձէնս-
վացոյ գաղթականին որ 'ի զալադա . այսպէս գրե-
լով 'ի լատին բարբառ :

Nhs. M. CCCC. XXXXVI. May.

Erexit Pretor Marruffus Baldasar ista Menia , plus
aliis nobile fecit opus . Grandis is aspectu formoso
human . habudus Evoqu in serio , Tristitiaque pari .
Hec sibi servabut Romanu Munera
Nomen , quodque Diis Divum cunque celebrerit .

Ի մէջ քղքիս երեկին և այլ պարիսպք մի զինի միոյ -
որք լը նշանակելոյ ձիւլիոսի՝ յարեւելեան կողմն եւ
երկեակ , խի յարեւմտեան կողմն երրեակ . զորս
հետզհետէ յաւելին ձէնովացիք յարձակելն զքա-
ղաքն :

Չին պարիսպք սրեն 'ի ներքին կողմն . որք միանան
ապա 'ի բողորակաձև յայն աշտարակ՝ որ անոճանի
Գալարա փուլեւի . 'ի հն՝ Աշտարակ փնեան . շինեալ 'ի
վերամբարձ վայրի , կանգնել բարձրագոյն ք զայլ
աշտարակս պարսպին ստանալու և զալադայու -
ունի 'ի ներքուստ 146 աստիճանս երանելոյ 'ի վեր-
լը մեծի մասին հատել լը թանձրութի պարսպին .
գլուխս նր է բրգոձև ծածկեալ կապարաւ . որ 'ի
1794 'ի 25 յուլիսի քզի այրեցաւ 'ի մերձակայ հրգե-
հէն , նորոգ շինեցին վայելակերտ ք զառաջինն .
'ի

ի բարձանց սր երևի համօրէն քղքն ստանալօլ, և համօրէն շրջակայ վիճակ, յոյր սակս գիւերայն սքնին անդ սահապանք աղդ առնել զհրդեհս . և ՚ի Ե ժամու գիշերոյն հարկանեն թմբուկ, որ սկսաւ ՚ի սկիզբն անցել դարու իբրև ՚ի 1717 : Առ դրամբ որ կոչի Քիթեճ Գափոսի՝ դրեալ կայ լաաին մսկաւ դրուի վն աշտարակիս՝ և վն ըարձակելոյ զսարիսալ արոճարձանեայց զալադայու, զոր արար վերոգրելն

Մարրու Ք. Ֆոս (ա) :

Յայն վայր սարսակն՝ որ հայի ՚ի վր դօրիսանէի, է աշտարակ ինչ՝ ուր ՚ի հն՝ ը կարծեաց ոմանց անդէին զչլթայն, զոր յագրօքօլիսէ ուր է այժմ սերայ սլուռնին, ձգէին մինչ ՚ի զալադա, առ ՚ի արգելուլ զմուսս նաւուց թշնամեաց ՚ի նաւահան դիսան . զք արարին կայսերքն լեռն իսաւրացին, միքայէլ թլոճատ, և յորժամ լատինք և օտմանեանք պաշարեցին զստանալօլ : Այս ստոճար շլթայ եր կաթի՝ ուղ ցուցանէ կոմսն Սան բավանոս՝ կապ եալ կայր ՚ի վերայ տախտակի, որով մնայր յերեսս ջուրց : Իրուկք քղքիս են 12 . զորոց զանոճանս ունիս տեսանել յՅացոյց նեղուցին ստանալօլու, յորոց երեքն միայն են ՚ի ցամարն կոյս, իսկ մնաց եալքն ՚ի ծովակողմն :

Բնակիչք սր ը մեծի մասին են քրիստոնեայք, հայք, յոյք, և եւրոպացիք ՚ի կողմն փերչենայէ պազարին, են նաև տաճիկք և հրէայք : Յայս քղք կա ուուցել առ ստորոտով լերին սէկօղլիի, բղմ ուրեք ՚ի սէկօղլն՝ գտանեն ջուր, բայց աղէհամ, և քզի յնջ Ժակաւ ոչ գայր ջուր ինչ արտաբուստ, միայն ջուր անձրեոյ հաւաքել ՚ի ջրչիղձ՝ ոչ բաւէր լնուլ զպակտսուէ նր, մինչ բղմ անգամ զալադացիք սալ և բնակիչք ընթերակայ արոճարձանեայց՝ առ հարկի նեղուէն ՚ի ստանալօլէ և յայլ տեղեաց տակառօք տային բերել, նմին իրի սուլ՝ մահմուտ ՚ի կողմանց պաղէ քէօլիին եա անել ջուր, զորոյ զգիարդն տեսցես ստորե : Յայնմ Ժակի շինեցան աղբիւրք յերեւելի արանց . յորոց մի է աղբիւրն ՚ի ներքս դրան Աղլայ Գափոսիին . զոր շինեաց Սալիհէ սուլ զան

(ա) Չայս Տախտարուի ուղ և զվերոյիշեալն և զյեպագայս՝ խրէն ընթերցօղ պեսանել ՚ի սարսարուիէ սպանալօլու՝ զոր ՚ի 1709 յօրինեաց, և ՚ի յետն մեր էր պագրել ՚ի պասսան գիւղ վնեփոյ ՚ի 1794 կողմս Բեօթարձան (՚ի Գափոսի Խանօ), իստան էրանէլայն քն իոսպատայ :

դան մայր սուլ՝ մահմուտին . և աղբիւրն արտաքոյ
դրան քիւրքի գափոստին , շինեւ ՚ի Եւազեա աղայէն՝
որ էր փեայ վեղիրին . աղբիւրն մերձ ՚ի Գոսրլանի
ճախէն զոր շինեաց Ռէխա Խամայեւ էֆէնտին . իսկ
զաղբիւրն որ մերձ ՚ի Գոսր գափոստին՝ շինեաց Տէֆ
Թէրուար Մէհէմմէտ էֆէնտին :

Նստի ասա հրամանատար Վոյլօքս անուամբ . որոյ
սահման ձգի յհասարէն ծովեղերս ոււմէլիին մինչ
՚ի Ֆէնէր որ ՚ի բերան նեղուցին . իշխանուել նր է
տարեկան , փոխեւ մարտէ ՚ի մարտ , կիմ անդրէն ըն
կալեւ Մոգարբէր , ք է՝ զհաստատուել լը այլ պաշ
տօնից : Ամի ամի առնու ՚ի բրիտոնէից տուրս 8
փարայ և մի փող առ այր . տոնեւ լամյն թուղթ՝ որ
կօշի Խոփէնձ , յանուն մկկթի սուլ՝ ահմէտի , որոյ
է և Միւթէվէլլի : Սր իշխանութե կցորդեւ է և
մոյվօտայոսին պէհօղլիի : Նստի ՚ի զալադա և մօնլա
500 փողոյ , որ է ՚ի կարգի մօնլայից ութեցունց
քղբաց , որ ունի և մասնաւոր Մահմէթ քի դատաւ
տանարան . են ՚ի քղբիս իջեանք քի խանք , բաղանիք
սակաւք , վաճառանոցք , և Պէզաղիսթան , ուկ Պէ
ղէսթէն , այլ մեծ տուրեառութի բնակչաց՝ է ՚ի
ստանալոլ :

Մի եկեղեցի է հայոց , զոր նախ առաջին շինեաց
Վօմս անուն վաճառական ոմն . որոյ եկեւ ՚ի բէֆէ
քղբէն գրրմու ՚ի ստանալոլ ՚ի 1391 , ՚ի կաթողիկո
սուէ լօն թէսդորոսի , էոռ տեղի ՚ի ձէնուլայոց ՚ի
զալադա քղբի , և անդ ՚ի թոնականիս արձե (1436)
կառոյց զայս եկեղեցի յանուն Սէյ լուսաւորչի .
իսկ դարբին ոմն Աւետանուն կառոյց զսեղան սք
խաչին որ առ նովաւ : ՚ի 1731 այրեցաւ այս եկե
ղեցի . իսկ ՚ի 1733 և ՚ի թոնականիս արձե (ա) ՚ի հի
մանց կառուցաւ վայելուչ քան զառաջինն ՚ի ձեռն
անտանի Սարգիս խալֆային . որոյ շինուած գոլով
կամարակապ և կապարածածկոյթ , գրեթէ մի միայն
հանդիսանայ ՚ի մէջ այլ ամ եկեղեցեաց հայոց , որ
մուկք ծր ՚ի ներքուստ զարդարեւ պատկերօք՝ զորս
նկարեաց կեսարացի եսայիսա ծաղկարար ձայնեւ (բ) :
Յաւելան առ նովաւ և երկու այլ վայտակերտ ե
կեղեցիք , որոց գոլով կից՝ իբր մի միայն եկեղեցի
կա :

(ա) Հաննէ ՚ի իղլ՝ 168 , Դնէ աճն :

(բ) Սա է եղբայր Բարդի հուլախատար արքանի նկարի , որ
նկարեաց զէնդունափրս ք սուլ՝ ահմէթի , և սուլ՝ ճաւ
ճապի :

կացուցանելին . այլ 'ի 1771 յահագին հրդեհինն նյրեցան գլխովին . 'ի 1798 հրաման հանել, վերստին շինեցին 'ի 1800 : 'ի գաւթի եկեղեցւոյս թաղել կայ

Յոհաննէս Կօլտ պատրիարք ստանպօլու :

Եկեղեցիք յունաց են 4, յորս անձանին՝ մականոճաւնի Գաֆարիանի . իսկ քսին՝ մականոճանի Գաւթապօս յայսմ ամի 1804 անդրէն նորոգ շինեցին զեկեղեցին սքին նիկողայոսի :

Եկեղեցիք լատինացւոց են երեք : Առաջինն է Սք պենետիքոս . շինուած նր քառակուսի՝ բաժանել յերկուս, երկաքանչիւրոց ունելով դմբէթ կապարայարկ . բարձրուի որմոյն՝ իբր 18 ոտնաչափ, լայնուին՝ 12 . որ յնչ Բիկաւ կարծի լինել ջրշիջ քստանիչ . յատակ եկեղեցւոյս բարձր է ք զփողոցն 28 քարակերտ աստիճանաւ . ուստի և 'ի ներքուստ լն մասին է դատարկ 'ի վր կամարաց կանգնել . առաջի աւագ դրան է փոքրիկ գաւթ կամարաշէն մարմարիտնեայ սեամբք . և առ նովաւ ամբարձեալ շինուած հին նման աշտարակի՝ որ 'ի հն՝ էր զանգակատուն : Դամանակ շինուէ եկեղեցւոյս անյայտ , այլ 'ի 1687 նորոգեցաւ ծախիւք թղթին գաղղիոյ որ էր մեծն լուսովիբոս , ուր գրել կայ 'ի վր աւագ դրան : 'ի 1696 փասեցաւ յահագին հրդեհէ . և 'ի յետագայ ամին ծախիւք գաղղիացի վաճառականաց մարսիլիացւոց նորոգեցաւ , ուր գրեալ կայ 'ի վր դրան մենաստանին՝ որ առ վերոգրել դրամբք է կեղեցւոյն :

'ի 1732 դարձել նորոգեցաւ և լարձակեցաւ կողմն սքին աննայի՝ և այլ կողմանք , սակս փասել գոլոց ամաւ յնչ 'ի հրդեհէն , դր գրել կայ յայսմ մակագրուէ 'ի կողմն սքին աննայի՝ որ Մատուան կոչի . և է առ ընթեր մահագրուէ՝ որ 'ի վր աւագ դրան : Առ ընթեր եկեղեցւոյս է մենաստան շինեալ 'ի վր հիման հին պարսպին . քղի լն կարծեւոյ ոմանց՝ 'ի հն՝ էր անդէն սյարիալ՝ որ զնայր միանայր լն սարիալ քղբին . թողով 'ի միջն զայն միջոց , որ այժմ է պարսիկ նորին մենաստանին . առ որ թուի հայել և բան ճիւղիոսի՝ որ գրէ , թէ ջրշիջ ք ստանիչ սքին պենետիքոսի քակել գոլով , որ էր կամարա կապ իբր 300 սեամբ , փոխարկել էր առ Բիկօք իւրովք 'ի պարսիկ : Առաջին սուլ՝ սիւլէյման ետ զայս 'ի պարզե գաղղիացւոց դեսպանին , յորում աւանդուի է՝ թէ յնչ Բիկաւ բնակէին սիւնետիք դեան կրօնաւորք . 'ի 1583 դեսպանն գաղղիացւոց

Ճէրմօլեան ետ զայն յսեան կրօնաւորաց իդալիաց
 ւոց . իսկ 'ի 1610 'ի Ժմկս սալիկնաք դեսպանին՝
 մտին դաղղիացի յսեանք հրամանաւ քէնիքոս թա
 դաւորին . ապա յետ բառնալոյ միաբանուէ յսեանց՝
 մտին քահանայքն անտճանէլք Քարոզուէ և կի՛ Ղու
 զարիադք , զորս 'ի յառնել վերջին խառովուէ դաղ
 ղիացւոց՝ դեսպանննց 'ի բաց եհան զնս . իսկ դուռն
 օսմանեան ղեկեղեցին էառ թ իւրով պաշտպանու
 թք . համարելով իբրև սեփհական իւր հպատակ
 (բայեա) լատինացւոց , (պատճառ և համախոհ
 այսմ գոլով և նոյն իսկ Ժղճեան՝ որք լքէմ էին
 նոր հնրկուծէ գաղղիացւոց) : Իբրև խաղաղացաւ
 շիտթուէ գաղղիացւոց , եկեղեցին անդրէն անկաւ
 լք պաշտպանութի նորին դեսպանին , և վերոյիշեալ
 քհնյքն վերադին մտին 'ի նմ : Առ եկեղեցեաւս է
 տուն սեփհական մենաստանին , որոյ մասն ինչ յն
 լք զհրգեհն (որ 'ի 1771) անկանէր և 'ի միւս կողմն
 փողոցին 'ի վր Չուխուր պօսթանին , կամար 'ի վր
 փողոցին ունելով . յորմէ և թաղն մինչև ցայսօր կռ
 չի Քէփեր ալիւ . այլ հիմունք կամարին միայն էին
 քարուկիր գործել , իսկ մնացելքն գերանօք կապ
 եալ : Իբրև անդրէն սկսան շինել զառն մենաստանին
 միայն 'ի մի կողմն փողոցին , և հարկ եղև քահէլ ըզ
 կամարն ('ի գաստիսագելոյ տաճկին՝ որոյ կաշուածք
 էին նոյն կողմն և պօսթանն) , յարևելեան կողմն կա
 մարին գտաւ վէմ հայկական մակադրուք՝ եղծեալ
 և անձև գրչութի այսպէս .

անօն յնի

քն ծառա

միջ սմա

մթիմ ովակէմ

Թվին ու

Ճի

Թիք եկեղեցին է Սի՛ գէորգ . 'ի տեղւոջ՝ որ կոչի
 Փերէճօկ պաղարի . սակս շինելոյ անդէն Պազար յիւ
 բաքանչիւր էշի . շինուած սր նոյնպէս հին կամա
 բակաս , յերիս որոշեալ քարուկիր սեամբք , այլ է
 փոքր ցածուն և մ'թին առ նտճաղուծէ պատուհա
 իաց . և խոնաւ՝ առ աղէհամ ջրհորոյն որ է առ ա
 լագ սեղանով : 'ի 1660 գլխովին եղժաւ յքհանուք
 հրգեհէն . իսկ 'ի 1676 նորագեցաւ քր գրէլ կայ 'ի
 վր ներքին գրանն քր 'ի սեաւ մարմարիանի : Առ
 ընթեր ունէր մենաստան , յորում 'ի 1626 ամաց հե
 ալ

տէ բնակէին քափու շին կրօնաւորք 'ի դւռէն փարի զս . որ 'ի 1731 'ի յուլ 21 գլխովին հրկեղ եղև . այլ դեսպանն դաղղիացւոց ետ փութանակի շինել զայիլակերտ ք զառաջինն . զորոյ զշիշատակն դրե ջին կրօնաւորք յորմն անդ մենաստանին 'ի 1732 'ի մարտի 31 : Իսկ 'ի 1784 զեկեղեցին հոճ յարակից շինուածովք գնոյ առե՛լ Փռօփահանտային , որ 'ի հում , եղև ակօռ փոխանորդինն ունի և նանակել էայ յայլում մակագրութե : Բայց զկնի փոփոցաւ ակօռն յեկեղեցին երրդութե , որ երբեմն եր իբր մատուան դեսպանին կայսեր :

Երդ եկեղեցին է յանուն Սէյն պետրոսի և պօղո սի , նոյնպէս 'ի Փէրչմաէ պազարին մերձ 'ի վերա դրեալն և 'ի ներքին միջնապարիսպ անդր զալա դայու 'ի մէջ մենաստանի դոմինիկեան կրօնաւորաց . որք 'ի 1525 ամաց հետէ ունէին աստ հին եկեղեցի քարաշէն փոքրիկ յանուն նոյն առաքելոց , որոյ 'ի 1660 եղծեալ 'ի հրկիղութէ , փայտակերտ հանգնեցին 'ի տեղի առաջնոյն . իսկ 'ի յայրիլ նակայնր 'ի 1731 , 'ի յետագայ ամին դարձեալ շինեցին փայտակերտ , որ կայ մնայ մինչև ջայսօր : Յաւագ խորանի սր է պատկեր սբյ կուսին նկարել 'ի տախ աակի , որոյ մաշել գողով արծաթով պատել է բաց 'ի դիմաց կուսին և յմի . զոր և հաստատեն շինել նոյն՝ որ կոչեր յն՝ Օփիտրիա իւ Առաջնորդուհի , լո Հօփեճէրեա . և եր նկարել 'ի սբյն զուկառայ և եղել յանտիօք : Իբրև եւդորսիա թագուհին կին փոքուն թէսդոսի գնաց յե՛մ , Է այլոց նշխարաց առաքեաց և զայս պատկեր առ բուլբերիա քոյր թէսդոսի . իսկ նր շինել տաճար առ պարսպաւ ծովակողմանն մարմարայի՝ մերձ յաթմէյտանին , եդ անդր : Ապա ընկալաւ զանունս Առաջնորդուհի , լո որում երկուց կուրաց երեւելով սբյ կուսին առաջնորդել էամ մինչ յայս տաճար և անդ լուսաւորեաց ուն գրէ անդրէաս տանտօլոս . կմ զե առաջնորդք զօրաց 'ի գնալն կմ 'ի դառնալն 'ի պոզմէ՝ առաջն պատկերիս մատչէին յաղթա և 'ի շնորհաւ կալուէ՝ ուն համարի տիւքանժ . և կմ լո սրօնտանոսի տաճարն շինել եր յայնմ պօղոտայի՝ որ կոչեր Առաջնորդաց պողոպայ , յայնմանէ և տաճարն և պատկերն ընկալաւ զնոյն անուն (ա) :

3ա

(ա) Զստեւելիս սր և զյարգութի կայսերաց և ծողուրդեան քնն 'ի Տիւրքանժ :

Յառաջ Ճիկաւ այս եկեղեցի սբյն պետրոսի էր թ պաշտպանութի դեսպանին վէնէտոյ . այլ քղի ոմնս 'ի դեսպանաց բզմ խուղութիս յարոյց 'ի գրաւել զպատկերն 'ի ձեռաց կրօնաւորաց՝ զորմէ լէ երկար շինի պատմել, էանց յայնմ հետէ լէ պաշտպանութի դեսպանին գաղղիոյ : Յայս եկեղեցի պահի և իռչ կնչ արծաթի, յորոյ 'ի մի կողմն են չորս աւետարանիչք, և 'ի միւս կողմն Եբ նիկողայոսե անձաճին, և լատին գիր շուրջանակի, որ ցուցանէ շինել 'ի յիշատակ Եբ նիկողայոսի եկեղեցւոյն ստանալու, որ այժմ կոչի Քէֆէլի ճամբսի . ունին և այլ հին յիշատակ զսպաս սրբութե եկեղեցւոյն սագրղու շինել 'ի 1648, և տուել 'ի պարզե նոյն եկեղեցւոյն որ կոչէր Սրբուհի մարիամ հռոմէական, ուն գրել էայ 'ի վր (ա) :

'ի մզկիթս զարաղայու անուանի են Ազնայ ճամբս, սուղ կնչ հետի յեկեղեցւոյ սբյն պետրոսի . շին ունաճ նթ նեղ և երկայն հին ձեռով գծաց : Չայս մզկիթ շինեաց Մէսլէմէ որդի սպառնլիկի իբրայ ա միրապետին . յորժամ յաւուրս իշխանութե եղբոր իւրոյ սիւլէյմանայ 'ի սկիզբն լէ դարուն եկել պաշարեաց զստանալու, և զթեանս կալաւ 'ի զարաղայի, զոր զկնի յեկեղեցի փոխեցին յոյնք . այլ սալա հատտին սուլդան մարայ նորոգել ետ զսոյն մզկիթ . և Մէնպէր մի ցե Անպիոն առաքեաց անդր 'ի մարայ . պայման եղել ոչ կործանել և ինքն զտու ճար սբյ յարուն որ յեկմ : Այսպէս գրեն պատմուիք տաճկաց . իսկ կոստանդին պերսի՝ զմզկիթն որ շինեցաւ 'ի ինդրոյ Մէսլէմէայ (կմ ուն նա ինքն գրէ՝ Մասալմասայ), դնէ շինել յարբունի Փոտրօ բնաճ, որ էր 'ի մէջ քղքին ստանալու . զոր և 'ի հիմանց կործանեցին սպաստամբք ոմանք յաւուրս ալէքսիոսի անկելոսի 'ի ժբ դարուն, ուն գրէ նիկիտաս գոնիատէս : Այս մզկիթ կարէ շինել այլ 'ի վերոգրելոյն . իսկ յիշատակարանք լա՝ դնեն 'ի Քէ Առնայ ճամբսին զառաջինն էր եկեղեցի զոր շինեաց սբն :

(ա) Քանկի էրլու էկեղեցի էին դոմնիկեան կրօնաւորաց 'ի Բերդի Սագրղու իղլոսն, յորոյ մն իւրեր Սրբոսնի ճարիաճ Տոմիկիան : Յառանումն քամկաց և 'ի խիտարբելն դն 'ի մզկիթ, ոմն 'ի ոտրաց յափայակեալ զայս սպաս, և Բերեալ 'ի սպանալու, 'ի լաճառ արիանէր առ ոսյն իսկ էկեղեցեալ սբյն պետրոսի . քեսեալ անբանոր սարաճն 'ի դոմնիկեանց և ծաւնաղեալ, քայ պիկին խնդրեալ 'ի նմանէ և տանուս :

աբն Յակիմեթոս դոմինիկեան որ 'ի ժող դարուն՝
 յանուն Մէջ առաքելոյն պօղոսի . բայց յաւուրս թո
 սուլ՝ սիւլէյմանի 'ի ինդրոյ մուղրեաց որք վտարե-
 ցան 'ի սպանիոյ՝ փոխեցաւ 'ի մզկիթ :

Եւնի ճափ : Է ստորե փերչէմպէ պազարիին , զոր
 շինեաց 'ի 1697 թ սուլ՝ Մուսդաֆայն 'ի տեղուղ
 անդ՝ ուր էին աւերակք եկեղեցւոյն Մէջն Ֆրան-
 շիսկոսի , յորոյ մենաստանին բնակէին կրօնաւորք
 ի դաւաջիք Բօնվէնդուալ անուանեւք . և առէին
 հիննեւլ 'ի Մէջն Ֆրանշիսկոսէ Ասսիզոացւոյ , բայց
 այլք կարծեն շինեւլ 'ի Հերոնիմոսէ Ասթուան յա-
 ւադ մեծաւորէ նոցին , յորժամ 'ի 1272 հրեշտակ
 առաքեցաւ 'ի ստանպօլ 'ի ժ գրիգոր պապէն . և
 ապա նոյն Ասթուանն եղև պապ և կոչեցաւ զՆե
 կողայոս :

'ի դուռն Գուրչուէնլի մահուէին առ պարսպաւ՝ է
 մզկիթ , որ յառաջն էր եկեղեցի յունաց . յորում
 և Այազմա անուանի . և զի 'ի հանդիսի տօնս լինէին
 դորձք անպատեհք , առնավուտ գարա մուսդաֆա
 փաշայն վեղիբ սուլ՝ իպրահիմին 'ի հիժ՝ 1052 (1642)
 հարածեաց անտի դմիաբանն , և փոխեաց 'ի մզկիթ ,
 կանգնեւլ Մէնարէ , ուր պատմէ նաև երեմիա շե-
 լէսի :

'ի հն՝ Ալադա կոչէր Միֆն , որ նշանակէ Թղենիք ,
 յիւրոց թղենեաց այսպէս կոչեցեւլ , ուր վկայէ խե-
 քիոս միջէսացի . և թէպէտ սդրավոն Միֆն ան-
 ուանէ 'ի միաւորականն , այլ ստեփ՝ բիւզանդացի
 ուղղէ 'ի բլմնորականն : Լատինք գրեն Մեկ , Մեկ-
 նա , Սաֆա : Յուստինիանոս կայսեր նորոգեւլ զսա
 և զթաարոն և զպարիսպս նր , անուանեաց Խասի-
 նիանէ , թ մեզ Յասսիֆիանէ . ուր գնէ ստեփ՝ , և սչ
 Յասսիֆիանոսպօլիս , ուր գնէ Ժմկագրուին աղէքսան
 գրիոյ : Այլ այս անուն սուղ ինչ տեւալ , զկնի
 անդրէն կոչեցաւ Միֆն . և առաւել յաճախ Ալա-
 դա , կի՛ վալադա : Պիճն այսր անուանակոչուէ ան-
 յայտ , կողինոս գրէ՝ թէ Ալադա կոչեցաւ յանուն
 ուրումն՝ որ անգր բնակէր : Կոստանդնուպօլսեցիք
 յաւուրս ճիւլիոսի որ 'ի ժող դարուն՝ այսպէս կո-
 չեցեւլ համարէին 'ի գիւլոյ կի՛ 'ի վաճառելոյ անդա-
 նօր կաթն (ա) , որ է սամկական : Իսկ նա ինքն
 ճիւլիոս կարծէ անուանեւլ յանցանելոյ թ այս սա-
 ման

(ա) Ըստ որոսմ կանն յի՛՛ անուանի Կալա :

ման Գաղափարացոց կմ Գաղղիացոց (ա) առաջնորդութիւնն Վրէննոսի, որում լքէմ դառնայ տիւքանժ : Չինի ընկալաւ զանունս Բէրս որ նշանակէ Անդրազոյն, Յայնկոյս, լը որում անկանի յայնկոյս բնակչաց ստանալօլ քղքին և յայնկոյս նւհնգատին, ուն է տեսանել առ մատենագիրս . յայս միտ և այժմ 'ի խօսս փիսի զանունս Գալադա յիշելոյ, բնմ ան դամ Գարըն անտունեն, ուստի և վայրապար կար ծէ ծէ դծէս թէ 'ի մի միայն անցանելոյ Վրէննոսի Գաղղիացոց առաջնորդի 'ի բիւզանդիոյ 'ի զալա դա, ընկալաւ զանունս Բէրս :

Չստաջինն զալադա մի էր 'ի ժիւ թաղից հին կոստանդնուպօլոց, և 'ի կարգի թաղիցն էր ժիւթդ, ուն է տեսանել 'ի հին ստորագրութե ստանալօլ գրել 'ի Ժմկս ոնորիոսի կայսեր, և առ սօկրատայ . պատել էր պարսպաւ և ամբացել աշտարակօք ուն յայտ առնէ պրոկոպիոս, յորում յետ Ժմկաց բնակեցան ճէնովացիք : Քանզի միքայել բալէռոկոս կայսրն իբրև էառ զստանալօլ 'ի լատինացոց, և գիտ բնակեալ 'ի նմ զճէնովացիս զվէնէտիկեցիս և զբիզանեանս, յորոց կասկածել մի գուցէ սպատամբութի ինչ յարուսցեն, զվէնէտիկեանս և զբիզանեանս որք սակաւք էին, եթող բնակիլ 'ի քղքին, այլ ուրոյն 'ի միմեանց . իսկ ճէնովացոց որք էին բնմ շնորհեաց նց 'ի բնակութի զասմանս զալա դայու, կործանել նախ զամբուխս նր, և կարգել լք գերագոյն կառավարութիւրով : Ուստի լը այսմ պարտ է իմանալ զբանս ոմանց լատին պատմագրաց՝ որք գրեն, թէ միքայել առ 'ի ունիլ յիւր զօրավիզն զճէնովացիս, զիզմիր և զԲէրս ետ նց . իր առ 'ի բնակիլ, և ոչ 'ի տիրել գլխովին : Յայնմ ժամանակի առաքել լինէր անդր 'ի ճէնովայե ոմն գա տաւոր առնել դատաստան 'ի մէջ ճէնովացոց, որ անտունէր Բօդէպա . իր և վէնէտիկեանցն կոչէր Պայօ . իսկ բիզանեանցն Քօնսօլ, զորս յիշ գրիգորաս . այլ ճէնովացիք որք կահել էին միտ զկայսերէ, սուղ ինչ զկնի սպատամբեցան ընդդէմ նորին միքայել կայսեր . թէպէտ և զալադա չունէր ինչ ամբութի :

Իսկիզբն թգրութե ի անդրոնիկոսի ծերունոյն քանզի նւհնդէս վէնէտիկեանց յարձակեցաւ 'ի վթ

(ա) Չի Գաղղիացիք լը" իռնի կալէ . և զալադան իռնի լը" կալադա :

Ճէնովացւոց ընտելաց զալադայու, ճէնովացիք գտ-
 լով տկարք՝ զանձինս և զգաղթ իւրեանց փոխադրե-
 ցին 'ի քղքն. և ապա առ 'ի գերծանիլ յայսպիսի
 թշնամեաց, շինեցին տունս ամրակառոյցս, խրամս
 հասանելով շուրջ զնոքք: 'ի 1303 լոճել զգալուտս
 նահնդիսին սիշիլիացւոց օգնութի քաղալոնացւոց՝
 ը որս թշնամութի էր վերողրեալն անգրոնիկոս,
 ևս քան զևս ամրացուցին խորայտոակ պեղելով
 զխրամսն, յորս մարթ էր հասանել և ջուրց ծռ
 վղ, զինեցին աշտարակս նետածիգս, և զպատու-
 հանս տանց շինեցին 'ի կղմարոց իբր մի մի մարտ
 կոցս: 'ի տկարանալ արուէ յունաց 'ի պուլղարաց
 և յամանեանց, իգալացի ճէնովացիք գրաւեցին
 զմիտիլլի և զսագրղ կղղին յաւուրս քանգրոնիկո
 սի փոքու. յորմէ բարձրացել և սերտ զալադայի
 ճէնովացւոց՝ արհամարհէին զոյնս և զկայսրն. և
 բաղմուք ժողովեան զօրացեալ՝ որք 'ի պոճոս վա-
 ճառականուէ խուռն ընթանային 'ի զալադա, անգ-
 րէն խորագոյնս հատին զխրամսն, շինեցին առ սա-
 կառ տակաւ աշտարակս ամուրս 'ի ձև տանց իբր 'ի
 բնակութի, և զիշխանս կայսեր կաշտոակուրծ ա-
 րարել, զնո՛ւ ազատութի ընկալան, գնելոյ այգես-
 տանեայս, և կառուցանելոյ շինուածս պարսպա-
 պատս 'ի մօտակայ բլուրն, զի թէ լինիցի պոճո՛ւ 'ի
 մէջ նց և բիւզանդացւոց, դոցի նց տեղի պատու
 պարելոյ, այլ զայսոսիկ շինուածս յետ սակաւուց
 'ի յուզիլ միտիլլեան պոճոմի՝ կործանեաց նոյն անգ-
 րոնիկոս:

Յետ հաստատելոյ խաղաղուէ՛ յաւուրս յոհաննու-
 գանդագուզենոս կայսեր՝ ինդրեցին զալադացի ճէ-
 նովացիք շնորհել զսահմանն՝ որ կայր 'ի վերոյ զա-
 լադայու, սատորոճակաւ ըարձակելոյ զաւան իւր-
 եանց. այլ իրոք առ 'ի պարսպափակ առնել զայն
 բլուր՝ որ էր զառ 'ի վայր և վերամբարձ ք զաւան
 իւրեանց. զի մի ինչ իրք նեղութե գիպեացին նց
 անտի 'ի յառնել պոճոմի ը բիւզանդացիս. և թէ
 պէտ ծանեաւ զմիտս նց գանդուգուզենոս, այլ ոչ
 կարոց արգելուլ: Քանզի 'ի հեռանալն նր 'ի քա-
 ղաքէն, վոյճիկի զբլուրն պարսպաւ պատեցին. և 'ի
 բարձրածայրին կանգնեցին աշտարակ նոր. զոր
 պարտ է խմանալ վս կողմանց փերչեմպէ պաղարիին և
 գալադա գուլէսիին: Գանդագուզենոս յարձակե-
 ցաւ 'ի վր նց. այլ պարտել 'ի բաղմութե նաւուց
 ճէնովացւոց՝ խաղաղութի արար ը նս, կամովն
 տուել

սուրբ զնորոգ ամրացել վայրն, զոր և ամ ըն ամէ զօրօք և զինուք ամրացուցանելին, և ը յոհաննու բալէռլոկոսի կայսեր որդւոյ մանուէլի՝ սաէպ սաէպ պնոզմ տային, և զստանալոյ պաշարելին • մինչև եկել Ֆաթիհ սուլ՝ մէհէմէտին էառ զղալադա առանց պնոզմի 'ի նմին աւուր՝ յորում էառ և զստանալո • քզի ճէնովացիք իսկ և իսկ անձնատուր եղին նմ խաղաղութ : Գրեն թէ՝ յառնուլ Ֆաթիհին զղալադա, զպարխապն նր և զաշտարախս կործանեաց • զգանդակս հալել ձուլեաց նորք ոմբագործիս • և կացոյց զոմն քղբապետ առ 'ի գրաւել զինչս փախրս տականաց, այլ զայս սարս է իմանալ վն կողմանց ինչ պարսպին • քզի շինուածք այժմեան պարսպին և լատին մակագրուիք որ 'ի վր, յայտ առնեն՝ թէ է նոյն իսկ պարխապ զոր շինեցին ճէնովացիք (ա) : 'ի զալադա բիժմ անգամ՝ եղին հրդեհք դժնդակք • 'ի 1635 յորում մեծ եկեղեցին լս՝ այրեցաւ սաէ երեմիա չէլէպին • 'ի 1640 և 'ի 1660, յորում այրեցան եկեղեցիք յն՝ և լս՝ և միլիթք տաճկաց • և էհաս մինչ 'ի սք լուսաւորիչ որ հազնէ զերծաւ • իսկ սք պենետիքդոս եկեղեցին լս՝ յաւարի առաւ, ոմ գրէ նոյն երեմ՝ • նոյննս և 'ի 1669 • 81 • 83, որ և գրէ թէ իսպառ հրոյ ճարակ եղև 'ի 1660, և 96 • և 'ի 1731 'ի յուլի՝ 2 : Աերջինն 'ի մեծամեծ հրդեհս զալադայու՝ եղև 'ի 1771 փետրվ 8 • որ սկսել 'ի դի շերի ժմ 6, առ սաստիկ ձիւնախառն հողմոյ տեւեաց ժմս 16 • յորում աւուր 5000 տուն հրկէզ լեալ աւսացին : Չայլ հրդեհս զալադայու՝ որք փոքր երևին առ վերոգրելովք, 'ի բաց թողումք յիշատակել :

Պէի օղլի • ոմի Պէյ օղլա : Այսպէս կոչեցաւ գուցէ վն իշխանին Ալէքսիոսի Տարակգոսի Գօմնին էան, որ յետ առման ստանալու ը Բմիս ինչ բնակեցաւ աստէն • և սպա էանց յիգալիա : Իւրոպացիք կոչեն զսա Բէռա, զորոյ զնշանակութի տես 'ի վերոյ • թէպէտ առ յոյնս Բէռա կոչի և ծովեղերք զալադայու : Ե ըարձակ արունարձան զալադայու, կառուցել 'ի վր լերին՝ և ը զառ 'ի վայր նր, թէ 'ի մի կողմն և թէ 'ի միւս կողմն, լի բնակութք զանազան ազգաց • որոյ այլ և այլ կողմանք այլ և այլ

(ա) Չայս ամ պարսին յունաց պարսափիրտ անձանէտի Բախիւերէն, Գրիֆորաս, Գանդափոսէնոս, և Լառնիֆոս :

անուճամբ յորջորջին : Ունի զնձն աղբիւրս, յորոց
մին է 'ի Ազգա մահալէսին զոր շինեաց քէթիւնուայն
վեղերին ՄՏմեա աղա, յետ շինելոյ սուլ' մահմաւ
տին ղթագոսին : 'Ի սկիզբն իւր որ 'ի վերայ լերին'
բաժանի 'ի չորս պողոտայս, յորմէ և համօրէն այն
Թաղ կոչի Տէօրն Էօլ աղի . յն Սպասաօ քաօթ . իբր
Խաչ ուղի . ուր և գտանին գրեթէ յամ' ազգաց եւ
րոպեանց . անդ են և բնակութեք գեապանաց զա
նազան արուեց եւրոպիոյ . և առ նովին ճննիչս են

3 եկեղեցիք լատինացւոց :

Սք անճամբն մականուճանեւ Տրաբէրիս 'ի մենաստա
նի Փրանչիսկեան կրօնաւորաց, որք 'ի նախնուսն 'ի
1584 ամաց հետէ բնակէին 'ի զալաղա . և ունէին
եկեղեցի նովին մականուճամբ . որոյ յայրին 'ի 1660,
աստէն 'ի սէյտղլու շինեցին մենաստան և եկեղեցի
'ի 1678 . որ և նոյնպէս հրձիգ եղև 'ի 1767 . բայց
'ի յետագայ ամին միջնորդութեամբ գեապանին կայսեր
առեւ չհրաման 'ի արուէ, քարուկիր միակամար շին
ուճածով կանգնեցին վայելչակերտ ք զայլ ամ' եկե
ղեցիս քրիստոնէից որ անդ . այլ անկեւ գուրով ք
պարտութեամբ աւսուել ք 250,000 դրշի, մինչդեռ խոր
հէին վաճառել զեկեղեցին այլոց ազգաց քրիստո
նէից, հերպերդ գեապանն կայսեր 'ի 1785 հնարեաց
կարգ ինչ և պայման հատուցանելոյ զպարտս, զո
րոյ զյիշատակ արձանագրեցին կրօնաւորքն 'ի վթ
միոյ 'ի ներքին գրանց նր : Յաւագ սեղանի եկեղեց
ւոյս որ է Ժղիգալունն, եդեւ կայ հրաշագործ պատ
կեր սթյ կուսին նկարեւ 'ի տախտակի և պատեալ
արձաթով : Առ սովաւ 'ի զառ 'ի վայրի է օթեան
սեփական Փրանչիսկեան կրօնաւորաց սպանիացւոց
միաբանից եւմի, որոյ գիրք զուարձալի և վայելուչ
է ք զշինուճան :

Սուղ ինչ հեռի անտի է Սք Լուտովիբոս կի' Լուի
ճի եկեղեցին պայծառ առ ընթեր պալատան գես
պանին գաղղիացւոց, իբր մատուռն նր, 'ի ձեռա
քափուչին կրօնաւորաց . զոր 'ի 1788 կօֆֆրէտոս
եմիս տեսուչ քարոզուէ նոյն կրօնաւորաց' ետ քա
րուկիր կառուցանել . յորոյ յորմուճս երեւին տա
պանագիրք չորից գեապանաց գաղղիացւոց անդր
թաղելոց : 'Ի վեր կոյս սր է Ժղիգալունն եկեղեցի
Սքյն անտոնի բատուճացւոյ, որ յառաջն էր նորըն
ճայարան քօնվէնդուալ կրօնաւորաց' յորժամ' եէնի
ճամին զալաղայու էր 'ի ձեռս նց . ապա 'ի 1724
զայս նորընճայարան փոխեցին յեկեղեցի . որոյ հրկէզ

Եղևիլ 'ի 1762, 'ի յեռագայ ամին անգրէն շինեցին զեկեղեցին և զմենաստանն միջնորդուք գետաանին գաղղիոյ՝ ուն գրէլ կայ 'ի վր դրան : Իսկ 'ի մեր աւուրս վերստին նորոգեցին և չարձակեցին զեկեղեցին ը երկայնուի : Հանգեալ սր էր մենաստան և եկեղեցի Երրորդուծե կարգի . հիմնել 'ի 1722 'ի զ գառլօ կայսերէն . այլ քղի այրեցաւ 'ի 1762, անգրէն կառուցաւ քարուկիր շինուածով սրայծառ և վայելչակերտ : Յորժամ ք յովեկի կայսր եբարձ զկրօնաւորս սորին կարգի, այս մենաստան հիճ յարակցել տամբք եղև բնակարան գետաանին կայսեր . յետ այնորիկ միւսանգամ այրեցաւ յաւուրս մեր . զոր նորոգ շինեալ, չարձակեցին ը երկայնուի :

'ի վերամբարձ զառ 'ի վայրի պէյօղլուին՝ է Գալա դառ «երային զոճարձակի գրիւք, որ է իբր կրթարան քաղմուէ մանկանց . յորոց բնորեւագոյնք և քաջուշեղք անցանեն 'ի ծառայուի արքայի . և ինքն արքայ 'ի գալ անդր լը սովորուէ ամ լը ամէ, զմի կի՛ գերկուս բնորե 'ի նոցունց՝ և տանի 'ի սալատ իւր : Փոքր ինչ յառաջ՝ զճննչն որ առ պալատաւս զարդարել կրպակօք, մի մի յիւրաքանչիւր արճեւստոււրաց զեանդել 'ի նս, հաստատեցին յեկամուտ սոյն սրալատանս :

'ի վերին ծայրի պէյօղլուին առ հիւանդանոցաւ լը տինացւոց է Թագուի՛ կի՛ Մագուի՛ յի Զրաբաշև շինուածն քարակերտ ութանկիւնի, զոր շինեաց մուլ՝ մահմուտ 'ի 1730, ուն գրեալ կայ 'ի վր դրան նր . յորում հաւաքին ջուր պաղէ քէօյիին 'ի մարմարիօնեայ աւաղանին, և անտի բնչիս յաղբուրս զալադայու, դօփխանէի, և գասրմ փաշայի : Աստի նր է գերեզմանատուն ըստինացւոց ուղղափառաց և փոօգէսգանողից, յունաց, և ազգիս հայոց՝ որ է չարձակ յոյժ ք զայլոց աղգաց քրիստոնէից, անգթաղել կայ յակոր կթիկս ջուղայեցին, և յակոր նալեան պատրիարգ ստանալու : Միջոցն որ 'ի մէջ թագսիմի և գերեզմանատան՝ լցաւ բնակուծէք տանց 'ի 1802, զորս շինեցին յաղգէս հայոց փախուցելք լը մեծի մասին 'ի ուուճէլիէ, և 'ի պրուսայէ յետ այրելոյ նր :

Դադալա : Դիւղ յունաց առ պէյօղլուի՛ . կի՛ ուցել 'ի բլրի՛ որ է 'ի վերին ծայր ձորոյն գասրմ փաշայի . ունի եկեղեցի յանուն սբյն դեմետրեայ . յն Տիփուէ : յորոյ անուն կոչի և այս գիւղ 'ի գերս յունաց :

Գօփիւնէ : Է արուարձան զալադայու բնակիչ առ-
հնրի 'ի տաճկաց , յորում է բնակարան զօրաց՝ որք
կոչին Գօփձիք , և պալատ գլխաւորի նց՝ որ կոչի
Գօփձի պաշի , անդ է և տեղի ձուլելոյ պէսպէս
ուրբագործիս՝ որք են Գօփ , և Հաւայ դօփու .
շինուած նր քարուկեր հինգ գմբէթօք : Աւնի մզկիթ
վայելակերտ , բաղանի , և Մէտրէսէ , զորս 'ի հիւժ՝
988 (1580) շինեաց դափուտան փաշայն Գըլըճ ա-
լի կոչեցել . հանդէպ նր է մեծագործ աղբիւր մար-
մարիոնեայ քառակուսի ձևով գմբէթաւոր , զոր
շինեաց սուլ՝ մահմուտ 'ի հիւժ՝ 1145 (1732) , ուն
գրէլ է և 'ի վր աղբերն , 'ի թագսիմէ պէյոյուլին
հոսեցուցանելով զըուր նր , զորոյ զոսկէզօծեալ
զարդս 'ի 1792 և 93 անդրէն նորոգեցին . անտի հո-
սի և ջուր յաղբիւրն՝ որ է 'ի թաղն կոչեցել Գօժ
դօժ մահալէսի , զոր շինեաց քէթխիւտայն վալիսէ
սուլդանին Օսման էֆէնտին : Առաջի աղբեր սուլ՝
մահմուտին է հրապարակ , որ յնջ Ժմկաւ խխտա-
խիտ զարդարել էր հովանաւոր ծառովք սօսեաց .
և թ նորօք եղել բլ՝ ուրբագործիք ք դօփք առելք
'ի քրիստոնէից , ուր և յեկրդ աւուր պայրամին՝
բազմուի մեծամեծաց յաճախէին 'ի զուարճուլթի .
զինի Ժմկաց յաճախեցին անդ այլ շինուածք . իսկ
'ի 1792 և 93 բարձին անտի զուրբագործիսն . զհրա-
պարակն կիսել՝ կարգեցին տեղի կրթուէ նոր դա-
սու զինուորաց . զըրջակայ տունս քակել՝ շինեցին
բնակարան նոցա . և զկրպական փոխադրեցին առ
պարսպաւն զարադայու :

Ընդ մէջ դօփիսանէի և ֆնագլուի է մզկիթ , զոր
շինեաց Ծ սուլ՝ սիւլէյման 'ի յիշատակ որդւոյ իւ-
րոյ Ճիհանիէ կոչեցելոյ , և գոլով կառուցեալ 'ի
բարձրագիտակ վայրի , թ 300 աստիճանս հարկ է
'ի վեր ելանէլ 'ի ծովեզերաց մինչև ցանդ . յանուն
սր և համօրէն թաղն կոչի Ճիհանիէ :

Աստի 'ի վեր առ ծովեզերք նեղուցին՝ են կարգաւ
գիւղօրէք փոքր ինչ հեռիք 'ի միմեանց , որք թ մեծի
մասին են ամարանոցք քղքացւոց . և յունս 'ի նո-
ցանէ են 1000 . 1500 և աւելի ևս տունք : Յեր-
կուս 'ի գիւղօրէից՝ են Մահքէմէ , ք դատաստա-
նարանք , յորս և նստին դատիք թ մօնլայիւ զալա-
դայու . առաջինն կոչի Պէլդդաւ , որ է աւանաչն
ինչ արտաքոյ ամարանոցին բնակեալ 'ի տաճկաց 'ի
յունաց և 'ի հրէից . յնջ Ժմկաւ գտանէին 'ի սմ
բազմուի 'ի հայոց . այլ յեա որոյ 'ի 1759 քանդեցին
տա

տաճիկք զեկեղեցին սք յաճաճնի, օրլութի նուազե
ցան . յորին անդ եկեղեցւոյն յունաց որ 'ի վերայ
ճ'ննդհին' տեսանին 'ի վիմի լատին տառքս Omento
11 : Աս պեշեքդաշիւ է պալատ' որ է ամարանոց
արքայի :

Եկնն կոչի Ենիի քեոյի, յորում գտանին բազմութի
'ի յունաց և 3 եկեղեցիք նց, որոց և պատրիարքն
եէմի ստա նստի բնձ' անգամ. գտանին և յազգէս
հայոց հնձ եկեղեցեալ :

'Ի մէջ երկոցունց սց իբր 6 և կէս միւ հեռի 'ի
ստանալուէ' է Ռուսելի հիսարի . որ է բերդ շինել 'ի
զառիվայրի 'ի Ֆաթիհ սուլ' մէհէմետէն 'ի հիճ'
856 (1452) . զորոց զշինուին կատարեաց 'ի մէջ է
բից ամսոց, ուն զնէ խալչոգոնտիլիս և մեր արբա
համ Գմկակից առման ստանալու : Ռւնիայս բերդ
երիս աշտարակս մեծամեծս' և մի փոքր ք զայլս .
պարիսպք 'նր' 'ի ծովակողմն' են կրկին իբր 6 ոսնա
չափ հեռի 'ի միմեանց . 'ի սմ բանտարկէն զճանր
յանցաւորս 'ի եէնիչքեաց . 'ի մէջ բերդիս սակաւ
են բնակուիք տաճկաց, խակ բազմութի նց բնակին
արտաքոյ . անդ 'ի բարձրածայրին են բնակուիք և
աղբիս հայոց հնձ եկեղեցեալ :

Է և այլ ամրոց 'ի վերին կողմանս նեղուցին ան
ուանել Ռուսելի ֆալաքի հիսարի . ուսկ սոսկ Ռուսելի
ֆալաքը հանդէպ դաւազին անստուղուի . որք և եր
կոքին 'ի միասին կոչին Գալաֆ ֆալեւերի կմ' հիսարե
բի . զորս շինեաց ի սուլ' միւրատ 'ի 1623 . զորս և
'ի 1783 լարձակեաց սուլ' համիտ նոր մարտկոցք :
Իբր 2 մղոնաւ տարակաց 'ի սոցունց առ ծովեղերք
են և այլ երկու դղեակք, զորս շինել ետ սուլ' հա
միտ 'ի 1788 . 'ի ձեռն 'Իուսսէն անուանեալ գաղ
ղիացւոյն : 'Ի բերան անդ նեղուցին' են այլ երկու
դղեակք հանդէպ միմեանց . զորս շինել ետ ի սուլ'
մուսդաֆայն 'Իօդ կոչեցել գաղղիացւոյն 'ի Գմկա
պնոզմի . նոյնպէս և այժմէան սուլ' սելիմ յաւել 'ի
նոյն կողմանս և այլ ամրուիս :

'Ի վերջին ծայր նեղուցին առաջի Ֆէնէրին են
ժայռք ինչ զորս ոմանք Եւագրաց կոչեն Բալօնարի .
'ի հն' կոչին Սիմելիափէս, և Գիանէանս . լո' Չիան
էանս . զորոց պէսպն կեղծիս յօդեցին բանաստեղծք :
բարձրագոյնն 'ի նս կոչի Բեօտէ դաւլ . քղի 'ի վր' նր
է մասն ինչ սեան' ունելով լատին մակագրուի 'ի
վր, որ այժմ եղծել է լո մասին . զայն սիւն ուս
միկք կոչեն յանուն Պոմպէոսի . այլ լո կարծեաց ո
մանց

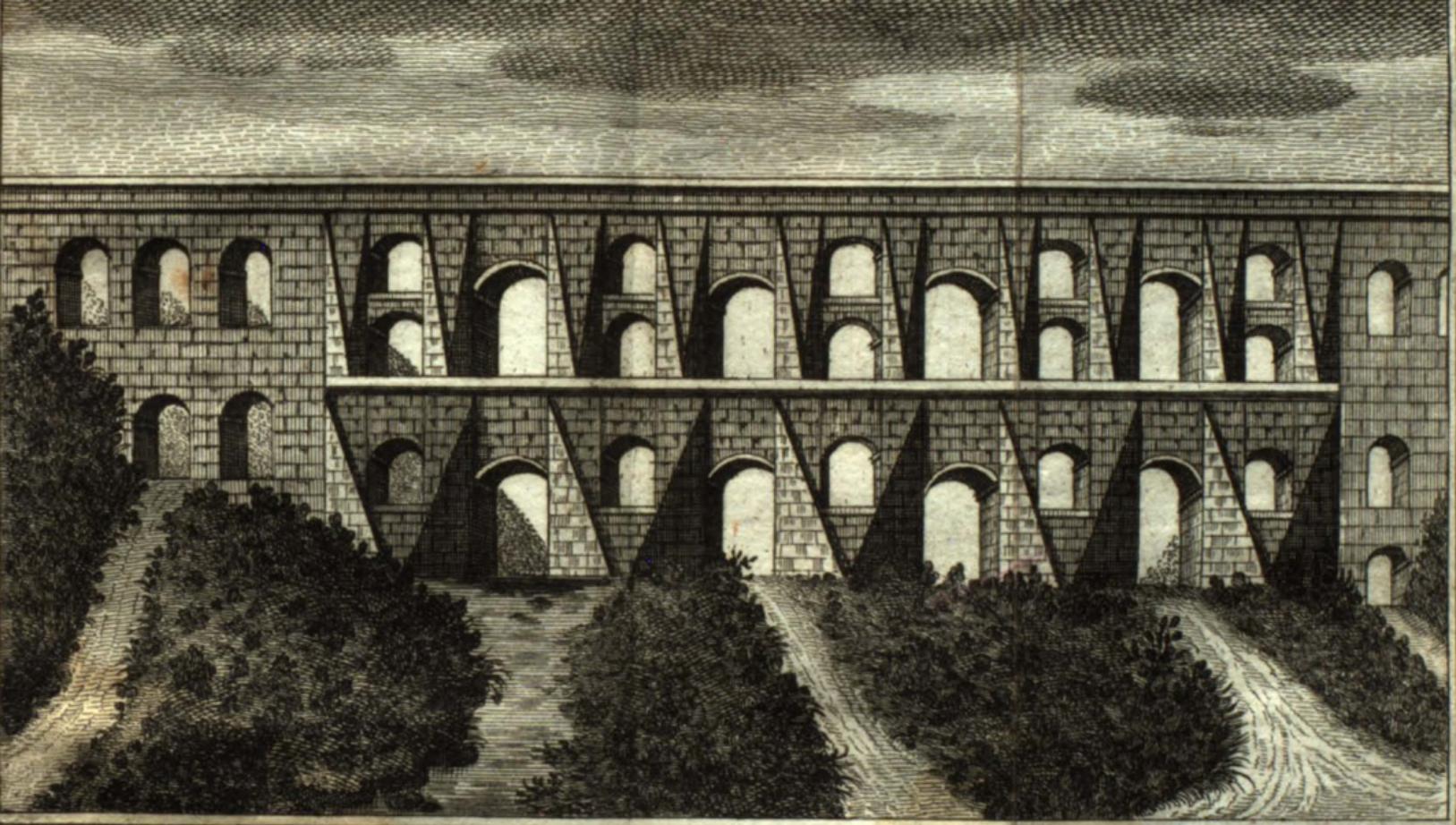
մանց է Օգոստոս կայսեր, կի՛ս առաւել Աւգրիանոս
կայսեր :

Ի ցամաքակողմն հեռի 'ի ծովեղերաց՝ են յետագայ
գիւլորէքս :

Պարէ Կէօյի : Է գիւղ յունաց հեռի 'ի ծովեղերաց,
սու որով է Պէնո որ է պարխապ ձգէլ 'ի մեջ երկուց
բլրոց առ 'ի արգելուլ և հաւաքել զճուրս՝ որք հո-
սին 'ի մերձաւոր հեղեղատաց . շինեաց զսա սուլ՝
մահմուտ յաւարտ հիճրէթին 1163 (1750) . այլք
դնեն 'ի 1753 . և նորոգեաց սուլ՝ համիս 'ի 1784
'ի ձեռն ձեղայերլի գափուղան հասան փաշային .
Մօտ 'ի սա այժմեան վալիտէ սուլդանն ետ շինել
միւս այլ Պէնտ մեծածախ շինուածով առ 'ի յաւե-
լուլ ջուր յաղբիւրս զալադայու և պէշիքդաշի :

Մերձ 'ի պաղէ քէօյին է ջրանցք քարակերտ լայն
43 կանգուն և երկայն 560 'ի վր 21 կամարաց .
շինեաց զսա սուլ՝ մահմուտ նախ ք զվերոգրէլն . առ
'ի շուլ զպահասուի ջուրց զալադայու , գասրմիա-
շայի , գօիփսանէի , և պէշիքդաշի . վնյ ետ պէղել 'ի
լեռնակողմանս պէօյիւք աերէի և եգիտ ջուր պատ-
ուական . գայն ջուր ուն և զճուրս երկուց առուաց
որք անցանէին մերձ 'ի պաղէ քէօյին և Պալապոն
Կէօյին , ետ ընթացուցանել է այս ջրանցք , և ածել
մինչև 'ի Թագսիմ պէյօղուին , զոր ստորագրեցաք
'ի վերոյ . որոց վն ծախեցան քսակք 1463 : Շինու-
թի ջրանցիցս սկսաւ 'ի հիւճ՝ 1145 (1732) 'ի 8 Տէ-
պիիլ պիւրբին , որում և առաջի կայ գտաւ նոյն
խկ սուլ՝ մահմուտ է իւրում վեղերի , շէյխիւլիս
լամի , և է այլոց նախարարաց , զոր և յանուն մօր
իւրոյ Սալիհէ սուլդանին ետ արձանագրել 'ի յե-
շտակարանի : Յետ այսչափ ջուրց՝ քղի տակաւին
նեղուի կրէին յամարայնի զալադացիք և արուար-
ձանեայք , յաւել յայն զպլ ջուր , շինելով զվերո-
գրեալ Պէնան :

Պարիազ . է աղաւաղուի յունական անուանա Բեր-
չօս , որ նշանակէ Աշտարակ : Է գիւղ յունաց իւր
6 միւ հեռի յառաջնոյն . առ ընթեր ունի գաշտա-
վայր կարմրագոյն հողով և խճովք , որք Թոնին
գիղել անդր յանցանելոյ ջուրց , ուն յայտ առնեն
և խորովիք և խոխովք որք անդ : Ի շրջակայս սր են
4 ջրանցք միայարկ կրկնայարկ և եռայարկ կամա-
րք շինէլք , է որս հոսին ջուրք երկց Պէնոից զո-
րոց ստորև , և գնան 'ի ստանսուլ քղք . երկուք 'ի
ջրանցիցս գողով շինուած հին , զմն 'ի նցէ որ ան-
կա

Չրանցք անդրոնիկոսի առաջնոյ :

Քանի յարեմուտս պուրկազայ, համարին ոմանք լի նել յուստինիանոսի կայսեր . այլ առաւել պարտ է համարիլ անդրոնիկոսի կայսեր, զորմէ գրէ նի կիդաս՝ թէ զՋրանցք քղբին նորոգեաց, և յաւել յայն զՋուր խորաշիս գետակին, որ է գետակ պէ լիզրատին, յորոյ և յաղբիւրն շինեաց զաշտարակ և զպալատ առ 'ի զոճարձութի յամառան, իսկ վն յուստինիանոսի ոչ յիշեն ինչ : Աերոյիշէլ ջուրք Ե մեծի մասին գնան հաւաքին 'ի Մանկլավա պէնան մեծաշէն քան զայլս, որ մերձ է 'ի պուրկազ եբբ միով ժամաւ, և անտի հոսին 'ի ստանալոյ :

Պէլիւրաք : Գիւղ յունաց՝ յորոյ հիւսիսոյ կողմանէ՝ յարեմտից՝ և 'ի հարաւոյ՝ յանառի անդ՝ են 3 Պէնաք, որոց ջուրք անցանեն ընդ 4 վերոգրեալ ջրանցս, մի Պէնան շինել է 'ի Ժիկաց սնալի քաթիհ սուլ՝ մէհէմէտին . իսկ եկրդն շինեալ 'ի ք սուլ՝ մուսղաֆայէ . և երդն 'ի ք սուլ՝ ահմէտէ, զոր և նորոգեաց սուլ՝ մահմուտ . զոմանս 'ի ջրանցից աւտի ստորագրեն մասամբ ի՛նք գաղղիացի ճննհորոքն Մճրօնիս 'ի 1648 և Վիս : Յայսոսիկ կողմանս դրտանին և մեծամեծ Հասուդ, ք Սւազանք և Էտե մարանք՝ յորս աստի և անտի հաւաքին ջուրք . առաւել մեծ և բարեշէն 'ի նս՝ է այն, որ մերձ է 'ի Պէնան ք սուլ՝ ահմէտին : Աերոգրեալ անառն է մեծ և գիճին, ուստի հատանել ինչ արգելեալ է օսատիկ հրամանաւ, զի մի յամարայնի առաւ արեւուն ցամաքեցուցէ զՋուրս որք ունին հաւաքիլ :

Յայսոսիկ գիւղօրէս գնան և յեւրոպացւոց և 'ի յունաց նաև 'ի հայոց՝ առաւել 'ի գարնան Ժմկի, քղի յամարայնի օդն է ջերմիաբեր մէնդ 'ի պէլիւրատ 'ի պատճառս բազմութե մօտակայ լճակաց և գիճին ձորոց և անտառաց : Բնակիչք սց որք են յոյնք, առհնրկ կարգել են 'ի պահպանութ ջուրք . ուստի ազատ են յայլ որոց . նոյնպէս և բնակիչք այլոց շրջակայ գիւղօրէից յունաց՝ որոց թիւ զանէ քան զ102 :

Բան 111- Վերծանողս :

Բաղմաշխատ երկօր և բաղմաժմկեայ երկայնմառու-
 թիք հանել հաւարել մեր զծանօթուիս տեղե-
 կացուցիչս Օսմանեան ազգին և Յին, և ՚ի սոյն
 յայս հատոր՝ և որ ՚ի յեռագայս ամփոփել հա-
 մառօտել, յայսմ վայրի զի մի պարսուանս մեզ
 բերցուք յինչ ինչ յոմանց կրտսերագունից և ՚ի
 պարսաւադիտաց, փոքումբք այսոքիւք ազդարա-
 բու թիք տեղեակս առնել կամեցաք զմեր վեր-
 ծանօղս :

10. Չանոճանս տաճիականս կամ եղև մեզ լի հնչման
 դրոց նց արձանագրել, որ վայելուչ երևի ուսե-
 լոց, ոչ զանց արարեալ և ուրեք ուրեք նաև լի
 բամկական հնչման գրել :

11. Չանոճանս հեղինակաց մենդ զյունացն բզմ
 ուրեք առանց տառադարձութե եղաք լի յունա-
 կան հնչման . բայց և բզմ ուրեք տառադարձութե
 կոչեցաք, ուն է սովորութի :

12. Բզմ ուրեք յիշել ունիմք զտաճիական մատեան
 Չեռագիր ճիհաննիւմայթ, որ է ստորագրութի
 միայն բումէլի մասին, այլ ՚ի տարագրել ճիհան
 նիւմայէն, յորում ասիա և եթ ստորագրի :

13. Ստորագրութ մեր այսր Օսմանեան Յին՝ լի մե-
 ծի մասին հայի ՚ի ժմկ սուլ՝ համիտի . վնց մարթ
 է բաղմաց տեղեաց և իրաց փոփոխել և այլայլ-
 եալ լինել, որք ոչ են այժմ լի գրելոցս, բայց
 այնպէս էին յիշ ք զ15 . 20 ամ :

Յ ՈՒ Յ Ե Կ

Մ Ե Ս Ե Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

Ե Ի Ր Ո Պ Ի Ա:

Ա Շ Խ Ա Ր Հ. ԺԶ:

Օսմանեան տէրութի որ յեւրոպիա . 3°

ա. Անան .	3°
բ. Արիւր, Տարածութի, և Բաղճամարտութի Օսմանեանց .	3°
գ. Գեորգ, Օր, Բեբր, և Վաճառք Օսմանեանց .	4°
դ. Անց և պարսկութի Օսմանեանց .	5°
է. Վառաձարութի Օսմանեանց .	10°
զ. Կնիտ և Կլանք Օսմանեանց .	40°
է. Մակնուն և Վերքատութի Օսմանեանց .	42°
ը. Եկամտք Օսմանեանց .	45°
թ. Կշիտք և Չափք Օսմանեանց .	59°
Ճ. Չինոսորութի և Չօրք Օսմանեանց .	62°
ժա. Կրօն Օսմանեանց .	85°
ժբ. Բաժանումն Օսմանեան աշխարհին .	96°

ա. Մասն Օսմանեան .
Որումէլի . 98°

Սպանիոյ .	102°
1. Անուն .	102°
2. Դերք, Պարիսպ, և Մակագրութի որ ՚ի ինքնորս .	104°
3. Դրումք և Կառահանգիսք .	112°
4. Բնակիչք .	114°
5. Զարք .	119°
6. Շինոսածք Երեւելիք .	120°
7. Վաճառանոցք և Դործարանք .	126°
8. Եկեղեցիք .	129°
9. Մշիթք .	134°
10. Մշիթք և շինեալք ՚ի Վեղիբայ և յայլոց Երեւելեաց .	141°
11. Մշիթք և այլ Շինոսածք, որք ՚ի հինն և նիւղեցիք .	143°

12. Մնացորդի հնունէն՝ որի Էրևինն Տննարանի մասնով, զի կրնազ, Ջրէնդի, և այլն. 151.
13. Աշխարհ, Պարսկաստանի. 161.
14. Հրէիկի, և այլ Հարոճաճի. 167.
15. Երկազարժուսի նշանակելու ըստ ժամանակագրուսի. 170.
16. Երկարանի, և խողովի. 172.
17. Արժանաբանի Սրահոյուն, և զբնակայ Գիւղորի. 174.

